

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

GYLGAKYA KYZ SAYKAL

THE 25-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор
АКАЕВА М. Д.
АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун
орун басары
БОЛЖУРОВА И. С.
ЖЕЕНБАЕВ Ж. Ж.
ЖАЙНАКОВА А. Ж.
КАКЕЕВ А. Ч.
КАРЫПКУЛОВ А. К.
КЕБЕКОВА Б. К.
КЫРБАШЕВ К. К.
ИШИМКАНОВ К. К.
МУСАЕВ С. М.
ШАРШЕНАЛИЕВ Ө. Д.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ

ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК
ФОНДУСУ

ГҮЛГААКЫ КЫЗ САЙКАЛ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
25-ТОМУ

КРУИАсынын корреспондент-мүчөсү,
филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы астында

Баш сөзүн жазган филология илимдеринин
кандидаты Г. ОРОЗОВА

Түзгөндөр: Г. ОРОЗОВА,
Ө. ШАРШЕНАЛИЕВ

Бишкек — 2003

ББК 84 Ки 7-5

Г —98

Г — 98 **Гүлгаакы. Кыз Сайкал.** Поэмалар /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында; Баш сөзүн жазган Г. Орозова; Түзгөндөр: Г. Орозова, Ө. Шаршеналиев..Кырг. Улут. И. А. ж.б. — Б.: «Шам», 2003. — 432 б. — («Эл адабияты»).

ISBN 9967-10-117-2

«Гүлгаакы», «Кыз Сайкал» дастандарында кыргыздын баатыр, каныша кыздарынын кыргыз элинин эркиндиги, көз каранды эместиги, биримдиги үчүн болгон күрөшү, эрдиктери баяндалат. О. Урмамбетовдун айтуусундагы «Гүлгаакы» поэмасы 1969-жылы айрым кыскартуулар менен жарык көргөн. «Гүлгаакынын» калган варианттары менен «Кыз Сайкал» эпосу биринчи жолу басылып жатат.

Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын Улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензент , филология илимдеринин кандидаты

4702300200

Г----- 2003

ББК 84 Ки 7-5

М455(11)-2003

© Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору.

© Эларалык «Мээрим» кайрымдуулук фондусу

ISBN 9967-10-117-2 © Кыргызполиграфкомбинаттын «Шам» басмасы, 2003.

«ГҮЛГААКЫ» — ПОЭМАСЫ ЖАНА ЭПИКАЛЫК САЛТ

Элдик оозеки чыгармачылыктын кайсы гана түрүн албайлы аларда ошол элдин басып өткөн жолу, тарыхы, саясий-социалдык көз карашы чагылдырылган. Фольклордук чыгармалардын ичинен айрыкча эпикалык жанрды турмуш күзгүсү, көркөм энциклопедия катары кароого болот.

Кыргыздын бай эпикалык чыгармаларынын ичинде элдик поэмалар да өзгөчө орунда турат. Элдик поэмалардын бардык түрлөрү тематикалык, сюжеттик, образдык жактан ар түрдүүчө келип, адам мамилелерин, оң менен терсти, жакшы менен жаманды чагылдырган көркөм дөөлөт болуп эсептелет. Ошондой поэмалардын бири — «Гүлгаакы» поэмасы. Бул поэма кыргыздар арасында кара сөз менен жана ыр түрүндө кеңири айтылат. Мисалы Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кол жазмалар фондусунда «Гүлгаакы»¹, «Шаамашрап дубана Күлгаакы кызды алганы»², «Дубана Машрап»³, «Гүлгаакы»⁴, «Шаамашрап — Гүлгаакы»^{5*} деген кол жазмалары бар. Булардын ичинен дастандык деңгээлге көтөрүлүп жана толук айтылган вариант Орузбай Урмамбетов айткан «Гүлгаакы» (Инв. № 521). Калгандары кыскача гана айтылып, окуянын башатынан кабар берет.

«Гүлгаакы» поэмасынын эл арасында айтылган алгачкы башатынын окуясы кыска, уламыш катары айтылат. Гүлгаакыга ашык болгон Шаамашрап дубананын ак уруп, кызга кайрылуусу, мусулман дининин актыгын түпкүлүктүүлүгүн жайылтуу сыяктуу окуялар түзөт.

Шаамашрап тарыхый инсан. Өзбек элинин талантуу классик-акыны Бабархим Машраб 1657-жылы⁶ (1640-жылы)⁷ Андижанда төрөлгөн. Бала чагы Андижан менен Наманганда өткөн. Анын өмүр жолунун алгачкы этабы туурасында мындай маалыматтар менен таанышууга болот: «Существующие предания рассказывают о том, что он был очень талантливым человеком и в совершенстве овладел науками своего времени. Вместе с тем стремление Машраба к вольнодумству приводило к столкновению с ишанами и муллами. Вначале Машраб учился в Намангане у ишана Мулла Бозор Охунда и прислуживал ему. Затем Мулла Охунд передает его самому влиятельному ишану Кашгара Офок Ходжа. Около семи лет прислуживал ему Машраб. Пребывание у ишана закончилось трагически для поэта: узнав о его любви к одной из своих невольниц, ишан жестоко наказал Машраба. С этого времени начинается скитальческая жизнь поэта⁸. Ошол күндөн баштап акын Орто Азия менен Жакынкы Чыгышты жөө аралап чыгат (Өз керт башын эркин алып, дербиш атка конуп, эл аралап жүрүп өмүр сүргөн илим, адабият, искусствонун адамдары жөнүндө маалыматтар көп эмеспи).

¹ КУИАнын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кол жазмалар фондусу. (Мындан ары Инв. номери гана көрсөтүлөт). Инв. № 521.

² Инв. № 71 (265).

³ Инв. № 720.

⁴ Инв. № 677.

⁵ Инв. № 462.

* Жылдызча коюлган 462 инвентардагы кол жазма Т. Молдонун варианты, Ы. Абдрахманов «Диний окуялар» деген ат менен бир топ инвентардагы материалдарды бир номерге топтогон.

⁶ Советский энциклопедический словарь. М., 1987, с. 776; Бабарахим Машраб. Избранное. Ташкент. 1959. с. 5.

⁷ Машраб. Избранное. Ташкент. Изд-во ЦК КП Узбекистана. 1980. с. 3—6.

⁸ Бабарахим Машраб. Избранное. Хайитметов А. Бабарахим Машраб. Ташкент. 1959. с. 5.

Бабарахим Машрабдын буга чейин жарыяланып жүргөн чыгармалары негизинен «Диван Машраб» деген XIX кылымда жыйналган кол жазмадан жана литографиялык жол менен басылып чыккан китептен алынып жүрөт. Бардык суфисттик акындар сыяктуу эле Машрабдын ырлары да элдин муң кайгысын, үмүт тилегин чагылдырган жана түбөлүк тема болгон сүйүү лирикасына арналган. Анын коомдук-философиялык мазмундагы ырлары да өзгөчө орунда турат.

Я видел тех, чей дух и тело зажаты гнетом, как в тиски,
Я видел скорбных тех, чье сердце разбито болью на куски,
Я видел тех, что днем и ночью в плену безвыходной тоски.⁹

Бабарахим Машрабдын өзбек лирикасынын өсүшүндөгү ролу чоң. Ал өзбек гана эмес, тажик, казак, уйгур, татарлардын арасында да белгилүү. Анын поэзиясы — Чыгыштын улуу акындары — Алишер Навои, Хафиз Ширази, Абдурахман Жами, Жалалидин Руминин чыгармаларынан таасир алып, элдик оозеки чыгармачылыктан сугарылган улуу поэзия.

Бабарахим Машрабдын чыгармачылыгын изилдөөчү, жыйноочу окумуштуу А. Хайитметов акындын поэзиясы туурасында «Его перу принадлежит много газелей, ряд удивительных мустазадов. Мухаммасы и мусаддасы Машраба являются образцами поэтического творчества. Стихотворения Машраба отличаются совершенством художественной отделки, смелостью и оригинальностью мысли, музыкальностью. Многие газели и мустазады, мухаммасы и мусаддасы стали народными песнями»¹⁰ — дейт. Машрабдын өлүмү жөнүндө бардык тарыхый булактарда окшош версиялар айтылат. 1711-жылы мусулман дининин өкүлдөрү тарабынан сунуш кылынып, Балхтын башкаруучусу (правитель), Аштарханиддер династиясынын тукуму Махмуд Катаган өлүм жазасына буйрук кылат. Аны дарга асып өлтүрүшөт.

Тарыхый маалыматтар боюнча Бабарахим мусулман динин өтө колдогон эмес. Анын Мекеге баргандыгы жөнүндө маалымат жок. Бийлик ээлери дин кызматкерлери менен социалдык көз карашы туура келбеген. Ал өлгөндөн кийин акындын чыгармаларынын түп нускалары жок кылынган. Бирок эл Машрабды жакшы көргөн. Анын ырларын жатка билген адамдар кагазга түшүрүп, нускаларын көбөйтүп, эл арасына жашыруун таратышкан. Акындын өмүрү жөнүндөгү чындык легендага айланып, элден-элге көчүп унутулбай сакталып калган. Мурда эл, жер кыдырып жүргөн кишини кандай экенине карабай эле «дубана» деп коюшкан. «Машрап дубана» деген да анын дербиштик жашоо образынан калган аңыз ат.

Ал эми мына ушул тарыхый инсандын фольклордук чыгармадан орун алышына анын өмүр жолу туурасындагы толгон-токой уламыш, легенда, аңыз-аңгемелер себеп болгон. Акын кыргыздар арасында болуп, кыргыз жеринде жүрүшү да ыктымал. Кандай болгон күндө да кыргыздын жерин жердеген калмак кызы Гүлгаакы менен Машрап дубананын окуясы кызыгууну туудурат.

Тоголок Молдонун «Шаамашрап дубана Гүлгаакы кызды алганы»¹¹ деген «айтыш ыр» деп атаган 29 бет араб арибиндеги кол жазмасы бар. Мында калмактын Коңтаажы деген канынын ашкан сулуу Гүлгаакы деген кызын

⁹ Бабарахим Машраб. Избранное. Ташкент. 1959. С. 8.

¹⁰ Бабарахим Машраб. Избранное. Ташкент. 1959. С. 9.

¹¹ Инв. № 71 (265).

Шаамашрап дубана жактырып калып, кызды өзүнө үйрөтүү үчүн жети жылы Коңтаажынын төөсүн кайтарат. Бир күнү Гүлгаакы кырк нөкөрү менен сейилдеп жүргөндө Шаамашрап кызга жолугуп, аны сүйүп жүргөнүн, мусулман дининин актыгын айтат.

Экөөнүн диалогу алым-сабак айтыш өңдөнүп, суроо жооп иретинде түзүлгөн.

Жалгыз алла болбосо,
Жаның кайдан жаралар.
Жаның кирип, үй кылган,
Тениң* кайдан жаралар, —

деп кыз мусулман динине кирип, Шаамашрапка жубай болот.

Жети жылдык зарыңдан, Жеткирди сага кудайым. Шариаттан үйрөткүн, Шаамашрап жубайым, — деп окуя аяктайт. Тоголок Молдо эпикалык салттуулукту пайдаланып, көркөм чыгарманын схемасында иштеген. Поэтикалык түзүлүшү да дурус чыккан.

Тоголок Молдо акындык чыгармачылыгына жараша окуяны кеңитип, көркөмдөп, ойдун жүрүшүн ырааттуу берген.

Ыбырай Бейшекеев айткан «Гүлгаакы»¹² деген нуска 6 бет кол жазмадан турат. Мында да Шаамашрап олуя дубана кейпин кийип, жактырып калган Гүлгаакыны издеп келип, Коңтаажыга төө кайтарат. Гүлгаакыны сөзгө келтирип, мусулман дини, тозок, бейиш жөнүндө айтат.

Келме билип, динге кир,
Динге кирер бекенсиң,
Ар мураска жетерсиң.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсиң.
Падыша кызы Гүлгаакы,
Пейил курган экенсиң.
Кырк кыз менен Үлкөн тоого,
Сейил курган экенсиң.

Гүлгаакы мусулман динин кабыл алат. Шаамашрап жарылган таманын май менен каарычу экен. Ошол майды кыздын «денесине» баса койсо боюна болуп калат. Шаамашрап кызга «экөөбүз о дүйнөдөн кезигебиз. Сен уул төрөйсүң» — деп кайып болуп кетет. Гүлгаакы эркек төрөйт. Ушундай кыскача гана эпизод алым-сабак ыр түрүндө айтылат.

Касымбек Сейдакматов 1983-жылы март айында жыйнап тапшырган кол жазмалардын ичинде «Дубана Машрап»¹³ деген кара сөз менен жазылган кол жазма бар. Жыйноочу муну «болумуш» деп атаптыр. (Айтуучусу белгисиз.) Мерке, Луговой менен Кыргызстандын чектеш жеринде Кара-Кыштак деген жер бар. Ошол жерди бийлеп турган Коңтаажы деген калмак каны болгон. Эки, үч жыл удаа элде жут болуп, мал кырылат. Коңтаажы «кимде ким малымды аман асырап берсе, кызымды жана жарым хандыгымды берем» деп жар салат. Дубана Машрап мен кайтарып берем деп убадасын берип, карышкырга койду, аюуга уйду, жолборско жылкыны, илбирске эчкини кайтартып коюп, өзү болсо жылаң аяк, жылаң баш дубаналык кылып, эл кыдырып кетет. Бир жыл өткөндөн кийин Коңтаажы малын эсептеп, эки эсе көбөйгөнүн көрөт.

* Тениң — денен.

¹² Инв. № 677 № 2 дептер.

¹³ Инв. № 720.

Мында айтуучу жырткычтарга мал кайтартып, жомоктук, апыртмалуу окуяларды кошуп жиберген. Андан ары убада боюнча Гүлгаакыны Дубанага берет. Дубана Машрап таманынын туурулган жерлерине эчкинин майын ысытып басып, каарып отурса Гүлгаакы чечинип маңдайына келет. Дубана май менен кыздын «денесине» басып койсо, боюна бала бүтөт. Энесинин ичинде алты айлык болгондо «ата», жети айлык болгондо «ата, нан жейм» дейт. «Курсакта жатып «нан жейм» деген балага нан таап берем деп кудайга күнөөкөр болот турбаймбы, андан көрө качып кутулайын» дейт. Жол жүрүп отуруп дубана кейпи менен колу буту кир, жүдөгөн бойдон бир хандын үйүнө кирет. Хан жигиттерин чакыртып, башын кестирет. Дубана Машрап жерде жаткан башын колтуктап, Мекени көздөй кетет экен.

Журналист Чотбай Нармырзаев 1996-жылы «Шаамашириб баяны»¹⁴ деген поэма жазган. Поэма Фергана өрөөнүндө өмүр сүргөн олуя Шаамашрап менен Гүлгаакы туурасында. Шаамашрап Намангандык тарыхый инсан катары мүнөздөлүп, ошондой эле тарыхта өмүр сүргөн белгилүү инсан, Аппак кожонун шакирти деп берилет.

Чыгарма Шаамашраптын төрөлүшүнөн башталып, ал энесинин ичинде кезинде эле жаман, жакшыны түшүнгөн олуя сымал бала экени баяндалат. Бала төрөлүп, акыл эстүү болуп чоңоюп, Наманган шаарында медреседен окуйт. Билимин андан ары өркүндөтүү үчүн Кашкарга барат. Ал жерден сураштырып отуруп, Аппак кожо олуяны табат. Анын алдында көп жылдар окуп, билим алат. Аппак кожонун тапшырмасы боюнча Мекеге барып келет. «Олуя Шаамашрап» деген титулга ээ болот. Поэмадагы «Аппак кожонун Шаамашрапты Коңтаажыга жөнөтүшү» деген темада «Талас өрөөнүндө жашаган Коңтаажы байдын кызы, акыл эстүү Гүлгаакынын никеси сага буюрган. Барып кызды, атасын мусулман динине киргизип, үйлөн», — деп жөнөтөт. Шаамашрап Таласка келет. Коңтаажынын малын багып, Гүлгаакы менен таанышып, акыры үйлөнөт. Экөөнүн ажылыкка Мекеге кетиши менен окуя аякталат.

Поэма жазма адабияттын стилинде жазылган. Фольклордук салттуулук көп сакталбайт. «Март айында дарак бүрдөгөн», «ак пахта күздө чубаган», «кулпунуп дыйкан зайыбы», «кармады китеп жашынан» деген азыркы күндөгү элдин турмушун сүрөттөгөн саптар да орун алган.

Жогоруда айтылган Аппак кожо (Офок Ходжа) чындыгында да тарыхта жашаган адам. Ал Бабарахим Машраб менен замандаш. «Аппак кожо (өз аты Хидаяттола) 1681—1694-жылдардын аралыгында Кашкарды башкаруучу (аким) болуп турган»¹⁵. Демек, автор Ч. Нармырзаев Бабарахим Машрабдын өмүр жолун жакшы билет. Биринчиден, журналист болгондуктан, экинчиден, түштүктө жашап өзбектер менен тыгыз байланышта жүргөндүктөн акын жөнүндөгү тарыхый маалыматтар менен тааныш. Ошол себептен поэмада тарыхый фактылар туура чагылдырылган.

Келтирилген кол жазмаларда орун алган туруктуу, окшош окуя — Шаамашраптын Гүлгаакыны сүйүп, Коңтаажыга койчу болуп, кызды өз динине киргизип, үйлөнүшү. Айырмачылыгы: К. Сейдакматов жыйнаган уламыш менен Ы. Бейшекеевден жазылган нускада майды Гүлгаакынын «денесине» басып койсо боюна бала бүтүп калат. Ч. Нармырзаев менен К. Сейдакматовдо Мекеге кетет. Ы.

¹⁴ Нармырзаев Ч. «Шаамашириб баяны» 1996-жылы жазылган. 208 куплет ыр. Эч жерде жарык көргөн эмес. (Жалал-Абад областы, Чат кал району, Каныш-Кыя айылы).

¹⁵ Коевен М. О. Амазонки / Советская этнография. М., Л. 1947, № 2, 3.

Бейшекеевде кайып болуп, Т. Молдодо бирге жашап калат. Бул поэма, аңыз — аңгеме, уламыштарда бир канча катмарланган окуялардын, мотивдердин изи жатат. Мисалы, биринчиден амазонка тибиндеги Гүлгаакы жана анын кырк кызы эркектерден бөлөк жашап өзүнчө ууга чыгышат, согуштук курал-жарактарды колдонууну жакшы билишет.

Амазонкалар жөнүндөгү легенда жалаң гана античный дүйнөгө мүнөздүү болгон деген традициялуу ойдун рамкасынан чыгып, жер шарындагы элдердин бардыгында кездешүүчү уламыш, аңыз-аңгеме, көркөм адабият, фольклордук чыгармалардын башка жанрларында амазонкалар туурасындагы сюжеттер, образдар, белгилер кездешерин окумуштуулар илимий жана фактылык материалдардын негизинде далилдешкен. Тарыхчы — этнограф окумуштуу М. О. Косвен өзүнүн «Амазонка» деген көлөмдүү макаласында саякатчы, тарыхчы, этнограф, археолог, фольклорист окумуштуулардын материалдарынын, тезистеринин негизинде амазонкалар туурасында илимий көз караштагы такталган концепциясын берген.¹⁶

Амазонкалар ¹⁷ античный жарым адабият, жарым фольклордук чыгармалардан баштап, биздин эрада чех, кавказ, америка, абиссин, түрк жана иран тилдүү чыгыш элдеринин көркөм сөз өнөрүндө кеңири жолугат, б.а. образ катары калыптанган.

В. Г. Короленко, В. В. Бартольд, Л. Климович, А. Боровков сыяктуу орус окумуштуулары, жазуучулары, саякатчылары Орто Азия жана Казакстандагы түрк тилдүү элдердин элдик оозеки чыгармалары менен таанышып отуруп «длительная борьба против нападений джунгаро-калNщких ханов вытеснила из памяти народа многие другие важные факты их истории»¹⁸ деп негизинен бир түрдүү жыйынтыкка келишет. Чындыгында да, кайсы гана эпикалык чыгарманы албайлы сюжеттик өзөгүнө көптөгөн катмарланган архаикалык окуялар, мотивдер, образдар сиңирилген. Ошого карабай калмактар менен согуш негизги, басымдуу окуяны ээлеп, калгандары экинчи планда же көмүскөдө калган.

Гүлгаакы менен Шаамашрап (Бабарахим Машраб) жөнүндөгү уламыш, аңыз-аңгемелерде кезиккен айрым көөнө мотивдер, эпизоддор жөнүндө айтпай коюуга болбойт. Анткени булар чыгарманын башатына көз салууга көмөк берет. Анализге алып жаткан кол жазмалардагы архаикалык мотив бул — укмуштуу (сыйкырдуу) бойго бүтүү. Кайыптан (никесиз) бойго бүтүү же болбосо илимде «партеногенезис» деген термин менен аталган мотив көөнө доорго тиешелүү.

Бул мотив дүйнө жүзүндөгү элдердин элдик оозеки чыгармаларында кеңири кездешет. Кайыптан бойго бүтүү мотивин окумуштуулар өздөрүнүн эмгектеринде¹⁹ кеңири изилдешип, пайда болгон доорун, көптөгөн түрлөрүн, өнүгүү эволюциясын кайсы элде эмнеден же кимден бойго бүтөрүн кеңири

¹⁶ Курманбек. Сейитбек. «Эл адабияты» сериясынын 5-тому. Б. Кебекова, О. Ахмедов. «Курманбек эпосунун башаты жана өсүш жолу». — Б., 1998, 9-бет. Караңыз: Зотов О. В. Китай и Восточный Туркестан в XV—XVIII вв. — М., 1991., с. 150.

¹⁷ Орустун улуу окумуштуусу, акын Василий Кириллович Предьяковский (1703—1769) «Амазонка — греческое искажение славянского слова оужёны, т.е. «мужественные женщины как мол они сами себя и другие народы их называли» — деп амазонкалардын иш аракетин, жашоо маңыын туура мүнөздөйт. / Три рассуждения о трех главнейших древностях. 1. О первенстве славянского языка перед тевтоническим. Соч. Т. III. СПб.. 1849. Караңыз: Косвен М. О. Амазонки. Сов. этнография. М. Л. 1947., № 2, 3.

¹⁸ Климович Л. Из истории литератур Советского Востока. — М., 1959, с. 228.

¹⁹ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. Л., 1940; Пропп В. Я. Мотив чудесного рождения. — Китепте: Фольклор и действительность. М., 1976; Жирмунский В. М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка. — М., 1960; Косвен М. О. Очерки истории первобытной культуры. — М., 1957; Сарыпбеков Р. «Манас» эпосундагы баатырдык мотивдердин эволюциясы. — Ф., Илим, 1987.

изилдөөгө алышкан. Укмуштуу бойго бүтүү мотивин негизинен бардыгы матриархат доорунда жаралган мотив катары таанышат. Академик А. Н. Веселовский «Общее, развившееся в пору матриархата, верование в партеногенезис приурочивается позднее к рождению героя: он рожден сверхестественным путем, сравнение с отцом принизило бы его»²⁰ — деп туура белгилеген. Кытай, Япония, Индия, Норвегия ЖЗНЧ Чукоткада сакталган эски хроникаларда, источниктерде, легендаларда амазонкалар сууга түшкөндөн, шамалга боюн тоскондон же суудан ичип боюнда болот²¹.

Сыйкырдуу бойго бүтүү көбүнчө амазонкаларда болот. Амазонкалар эркектерди жанына жолотпой, өзүнчө жашагандан улам эркектерсиз эле балалуу болсо болот деген ойдон чыгарылган мотив болуш керек. Улам мезгил өткөн сайын өзгөрүүгө учурап, чыгарманын кандай шартта жаралышына, сюжеттин өнүгүшүнө, элдин жашоо образына жараша модернизацияланган. Кайыптан (никесиз) бойго бүтүү алгачкы доорлордо кадыресе көрүнүш катары кабыл алынса, коомдун өнүгүшүнүн, аң сезимдин өсүшүнүн натыйжасында ал кереметтүү, укмуштуу деп саналып, турмушта болбой турган жагдай катары сыналган. Демек, байыркы замандагы матриархат доорундагы тотемизмди кармаган адамдардын бул ишеними карапайым мифтерде, аңыз-аңгемелерде, жөө жомоктордо кейипкерлердин укмуштуу бойго бүтүшү, өзгөчөлөнүп төрөлүшү туурасындагы мотивди жараткан. Бара-бара элдин сүйүктүү каарманынын айланасында түрдүү апыртмалуу, сыйкырдуу өзгөчөлүктөр, кереметтүү окуялар, топтолуп, фольклордо эпикалык жанрда идеализацияланган образдар өмүр сүрүп келген.

Ушундай эле көрүнүш түрк-монгол элдеринин эпикалык чыгармаларында, жомокторунда кеңири кездешүүчү мотив болуу менен сюжеттеги негизги эпизоддорду түзөт. Ошондой эле түрк элдеринин уламыштарында, легендаларында да (уруулардын келип чыгышында: кыргыздын чыгышында кырк кыз суудагы көбүктү ичип боюна болгон) көп жолугат. Эпикалык чыгармаларда жеген алмадан же башка мөмө жемиштен, жолборстун жүрөгүнөн, күндүн нурунан, булактын суусунан, кудайдын ырайымы менен, мусулман ыйыктарынын (олуя, кызыр, шайык) батасынан бойго бүтүп төрөлгөн каармандар арбын кезигет. Мындай бойго бүтүүнүн өнүгүү, өрчүү стадиясы, эволюциясы да түрдүү катмарларга бөлүнөт.

Шаамашрап таманын каарыган майдан Гүлгаакынын боюна болушу бекеринен эмес. Мал чарба, аңчылык менен алектенген көчмөн эл малдын ич майын, куйругун түрдүү дарттарга дары катары көп колдонгон. Ошондой эле жаныбарлардын тотемдик ролуна жараша да пайда болгон болуу керек.

Никесиз бойго бүтүү менен бирге амазонкалык жашоо образынын айрым элементтери Гүлгаакы туурасындагы поэманын башатында аңыз-аңгеме катары сакталып калган.

Экинчи бир көөнө мотив — өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви. Бул мотив жогоруда мисалга алган кол жазмалардын ичинен жалгыз гана Касымбек Сейдакматов жыйнаган уламышта кезигет (Инв. № 720).

Мында Машрап самтыраган дубана кейпи, кир колу-буту менен ак уруп, хандын үйүнө уруксатсыз кирип баргандыгы үчүн башы кесилет. Жерде жаткан башын колтугуна кысып Мекени көздөй жөнөп кетет.

²⁰ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. 1 л., 1940., 538-6.

²¹ Косвен М. О. Амазонки/Советская этнография. — М., Л. 1947.,

Кесилген башын колуна алып, бир топко чейин өлбөй, кыймылдоо, басуу, ойлонуу, сүйлөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон ыйыктардын (святые) образынын түпкү башаты өтө көөнө доордон башталат. Бул мотив ислам, христиан диндери жаралганга чейин эле болгон. Байыркы өлтүрүлгөн жана кайра тирилген кудайлар жөнүндөгү античный мифтер менен генетикалык байланышы бар экенин далилдеп келип, окумуштуу В. Н. Басилов ал мифтер менен каралып жаткан мотив гана эмес, ыйыктар жөнүндөгү легенда, уламыштар, аңыз-аңгемелер да сюжеттик түзүлүшү боюнча окшош, байланыштуу экенин айткан.²² Адам кайра тирилсе болот деген примитивдик ишенимдердин, тотемдик түшүнүктөрдүн негизинде бул ыйыктардын культу пайда болуп, элдин аң сезиминде, ишениминде калыптана баштайт. Ошентип ыйыктарга сыйынуу, аларды ыйык тутуу парзы пайда болуп, христиан, ислам диндери жаралган доорго келип жеткен. Ушул диний агымдардын мезгилинде өзгөчө өнүгүп, аябагандай чоң аймакка — Европа Ж8НЙ Азияда жашаган элдердин (англис, немец, голланд, француз, индия, орус жана мусулман элдеринде) арасына кеңири таралат. Өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви архаикалык белгилери аркылуу бири-бири менен генетикалык окшош сюжеттерден орун алган. Айрыкча, орто кылымдагы саясий, тарыхый окуялар ыйык- тардын өлүмү аркылуу «ишеним үчүн күрөш» деген идеянын жаралышына түрткү болгон. Ыйыктардын (азиздердин) өмүр баянына, жасаган иштерине, өлүмүнө байланыштуу сюжеттер — көчмө сюжет эмес. Ар бир легенда, уламыш, аңыз ошол жергиликтүү элдин өзүндө жаралып, динге ишенген элдердеги жалпы көрүнүш катары сакталган.

Ислам, христиан диндери өзүнүн көп кылымдык тарыхында бир тарыхый-маданий чөйрөдө пайда болуп, өз ара байланышта, жакындыкта өмүр сүргөн. Ошондуктан кайсы диндин өкүлү болбосун, ыйыктардын культунда окшош образ, мотив, сюжеттердин жолугушу эч кимди таң калтырбайт. Өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви сикхизмде да кезигерин айта кетүү абзел. Айрыкча орус легендаларында, уламыштарында, аңгемелеринде кеңири тараган. Ал эми ислам дининин өкүлдөрү, тарыхый инсандар: Гази-Мансур-Султан (татар), Самарканддык Куссам ибн Абас (өзбек, лакап аты Шахи-Зинда — Живой Царь), Хорезмдик азиз шейх Нажим ад-дин Кубра (суфий ордени Кубравияны негиздөөчү), Шир-Кевир — ата (түркмөн), Шамсидин Тебриз (түрк) жана акын Дивана-и Машраб туурасындагы легенда, уламыштарда²³ аталган мусулман ыйыктарынын баштары ар түрдүү жагдайда, ар кандай жазыксыз күнөөлөрү үчүн кесилет. Бардыгында ыйыктар кесилген баштарын көтөрүп алып, акыркы тилектерин аткарууга үлгүрүшкөн. Баштары кесилгендер оң каармандар. Мейли батыш, мейли чыгыш легендалары болсун ыйыктар ак жеринен жазага тартылганы баса белгиленип, ошондуктан өлбөй кыйналып, азап чегип, жабыркаган ыйыктар (страдающие божество) катары о дүйнөгө кеткени айтылат. Демек ишенген нерсеси үчүн (эгер бул дүйнөдө кыйналсаң, тиги дүйнөдө бейишке чыгасың. Чыныгы жашоо о дүйнөдө деген ишеним өкүм сүргөн,

²² Басилов В. Н. «Следы культа умирающего и воскресающего божества и христианской и мусульманской агиологии». Китепте: Фольклор и историческая этнография. М., Наука, 1983, 118—151-б.

²³ Сухарева О. А. Ислам в Узбекистане. Ташкент: Изд. АН Узб. ССР, 1960; Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. М.: Наука, 1969; Бертельс Е. Э. Роман о шейхе Наджм ад-Дине Кубра. Избр. труды. Суфизм и суфийская литература. М.: Наука, 1965; Машраб. Избранное. Ташкент: Изд-во ЦК КП Узбекистана, 1980. Басилов В. Н. Культ святых в Исламе. М.: Мысль, 1970; Басилов В. Н. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. М.: Наука, 1975.

азап тартуу, жабыркоо идеясы акырындап отуруп христиан, ислам, сикхагиологиясынан кеңири орун алган.

Түрк элдеринде мусулман динине чейин эле шамандык жана элдик ишенимдердин башка формалары (түрдүү ритуалдар) суфизмге катуу таасир эткен. Суфизм болсо суфисттик ыйыктардын (шейх, шайык, олуя) культунун мусулман дининде жаралышына жана калыптанышына шарт түзгөн. Жогоруда аты аталган мусулман ыйыктарынын бардыгы суфисттер болгон Суфист акын Шаамашраптын (Бабарахим Машраб) өлүмү туурасындагы аңыз аңгемелердин, легендалардын сюжети негизинен окшош: Ша-Машраб бир жолу Балхтын падышасы Махмуд-хан берген палоону жебей «мен эмес менин итим дагы сен берген даамды жебейт» — дейт да падышанын тактысынын алдына даарат ушатат. Бул кылганын «падыша өз кол алдындагы элге кандай мамиле кылса, мен так ошого жооп бердим» — дейт. Махмуд-хан Машрабды соттоо жөнүндө буйрук берет. Машраб «мен өлгөндөн үч күндөн кийин падыша да өлөт» дейт. (Ша-Машраб олуя, көзү ачык киши болгон.) Дарга астына алып барышат. Ал баш кесерге өзүнүн устаты, акылчысы Сахиб-Кыран Кожо берген бычак менен гана өлтүрүүнү буйрук кылып, чапанынын ичине катып жүргөн бычагын берет. Өзү барып жипке мойнун салат. Баш кесер келип Хазирети Ша-Машрабдын кекиртегине бычак урат. Машрабдын өлгөнүн угуп, Махмуд хан катуу нааразы болот. Себеби тамашалап эле өлтүргүлө деген экен. Ал буйрук берип жатып көзүн кысканын кол алдындагылар этибарга албай калышат. Үч күндөн кийин падыша өлөт. Балхтын жашоочулары аза кайгысына батышат.

Машраб өлгөндөн жети күндөн кийин шаарга тогуз дербиш-каландарлар келишет. Ша-Машраб өлдү деген кабарды угуп, дербиш-каландарлар ачууланышып: «Эмне үчүн калп айтасыңар. Биз Ша-Машрабды Герат чөлүндө кепинин көтөрүп, итин ээрчитип, Мекеге баратканын өз көзүбүз менен көрдүк» — дешет. Муну уккан Вазир Машрабдын мүрзөсүнө барып мүрзөнүн кыбыла тарабы ачылып, ичи бош турганын көрөт.

Экинчи бир версияда дербиш-каландарлар Машраб өзүнүн кесилген башын колтуктап алып Мекеге баратканын көрдүк деп айтышат.²⁴ Бул версия оозеки айтылган легендаларда көп жолугуп, дайыма туруктуу айтылат.

Мына ошентип, өзүнүн кесилген башын көтөрүп жүрүү мотиви дин ыйыктарынын культунда жашоо чөйрөсүнөн чыгып, башка көптөгөн мифологиялык сюжеттер, образдар, мотивдер сыяктуу эле фольклордук чыгармаларда жана профессионал адабиятта жашоосун улантып келе жатат.

Шаамашрап менен Гүлгаакынын окуясы Орузбай Урмамбетовдо кичинекей эпизодду түзөт. Шаамашрап Гүлгаакыга ашык болуп, көз арткандардын бири катары эле берилет. Айтуучу мына ушул кичинекей эпизодду элден уккан уламыштар менен жуурулуштуруп, баатыр кыздын образын түзүп, анын айланасына оң, терс каармандарды топтоп, мазмундук-композициялык курулушу көркөм, идеялык багыты аныкталган, бүтүндөй бир чоң дастан жараткан.

Кыргыздын эпикалык чыгармаларында Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Гүлгаакы, Кыз Дарыйка, Барчын, Куялы сыяктуу эр жүрөк, баатыр кыздардын образы орун алып, ар түрдүү салттуу мотивдер менен жабдылып, баатыр кыздар жөнүндөгү дастандардын галереясын түзүп турат. Булардын образынан доордун татаал, оор нравасын, элдин жашоо образын, аял-затынын назик, жан дүйнөсүн, энелик, зайыптык натурасын окууга болот. Демек, жогоркудай алп кыздардын

²⁴ Васильев В. Н. «Следы культа...» 132-бет; Машраб. Избранное. Ташкен!. Илд-ви Ц19 КП Узбекистана, 1980.

«образынын келип чыгышы жана салтка айланышы өтө узакка созулган татаал процесс»²⁵. Бул типтеги образдар дүйнө элдеринин көпчүлүгүнүн эпикалык чыгармаларында кезигип, ал элдердин тарыхынын кээ бир баскычтарын, урунттуу окуяларын поэтикалык көркөм чагылдыруунун ыкмасы катары кызмат кылат.

«Гүлгаакы» поэмасынын сюжети өмүр баян тибиндеги эпикалык чыгармалардай баласыз атанын зарлап жүрүп балалуу болушунан баштап өрчүп отурат.

Калмактын Карпык деген канынын Бакаманжы, Коңтаажы деген уулдары болот. Коңтаажы 66 жашка келгени перзенттүү болбой жүрүп кыргыз аялы Айымдан кыздуу болот. Поэмада баласыздык мотиви боюнча алтымыш ашып жашап, бала көрбөй «куу баш» аталган Коңтаажынын бала суранып сыйынбаган ыйык жери калбайт. Эпикалык салт боюнча зарыгып күткөн бала дайыма өзгөчө бала болуп, баатыр, ата мурасын уланткан эл башы болот. Ушул схема боюнча кыз төрөлүп, аны ырымдап жети күнү эч кимге айтпай, көрсөтпөй, акыры сүйүнчүлөп чоң той берип, ат коюу аземин өткөрөт. Сыйкырдуу карыя миң бир ооруга дары, кышы, жайы гүлдөп турган «Гаакы» деген гүл бар ошол гүл сыяктуу Гүлгаакы болсун деп ат коюп, көздөн кайым болот. Эпикалык чыгармаларда жөө жомоктордо ат коюу, көбүнчө сыйкырдуу абышка ат коюп, анан көздөн кайым болуп кетиши салттуу мотив катары орун алган.

Гүлгаакы чоңоюп, суйкайган сулуу, акыл эстүү кыз болот. Бир күнү атасы

Менин көзүм барында

Эл башкарып көнүп ал, —

жашоодо жакшы менен жаман бирге жүрөрүн, адамдардын акылы жетик, тазасы жана карамүртөзү болорун аңдап бил,

Күлүк ойлуу адамдын

Көбүрөөк акыл сөз сурап —

иш жүргүз деп кеп кеңешин айтат. Көп өтпөй Гүлгаакынын атасы өлөт. Каныша акыл менен эл башкарат.

Жар тандоо мотиви түрк-монгол элдеринин фольклорунда сюжет түзүүчү негизги мотивдердин бири болуп эсептелет. Айрыкча баатыр кыздарга ашык болуп, үйлөнүүгө далалат кылып келген жигиттерге кыз тарабынан атайын ойлонулган шарт коюлат. Эгер жигит шартты аткарса кыз ага турмушка чыгат, аткара албаса башы алынат. Сыноо күч, акыл-эс сыяктуу эр жигитке тиешелүү баатырдыктын түрдүү ыкмалары боюнча жүргүзүлөт.

«Гүлгаакыны алам» деп жулунган калмактын зөөкүр баатыры Ажым улуктан чыр чатаксыз кутулуу үчүн Гүлгаакы төмөнкүдөй шарт коет: «Биринчиси сары-журтка сандыктай таштардан сан жылкы кирсе баткыдай кылып короо курасың. Экинчиси карагай, отун кыйып, тоодой отун жыясың. Үчүнчүсү Соң-Көлдү кечип, аркы өйүз менен берки өйүзгө кулач уруп өтөсүң:

Аткарып келсең буларды

Алтын башым сеники, — дейт.

Акылсыз, көөдөк Ажым улук эки шартты аткарып, үчүнчүсүндө көлгө чөгүп өлөт.

Ошентип калмак каны Гүлгаакы коңшу элдер менен жылуу мамиле түзүп, соода-сатык иштерин жүргүзүп, эли менен тынчтыкта жашап турат.

²⁵ А. Жайнакованын «Куялы» деген макаласы. «Манас» энциклопедиясы. I китеп. — Б.: 1995, 359-6.

Ушуга чейинки окуя поэманын жалпы көлөмүнүн үчтөн экисин түзөт. Элдин жашоосу, Гүлгаакынын жасаган иштери мемиреген бейкут турмушта өтөт. Кылыч көтөрүлүп чабылбайт. Ал гана эмес үйлөнөм деп найза, кылыч көтөрүп келген баатырды да алдап, амал менен кутулат. Поэмада айтылгандай Гүлгаакынын кыдырбаган эли, баспаган жери, окубаган китеби, үйрөнбөгөн өнөрү калбайт. Поэма өзгөчө көркөм, лирикалык маанайда айтылат. Ар бир эпизод кенен баяндалып, жай турмуштук, пейзаждык портреттик сүрөттөөлөр ийине жете көркөм иштелген.

Гүлгаакынын Кыз төрөсү Гүлгаакы:

Кичи пейил, жайдары,
Өскөн сулуу Гүлгаакы.
Кембагал көрсө кейиген,
Боорукер сулуу Гүлгаакы.
Суудай таза кири жок,
Тунук сулуу Гүлгаакы.
Акылы артык бул өңдүү,
Аялда жок Гүлгаакы.
Кичи пейил, кең акыл,
Кайран сулуу Гүлгаакы.

деген лирикалык образы көз алдыңа тартылат. Поэманын сюжетинде негизинен жай турмуш сүрөттөлгөндүктөн Гүлгаакынын образы дайыма акыл-эстүү, боорукер, элине камкор каныша катары мүнөздөлөт.

Бир кездерде калмактар кыргыздарга кызыл кыргын салып, чилдей таратып, көптөгөн жерлерин ээлеп алышкан. Жоокерчилик заман, бирде чабышып, бир- де табышып, кээде жеңилсе, кээде жеңип, тынымсыз согушуп, ар кимиси өз кызыкчылыгынын аракетинде болгон.

Кыргыздын Байдуулат деген каны жалгыз уулу Гүлжигитти өз ордуна кан шайлап, көзүмдүн тирүүсүндө жер кыдырып, кыз тандап, үйлөн дейт. Гүлжигит бир кезде калмактар тартып алган жерлерди бир айласын таап кайра алууну, ошол эле учурда калмактар менен жоолашпай тынч жашоону да ойлоп жүргөн болот. Буга Гүлгаакы гана себепкер болушу керек. Гүлгаакы сулуунун даңкын угуп, жактырып жүргөнүн досу Күлүстөнгө айтып, атасына элчиликке жөнөтөт. Атасынын:

Кандай жан барып ала алат,
Кыздан чыккан төрөнү.
Улуту бөлөк, башка элге,
Кызын калмак береби.

Башка элге кыз издеп барып, бөөдө өлүм болбой, кыргыздан кыз алсын дегенине болбой, Гүлжигит атасынын макулдугун алып, жүз жигит менен жолго чыгат. Гүлгаакы кабарсыз жатканда жылкысына тиет. Кайгуулга чыгып, мал уурдаган «каракчынын» кабарын билүү үчүн Мисгаакыны жөнөтөт.

Гүлгаакынын вазири, жакын курбусу Мисгаакынын образы Гүлжигит менен жолуккан жерде ачылат. «Вазирдин кызы Мисгаакы» кырк кызды башкарып, машыктырып жүргөн аскер башчысы. Мисгаакы менен жигиттердин жолугушу бир топ курч берилген.

Карап турса карааны,
Көк жолборстой көрүнүп —

өзү жалгыз жигиттери менен күтүп жаткан Гүлжигитке келет. Мисгаакы «эки чалдын жылкысын уурдабай, анча кыйын болсоңор ордо чаппайт белеңер. Мал

керек болсо эки үйүр жылкыны сурап келсеңер деле жолуккан калмак бермек». «Каракчы, ууру» дегендей бир топ ачуу сөз айтат. Мисгаакынын уу сөзүнө чыдабай жигит башы Күлүстөн: «кутурган карыган кыздар»

Коломтосу турган жер,
Кыргыздыкы экенин,
Калмак эли ойлойбу, —

деп айыбын таап айтышып, бирин-бири кордоп, чабышып кете жаздашат. Гүлжигит токтоолук кылып, бул жерге жакшы тилек менен келгенин, Гүлгаакыны сүйүп жүргөнүн,

Гүлгаакы издеп келер деп,
Жылкысын барып тийгенин

айтып, кыздан кечирим сурайт. Айдап кеткен жылкылар түгөлү менен турганын кабарлайт. Мисгаакы иштин чоо-жайын Гүлгаакыга айтып келет. Эки тарап: Гүлгаакы 40 кызы, Гүлжигит 40 жигити менен болжошкон жерден жолугушат. Баатырдык күч сынашуу достук, жылуу маанайда өтөт. Гүлжигиттин эрдигине суктанып:

Кыргыз элге Гүлжигит,
Хан экениң чын экен.
Эпсиз эрдик өзүңдө,
Бар экени чын экен.
Найза тийсе солк этпес,
Таш экениң чын экен.
Алам десең баш мына,
Төгөм десең кан мына.
Сүйөм десең кыз мына,
Сүйлөшөм десең биз мына.
Жердейм десең жер мына,
Каз өрдөк сүзгөн көл мына, —

деп жеңилгенин билгизип, башын иет.

Калмактын Таргын деген баатыры Гүлжигиттин калмактын арасында ээн-эркин жүргөнүн, Гүлгаакынын жанынан чыкпаганын көрүп, ичи тарыйт. Гүлжигиттен жыгылып ызаланып калган Догонго келип:

Намызың жок, арың жок,
Көрөбүзбү кордукту,
Түбү жүрүп кыргыздан, —

а көрөкчө ушунчасында Гүлжигитти жок кылбасак болбойт. Долуханга кабар кылып, кол жыйнап келип Гүлжигитти өлтүрүп, энеси кыргыз кызыталак Гүлгаакынын алдындагы тагын, башындагы багын тартып алалы. Калмактын каны сен болуп, Гүлгаакыны Долукан алып, толгон калмак жергесин, байлыгы менен экөөбүз энчилеп алабыз деп тукурат. Экөө макулдашып, бузуку Таргын калмактын Долухан деген баатырына барып, «Кыргызга кор болуп, баш көтөрбөй калдык. Гүлжигитти өлтүрүп, Гүлгаакы сулууну өзүңүз алыңыз» дейт. Сулуунун жайын уккан Долухан миңдеген аскерин кылкылдатып жолго чыгат. Соң-Көлгө жетишип, ыңгайлуу жерге бөгүп жатышат. Калмактардын куу Догон Гүлжигиттин сары изине чөп салып, баскан турганын аңдып жүрөт. Гүлгаакынын ордосуна келгенин билип, күтүп жаткан Долухан менен Таргынга жетет.

Гүлгаакынын Гүлжигит,
Төрүндө жатат деп уктум.
Эч адамдан жазганбай,

Көрүнөө жатат деп уктум.
Короолго койгон киши жок,
Ээн жатат деп уктум, —

дейт. Бардыгы атырылып жолго чыгат.

Бир шумдуктун болгонун жүрөгү сезген Гүлгаакы чочуп ойгонуп, Гүлжигит менен бирге душманга каршы чыгышат. Жер жайнаган көп кол менен кырчылдашкан согуш болот. Гүлгаакы Догонду кылыч менен көк шилиден чаап салат. Муну көргөн Долухан чоюн баш менен Гүлгаакыны төбөгө коюп, жабалактаган көп калмак чачынан сүйрөп, туткундап алат. Гүлжигит таң атканча жалгыз кармашып, акыры бөгүп жаткан мергендер атына атышып, өзү жөө калганда мойнуна чылбыр салып кармап алышат. Кабарсыз жаткан кырк кыз менен кырк жигиттин баштарын кесип өлтүрүшөт. Гүлжигитти Таргын сайып өлтүрөт. Суналып өлүп жаткан Гүлжигиттин жанына Гүлгаакыны алып келишет.

Көзүнүн жашы куюлуп,
Береним баатыр деп жыттап,

жеңинин ичине катып келген канжарды алып, «как жүрөккө малып», «Гүлжигитти жазданып» өлүп калат.

Гүлжигит — кыргыз элинин баатыры, хан баласы, ата мурасы боюнча келечекте хандык тактыны ээлемек. Анын түпкү максаты жактырган жары Гүлгаакыга үйлөнүү. Акырындап отуруп тынчтык жолу менен калмактар ээлеп турган кыргыздын жерлерин кайрып алуу. Эл, жери менен тынчтыкта, көз карандысыз жашоо. Гүлжигит — трагедиялуу образ. Анткени ал алдына койгон максатына жетпей, эртелеп жаны кыйылат.

Атадан алтоо болсо да,
Ар жалгыздык башта бар.
Жатындашым болбосо,
Жалгыздыгым ким билет, —

деп арман кылат. Душман алдында, өлүм алдында анын жалгыздыгы билинет. Арачы болчу киши жок, бөөдө өлүмгө учурайт.

Эки жаштын трагедиялык өлүмү туурасындагы эпизод курч берилген. Экөөнүн өлүмүн тирүү жан эмес, булут, асман, жер, жел, көл бардыгы көтөрө албай:

Ак булут бетке чүмкөнүп, Азапты кошо таркандай, Ачык асман бүркөлүп, Булуттун жашы тамчылап. Кошо жашып көк дагы, Муңканган дарты барчылап. Ачуусу келип удургуп, Кошулуп ыйлап жел дагы. Ачууланып толкундан,

Көбүгүн чачат көл дагы. Жамгыр карга айланып, Ак жайдын күнү кыш болду, — деп табият жанданып, жансыздын баарына жан бүтүп, сезип туюу пайда болуп, элдик аң-сезимдин өзгөчөлүгү баса белгиленген. Демек, табиятка карата фольклордук мамилени, жандандыруу (олицетворение природы) аракетин, көркөм ой жүгүртүүнүн шарттуулугун, табиятка болгон ишенимин көрүүгө болот. Акын адам тагдырын табият менен кошо, бир катарга коет. Бул трагедия жалгыз эле пендеге тиешелүү эмес, бул — жаратылыштын дагы трагедиясы, кайгысы.

Эпикалык салт боюнча сюжет өч алуу, кун кубалоо мотиви менен аяктайт. Гүлжигит менен Гүлгаакынын өлүмү туурасындагы суук кабар Байдуулатка жетип, кыргыз, казактан мен деген эрлер чогулат. Эки жаштын өчүн алып, Таргынды өлтүрүшөт.

Казак, кыргыз биригип,
Эми түпкө жетет деп,

Тукумун үзүп калмактын,
Түгөл кырып кетет, —
деп калмактын баары качып, Үрүмчү менен Капкага кирип кетет.

Эпикалык жанрды айтуучулардын биздин күнгө жетип, кол жазмалары сакталганы, өз оозунан жазып алгандары аз эле санда. Булардын ар биринин айтуучулук, жаратуучулук чыгармачылыгына, акындык өнөрүнө өзүнчө көңүл бөлүнүп, изилдөөлөр жүрүп жатат. Маселен, С. Орозбаков, С. Каралаев, Б. Сазанов, К. Акыев, Б. Алыкулов, М. Чокморов, А. Үсөнбаев, А. Чоробаев, М. Мусулманкулов, А. Конокбаев, Сарыкунан Дыйканбаев сыяктуу феномен айтуучулардын шарапаты менен кыргыз эпикалык поэзиясы бай дурастарга ээ болуп отурат. О. Урмамбетовду өз алдынча чыгармачылык өнөрканасы бар феномен айтуучу, таланттуу жаратуучу десек ашык болбос. Ал айтып жатканда агынан төгүлүп, сюжетти баштан аяк ийлеп, бүт жан дүйнөсү менен берилип, сөз берметтерин терип айтат. Ал жаратуучу акын. Чыгармачылыгына үстүрт мамиле кылбайт. Ырдын ар бир сабы өз ордунда туруп, өзүнчө мааниге ээ. Кээ бир эпикалык чыгармаларды окуганда суу саптар, жел сөздөр көп кезигет. Айтуучу ойду жыйнай албай айланып, чайналып жүргөнү байкалат. Орузбай Урмамбетов сөз баккан акын. «Гүлгаакы» поэмасына элдик оозеки чыгармачылыктагы алкыш, бата, учкул сөздөр, макал-лакаптарды элдик ырларды кеңири пайдаланган. Майда жанрлар чоң-чоң эпикалык чыгармаларга көрөнгө болгону, поэтикалык байытканы белгилүү көрүнүш эмеспи. Ошолордун натыйжасында поэма эң эле көркөм, поэтикалуу чыккан. Төмөндө келтирилген учкул сөздөрдү жана макалдарды мисал келтирүүгө болот.

Көкүтүп койсо көөдөктү,
Көлдөн коркпой кечет деп.
Мактап койсо акмакты,
Жардан алыс кетет деп.
Айды алам деп асмандан,
Арыстан буту тайыптыр.
Күлүк ойлуу адамдан,
Көбүрөөк акыл сөз сура.
Каз, өрдөк болбой, көл болбойт.
Башчысы болбой, эл болбойт.
Кийиги болбой, төр болбойт.
Калктан чыккан кыраанды,
Эл колдобой эр болбойт.
Тоодон аккан дайранын,
Куяр жери көл деген.
Хан кадыры артылат,
Калайык калың эл менен.
Абада учкан ак булут,
Жерден чыгат турбайбы.
Акылмандар тандалып,
Элден чыгат турбайбы.
Кең салсаң пейлиң табылат,
Жок эле менде дебегин.
Ар бир адам баласы,
Өрдө болот талабы.
Кыз — кызыл гүл, гүлдөгөн,

Кимдин көөнү түшпөсүн.
 Жашчылык күнүң зор экен,
 Карыганда башың кор экен.
 Жатындашым болбосо,
 Жалгыздыгым ким билет.
 Жаралгандан бер жакка.
 Өмүр эки келбеген.
 Ар бир адам баласы,
 Өз алдынча багы бар.
 Өз башында төө турса,
 Кишиде чөптү көрөбү.
 Күч болсо ууру ээси өлүп,
 Зордук кылса береби.
 Бөлүнгөндү бөрү жейт.
 Эр жигит көркү эл менен,
 Элдин көркү жер менен.

Макалдар, учкул сөздөр, санаттар, элестүү айтымдар, туруктуу формулалар, айтыла турган ойго чындыкты, образдуулукту, так логиканы берип, ошол турмуштук көрүнүшкө болгон адамдын көз карашын жыйынтыктап, бекемдеп турат. Мындан сырткары элдик ырларда, эпикалык чыгармаларда жыш кезигүүчү туруктуу сөз айкаштары, так формулалар айтуучу тарабынан таамай чыккан учкул, элестүү саптар, салыштыруу, баяндоо милдетин аткарган.

Бата жанрын эпикалык чыгармадагы негизги атрибут катары кароого болот. Бата айрыкча жоого, казатка аттанганда жол ачуучу, эрдикке шыктандыруучу, сактоочу магиялык күчкө ээ.

Байдуулат уулу Гүлжигитке:
 Кыдыр болсун жолдошуң,
 Баарыңды арбак копдосун.
 Саламат барып, эсен кел,
 Садагасы кетейин,
 Жалаң баатыр жолборсум.
 Кудай, арбак колдо деп,
 Балдардын ишин оңдо деп,
 Бара турган жолдо деп,
 Кайып каскак болбо деп, —

батасын берип узатат. Алыс жолго аттангандар ар түрдүү кырсыктан алыс болуп, аман-эсен келишин тилөө, сурануу маанисин берет.

Каада-салт ырларынын бардык түрлөрү (алкыш, бата, каргыш, тилек тилөө, мактоо, кордоо, жоктоо, кошок ж.б.) чыгарманын сюжеттик өзөгүнөн кеңири орун алып, ар бири кайсы бир мотивдин тутумунда кызмат аткарган.

Долухан Гүлгаакыны жеңип, аялдыкка алам деп жөнөгөн эпизоддо Долухандын аялы Дилдекан күйөөсүнө кайрылып,

Ак көйнөгүм алты кат,
 Алганың айтат далай дарт.
 Азапка салбай башымды,
 Атыңдын оозун кайра тарт.
 Көк көйнөгүм алты кат,
 Күйүткө салбай башымды,
 Күлүгүң оозун кайра тарт, —

деп зырылдайт. Бакыт издебей эле, өлүмгө баратканын эскертет. Бул жерден элге кеңири тараган элдик ырдын контаминацияланышын көрөбүз. «Көк көйнөгүм алты кат» деген саптан кийин «Кымбатың (же күйөрүң) айтат далай дарт» деген сап түшүрүлүп айтылган.

Дегеле түрк элдеринин элдик поэзиясы тропторго (метафора, метонимия, синекдоха, эпитет, салыштыруу, гипербола, литота, ирония) бай. О. Урмамбетов айткан кайсы гана поэтикалык чыгарманы албайлы айтуучунун тилинин көп кырдуу, түркүм түстүү байлыгына көңүл бурбай коюуга болбойт. Ал пайдаланган троптор сөздүн мазмунунун эмоционалдуулугун күчөтүп, ар бир образга, каармандын сөзүнө, баяндоого, сүрөттөөгө көркөмдүк, тактык, өзгөчөлүк берип турат.

Жаратылышты, пейзажды сүрөттөөдө учурдагы көрүнүштү экинчи бир нерсеге окшоштуруп салыштыруулар образдуу чыккан.

Чөйчөккө куйган сууга окшоп,
Ченемдүү толкуп көл турат.
Тутааш тулаң бетеге,
Тукабадай кулпурат.
Тоо талаанын баарысы
Жумурткадай ак болуп.
Түн түндүгү тартылып.

Жыйынтыктап айтканда, «Гүлгаакы» поэмасы өзөгүнө көп кылымдык тарыхты камтып, бир кыйла эволюциялык өзгөрүүгө дуушар болгон. Аны архаикалык формалардан, көөнө мотивдерден түрдүү тарыхый доорлорду басып өткөн сюжеттик катмарынан көрүүгө болот. Акыркы чоң тарыхый окуя — узак мезгилге (XVI—XVIII) созулган калмактар менен кармашуу элдин эсинде көбүрөөк сакталып, башка окуяларды, тарыхый фактыларды четтетип, сюжеттин басымдуу бөлүгүн ээлеп калган.

Изилдөөнүн башында анализге алынган материалдарга караганда матриархалдык жана амазонкалык мотивдердин, архаикалык социалдык институттун жана байыркы каада-салттын чагылышы «Гүлгаакы» поэмасынын башаты ошол доордогу этникалык чөйрөдө пайда болгон деп айтууга негиз болот.

Эпикалык салт боюнча «Гүлгаакы» поэмасына тарыхый окуялар, коомдук формациялар, коомдук көрүнүштөр (диний), мезгил, географиялык чөйрө сыяктуу байыркы жана кийинки катмарлардын сиңирилиши чыгарманын деңгээлин көтөрүп турат. «Гүлгаакы» поэмасында дайыма оптимисттик дух жаңырып турат. Алдыга умтулуу, жакшы жашоого жетишүү идеясы биринчи планга коюлган.

Поэманын негизги идеясы — мекенге, эл, жерге болгон сүйүү, анын келечегине кам көрүү, элдин, жердин эркиндиги үчүн күрөшүү. Бул поэма боюнча атайын изилдөөнүн дээрлик жоктугуна карабастан, классификацияларда баатырдык поэма деп саналып жүрөт. «Гүлгаакынын» сюжети баатырдык поэмага караганда социалдык турмуштук поэмага жакын.

ф.и.к. Г. Орозова

ГҮЛГААКЫ

ШААМАШРАП ДУБАНА ГҮЛГААКЫ КЫЗДЫ АЛГАНЫ¹

(Тоголок Молдонун айтуусунда)

Мурунку өткөн заманда калмак калкынан Контойчо деген кан болгон. Муну кыргыз Коңтаажы дейт. Коңтаажынын Гүлгаакы деген бир кызы болгон, дүйнө жүзүндө сулуулук сыпаты башкача.

Бир күнү Шаамашрап дубана эл аралап жүрүп Коңтаажынын кызы Гүлгаакыны көрүп, сыпатына айран калып, муну мусулман кыламын деп жети жыл Коңтаажынын төөсүн баккан, кыз Гүлгаакынын көзүнө үйүр болмокко. Жети жыл болгондон кийин бир күндөрдө Гүлгаакы кырк кыз нөкөрү менен сейилге чыгып келе жатканда, Шаамашрап олуя кыз Гүлгаакыга учурап айткан сөзү:

Лайлаха иллалла,
Келмени бил, Гүлгаакым.
Жети жыл зар кылган,
Бендени бил, Гүлгаакым.
Ашык болуп өзүңө,
Келгенди бил, Гүлгаакым.
Тирилмек бар бир күнү,
Өлгөндү бил, Гүлгаакым.
Эл жыйылып көр казып,
Көмгөндү бил, Гүлгаакым.
Көрдө жооп рабим деп,
Бергенди бил, Гүлгаакым.
Лайлаха иллалла,
Билбейсиңби, Гүлгаакым,
Мухаметтин динине,
Кирбейсиңби, Гүлгаакым.
Кел кетелик жаннатка,
Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.
Зар ыйлаган жети жыл,
Ким дейсиңби, Гүлгаакым.
Акыретте бейиш бар,
Ишенбейсиң, Гүлгаакым.
Жалган дүйнө бей опа,
Билбейсиңби, Гүлгаакым.
Жараткандын динине,
Кирбейсиңби, Гүлгаакым.
Жаннат сарай учмакка,
Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.
Бул дүйнө бей опа,
Биле көргүн, Гүлгаакым.
Мухаметтин динине,
Кире көргүн, Гүлгаакым.

¹ Инв. № 71 (265) 30—44-беттер.

Бостон сарай учмак бар,
Кире көргүн, Гүлгаакым.
Бир кудайдан иманды,
Тилей көргүн, Гүлгаакым.
Айткан тилин карыптын,
Албайсыңбы, Гүлгаакым.
Акыретте бейиш бар,
Барбайсыңбы, Гүлгаакым.
Капыр болуп тозокто,
Зарлайсыңбы, Гүлгаакым.
Кызыл чоктун ичинде,
Калбайсыңбы, Гүлгаакым.
Капыр болуп тозокто,
Ыйлайсыңбы, Гүлгаакым.
Айткан сөзүн карыптын,
Тыңдайсыңбы, Гүлгаакым.
Ак байгамбар сүннөтүн,
Кылбайсыңбы, Гүлгаакым.

ДУБАНАГА КЫЗДЫН КАЙТАРГАН ЖООБУ:

Жети жылы зар кылган,
Зарыңды айткын, дубана.
Ким экениң эл билсин,
Жайыңды айткын, дубана.
Зар ыйлабай атыңды айт,
Шаар көчмөн калкыңды айт.
Эмине үчүн ыйлайсың,
Калкыңда кылган салтыңды айт.
Кай жерликсиң жериңди айт,
Кайдан келдиң элиңди айт.
Көп ыйлабай дубана,
Калтырбастан кебиңди айт.
Төө кайтардың жети жыл,
Таманыңды жорутуп,
Зар ыйлайсың дубана.
Күндө үч убак кан жутуп,
Кайдан келдиң дубана.
Алыс жерден зар тутуп,
Ак дин дейсиң диниңди.
Айтып сөзүң тоорутуп,
Кирбегенге болбойбу,
Бекер көңүл оорутуп.
Атыңды айткын билейин,
Акылымды ойготуп.
Жети жылы зар кылдың,
Уктап жатсак ойготуп.
Анча-мынча билдирип,
Акыл айткын сооротуп.
Жети жылы зар кылып,

Төө кайтардың дубана.
Атка минбей арызданып,
Жөө кайтардың дубана.
Эл бийлеген бек, султан,
Каныңды айткын, дубана.
Акыретин кандай жай,
Аныңды айткын, дубана.
Кандай жумуш кыласың,
Аныңды айткын, дубана.
Жупту болчу койнуңа,
Жарыңды айткын, дубана.
Кайгың катуу кандайдан,
Зарыңды айткын, дубана.
Баштан аяк калтырбай,
Барыңды айткын, дубана.
Тоодон келип кечинде,
Алла айтасың, дубана.
Атам калмак Коңтаажы,
Канга айтасың, дубана.
Ак сөзүңдү көрсөтүп,
Шаңга айтасың, дубана.
Дин билбеген караңгы,
Жанга айтасың дубана.
Акыретин кандай жай,
Билгизсеңчи, дубана.
Ак диниңе алпарып,
Киргизсеңчи, дубана.
Кереметин бар болсо,
Көргөзсөңчү, дубана.
Кербен сарай ак жолго,
Жүргүзсөңчү дубана.
Кереметин бар болсо,
Көрөйүн мен, дубана.
Ак жолуңда алла деп,
Өлөйүн мен, дубана.
Ак жолуна алланын,
Кирейин мен, дубана.
Кереметин бар болсо,
Билейин мен, дубана.
Кереметин жок болсо,
Кылба бекер убара.

КЫЗ ГҮЛГААКЫГА МАШРАП ДУБАНАНЫН АЙТКАН ЖООБУ:

Лайлаха иллалла,
Жараткан бар, Гүлгаакым.
Барча ааламга жан берип,
Тараткан бар, Гүлгаакым.
Жараткандын элчиси,

Байгамбар бар, Гүлгаакым.
Байгамбардын жанында,
Чааряр бар, Гүлгаакым.
Мусулман бол өлгөндө,
Кудай жалгар, Гүлгаакым.
Сегиз сарай жаннатта,
Сонун жай бар, Гүлгаакым.
Кел Гүлгаакым кетели,
Нур бейишке жетели.
Бул дүнүйө бей опа,
Мында жүрүп нетели.
Акыретте сыраттан,
Кол кармашып өтөлү.
Капыр болсоң тозоктун,
Көлүндөсүң, Гүлгаакым.
Жылан, чаян жармашкан,
Көрүндөсүң, Гүлгаакым.
Мусулман болсоң бейиштин,
Төрүндөсүң, Гүлгаакым.
Күндө үч убак зар кылсам,
Көрүнбөйсүң, Гүлгаакым.
Түндө кирсең түшүмө,
Өңүм дейсиң, Гүлгаакым.
Кара диндүү калмактан,
Бөлүнбөйсүң, Гүлгаакым.
Анча-мынча ойлонуп,
Көңүлдөйсүң, Гүлгаакым.
Жети жылы сен үчүн,
Төө кайтардым, Гүлгаакым.
Атка минбей арызданып,
Жөө кайтардым, Гүлгаакым.
Сизден үмүт болбосо,
Не кайтардым, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Каарындасың, Гүлгаакым.
Жети тозок ичинде,
Жалындасың Гүлгаакым.
Мусулман болсоң бейиштин,
Тагындасың, Гүлгаакым.
Сегиз жаннат бейиштин,
Багындасың, Гүлгаакым.
Буралышкан үрлөрдүн,
Жанындасың, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозокто,
Сандаласың Гүлгаакым.
Жети тозок ичинде,
Зарланасың, Гүлгаакым.
Оттон чынжыр мойнуңда,
Байланасың, Гүлгаакым.

Ойноп күлөр заман жок,
Сандаларсың, Гүлгаакым.
Нур жүзүңдөн айрылып,
Саргарарсың, Гүлгаакым.
Мусулман болсоң бейишке,
Шам жагарсың, Гүлгаакым.
Динсиз өтсөң караңгы,
Түн болорсуң, Гүлгаакым.
Мусулман бол бейишке,
Гүл болорсуң, Гүлгаакым.
Бейиштеги үрлөргө,
Пир болорсуң, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Кадамында, Гүлгаакым.
Мусулман бол жаныңдын,
Аманында, Гүлгаакым.
Бейиштеги үрлөрдүн,
Жамалында, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Ортосунда, Гүлгаакым.
Жети тозок отунан,
Коркосуңбу, Гүлгаакым.
Мен бир келген мейманды,
Сыйлай көргүн, Гүлгаакым.
Иман нурун көңүлгө,
Жыйнай көргүн, Гүлгаакым.
Сыйлай көргүн бир келген,
Мейманыңды, Гүлгаакым.
Толук кылсын кудайым,
Иманыңды, Гүлгаакым.
Талак кылгын дин үчүн,
Жыйганыңды, Гүлгаакым.
Мен тилейин напсиңди,
Тыйганыңды, Гүлгаакым.
Кудай жалгыз, куран чын,
Билесиңби, Гүлгаакым.
Мухаметтин динине,
Киресиңби, Гүлгаакым.
Акыретте тозок бар,
Эстейсиңби, Гүлгаакым.
Андай чоктун ичинен,
Безбейсиңби, Гүлгаакым.
Айткан сөзүн карыптын,
Укпайсыңды, Гүлгаакы.
Жаннат кирип тактыга,
Чыгарсыңбы, Гүлгаакым.
Оозу көсар суусунан²,

² Хаузу Каусар суусу — замзамдын (же мүрөктүн) суусу деген мааниде.

Жутпайсыңбы, Гүлгаакым.
Ак байгамбар колунан,
Тутпайсыңбы, Гүлгаакым.
Сегиз сарай бейишти,
Билбейсиңби Гүлгаакым.
Тилла кийим, бурак ат,
Минбейсиңби, Гүлгаакым.
Жаннат кирип сейилдеп,
Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.
Өтүгүңдүн наалы
Асыл таштан, Гүлгаакым.
Азиз тууп коюптур,
Адамзаттан, Гүлгаакым.
Кара кыштак Кеминдин,
Карасысың, Гүлгаакым.
Пенде затта бир далай,
Сарасысың, Гүлгаакым.
Атаң калмак Коңтаажы,
Баласысың, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозоктун,
Барасысың, Гүлгаакы.
Жети тозок томуктан,
Качпайсыңбы, Гүлгаакым.
Сегиз жаннат эшигин,
Ачпайсыңбы, Гүлгаакым.
Жети жылдык зарымды,
Баспайсыңбы, Гүлгаакым.
Машрапты зарлатып,
Таштайсыңбы, Гүлгаакым.
Жаным деймин Гүлгаакым.
Жаннаттагы Үргаакым.
Бейиштеги Үргаакым,
Бегим деймин Гүлгаакым.
Кел кетелик жаннатка,
Эртеликте жүр, Гаакым.
Сегиз жаннат бейишке,
Үрлөр менен кир Гаакым.
Шаамашрап олуя,
Менин атым, Гүлгаакым.
Алсам деймин өзүңдү,
Менин датым, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозокко,
Күйбөйсүңбү, Гүлгаакы.
Мухамбеттин ак динин.
Билбейсиңби, Гүлгаакым.
Жупту болуп өзүмө,
Тийбейсиңби, Гүлгаакым.
Капыр болсоң тозокто,
Зар болгойсуң Гүлгаакым.

Убадага турбасаң,
Кар болгойсуң, Гүлгаакым.
Биздей карып мискинге,
Жар болгойсуң, Гүлгаакым.
Сегиз сарай бейиште,
Бар болгойсуң, Гүлгаакым.
Менин айткан зарымды,
Угар бекен, Гүлгаакым.
Убаданын артына,
Чыгар бекен, Гүлгаакым.

КЫЗ ГҮЛГААКЫНЫН МАШРАПКА АЙТКАНЫ:

Кудай жалгыз курган чын,
Билгин дедиң, дубана.
Мукамбеттин динине,
Киргин дедиң, дубана.
Сегиз бейиш жаннатта,
Күлгүн дедиң, дубана.
Айыл кылып бейиште,
Жүргүн дедиң, дубана.
Ак байгамбар сөзүнө,
Кангын дедиң, дубана.
Атаң калмак дининен,
Тангын дедиң, дубана.
Акыретке үр болуп,
Баргын дедиң, дубана.
Барып орун бейиштен,
Алгын дедиң, дубана.
Сегиз бейиш жаннатка,
Үр бол дедиң дубана.
Жаннаттагы үрлөргө,
Пир бол дедиң, дубана.
Бул дүнүйө бей опа,
Кечкин дедиң, дубана.
Оозу көсар суусунан,
Ичкин дедиң, дубана.
Ак жаралган азадан.
Диним дедиң, дубана.
Ак байгамбар мустапа,
Пирим дедиң, дубана.
Келди келме тилиме,
Кудай жалгыз, куран чын,
Билдим анык, дубана.
Мукамбеттин динине,
Кирдим анык, дубана.
Ак мустапа байгамбар,
Сүнөтүң бар, дубана.
Бизге айтууга дин үчүн,

Милдетин бар, дубана.
Байгамбар бар, кудай бар,
Билдим дедим дубана.
Мукамбеттин динине,
Кирдим дедим дубана.
Жуптулука өзүңдү,
Сүйдүм дедим дубана.
Жупту болуп өзүңө,
Тийдим дедим дубана.
Лайилаха иллалла,
Айттым дедим дубана.
Коңтаажынын дининен,
Кайттым дедим дубана.
Ачты кудай дилимди,
Анык билдим дилимди.
Жалгыз алла болбосо,
Жаның кайдан жаралар.
Жаның кирип, үй кылган,
Теңиң кайдан жаралар.
Алла таала болбосо,
Аршы кайдан жаралар.
Асман, зимин³ эки аалам,
Баарысы кайдан жаралар.
Лайилаха иллалла,
Биригиштин белгиси.
Мухамбет расулулла,
Бир алланын элчиси.
Алла бендем дебесе,
Аманат жанды не кылам.
Мухамбет үмөт дебесе,
Мал дүнүйөнү не кылам.
Жаным гулман болбосо,
Жаннатыңды не кылам.
Белгим кулман болбосо,
Бейишиңди не кылам.
Чырак ыйман болбосо,
Чын дүйнөңдү не кылам.
Анык ыйман болбосо,
Акыретти не кылам.
Ак мустапа болбосо,
Дубанаңды не кылам.
Жети жылы зарлаган,
Убараңды не кылам.
Жети жылдык зарыңдан,
Жеткирди сага кудайым.
Шарияттан үйрөткүн,
Шаамашрап жубайым.

³ Зимин — жер (фарсы тилинен).

Ак диниме жеткирдин,
Аман болгун ылайым.

ГҮЛГААКЫ¹

(Бейшекеев Ыбырайдын айтуусунда)

Гүлгаакы Коңтаажынын кызы. Ошону динге кийирем деп, Шаамашраптын айтканы:

Падыша кызы Гүлгаакы,
Ойго келген экенсиң.
Өлбөй туруп куу жанды,
Союуга келген экенсиң.
Лайло-илло-иллолла,
Келме билер бекенсиң.
Келме билип динге кир,
Динге кирсең акыры,
Ар муратка жетерсиң.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсиң.
Падыша кызы Гүлгаакы,
Пейил курган экенсиң.
Кырк кыз менен Үлкөн тоого,
Сейил курган экенсиң.
Сейил куруп динге кир,
Ар муратка жетээрсиң.
Кирбес болсоң диниме,
Тозоку болор бекенсиң.
Кара-Коңур кең кыштак,
Каргасысың Гүлгаакы.
Атаң калмак — Коңтаажы,
Баласысың, Гүлгаакы.
Капыр болсоң тозоктун,
Барасысың, Гүлгаакы.

Эми, Гүлгаакы Шаамашрапты, менин диниме кир дегени:

Ашык болуп сыртымдан,
Төө кайтардың, дубана.
Атка минбей арстаным,
Жөө кайтардың, дубана.
Мен Гүлгаакы ашыгыңмын,
Дартыңды айт, дубана.
Атакеме өткөргөн,
Акыңды айт, дубана.
Акыңды айтып динге кир,
Мен тийейин, дубана.
Кирбес болсоң диниме,
Кайткын, болбой убара.

¹ Инв. № 677, № 2 дептер. 30—36-беттер.

Ошондо Шаамашрап олуя тозок менен бейишти көңүлүңө корук салам
(көңүлүңө уютам) дегени:

Лайла-ила-илалло

Билбейсиңби, Гүлгаакым.

Ак Мустафа пайгамбар,

Билбейсиңби, Гүлгаакым,

Сегиз туман бостон сарай,

Кирбейсиңби, Гүлгаакым

Шаамашрап олуяны,

Билбейсиңби, Гүлгаакым.

Колтукташып, кол кармашып,

Тийбейсиңби, Гүлгаакым.

Улуу тонду үстүңө,

Кийбейсиңби, Гүлгаакым.

Бул дүйнөдө пайда жок,

Нурлар менен айкашып,

Жүрбөйсүңбү, Гүлгаакым.

Мени менен кол кармашып,

Сегиз туман бостон сарай,

Кирбейсиңби, Гүлгаакым.

Гүлгаакы макул болуп, анын динине кирем дегени:

Лайла-ила-иллолло,

Келди келме тилиме.

Ак Мустафаң болбосо,

Арзыйт элем кимиңе.

Жаным кулпан болбосо,

Жаннатыңды не билгей.

Бегим кулпан болбосо,

Бейишиңди не билгей.

Бир кудаанын эркеси,

Ал эмнеси дубана?

Айтканыңа жеткирсең,

Жаным шүкүр кудаага.

Эртең менен турасың,

«Алла» айтасың дубана.

Атам калмак — Коңтаажы,

Канга айтасың дубана.

Тигил дүйнөнү билбеген,

Шаңга айтасың дубана.

Айтканыңа жеткирсең,

Жаным шүкүр кудаага.

Ошондо Шаамашрап олуя Гүлгаакыны динге кийиргенине кубанып, айтып турганы.

Билдиң адам динимди,

Диндин адалдыгы билинди,

Бейжоопсуз чыгарба.

Башка жакка үнүңдү,

Бергин эрте колуңду,

Тоспо менин жолумду, —

деп кол кармашып турганда Гүлгаакы: бул олуя мени менен бир жатпайт ко деп ойлойт. Шаамашрап төө кайтарып келип май менен бутунун кесилген жерин кайрып майлап олтурат. Ошондо Гүлгаакы Шаамашрап олуя оолугуп кетээр бекен деп, чечинип, анын маңдайына олтура калды. Шаамашрап олуя май менен Гүлгаакынын денесине баса койду. Ошондо Гүлгаакынын көңүлү кубана түштү да, боюна бала бүттү. Гүлгаакы ай-күнүнө жетип, төрөй турган болду. Шаамашрап аны эшикке чакырып чыгып: «Кош эми! Сени кыяматтан тосуп алам!» — деп, колун кармады. «Эр- кек төрөйсүң, баланын атын Котон кой» — деди. «Эми кош!» — деп, көздөн кайым болду. Бейишке тирүү кетти. Мисир шаарында Шаамашраптын баласы төрөлүп, кийин ошол шаарга падыша болот. Ошондо мисир орноду деп шаардын аты Мисир аталат экен.

ДУБАНА МАШРАП¹

(Касымбек Свйдакматов жыйнаган)

Кара-Кыштакты калмактын Коңтаажысы бийлеп турганда эки-үч жыл удаа жут болот. Ошондо Коңтаажы: «Кимде ким малымды аман асырап калса, кызымды берем, жарым хандыгымды берем» — деп, жар чакыртат. «Кургакчылык болуп турса, кантип асырамак элек» — дешип, эч ким чыкпайт.

«Мен асырап берем» — деп бир дубана чыккан экен. Аны Дубана Машрап деп да Шаа Машрап деп да айтат. Дубана Машрап карышкырга койду, аюуга уйду, жолборско жылкыны, илбирске эчкини кайтарат. Өзү болсо кыштыр-жайдыр жылаң аяк, жылаң баш жүрүп, курмушудан чапан кийип, алдасын айтып, эл кыдырып кетет. Бир жыл маалы өткөн кезде Коңтаажы малын эсептеп, өткөрүп алат. Эсептесе малынын баары аман болмок түгүл, төлдөгөнү төлдөп, баштагыдан көбөйүп калыптыр.

Убада боюнча Гүлгаакы деген кызын Дубана Машрапка бермек болот. Кызы самтыраган дубанага тийбеймин деп чанат. Ошондо Дубана Машрап кайра сени албайм,

«Энең капыр, Гүлгаакы,
Билбейсиңби, Гүлгаакы?
Атаң капыр, Гүлгаакы,
Билбейсиңби, Гүлгаакы!
Бузурмандын динине,
Кирбейсиңби, Гүлгаакы!» —

деп жатат деген сөз тарайт. Айтылган сөздүн обону боюнча «Гүлгаакы» деген комуз күүсү чертилип калган экен.

Коңтаажынын буйругу боюнча Дубана Машрапка өргөө көтөртүп, баягы Гүлгаакыны кийирип берет. Дубана Машрап дубаначылык кылгандан башка эч нерсени билчү эмес экен, жада калса аялдын койнуна жатканды да билбейт. Гүлгаакынын чыдамы чыгып бүткөн кезде «жылаңачтанып денемди көрсөтсөм, ошондо оюна келер» деп, жылаңачтанып келип Дубана Машраптын алдына отурат. Дал ошол убакта Дубана Машрап кесилип кеткен бутунун жаракаларын эчкинин майын ысытып басып, тактап отурган экен. «Мен болсо эшик-эликте жүрүп бутумду кестирип алдым. Бул үйдө отуруп бул жерин эмнеге кестирип алды экен?» — деп эчкинин майын Гүлгаакынын «кесилген жерине» басып коёт экен.

¹ Инв. № 720. Кимден жазылганы белгисиз. 57—58-беттер.

Ошол майдан кийин Гүлгаакынын боюна бүтүп калат. Бала алты ай болгондо «ата» дейт, жети ай болгондо «Ата, нан жейм» дейт. Курсакта жатып «нан жейм» деген балага нан таап берем деп кудайга күнөөкөр болот турбаймынбы, андан көрө качып кутулайын» — деп Дубана Машрап үйүнөн качып жөнөйт.

Бир хандын үйүнө кайрылып, кир буту менен ордосуна кирип барат. Жигиттерин чакыртып, башын алдырат. Дубана Машрап жердеги башын колтуктап алып Мекени көздөй жол жүрүп кеткен имиш.

ШААМАШИРИБ БАЯНЫ

(Чотбай Нармырзаевдин айтуусунда)

МААШИРИБДИН ТӨРӨЛҮШҮ

Фергана кенен өрөөндө,
Наманган кооз шаар болгон.
Туз кенин угуп андагы,
Ар жактан келип эл толгон.
Көсөмдүк менен бир дыйкан,
Көптөгөн түшүм жыйнаган.
Эркек перзент көрсөм деп,
Теңирден тилеп суранган.
Бир күнү ага келди жар,
Кеп айтканда деди ал:
Ичимде уктап жатканды,
Көз жарса, сүйүп сактап ал.
Кожоюн айтты кубанып,
Күмүштөй сакал чубалып.
Ажеп эмес эр болсо,
Алладан тилеп туралык.
Беш убак намаз окуган,
Жол сурайт дыйкан сопудан.
Жакшылык кылат жетимге,
Жаман сөз чыкпай оозунан.
Кубанычын ичке батырып,
Кудайга жүрдү жалынып.
Басса, турса ойлонот,
Баланын үнүн сагынып.
Базары гүлдөп Наманган,
Туш-туштан адам баралган.
Кулпунуп дыйкан зайыбы,
Кундуздай чачын тараган.
Жанкайып соода жайым деп,
Базарга барды зайыбы.
Арышын койсо оор болуп,
Арбыбай барат арымы.
Базарга барат эл менен,
Байкаган тааныш кел деген.

Гүлдөгөн даңктуу базарды,
Гүлгүн жаштан жердеген.
Бисмилла — айтып аттады,
Көк дарбаза эшиктен.
Таңданып карайт базарда,
Таң эрте буга кезиккен.
Күз эле жемиш жайнаган,
Күкүктөр бакта сайраган.
Жүзүм, анар, алманы,
Жегизи келди базардан.
Буруксуйт түрдүү жемиштер,
Акча алса, ээси жегизер.
Дааналап алган алмурут,
Даамдуу экен дегизээр.
Сатарман сатып жемишин,
«Алгын» — деп үндөп жатыры.
Жүзү ак дыйкан зайыбы,
Жүзүм жеп көөнү ачылды.
Унутуп үйдөн чыгыптыр,
Акчасын албай, берерге,
Жүрөгү анын солк этти,
Сурабай жүзүм жегенде.
Ичинен добуш үн чыгып,
«Ыраазы кылгын ээсин» — дейт.
Эмгектен тапкан жүзүмдү,
Сурабай неге жедиң — дейт.
Ээсине барып ошондо,
Кечирим сурап жүгүндү.
Жакшы сөз угуп ээсинен,
Жан тынчып, көңүл сүйүндү.
Ээси сагы киши экен,
Сатып жатты өрүгүн.
Убайым тарткан зайыпка,
Улап айтты көңүлүн.
— Уул төрөсөң келиним,
Күйөө кылып алайын.
Кыз төрөсөң келиним,
Кула болуп калайын.
Бир эки даана жүзүмгө,
Пул берем деп ойлобо.
— Кудайым берсин эркек уул,
Кубанып жүргүн тойлордо.
Ушинтип ээси айтты эле,
Зайып үйгө кайтты эле.
Тер шорголоп, алсырайт,
Тез жүрүп, жолдо басты эле.
Басалбай жолдо онтоду,
Зайыптар үйгө топтолду.

Тотудай зайып тынчыбай,
Толгоосу катуу козголду.
Толгоосу келип калганын,
Ошондо билди аял зат.
Кейибе дешти зайыптар,
Кеңешип аны аярлап.
Тынч алалбай кыйналды,
Тымызын ичтен ыйлады.
Ааламдан өтсө не болмок?
Артында калып жыйганы!
Таң агарып атканда,
Таң чолпон жылдыз батканда.
«Иңаалап» бала төрөлдү,
Багымдад окуп жатканда.
Ай чырайлуу бөбөктөн,
Алла деген үн чыкты.
Боорукер эгем жар болуп,
Болтурбас эми кырсыкты.
Көз кыйыгын жиберип,
Балага карай эңилди.
Эс алып, көөнү ачылып,
Эненин жүгү жеңилди.
Түйшүккө чыдап карады,
Түндө да жана таңда да.
«Кишинин акын жебейм» — деп,
Шүгүр айтты аллага.
Күдөрүн үзбөс дыйканга,
Кубана турган чак болду.
Мечитке барып молдолор,
Маашириб деген ат койду.
Ай, жылдар өтүп баласы,
Он жашар болуп торолду.
Кериден кууп кармашат,
Кекилик, чилди, коенду.
Маашириб акыл сөз айтат,
Балдар менен ойносо,
Кол-бетин жууп тазалайт,
Булакты, сууну бойлосо.
Таазим кылып улууга,
Тазалык күттү жашынан.
Азарданбайт эч качан,
Акча, малдын азынан.
Балакатка жеткенде,
Бар, жокту билди Маашириб.
Бир өзүнүн көңүлүн.
Билимге бурду Маашириб.
Капарсыз болуп байлыктан,
Кармады китеп жашынан.

Баласы Сакы дыйкандын,
Билими ичте ташыган.
Молдолор чогуу болгондо,
Билимдин жолун айтышат.
Таң атканча окушуп,
Таңдан кийин кайтышат.
Кээде элге байкалды,
Керемет менен келгени.
Бекерчи болуп жүрө албай,
Билим болду эрмеги.
Айылда бирге өскөндөр,
Артынан ээрчип жүрүштү.
Таамай сөз айтса Маашириб,
Таңданып баары күлүштү.
Аксакалдар көргөндө,
Акылы жетик аалим дейт.
Кишинин дилин байкаган,
Кичинекей маалим дейт.

БИЛИМ ҮЙРӨНҮҮ ҮЧҮН МААШИРИБДИН КАШКАРГА БАРЫШЫ

Маашириб чоңойгондо Намангандагы Медреседен окуй баштайт. Анын тубаса, табигый сезими, алдыдагы болор окуяларды күн мурунтан көрө билгендиги, күндөн-күнгө өсө берет. Улама молдолордон Кашкардагы Олуя Аппак кожону угуп, терең билим үйрөнүү үчүн анын жашап турган жерине барат.

Билгеним аз деп Маашириб,
Көбүрөөк билим билсем дейт.
Улама молдо эшенге,
Шакирт болуп кирсем дейт.
Аксакалдар айтышты,
Аппак кожо бардыгын.
Атайын аңдан уксам дейт,
Алла таала жардыгын.
Ошол кезде Маашириб
Эс тартып калган кез эле.
Той, ашта элди аралап,
Токтомдуу болду тез эле.
Ак кожого барам деп,
Айылдан алды батаны.
Кашкарга барып көрдү ал,
Аппак кожо атаны.
Салам айтып сүйлөшүп,
Шакирт болом сизге дейт.
Көөнүмдө сиз деп келгенмин,
Көңүл буруң бизге дейт.
Шарият куран китептен,
Азирет калбай үйрөттү.
Алганча терең билимди,
Арадан бир топ жыл өттү.

Азирет аппак кождон,
Билим алды Маашириб,
Шарият, куран аятын,
Билип алды Маашириб.
Мааширибдин билимин,
Аппак кожо баалады.
Баамчыл зирек балага,
Баарынан сырдуу карады.
Аппак кожо башкарган,
Алтымыш чакты дубана.
Ак жол менен жүргүн деп,
Айтчы эле акыл буларга.
Ошолор аппак кожону,
«Олуя» деп билчү эле.
Азирет кожо таксыр деп,
Айтканына кирчи эле.
Бир күнү кожо эртелеп,
Дубананы жыйнады.
Меккеде жаткан азизке,
Кайгырып катуу ыйлады.
Дубаналар тобуна,
Мындай деди ак кожо.
Меккеде болгон кабарды,
Айтып берди сак кожо.

МААШИРИБДИН МЕККЕГЕ БАРЫП КЕЛИШИ

Мааширибдин кереметтүү сезимталдуулугу Аппак кожого абдан жагат. Өзүнүн кол астында кызмат кылган дубаналарга кошуп билим үйрөтө баштайт. Ошол кезде Меккедеги бир азиз адамдын шайтан галабасынан жан таксымында кыйналып жаткандыгын билген кожо дубаналардан: «Кимиңер азизге барып, шайтан галабасынан куткарып, ага калма (келме) айтып узатып, келесиңер?» — деп үч жолу сурайт. Дубаналардын эч кимиси буга жооп айтышпайт. Ошондо Маашириб кол көтөрүп, «Таксыр кожо! уруксат этсеңиз мен барып азизди шайтан галабасынан куткарып, калма айтып, өзүм узатып келем» — дейт. Ошентип Мааширибдин бул тапшырманы аткарып келишине ишенип, аны аппак кожо Меккеге жөнөтөт.

Меккедеги Азизке,
Шайтан барып жармашты.
Жан таксымда ал азиз,
Дубалар окуп кармашты.
Галавасы шайтандын,
Азизке кыйноо киргизди.
Меккеде жатып бизге ал,
Кыйналганын билгизди.
Кимиң буга барасың?
Кыйналбай аны узатсаң,
Аллага өзүң жагасың.

Эч ким барам дебеди,
Эч ким жагам дебеди.
Мааширибдин кожого,
Эми тиет кереги.
Ордунан туруп ошондо,
Маашириб мындай айтканы.
Меккеге учуп барарын,
Аппак кожо байкады.
Маашириб эми сүйлөдү,
Дубаналар сүйбөдү.
Жетиштүү болду кожого,
Жылмайып сырдуу күлгөнү.
Олуяга жол эмес,
Эки дүйнө бир кадам.
Азизке тездеп жетүүгө,
Жөнөп кетти Кашкардан.
Заматта жетип Меккеге,
Азизке дуба, калма айтты.
Кожонун сөзүн аткарып,
Учкан октой тез кайтты.
Азизди жумшак узатып,
Жаннати болсун деп келди.
Жаназа анда окууга,
Шаамаширибке эп келди.
Айтканын толук орундап,
Ак кожого келди эми.
Азиз узап кетти деп,
Айтып салам берди эми.

МААШИРИБДИН — ШААМАШИРИБ БОЛУП АТАЛЫШЫ

«Олуяга эки дүйнө бир кадам» — дегендей, Маашириб алланын амиринен болгон өз керемети менен Меккеге барып, шайтан талаба кылып жаткан азизке дуба окуп, анын алдында калма айтып, узатат. Жаназасына катышып ошол күнү Кашкарга жетип, Аппак кожого салам айтып кирип келет.

Аппак кожо анын саламын алик алып кубанып тосот. Азизди шайтан талабасынан куткарып, кыйналбай жөн беришке себепкер болгонуна ыраазы болуп дубаналардын алдында чоң ишеним айтып, Мааширибке Шаамашириб деген ат коёт. Ошол күндөн баштап аппак кожо Шаамаширибди касиети зор, кереметтүү олуядай сезе баштайт.

Алик алып саламын,
Айтты кожо мындай деп.
Азиз сага ыраазы,
Айткан сөздө турдуң бек.
Байымдап менин сөзүмдү,
Меккени көздөй ынтылдың.
Онтогон азизди узатып,
Олуядай иш кылдың.

Дубана молдо жыйылса,
Жол айтуу сиздин акыңыз.
Шапааты тийип алланын,
Шаамашириб болсун атыңыз.
Ошондон баштап Маашириб,
Шаамашириб болуп аталды.
Аталган ысмында жүрүүгө,
Ак кождон бата алды.
Шаамашириб сени байкадым,
Узакка талбас дулдулсуң.
Жааматың тыңшап сөзүңдү,
Жан кубантар булбулсуң.
Түгөнбөс сөзүң кен болот,
Ооруга дары эм болот.
Улама, молдо эшендер,
Устатына дем болот.
Бир айткан сөзүм аткардың,
Меккеге учуп тез бардың.
Кашында сага сүйлөгөн,
Календары Кашкардын.

АППАК КОЖОНУН ШААМАШИРИБДИ КОҢТААЖЫГА ЖӨНӨТҮШҮ

Эмки сөздү угуп тур,
Көңүлдү мага буруп тур.
Шаамаширибди көрсөк деп,
Калың калк күтүп туруптур.
Талас деген бир жер бар,
Таалайлуу, малдуу элдер бар.
Кылымдап жашап келаткан,
Кылдат уста, зергер бар.
Ошол жерди жердеген,
Коңтаажы деген адам бар.
Мал, байлыгы жагынан,
Султанга, ханга барабар.
Урматы бийик улуктай,
Ак жүздүү, аппак булуттай.
Ошону издеп сен баргын,
Мен айткан сөздү унутпай.
Коңтаажы байдын үйүндө,
Гүлгаакы кызы акылман.
Билими күчтүү сүйлөшсөң,
Эшен, молдо сакыдан.
Коңтаажынын төөлөрү,
Эсеп жеткис көбөйгөн.
Ачыган байлык ошондо,
Айтылуу Талас өрөөндөн.
Мал багар болуп кирсем дейм,
Коңтаажы сырын билсең дейм.

Байырлап ошол адамга,
Бала болуп жүрсөң дейм.
Жакшылап кайтар төөлөрүн,
Каракчы менен уурудан.
Гүлгаакы кыздын никеси,
Бир өзүңө буйурган.
Коңтаажы ата деп,
Алды артына түшөсүң.
Ак эмгек жумшап малына,
Абдан жакшы күтөсүң.
Гүлгаакы сени жактырат,
Алдыңа тулпар ат кылат.
Эч нерсе дебей жүрө бер,
Эскини кийип самтырап.
Гүлгаакы кызды аларсың,
Бүлөлүү болуп каларсың.
Мусулман динге бурууга,
Айласын өзүң табасың.
Мусулман болсо Гүлгаакы,
Көп тиет сага жардамы.
Кызынан кийин Коңтаажы,
Исламды кабыл алганы.
Коңтаажы шаман дининде,
Абайлап амал издейсиң.
Чок басып алба кокустан,
Чочутпай сүйлөп сиз дейсиң.
Коңтаажы динге кирди деп,
Калкы да угат буларды.
Байынын дилин байкашып,
Башкасы карап турабы?!
Аларды динге киргизсең,
Арбындуу сеп аларсың.
Оң жолго салып элдерин,
Олуя болуп каларсың.
Сөздөрүн бүтүп ак кожо,
Шаамаширибди карады.
Сабырын күтүп, акырын,
Сакалын сылап, тарады.
Шаамашириб кожого,
Макулмун — деди токтолбой.
Эки олуя кайыпты,
Теңирим өзү кошкондой.

ШААМАШИРИБДИН ТАЛАСКА КЕЛИШИ

Аппак кожонун айтуусу менен Шаамашириб Таластагы Коңтаажы байга жупуну кийими менен жүдөгөн кейипте көрүнөт деп анын: «мен бир кедей дубана, күнүмдүк оокат үчүн үйүңүздө жүрүп, малыңызды багып, тиричилигиңизге жардамдашсам» — дейт.

Мындай арзан күч, өзү келген кызматкерди табалбай жүргөн Коңтаажы бай айтканына ошол замат макул болот. Шаамашириб байдын үй тиричилигине ак дили, бардык күч аракетин жумшап, жардам көрсөтүп, эң оболу Гүлгаакы менен таанышат.

Дубана кейпин кийинип,
Шаамашириб келди Таласка.
Чыгынып келет калың эл,
Чырайлуу жүзүн карашка.
Коңтаажы менен таанышып,
Малдарын бага баштады.
Жактырбай калды малдуу бай,
Шаамаширибден башканы.
Басса, турса Шаамашириб,
Чарчамыш болуп чайпалат.
Самтырап жүдөп жүрсө да,
Сулуулук жүзү байкалат.
Алыстан келген Мааширибке,
Адепсиз басып барбады.
Күйүтү бардай кишиге,
Гүлгаакы сулуу таң калды.
Акылы терең адамдын,
Динин билбейт Гүлгаакы.
Ак кожо айткан сөздөрдүн,
Бирин билбейт Гүлгаакы.
Эшигинде жүрсө да,
Экчеп сөздү сүйлөбөйт.
Этек, жеңи жыртыкка,
Эч нерсе айтпайт, үндөбөйт.
Самтыраган малчынын,
Дилин билбейт Гүлгаакы.
Аалим кылып окуткан,
Пирин билбейт Гүлгаакы.
Түйүн сырды чече албай,
Түндө уктабайт Гүлгаакы.
Күйүттүү болуп ал кезде,
Күндө уктабайт Гүлгаакы.
Жеңелерин ээрчитип,
Жандап чыгат Гүлгаакы.
Теңтуштардын эстүүсүн,
Тандап чыгат Гүлгаакы.
Ойлогон ой түбүнө,
Жете албады Гүлгаакы.
Шаамаширибден алыстап,
Кете албады Гүлгаакы.
Анын ою жакшылык,
Күткөн динин билсем дейт.
Таза болсо диндери,
Таазим кылып кирсем дейт.

Күткөн диниң кайсы деп,
Сурап калды Гүлгаакы.
Шаамашириб сөзүнө,
Кулак салды Гүлгаакы.
Диним — ислам ак дин деп,
Айтты шашпай Маашириб.
Мухаммаддан сөз кылып,
Жатты эми Маашириб.
24000 миң пайгамбар,
Өткөн ушул дүйнөдөн.
Алла досу Мухаммад,
Ислам жолун сүйлөгөн.
Алла өзү жалгыз деп,
Аны да айтты Маашириб.
Периште көп көктө деп,
Баарын айтты Маашириб.
Асман жерди жараткан,
Алла деди Маашириб.
Айткан сөздү көңүлгө,
Карма деди Маашириб.
Мухаммад күткөн бул ислам,
Аалам билет таза дин.
Айтып өттүм билип ал,
Алланын досун, шеригин.

ГҮЛГААКЫНЫН МУСУЛМАН БОЛУШУ

Гүлгаакыга атасынын күткөн шаман дини анча жакпагандай сезилген. Шаамашириб келгенден кийин анын ак ниет менен иш кылганынан сырткары, сырдуу жүрүш-турушу, артык баш сөз сүйлөбөгөнү жана кереметтүү көрүнүштөрү Гүлгаакы кызды ойго салат. Анын сырын сурап билгенге чейин бир нече убакыт өтүп, акыры бир күнү жолугуп, кайсы динде экенин сурап калат.

Ошондо Шаамашириб ааламды жараткан алла тааланын шериги жок, өзү жалгыз экенин, жердеги досу Мухаммад пайгамбар экенин анын ислам дининде болгондугун, ал дин куранда айтылгандыгын, асмандагы периштелердин бардыгын, ж.б. ушул сыяктуу жоболорун исламдын дүйнөдөгү ак дин экендигин толук түшүндүрөт. Өзү да ислам дининде экендигин далил көрсөтүп айтып берет. Ошентип, Шаамаширибдин айтканына көңүл буруп, Гүлгаакы кыз мусулман болот.

Ошол замат Гүлгаакы,
Каламан айтты дилинен.
Ислам ак дин экен деп,
Алланы айтты дилинен.
«Лааилааха Иллалооху
мухаммадур росуулulloх» —
деп намазды окуду.
Алла өзүң колдо деп,
зикир салып отурду.
«Ашхадуаллаилааха иллоллоху
Ва ашхадуанна Мухаммадан,

Авдуху ва росуулух» —
Шахадатты айтты Гүлгаакы.
Шаман динин жактырбай,
Исламга кайтты Гүлгаакы.
Эки дүйнө аватың,
Ойлонуп жүрдү Гүлгаакы.
Урматы өсүп элине,
Зор болуп жүрдү Гүлгаакы.
Отуз күн кармап орозо,
Тараба тартты Гүлгаакы.
Үйдөгү ишти ирээттеп,
Ата-эне бакты Гүлгаакы.
Гүлгаакы динге киргенде,
Гүлмүңдөдү Маашириб.
Гүлүңө багбан болоюн,
Билгин деди Маашириб.
Маашириб терең сөз айтып,
Көздөгөн максат айтылды.
Гүлпөттүү сөздү укканда,
Гүлгаакы гүлдөй ачылды.
Эшигиндин алдында,
Төө бактым Гүлгаакы.
Төөлөр жүзгө жеткенче,
Жөө бактым Гүлгаакы.
Гүлгаакыга жакшы сөз,
Улап айтты Маашириб,
Ичке каткан сырларын,
Чубап айтты Маашириб.
Кашкардан келип Таласка,
Сени издеген Маашириб.
Мухаммад динин жаюуга,
Эл издеген Маашириб.
Коңтаажыга кул болуп,
Сени издеген Маашириб.
Ислам динин курандан,
Кең издеген Маашириб.
Бир себеби бул болсо,
Бир себеби башкада.
Кусасы тарап кубанат,
Гүлгаакы кызга какшаса.
Маашириб күткөн максаттар,
Гүлгаакы кызга айтылган.
Сыр сактап мурда күн өттү.
Суйкайган кыздын артынан.
Исламды кабыл алганда,
Жүрөктө сырын бир айткан.
Төө багып үйүндө,
Төмөнкүдөй ыр айткан.

Комузун күүлөп Маашириб,
Кой четине барганы,
Комузга коштоп обонун,
Гүлгаакы кызга арнады.
Жандык бактым Гүлгаакы,
Жайың-кышың асырап,
Аңдып бактым Гүлгаакы.
Койлоруңуз эгизден,
Төлдөп берди Гүлгаакы.
Кара-Сайга кар түшпөй,
Өрдөп келди Гүлгаакы.
Гүлгаакы сөзүн укканда,
Маашириб дилден кубанды.
Аппак кожо аткандай,
Кудай кошкон буларды.
Жылкы бактым Гүлгаакы,
Жылкың миңге жетсин деп,
Былыр бактым Гүлгаакы.
Жылкыларың жылдыздуу,
Багылды го Гүлгаакы.
Максат оюң ичтеги,
Табылды го Гүлгаакы.
Сыйыр бактым Гүлгаакы.
Ийри таяк колго алып,
Быйыл бактым Гүлгаакы.
Сыйырларың чакалап,
Сүт берди го Гүлгаакы.
Жыртык чапан Маашириб,
Күч берди го Гүлгаакы.
Гүлгаакы мусулман болду деп,
Коңтаажы угуп калды эми.
Алдына кызын чакырып.
Каарына алды эми.
Чекеси байдын тырышты,
Кызын тилдеп урушту.
Мааширибден сураң деп,
Айтышты калкы сунушту.
Бааларсың мени бул жерде,
Байбол деймин Гүлгаакы.
Шаман динден исламга,
Кайрыл деймин Гүлгаакы.
Мааширибдин көңүлүн,
Жай кыл деймин Гүлгаакы.
Наманган, Талас шаарына,
Жеке кайтып бара албайм.
Акылдаш болчу Гүлгаакы.
Ааламдан сендей таба албайм.
Наманган турак жайыма,
Байланыш түзүп коёлу.

Барып келип турушсун,
Бектер менен оёну.
Калмак, өзбек калктарын,
Куда-сөөк кылалы.
Келечек күнгө көңүл бур.
Коңтаажы байдын чырагы.
Гүлгаакы эми кеп айтат,
Келиштирип эп айтат.
Ишеним болуп ортодо,
Ички сырды бек айтат.
Аярлап чебер тил менен,
Атама сөздү айтыңыз.
Айтылуу Талас элине,
Жезде болуп кайтыңыз.
Мааширибди чакыртып,
Диндин жайын сурады.
Аллага зикир кылган жан,
Айтпай карап турабы.
Маашириб сөздү иреттейт,
Ар кимде жакшы тилек дейт.
Ааламда таза исламга,
Ар пенде өзү кирет дейт.
Ааламдагы диндердин,
Эң тазасы биздики.
Каарыңыздан коркпоймун,
Кандай экен сиздики?
Он сегиз миң ааламда,
Адилет дин биздики.
Каргаша кылбай ойлонуң,
Кандай экен сиздики.
Мусулман билген адамга,
Мухаммеддин дини бар.
Көпчүлүк элге ушактайт,
Көрө албаган ичи тар.
Таза динге ишенип,
Гүлгаакы болду мусулман.
Кайтканды динден уктуңбу?
Карып кылып туз урган.
Бир аллага ишенген,
Түшүнөт ак дин экенин.
Жактырып өзү кирбесе,
Жалынып ага нетемин.
Жазаласаң кел мына,
Жазаны алчу мен мына.
Катуулансаң эрк сенде,
Калыстык кылчу эл мына.
Бул сөздү угуп Коңтаажы,
Өзүнчө пикир ойлонду.

Суз карады Мааширибке,
Сынайт окшойт болжолу.

КОҢТААЖЫНЫН МААШИРИБКЕ КОЙ БАКТЫРГАНЫ

Гүлгаакынын ислам динине киргенин угуп, Коңтаажы кызына ачууланганда калыс адамдар ортого түшүшүп, «сиз кызыңызга өтө каарланбай эшигиңизде мал багып жүргөн Шаамаширибден сураңыз. Диндин кандай экенин ошодон билиңиз, ага жараша иш кылыңыз? Коңтаажы бай — кызда күнөө жок» — дешип кызын жамандыктан сактап калышат.

Калыс адамдардын сөзүнө макул болуп Шаамаширибди чакырып эң оболу кайсы динде экендигин сурайт. Шаамашириб тартынбастан ислам дининин маанисин Коңтаажыга кыскача түшүндүрөт. Буга Коңтаажынын ачуусу келип — «ислам диниңдеги кереметиң менен быйыл чоң сайга кыштап миң койду эгизден төлдөтүп бирөөсүн да чыгашага учуратпай жазында айдап келесиң», — деп койлорду алдына салып берип, кар көп түшө турган Чоң-Сайга кууп жиберет. Шаамашириб байдын айтканына макул болуп миң баш койду кыштатып келүүгө алып чыгат. Ошол жылы жерге кар түшпөй жер капкара бойдон жаз чыгат. Ошондон бери жер Кара-Сай деп аталып келе жатат.

КОҢТААЖЫНЫН АЙТКАНЫ

Таза болсо исламың,
Чоң-Сайга барып кыштагын.
Миң койду баккын өлтүрбөй,
Билесиң, анда кыш жайын.
Кереметиң бар болсо,
Ал сайга койду өрдөткүн.
Миң койдон бирин калтырбай,
Баарын эгиз төлдөткүн.
Кары калың ал жердин,
Карап бак, малды сен келдиң.
Быйылкы кышта эч кандай,
Бычак, эт сага бербеймин.
Керемет болсо исламың,
Айтылган сайга кыштагын.
Эгиздүү койду семиртип,
Эч жакка бир күн чыкпагын.
Жалтаңдабай көч деди,
Жазында көрөм силерди.
Корсулдап сүйлөп Коңтаажы,
Кой менен кууп жиберди.
Шашылбай айдап Маашириб,
Койду өргөгө чыгарды.
Тоо чөптөрүн жедирип,
Тойгуза жайып сугарды.
Чоң-Сайга барган ал жылда,
Кар жаабай жаз чыкты.
Эгизди жыйнайт Маашириб,
Мойнуна асып баштыкты.

Чоң-Сайдан башка жактары,
Калың карга капталды.
Эгемден назар болду эле,
Койлору толук сакталды.
Кар түшпөгөн ал Чоң-Сай,
Ошондон бери малга жай.
Ар кышта жери капкара,
Аталып калды Кара-Сай.
Андагы койдун бардыгы,
Эгизден төлдөп көбөйдү.
Үч миң кой айдап келгенде,
Маашириб алды мөрөйдү.

КОҢТААЖЫНЫН МААШИРИБКЕ ИШЕНИП, ИСЛАМ ДИНИНЕ КИРИШИ

Шаамаширибдин миң баш койдун эгизден төлдөтүп, чыгашасыз үч миң кой кылып жазда эшик алдына айдап келгендигине Коңтаажы таң калат. Шаамаширибдин дининде бир керемет бар окшойт деп нары ойлонуп, бери ойлонуп, анан өзү чыныгы дили менен ислам динине кирет.

Аны уккан эл да ислам динин кабыл алып, беш убак намаз окуп, ар жылы рамазан айында отуз күн орозо кармашат. Коңтаажынын малына, мүлкүнө байлыгына береке кирип, жерге батпай көбөйүп Шаамашириб менен жылуу сүйлөшө баштайт. Ошондо Коңтаажынын айтканы:

Койлордун үч миң болгонун,
Көз менен көрдү Коңтаажы.
Оройлук кылган пейлинен,
Ойлонуп бир аз жумшады.
Кара-Сайга кар жаабай,
Койлорум түгөл чыгыптыр.
Келген жылы Маашириб,
Керемет ишин кылыптыр.
Арык болбой семирип,
Аман келди койлорум.
Кантип аны жазамын,
Катуу урушуп койгонмун.
Шаман динин Коңтаажы,
Колдонуп келген илгертен.
Исламдын ак дин экенин,
Укпаган жана билбеген.
Шаманды таштап Коңтаажы,
Исламды кабыл алды эми.
Калкынын баары жыйылып,
Коңтаажыга барды эми.

КОҢТААЖЫНЫН КАЛКЫНЫН ИСЛАМ ДИНИН КАБЫЛ АЛЫШЫ

Кызынан, Коңтаажыдан кийин элдери Коңтаажыга келип: силер ислам динине өттүңөр, биз кайсы динде болобуз деп сурашканда Коңтаажы ислам дининин актыгын, адилеттигин айтып толук түшүндүрдү. Муну уккандан кийин

калкынын көпчүлүгү бул диндин ак жана адилет экендигине чыныгы дилдеринен ишенишип, ислам динин кабыл алышат.

Ошондогу элдин сөзү
Ислам динге сыйындың,
Биз эмне кылабыз?
Алдыңда турган элиң биз,
Айт эми сөзүң угабыз.
Коңтаажы буга кубанып,
Элинин баарын үндөдү.
Ак экен ислам динибиз,
Артыман менин жүр деди.
Ак динге дилден ишенип,
Исламга кирди баарысы.
Жанатта намаз окушту,
Жашы менен карысы.
Ыраактан билди бир алла,
Ыймандуу бардык инсанды.
Таластын калкы жыйылып,
Кабыл алды исламды.
Кең Таластын элдери,
Маашириб сакы адам дейт.
Булгабай жүрсүн исламды,
Бузуку менен сараң дейт.
Олуясы эки элдин,
Азирет ата Маашириб.
Керемети көп болгон,
Кээ бирде ишин жашырып.

ШААМАШИРИБДИН ГҮЛГААКЫГА ҮЙЛӨНҮШҮ

Бири бирине дили, мүнөзү жүрүш-турушу жана сулуулугу жагып калган Намангандык Шаамашириб менен Таластык кыз Гүлгаакы бири бирин сүйүп калышты. Алардын өзүнчө таанышып жүрүп, Гүлгаакынын да ислам динине киргенин анык билген Коңтаажы Шаамаширибке нике кыйып, өз элинде аземдүү той өткөрөт.

Коңтаажы менен Маашириб,
Акылдаш жакын болду эми.
Маашириб жана Гүлгаакы,
Акылга жетик толду эми.
Гүлгаакы Шаамашириб,
Гүлпөттүү тойдо болушту.
«Бактылуу болсун» — булар деп,
Никесин кыйып коюшту.
Гүлгаакы кыздын атасы,
Адилет жакка өттү эми.
Нике тойго аянбай,
Оокатын элге төктү эми.
Ыраазы болуп бул байга,
Ырчы, акындар сайрады.

Ымандуу күйөө Маашириб,
Ыраакта турат жайдары.
Күн саналып күн өттү,
Жыл артынан жыл өттү.
Коңтаажы сыйлап күйөөсүн,
Ак сарайга түнөттү.
Өзбек-кыргыз сөздөрүн,
Тең түшүнгөн Маашириб.
Шарият жолун курандан,
Кең түшүнгөн Маашириб.
Намангандык Маашириб,
Олуя сакы киши экен.
Береке кирип Таласка,
Бейили, дили түз экен.
Гүлгаакы кызга Маашириб,
Адилет сөздөн сүйлөгөн.
Бейли сылык календар,
Бейчеки карап күлбөгөн.
Коңтаажы байдын малдары,
Жайыкка батпай жайылды.
Бечара бейбак жетимге,
Берип турду кайырды.
Кайын журту Мааширибди,
Кадыр урмат кылышкан.
Чын кайнилер чогулуп,
Чыныдан кымыз сунушкан.
Жеңелери жыйналып,
Жең этегин тазалайт.
Ким ага орой сүйлөсө,
Киргизип үйгө жазалайт.
Тамашасын кабылдап,
Таалайлуу болгун деп коёт.
Багың гүлдөн ачылсын,
Балалуу бол деп коёт.
Кайни, балдыз жаштарга,
Катуу айтпайт Маашириб.
Ата-энеге тигилип,
Ачуу айтпайт Маашириб.
Мына ошентип Таласта,
Сыйда жүрдү Маашириб.
Малда иштеп, кыз алып,
Кыйла жүрдү Маашириб.

**ТАЛАС ЭЛИНИН ШААМАШИРИБ МЕНЕН
ГҮЛГААКЫНЫ МЕККЕ-КААВАГА АЖЫГА
ЖӨНӨТҮШҮ**

Бир күндөрү Маашириб,
Атага мындай кеп айтты.

Уруксат берсең чын дилден,
Ажыга барсам деп айтты.
Ал сөзүн угуп Коңтаажы,
Агайын элин чакырды.
Аксакал, билгич ошондо,
Айтышты мындай акылды.
Шаамаширибдей асылды,
Меккеде күтүп алышат.
Ардактап, сыйлап ал жерде,
Алдына килем салышат.
Жөнөй турган болгондо,
Гүлгаакы мен да барсам дейт.
Зыярат кылып Каавага,
Мен дагы бата алсам дейт.
Атасы макул болгондо,
Эл чогулуп жыйналды.
Ажыга жөнөп турганда,
Тапканын берип ыйгарды.
Бирөөлөр берди койлорун,
Бирөөлөр берди уйларын.
Жолуңар жакшы болсун деп,
Бирөөлөр берди пулдарын.
Бирөөлөр жылкы мингизди,
Малдуулугун билгизди.
Кээ бирлери коштошуп,
Кымкаптан чапан кийгизди.
Ажылыктын жолуна,
Абдан көп мал жыйналды.
Кийгизсе байга чак келген,
Кийимдер менен сыйлады.
Маш келди кымкап чепкендер,
Шаамаширибдей асылга.
Гүлгаакы кийген камзалдар,
Гүлгө окшоп кетти жазында.
Кайнатасы Коңтаажы
Казына оозун ачты эми.
Кызыл дилде, пулдардан,
Куржунга толо басты эми.
Аксакалдар кол жыйып,
Ажыга жакшы узатты.
Гүлгаакы менен Мааширибке,
Аябай кылды ызаатты.
Ак түстүү бээни сойдуруп,
Аземдеп тамак болтуруп.
Аман бар деп коштошту эл,
Ак боз атка кондуруп.
Чогулган малды, пулдарды,
Маашириб жеке алган жок.

Кайната, ата, энеси,
Каймана андан калган жок.
Кеңешип элге Маашириб,
Мал-мүлктү санап көрүштү.
Тегиз көрөм баарын деп,
Тепетең үчкө бөлүштү.
Бир бөлүгүн айдатып,
Ата-энеге жиберди.
Бир бөлүгүн Таласта,
Кайнатага имерди.
Бир бөлүгүн Маашириб,
Жесир-жетимге арнады.
Акылдуу экен карачы,
Азамат дыйкан ардагы.
Кайната берген дилделер,
Карк кылат бизге болот дейт.
Жок болбойт биздин каржыбыз,
Жол-жолдон чөнтөк толот дейт.
Таластын эли жарданып,
Келбей калсаң кош дешти.
Кабыл болсун ажыңар,
Оомийин, жолуң бол дешти.
Аксакал жана атанын,
Айтылган тилек батасы.
Жарандар өзүң кечиргин,
Жазуудан кетсе катасы.
Айтылып жаткан Маашириб,
Акыркы кайып, олуя.
Чындыктан бүткөн поэманын,
Чыгалы дедик соңуна.
Шаамашириб, Гүлгаакы,
Экөөсү кетти Каавага.
Жол жүрүп эсен жеткенде,
Жолукту ажы, саавага.
Керемет күчүн байкашат,
Кезиккен элдер жолдон дейт.
Ак динде жүргөн экөөнүн,
Ажысы кабыл болгон дейт.

ГҮЛГААКЫ

(О. Урмамбетовдун, варианты)

Илгери бир жоокерчилик замандарда калың калмак биригип камсыз жаткан кыргызды талашып, жерлеринен кууп чыгышат. Көп жылдар бою кыргыз — калмак жоолашып, өткөн кекти доолашып, бирде алышып, бирде чабышып турушат. Барган сайын калмактардын күчү азайып кыргыз-казактын бирдиги көбөйө берет. Аны көрүп туруп кыргыз казактар менен эпке келишет. Казактар Сары-Арка, Челекке, кыргыздар Ат-Башы, Нарын, Таласка кайра келишет.

Кыргыздардын бир уругу өз тынчтыгын көздөп, Жылдыз, Текесте калат. Ошенткен менен Ысык-Көл, Соң-Көл, Кемин, Чүйдү дагы эле калмак ээлеп калат. Бирок көп жылдар бою кагышпай, бирин-бири чабышпай кошуна конуп жердешип, урушу жок элдешип, конокко үйгө кел дешип, ынтымактуу жашап турушат. Ошол кезде калмактар бир канча кандарга бөлүнүп турган. Көпчүлүк калмак Үрүмчү, Капкакта болот. Мындагы элин Карпык деген кан чыгып баарын баш коштуруп, өзү баш болуп көп жылдар бою сурап турат. Карпык өлөрдө энчисин эки уулуна бөлүп берет. Улуусу Коңтаажы, кичүүсү Бакаманжы экөө тең эр болуп, эч кимге тийгизбей, элине душман киргизбей баатыр болуп атанат. Бакаманжынын кыздан тогуз, уулдан беш баласы болот, булардан мыктысы болгон эмес, ал эми Коңтаажынын эч баласы болбойт. Акыры жүрүп кыргыз аялынан Гүлгаакы аттуу кыздуу болот. Гүлгаакы жөнөкөй кыз болбостон он төрт жашынан калмакка дүң болот. Кичине кезинен окуу үйрөнүп, сабаттуу болуп чыгат. Өзүнө окшош кыздан кыркты тандатып алып, жоо жарагын жасатып, аларга да өнөр үйрөтүп аябаган уз кылат. Жоо жаракты мол камдатып дайыма душманга каршы даяр турат. Жанында курдаштары Мисгаакы, Апал, Үпөл, ж.б. кыздар болуп тең өсүп өзү жеке иш кылбай эл журту менен кеңешип калкына алынган кадырлуу каныша болот. Ошол кездеги узун кулактардан түрлүү жомок, чындыктарды айттырып угат. Алар Кытайда, Индияда салынган шаарды, жер алдынан казылып алынган кенди, деңиздин суусун бурганын, эгин эгип жана башка өнөрлөрдү айтып берип, канышаны, ошол жерлерди өз көзү менен көрүүгө кызыктырат. Өзү дагы кээ бир жазылган жазмаларды окуп элге эмгек кылууга шыктана баштайт. Акыры Гүлгаакы ал оюна жетип жанына кырк кыз жана көп киши алып кытайга чейин кыдырып барат. Бул жерлерди көргөндө Гүлгаакы менен кыздар мурун эч нерсе көрбөй кур талаада жүргөндөй сезет. Бара жаткан жолунда катагандын Турсун деген ханына жолугуп достошуп өтөт. Кашкар ханы Калдар хан менен да жакшы мамиледе болуп калат. Калдар хан Гүлгаакыга кандай хандык кылып эл башкаруунун жолун үйрөтүп, эгин эгип, соода кылуунун дагы чоң пайдасы бар экенин айтып берет. Кытайга барган кезинде Кылчаң хандын кызы Лисин менен достошуп көп өнөр үйрөнөт. Айрыкча Гүлгаакыны салынган сепили, курулган шаарлар кызыктырат. Акыл менен айландырып кытайдан алтымыш уста алып ошол эле замат шашып жерине келип, сепил куруп шаар салып, эгин эгип жер айдап, жайыт тазалап шалбаа ачып, ашуу бузуп жол салып, суусу жок жерлерге суу буруп, эмгекке бай кылып, бай жардысын тең кылат. Далай эл жер көрүп, ал элдин салт-санаасын билип баштагыдан Гүлгаакынын кыял жоругу өзгөрүлө баштайт. Кытай төрөлөрүн, зобулдарын көрүп, алардын адамга, кулдарга, малайларына айбандан жаман мамиле кылганына өтө нааразы болуп келет, бирок ачык айтып кийлигише албайт. Гүлгаакы өтө боорукер ханыша болот, ал эми душманы, элге зыян тийчүүлөрдү аяган эмес. Ар кандай кыйынчылыктарды акылдуулук менен жайгаштырып жөнгө салуучу. Мурдагы жоолошкан элдерге бүт бойдон жакшы пикирлер менен мамиле кылып, эл тынчтыгын жолго салат. Ханышанын кадырлуу акылдаш адамдары дайыма бирге кеңеш курушуп, акылдаш болуп турушат. Алар Аргын, Токо чечен, Дожу, Долондор болгон. Андан башка ханышаны көрө албай жүргөн Таргын деген куу адам болот. Дайыма ханышага болуучу кырсык-душмандыктардын кырдаалын издеп жүрөт. Гүлгаакыны аялдыкка алууга аракет кылат, ханыша эч кимисине макулдугун бербейт. Элге «карыган кыздар» деген атка коно баштайт. Ага ханыша моюн бербейт. Ошол кезде Көйкапты жердеген кыргыздарда Байдуулат аттуу хан болуп, анын Гүлжигит

аттуу жалгыз уулу болот, кичине кезинде кытай хандарынан өнөр үйрөтүп келип хан көтөрөт. Ал аябаган эр болот. Гүлгаакынын кабарын угуп, жашынып жылкы тийип, артынан кууп келген Гүлгаакы, кырк кыз менен таанышат. Ошондон баштап Гүлгаакы Гүлжигитти жактырып өзүнө жакындатыш үчүн Көйкаптан Көлгө көчүрүп келип, калмак менен айылдаш конуп, бирге малы жайылып, бирге эгин айдашып, бири-бирине душмандыгы жок эл болуп жашап турушат. Барган сайын Гүлжигит менен Гүлгаакынын ашыкчылыгы күчөйт, бирок дароо эле баш кошуп алуудан айбыгышат. Акыры жүрүп элге билинип, эч ким каршы болбой жактоочулар көп болот. Таргын деген куу булардын сүйүүсүн бузууга жол табат. Ал Гүлгаакы багып алган иниси Таранды вазир кылып, өзүнө чоң сепил куруп, калмак элинин тою деп той берип ага казак, кыргыз, кытайдан эл келет. Ошол тойдо калмактын белгилүү баатыры Догонду Гүлжигит эр сайышта жеңип кетет. Ошондон баштап Догонду Гүлжигитке каршы бүлөп, куу Таргын экөөнү душман кыла баштайт. Таргын менен Догон жашыруун барып Капкактагы калмактын Долухан деген ханын калың кол менен алып келип Гүлжигит менен Гүлгаакыны кыз-жигиттери менен Соң-Көлдөн кырып элди кайрадан азапка салат. Калмакка Таргынды хан деп жарыялап, Төрт-Күлдө жаткан жеринен, шашылып кабар угуп Таластан Намыр, Темир, казактан Албан келип ташын талкан кылат. Калмактар түн ичинде көчүп, корккон бойдон Капкакка кире качат.

Эл, Гүлжигит менен Гүлгаакы, кыз-жигиттерди ардактап көмүшүп эстелик кылып, күмбөз салдырып кыргыз өз жерин ээлеп жатып калат.

I

Улуулардан келаткан,
 Уламалуу кеп экен,
 Улуту калмак эл экен.
 Бакаманжы — Коңтаажы,
 Хан болуп эл башкарган,
 Бир тууган чыккан, бек-экен.
 Баатырлыгы башкача,
 Элине коргон чеп экен,
 Мына ушул кандардын,
 Атасы Карпык дээр экен.
 Баатыр Бакаманжынын,
 Коңтаажы экен агасы.
 Жердеген жери ошонун,
 Тогуз-Торо талаасы.
 Ошол Бакаманжынын
 Болгон экен өзүндө,
 Кыздан тогуз, уул-бешөө,
 Баарлыгы он төрт баласы.
 Балдарынын жок экен,
 Хандык кылып, эл бийлеп,
 Бул кызматка жарачу.
 Коңтаажы баатырың,
 Алтымыш алты жашта экен,
 Бала көрбөй карганча,
 Арманы күчтүү башка экен.
 Кыйлага жашы толуптур,

Калк ичине таралып,
Куу баш атка конуптур.
Тогуз аял алыптыр.
Бала көрбөй мында да,
Томсоргон бойдон калыптыр.
«Касиеттүү» жерлерге,
Койбой тегиз түнөптүр.
Кошо келип карылык,
Башкача жаман жүдөптүр.
Барбаган жери калбады,
Бир баланын айынан.
Кыздуу болду бир күнү,
Кыргыздан алган зайбынан.
Кыркка чыккан кезинде,
Байбичеси Айымдан.
Калмактын эли ырымчыл,
Төрөлгөндө баланы,
«Эти чыйрак болсун» деп,
Киринтишип чай менен.
Оозантышып май менен.
Орошуп жибек шай менен.
Жети күнгө толгончо,
Көргөзгөн жок бир жанга,
Айткан жок бир да адамга.
Жети күнгө толгондо,
Эмчи Бүбү байбиче,
Көргөзгөнү баланы,
Ороп колго алыптыр.
Хан келгенче бетин жаап,
Көрүндүк сурап калыптыр.
Жетимишке чыкканда,
Балалуу болдуң ханыбыз.
Аман эсен кыз тапты,
Айымкан асыл жарыңыз.
Канакей каным келиңиз,
Көрүндүгүн бериңиз?
Көрүндүгүн берген соң,
Карганда көргөн персентин,
Анан кийин көрүңүз.
Баланы көзүң көргөндө,
Ачылаар ханым көзүңүз.
Сүйүнчүмдү чоң бергин,
Сүлөөсүн ичик тон бергин.
Кубанчымды чоң бергин,
Карышкыр ичик тон бергин.
Токтобостон эр Таажы,
Капчыкка колун салды эми,
Канча бир жамбы алды эми.
Сүйүнчү менен көрүндүк,

Чогуу берип салды эми.
Балбайып басып барды эми,
Баланы колго алды эми.
Айдай жүзүн көргөндө,
Аңылдап ыйлай бергенде,
Жыпардай жыты баланын,
Мурунду өрдөп келгенде,
Мээримин түшүп аталык.
Бетине басып бек жыттап,
Кубаныч басып жүрөгүн,
Көөдөндөн чыкты капалык.
Кыз болсо да кудурет,
«Бергени» — деп буюруп,
Сүйүнгөндөн аккан жаш,
Сакал ылдый куюлуп,
Кубангандан хан ыйлап,
Кошулушуп ханына,
Олтурган жандын баары ыйлап,
Байбичеси дагы ыйлап.
Бир аздан кийин басылды,
Жаркылдап кабак ачылды.
Антсе дагы эр Таажы,
Ар түркүн ишти ойлонот.
Түбүн байкап олтурса,
Түнөрүп кайра толгонот.
Жүрөгүн кайгы муң чалып,
Бузулуп өңү кумсарып,
Кубанчын ичтен кайгы жууп,
Токтобойт санаа тынч алып.
Эр Таажы анда кеп айтат,
Ичиндеги кайгысын,
Чыгарып элге эми айтат:
Энеден тегиз туулуп,
Экөөбүз бирдей эр болдук.
Эл башкарып хан болуп,
Эр уулу менен тең болдук.
Ээр токуп атка мингени,
Эмнеден кем болдук.
Калмак элин кор кылбай,
Намысты катуу талаштык.
Казак-кыргыз биригип,
Тартып алган жерлерди,
Калмакка кайра караттык.
Эрдик менен жоолашпай,
Эл болуп кайра жараштык.
Кызматты журтка тийгиздик,
Текши жорго мингиздик.
Душман колун сала албай,
Жылкы тийип ала албай,

Талаанын баары мал болду.
Байыганын калмактын,
Көргөн адам таң болду.
Короо толгон кой болду,
Калмак уулу зор болду.
Түтөгөн калмак эл болдум,
Төрт түлүгүм бүт түгөл,
Бирок, бир туяктан кем болдум.
Карыганда кур койбой,
Бала берди кудайым,
Куу баш аттан кутулуп,
Чыркыраган баланын,
Үнүн укту кулагым.
Таарынам неге теңирге,
Карганда көргөн чырагым.
Эркек болсо эмине,
Ордумду басып эл бийлеп,
Турбайт беле элимде.
Канчалык кыйын болсо да,
Кыздан чыкпайт демилге.
Менин көзүм өткөнчө,
Чырпыгына калмактын,
Чыдап эч ким тие албайт.
Менин көзүм өткөн соң,
Ким болсо да хан болсо,
Чындыгы мендей биле албайт.
Мына ошондо Коңтаажы,
Айтып сөзүн бүткөнү,
Кайгы аралаш, сырды айтты,
Катылып жаткан ичтеги,
Каңырык түтөп муңду айтты.
Анда Бүбү кеп айтат,
Токтой тур ханым деп айтат:
Денинен чыккан баласын,
«Кыз» — деп чанган оңобу?
Сенин, кыйрыңа жакшы болобу.
А, дегенде кыз берет,
Кыз берген кудай кур койбойт,
Аркасынан уул келет.
Кыйла жашка барсаң да,
Акыл менен эл бийлеп,
Хандык атак алсаң да,
Эмдигиче баласың,
«Кыз» — деп аны чанасың.
Бербей койсо кудурет,
«Кызыл бит» кайдан табасың.
Эркектен кыйын эр болуп,
Ургаачы жолборс чыкпайбы?
Урушсаң жоону жыкпайбы?

Төрөлгөн ушул кызыңыз,
Ургаачынын сулуусу,
Адамзаттын нурдуусу.
Байкап көрчү кызыңды,
Маңдайында айы бар.
Оң бетинде калы бар.
Бала арстан сүрөттүү,
Аркасында жалы бар.
Татынакай өңү бар.
Таноосунда меңи бар.
Куйругундай кушундун,
Кара тармал чачы бар.
Чекесинде уюлу,
Ченеми жок башы бар.
Балаңда жолборс сүрү бар,
Баркырап туруп ыйласа,
Баатыр эрдин үнү бар.
Бүбү катын айтканын,
Байкап бегим билип ал.
Бул Бүбүнүн айтканы,
Ханыңызга сыр болду.
Көп имерип караса,
Көрсөтө айткан белгинин,
Көпчүлүгү чын болду.
Көрүп туруп буларды,
Эми Таажы кубанды,
Маңдайы жайнап ачылып,
Жадырап күлкү чыгарды.
Көтөрүп алып жыттады,
Баладан көзүн айырбай,
Жанынан басып чыкпады.
Канакей Бүбү эмесе,
Ордодон чыкпай жат деди,
Өз колуң менен аш берип,
Сен чоңойтуп бак деди.
Мына ошондо Эр Таажы,
Калкына кабар салгызды,
Кең Соң-Көлдүн боюна,
Кашка суунун оюна,
Түгөл жыйып алгызды.
Күнү түнү жети күн,
Күпүлдөтүп той кылып,
Түрдүү малдан жаргызды,
Кымызды көлдөй агызды.
Жөө күрөш менен эр сайыш,
Күлүктөрүн чабышты.
Эрлер чыгып эңишип,
Эчендин колу карышты.
Жар чакырды Коңтаажы,

Топтогон элдин учуна,
Улуу кичүү чогулуп,
Ат коюп бер деп, кызыма.
Олтурган элдин баарысы,
Кандай ат коюп берсек деп,
Ойлонуша калышты.
Оюна түшкөн атты айтып,
Чуулдашып калышты.
Баарына Таажы көнгөн жок,
Миңге жакын атты айты,
Бирөө ылайык келген жок.
Ак сакалчан бир адам,
Калктан чыкты суурулуп,
Оозунан чыккан сөздөрү,
Сүйлөсө нечен кубулуп.
Тебетейин колго алып,
Уруксат сурап бурулуп:
«Кандай дейсиң ханыбыз,
Эл катары мен дагы,
Бир ат айтып кайтайын.
Уруксат десе баарыңыз».
«Уруксаат» — деп ошондо,
А, дегенде хан айтты,
Чуулдашып туш-туштан,
Олтурган элдин баары айтты.
Карыганда жаңыдан,
Кыздуу болду ханыбыз.
Калайык эл чогулуп,
Кубандык ага баарыбыз.
Улуу кичүү жыйналып,
Ат койгону жатабыз.
Ылайыктап ат тапсак,
Ушул Таажы падыша,
Санаасын бир жолу басабыз.
Уламадан улагам,
Улуулардан сурагам.
«Гаакы» — деген гүл болгон,
Эч бир өңү бурулбай,
Жайы кышы гүлдөгөн.
Өңү кызыл гүл деген,
Сабагы сайма түр деген.
Кыйлалардан кеп уккам,
Жыты жыпар деп уккам.
Казып алса тамыры,
Сары болот деп уккам.
Кулак уккан ооруга,
Дары болот деп уккам.
Жалбырагы көк деген,
Жай-кышы жап-жашыл,

Улам жаңы көктөгөн,
Бир кудурет артыкча,
Жаратып койгон чөп деген.
Кайгы-капа билбесин,
Туулган кызың падышам,
Ошол гүлдөй гүлдөсүн.
Баатыр болсун башкача,
Сулуу болсун артыкча,
Теңдеши жок бир дагы,
Урматтуу ханым кызыңыз,
Аты болсун — Гүлгаакы.
Карыя айткан бул ысым,
Ханы менен баарына,
Калети жок жарады.
Чогулган эл бүт бойдон,
«Өмүрү узун болсун» — деп,
Дуба окушуп тарады.
Ушул тойго абыдан,
Эл котолоп толуптур.
Ачып көздү жумганча,
Ак сакалчан карыя,
Көздөн кайым болуптур.

II

Хандын кызы Гүлгаакы,
Он экиге келгенде,
Арка чачы узарды,
Алмадай бети кызарды.
Чекесине ийилип,
Карлыгачтай каш чыкты,
Ченеми жок чубалып,
Кундуздай кара чач чыкты.
Карагаттай эки көз,
Жайнап чыкты мөлтүрөп.
Кирпиги кара берметтей,
Сулууга көркөм келтирет.
Кындай бели кыналып,
Жарк этип күлсө жаш сулуу,
Кыраанда айдай суналып.
Соккон желге үлпүлдөп,
Саңоору болду чүрөктүн.
Таралып желге созулган,
Тал жиби болду жибектин.
Сүйлөгөн сөзү жөн эле,
Шекер менен бал болду.
Таң калтырган көргөндү,
Перидей асыл жан болду.
Келишимдүү уз болду,
Артык туулган энеден,

Бир башкача кыз болду.
Зоболосу артылып,
Гүлгаакыга бак конду.
Он төрт жашка келгенде,
Миңгени алтын «так» болду.
«Жашым өтүп кетти» деп,
Алтын таажы кийгизди.
Артык сулуу Гүлгаакы,
Атакеси эр Таажы,
Алтын такка мингизди.
«Тизгинди колго ал» — деди,
«Мындан ары элиңди,
Кыз да болсоң каралдым,
Өзүң баштап бар» — деди.
«Акырет жайдан доо келди,
Балам ажал деген жоо келди.
Чоң дайра агат күрүлдөп,
Көзүм өтөт дүйнөдөн,
Көз кырың салып эл сакта,
Көңүлүңө толбосоң,
Балам, көчпөсүн калмак бириндеп.
Ордунан жылып күн калат,
Ажал жетсе токтоосуз,
Ордунан таппай ким калат.
Оюмда жатат көп санат.
Балам, улуу болсоң жатык бол,
Өзгөдөн башың зор кылба.
Өзгөгө кетип сатылып,
Өз элиңди кор кылба.
Алдыңда минген тагың бар,
Алдадан жазган багың бар.
Ак жибек бооңду чалып ал,
Акылың менен жактырып,
Азамат эрге барып ал.
Теңиңди өзүң терип ал,
Теңтушуң байкап көрүп ал,
Көп акыл айттым көңүлгө ал.
Менин көзүм барында,
Эл башкарып көнүп ал.
Тоорумай салып атаңды,
Томкоргон турат шум ажал.
Айтайын балам тилимди ал,
Кимдин көөнү ак экен,
Кимдин көөнү кара экен,
Кимдин ичи ала экен,
Ушул айткан кебимдин,
Ак карасын билип ал.
Доржу-Долон эки агаң,
Эрлер аскер башкарган.

Адал кызмат кылышат,
Ар убакта кишиге,
Арамы жок ичинде.
Ала Таргын — деген бар,
Көзүң барда бирди айтып,
Көзүң жокто бирди айтып,
Көп ыйманын жеген бар.
Чын айтпаган бир кебин,
Акыл кошуп сүйлөшүп,
Айтканына кирбегин.
Аргын — деген бир агаң,
Ал байкуш элге белгилүү,
Аргымак аттын кашкасы,
Калыстык сөзүн сүйлөсө,
Тең келбейт ага башкасы.
Айтканыма туна көр.
Акыл салып кеңешип,
Аргындын сөзүн уга көр.
Ай кыраандан баткызба,
Айлыңдагы бектерди,
Акыл сурап жыя бер,
Айына тынчып жаткызба,
Күн кыраандан баткызба,
Күлүк ойлуу адамдан,
Көбүрөөк акыл сөз сурап,
Күнүгө тынчып жаткызба.
Акылсыз кылып алдырып,
Азапка башың түшпөсүн,
Ашуудан кароол үзбөгүн.
Тозокко башың түшпөсүн,
Тоо-тоодон кароол үзбөгүн.
Күнү-түнү чечилбей,
Аргымак турсун кермеде.
Камынтпай жоо келет деп,
Кабарлаш болгун эрлерге.
Калкыңда катуу кам болсун,
Калк үчүн камкор хан болгун.
Кирдетпей, балам, сактагын,
Алтын таажы тагыңды.
Бата берди Коңтаажы,
«Ачсын деп кудай багыңды».
Оозунан балын тамызды,
Осуятын агызды.
Ошол сулуу Гүлгаакы:
Жети жашка келгенде,
Арабдан молдо алдырып,
Алипеден үйрөткөн,
Араб тилин сүйлөткөн.
Кыргызчалап кат билген,

Кыргыз тилин жат билген.
Он экиге келгенде,
Бүт жоюлган сабаты.
Китеп окуп тааныган,
Шондогу кээ бир кабарды.
Китептен окуп үйрөнгөн,
Илгертен калган дастанды.
Артыкча сүйүп окуган,
Баатыр Кангор арстанды.
Калмактар үчүн өч алып,
Маңгулду барып чапканды.
Жерин таштап калмактар,
Чегине чыга качканды.
Бар эле анын тилмечи,
Ар улуттан тил билген.
Кыз да болсо Гүлгаакы,
Кабар алган болучу,
Кытай менен индиден.
Кээде сулуу Гүлгаакы,
Билерманга келүүчү,
Көргөн менен билгенин,
Алар да айтып берүүчү.
Жаңылык айткан кишини,
Гүлгаакы жакшы көрүүчү.
Бээжин-кытай жеринен,
Кабар айтып түшүнтүп,
Кытай-инди элинен.
Өзгөчө сонун жерди айтып,
Өнөрү укмуш элди айтып,
Гүлгаакыны кубантчу,
Курчаган түпсүз көлдү айтып,
Салтанаты барды айтып.
Согуш болгон калайман,
Эчен-эчен чууну айтып,
Кызыктырып ханшаны,
Деңизден бурган сууну айтып,
Жер алдында кенди айтып,
Эгин эккен элди айтып.
Жердин түбү желпиниш,
Андан да ары жер бар деп,
Дүнүйөнү курчаган,
Санат жеткис эл бар деп.
Ушул уккан сөздөрүн,
Жазмачыга тапшырчу,
Калтырбай түгөл жаздырчу.
Анан дагы Гүлгаакы,
Эр өнөрүн сүйүүчү,
Мылтык атып, жаа тартып,
Найза сайып, кылыч чаап,

Жоо өнөрүн сүйүүчү.
Эркекче кийим кийинген,
Өзүндөй болгон кырк баатыр,
Кыздан болчу жигити.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Калкындагы кыздардын,
Өзү теңдүү сулуудан,
Кыркты тандап алгызды,
Саамайын бештен өргүздү,
Өзү окуган дарстардан,
Үйрөтүп өнөр билгизди.
Болот ийне, жез оймок,
Ойротто жок уз кылып,
Иштин жайын билгизди.
Машыктырды кыздарды,
Жаа тартып мылтык атышка,
Шыктандырып үйрөтүп,
«Шылк этпей тур» — деп намыска.
Окшоштуруп баарына,
Кара жорго тандады.
Усталарга жасатып,
Ат жарагын камдады,
Минип чыкса шарактап,
Түлөнөт аттын жабдыгы,
Ай тийгендей жаркылдап,
Күмүштөн болду бардыгы.
Калмактарда бар эле,
Белгилүү уста Кара эле,
Колунан көөрү төгүлгөн,
Артык туулган жан эле.
Акыл ойлоп жай гана,
Салмак менен сүйлөгөн,
Алты киши басычу,
Ак кайыштан чоң көөрүк,
Аркырап чокту үйлөгөн.
Кызыл темир ширенди,
Камырдай жууруп ийлеген.
Касиеттүү жан экен,
Отто жаткан темирди,
Кармаса колу күйбөгөн.
Калмакка ошол тутка эле,
Анык дөөтү колдогон,
Аябаган уста эле.
Мына ушуга Гүлгаакы,
Кырк бир кызга жасатты,
Келиштирип жаракты.
Кийгендин көөнүн тындырып,
Алты кабат кылдырып,
Ак чопкут соот соктурду,

Ичине темир уютуп,
Ширетип күмүш калайга,
Эмчектин ордун ойдуктап,
Ай көмкөрө салдырып,
Төшүнө такты чарайна.
Такыянын сыртынан,
Кийгизди башка туулга,
Маңдайына күмүштөн,
Ай сүрөтүн чаптырып.
Чокусуну жибектен,
Кызыл чок жасап тактырып.
Сары булгары зымпочтон,
Жаптырма кылып жасатып,
Жаканын үстүн бастырып.
Наакери өңкөй булгары,
Колу менен Кара уста,
Куп келтирди буларды.
Найза, кылыч, ай балта,
Камсыз болду куралы,
Тийишүүчү жоо болсо,
Чыгуучудай талканы.
Кийгенинин баарысы,
Сары сайма шым болду.
Он алтыга чыккыча,
Гүлгаакынын курагы,
Усталарды жыйдырып,
Соктура берди куралды.
Үй башына кур койбой,
Таркаттырды буларды.
Жасаттырган жаракты,
Эрмин деп жүргөн элдеги,
Жан кур койбой таратты.
Акылмандар ойлонуп,
Эл камы деп буларды.
Өз ичинен жаратты.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Минтип турган себеби.
Жомок башы калмактан,
Өткөндү айта кетели,
Аз жыл болду калмактын,
Жоо көрбөй тынчып жатканы.
Эсинен чыгып кете элек,
Олжо кылып калмакты,
Туш-туштан ар ким чапканы.
Бакаманжы, Коңтаажы,
Ушулар такка келгени,
Казак менен кармашты,
Кыргыз жерин талашты.
Жоо болушуп эчен жыл,

Эл болуп кайра жарашты.
Жердеди кыргыз ошондо,
Ат-Башы, Нарын, Таласты.
Бытырап кыргыз бөлүнүп,
Кол кайтарар баатыр жок,
Туш-туш жакка тарашты.
Качып кеткен токтобой,
Кадимки көлдүн кыргызы.
Мекен кылып калышкан,
Көйкап, Текес, Жылдызды.
Жылдар өтүп сандаган,
Калмак менен кыргыздар,
Аралаш конгон кайрадан.
Өткөн кекти жоктошуп,
Кыз алышып, достошкон,
Казактар жердеп турушкан,
Сары-Арка менен Челекти.
Малга жайлуу, данга бай,
Жер сонунун ээлешти.
Антсе дагы бул элдин,
Ичтеринде ала бар,
Бир-биринде өч калган,
Душмандык жери жана бар.
Калмактын ханы ошондо,
Жерди бөлүп чек койгон,
Энчилеп берип атайын,
Башкарууга бек койгон.
Аркы чети Каркыра,
Берки чети Улакол.
Күнгөй тескей эки жол,
Ысык-Көлдү жердешип,
Ысык малын төлдөтүп,
Бай-Сорунду жай кылып,
Ичкени кызыл чай кылып,
Сорун деген билчү экен.
Илгертен аты жат экен,
Үч бир тууган жан экен.
Үч бай — Соорун деген жер,
Ошондон калган ат экен.
Көлдүн ээлеп тескейин,
Койдуу, Каба жатчу экен,
Өрүшкө малын бакчу экен.
Кароол коюп туш-тушка,
Жоо кабарын алчу экен,
Чек арасы бузулса,
Токтобой киши чаптырып,
Баатырга кабар салчу экен.
Айтылуу Тогуз-Торону,

Коңтаажы өзү жердеген,
Жылкысы жорго желбеген,
Беттешип эч ким жеңбеген.
Калмактардын тынары,
Бакаманжы кырааны,
Жайкысын чыгып Соң-Көлгө,
Кыштачу экен Жумгалды.
Былк эткизбей калмакты,
Баарына жеткен сурагы.
Карылык жетип башына,
Сексенден ашты курагы.
Келечек ишти ойлонуп,
Жоо жарагын камданып,
Сарамжал күткөн Гүлгаакы.
Көзү өтсө атамын,
Өчү бар душман укпайбы!
Көк чокморун колго алып,
Көтөрүлүп чыкпайбы.
Көккө тийген желбиреп,
Калмактын туусун жыкпайбы.
Атам өлсө калмактын,
Арасын ала чалбайбы,
Абыдан өчү бар душман,
Ачынып колун салбайбы.
Жылкыны алар өрүштөн,
Элимди алар эңиштен,
Элди колго албасам,
Эч кайрат болбос челишсем,
Деп ойлонуп Гүлгаакы,
Элдин камын келечек,
Жеп ойлонот Гүлгаакы.
Камылгасын күчөтүп,
Көп ойлонот Гүлгаакы.
Ал аңгыча кыш болду,
Коңтаажы баатырга,
Капилет ажал туш болду.
Калмактын ханы өлдү деп,
Туу көтөрдү башына,
Кыямат көздөй жол тартып.
Сексен эки жашында.
Хан өлгөндө калайман,
Жети күнү кар жаады,
Жыйналып келди туш-туштан,
Жетимиш уруу калмагы.
Көп ырым бар калмакта,
Тирүүдөн артык сый кылат,
Өлүп калган арбакка.
Калк чогулуп келишти,
Ханы менен мүрзөгө,

Энчисинде өзүнүн,
Ат тонун кошо көмүштү.
Кошо койду жанына,
Жоого кирчү жаракты,
Баш жагына койгузуп,
Табакка салып тамакты.
Жана шарты бар экен,
Эркек аял дебестен,
Көмөргө жакын келчү экен,
Канча адам жыйылса,
Колуна бирден таш алып,
Мүрзөсүнүн үстүнө,
Таштап өтмөй алпарып.
Коңтаажы өлгөндө,
Жеке калмак дейсиңби,
Ар кайсы элден келишип,
Эл кыжылдап толуптур.
Баары бирден таш алып,
Баары таштап өткөндө,
Тоодой дөбө болуптур.
Илгерки элдин айтуунда,
Ушундай экен аңгеме,
Азырка чейин белгилүү,
Аталып калган «хан-дөбө».
Чогулушкан калмактар,
Ханды ушинтип жайлашты.
«Арты жакшы болсун» — деп,
Хандын тагын майлашты.
Гүлгаакыдай сулууну,
Жалпы калмак элине,
Хан көтөрүп шайлашты.

III

Алты жүз баштуу чоң ак үй,
Гүлгаакынын ордосу.
Ошондо сулуу турчу экен,
Хандык сурак кылчу экен.
Тегеренип жатпаган,
Күн-түнү сакчы сактаган.
Ордосуна кирбеген,
Орою бузук башка адам.
Төрт жагына ордонун,
Күмүштөн кылган ай экен,
Кара желек, кара туу,
Хан белгиси ал экен.
Кошо конуп конуучу,
Гүлгаакынын айлында,
Миң түтүн калмак бар экен.
Жайынкысын жайлоолоп,

Соң-Көлгө барып турчу экен,
Кыштын күнү ордону,
Кең Жумгалга курчу экен.
Кычырап жаткан кар эрип,
Түрлүү чөп өсүп гүл жайнап,
Түркүн куш безеп тил кайрап,
Кара тилден жылкы өтүп,
Жаңы туулган кулундар,
Кара кулак болгондо,
Күн төбөдөн тийгенде,
Тушарды шибер чийгенде,
Шаан-шөкөт менен Гүлгаакы,
Көчүп чыкты Соң-Көлгө.
Ак жорго минип балпайып,
Айымкан көчтү баштады.
Кызыл Нарын жетелеп,
Чубашып учкан турнадай,
Бул көчтүн катарлашканы.
Коңгуроолор каңгырап,
Кошулуп кыздар ыр ырдап,
Жигиттер суусар бөрк менен.
Бир өзүнчө көрк менен.
Салтанаты артылып,
Кызыктырып көргөндү,
Каткырышып күлгөнү,
Каз катарлап жүргөнү.
Өзгөчө кызык булардын,
Тегиз жорго миңгени.
Көчтүн түшүп соңуна,
Аттанып чыкты Гүлгаакы,
Минип Кара-Долуга.
Чайпалбаган жорго ошол,
Суу токтогон жонуна.
Бармак басым агы бар,
Аттанар жакы сооруда.
Кулагында шамы бар,
Төрт туякта агы бар,
Куткарбаган кууганды,
Куюндай учкан жаныбар.
Аттанып чыккан тегиз кыз,
Желбеген жорго минишкен,
Жеңилдеп кийим кийишкен.
Чү коюп атка жүрүшү,
Кем көрүнбөйт жигиттен.
Мына ушул кыздардын,
Падышасы Гүлгаакы.
Башкарганы булардын,
Вазирдин кызы Мисгаакы.
Гүлгаакы менен тең экен,

Өзгөсүнөн токтоорок,
Акыл эстүү неме экен.
Бир чоңоюп бирге өскөн,
Бир сөздү бирге кеңешкен,
Терең акыл бир сырдуу,
Теңдеши жок миң кырдуу,
Сөзгө жеңил неме эмес.
Жүрүш менен турушу,
Журтуна кылган жумушу,
Гүлгаакыдан кем эмес.
Аттанып чыккан тегиз кыз,
Арасында бар экен,
Апал-Үпөл эгиз кыз.
Шайыры ошол кыздардын,
Тамашаны курчу экен,
Таңгалдырган адамды,
Талыкпаган бийчи экен.
Күлдүргүчү Күмүш бар,
Шаңкылдап күлүп жарышып,
Көчтөн өттү бул кыздар.
Көп буйдалбай Гүлгаакы,
Кечип өттү Жумгалды,
Чаар арчаны өрдөшүп,
Көк-Белди басып өтүшүп,
Жете келди Соң-Көлгө,
Күлүктөрүн тердетип.
Бастырышып жанаша,
Айтканы күлкү тамаша,
Чөйчөккө куйган сууга окшоп,
Ченемдүү толкуп көл турат,
Белеске чыгып караса.
Көгөрүп көлдүн тунугу,
Сымаптай болуп жылтырап,
Жылжып өзөн шылдырап.
Тутааш тулаң бетеге,
Тукабадай кулпунат.
Аңыры учуп аңкылдап,
Каз-өрдөк учуп каркылдап.
Аркар-кулжа адырдан,
Үркүп качып бышкырып,
Суурлары дөбөттөй,
Ийинден чыгып ышкырып.
Жаткан экен Соң-Көл,
Телегейи тең болуп,
Тоо башында булут жок,
Текшилеп соккон жел болуп.
Кече келген жигиттер,
Жер жайпаган жылкыны,
Кел боюна салыптыр.

Кара желек, кара туу,
Хан ордосу кончу жер,
Көкөлөтө сайыптыр,
Көрк бөрү тартып ойношуп,
Тамашага каныптыр.

IV

Кулундарын ээрчитип,
Кучак куйрук бээ жатат.
Моюндарын койкойтуп,
Боз талаанын бетинде,
Нар аралаш төө жатат.
Жыбыраган калың мал,
Өрүшүнө толуптур.
Гүлгаакынын айылы,
Кең Соң-Көлдүн жээгине,
Өйүз-бөйүз конуптур.
Айыл мында келгени,
Алты күнчө болуптур.
Акылман сулуу Гүлгаакы,
Алыска жигит чаптырып,
Агаларын чакырды,
Калбай бири келсин деп,
Акылманы баатыры.
Доржу менен Долонду,
Дорбо менен Догонду,
Аргын менен Таргынды,
Атайылап буларды,
Кат жиберип алдырды.
Чакырган бектер калбастан,
Чогулушуп келишти.
Чоңмун дебей ханышага,
Таазим кылып ийилип,
Ызаат менен көрүштү.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Калмактагы бектерди,
Калтырбай бирин жыйнады.
Эки күнү, күнү-түн,
Конок кылып сыйлады.
Эртесинде Гүлгаакы,
Олтургузуп коногун,
Кашка суунун түзүнө,
Көк шибердин үстүнө.
Басып келди Гүлгаакы,
Алтын таажы башында,
Туура он алты жашында,
Кырк кызы бар кашында.
Кундуздан кийген бөркү бар,
Кубулжуган көркү бар.

Далысы жазы ийиндүү,
Салам берди калкына,
Табылгыдай ийилип,
Таазим кылып бүгүлүп.
Ак бетинен нур чыгып,
Акырын сүйлөп унчугуп:
Агалар сени жыйганым.
Акыл сурап турганым,
Жарым жылга толо элек,
Менин хандык кылганым.
Жакшы билбейм агалар,
Жалпы журт, жердин сырларын.
Илгертен элдин салты экен,
Алдыма минип турганым,
Атадан калган так экен.
Баласы калса хан болмок,
Эзелден элде шарт экен.
Менин тилим алсаңар,
Мен айткан жакка барсаңар,
Айтканыма көнгүлө,
Улуу кичүүң турасың,
Бир убуда бергиле.
Баш иемин дегениң,
Чын сырыңды айткыла.
Баш ийбейм сага дегениң,
Ат тизгинин тарткыла.
Зордук менен зомбу жок,
Айлыңарга кайткыла.
Деп ошондо Гүлгаакы,
Акылды катуу курду эле,
Акылмандын баарысын,
Алапайын тапкызбай,
Жарга камап турду эле.
Калкын карап Гүлгаакы,
Кабак түйүп кумсарып,
Карап турду сумсайып.
Калктан чыгат нечени,
Гүлгаакы балам деп сүйлөп.
Төкө деген чечени:
Уктук балам сөзүңдү,
Улук кылып шайлады,
Ушул эл сенин өзүңдү.
Карыдан чыгат не акыл,
Жаштан чыгат сезимдүү.
Айтып турган сөзүңдүн,
Адилдиги сезилди.
Ушул сенин өзүңдү,
Ургаачы деген оңобу,
Акыл эси жарашса,

Аялдан пааша болбойбу.
Башкаруучу кыз болду,
О, калайык сөзүмдү ук,
Балада болсо Гүлгаакы,
Бактыбызга туш болду.
Атанын жолун жолдоду,
Алтымыш уруу калмактын,
Сен болгун балам коргону.
Өл десең азыр өлөбүз.
Не айтсаң балам көнөбүз,
Тур десең турабыз,
Туура сүйлөп калыс бол,
Намысы үчүн калмактын,
Туу түбүндө турабыз.
Акыл сөзүң угабыз,
Айтканыңды кылабыз,
Арбак уруп, кетпейби,
Антты кайдан танабыз.
Ата болду журтума,
Гүлгаакы биздин балабыз.
Көлдө болсоң Гүлгаакы,
Көлдө бирге болобуз.
Чөлдө болсоң Гүлгаакы,
Чөлдө бирге болобуз.
Узун өмүр бак болсо,
Элде бирге болобуз.
Тоода болсоң Гүлгаакы,
Тоода бирге болобуз.
Найза сайып кылыч чаап,
Жоодо болсоң Гүлгаакы,
Жоода бирге болобуз.
Балам ушул элдин тагдырын,
Өзүңдөн башка чече албайт.
Бөлүнгөндү бөрү жейт,
Бөлүнүп эч ким кете албайт.
Айткан сөзүң терең сөз,
Мааниси бар билебиз.
Сурагың балам кыла бер,
Кыңк этпей башты иебиз.
О, калайык сөзүмдү ук,
Каз-өрдөк болбой көл болбойт,
Башчысы болбой эл болбойт.
Кийиги болбой төр болбойт.
Калктан чыккан кыраанды,
Эл колдобой эр болбойт.
Тоодон аккан дайранын,
Куяр жери көл деген.
Хан кадыры артылат,
Калайык калың эл менен.

Абадан учкан ак булут,
Жерден чыгат турбайбы,
Акылмандар тандалып,
Элден чыгат турбайбы.
Көкөлөп учкан канаттуу,
Тирчилиги жер менен,
Көп өнөр жатат үйрөнгүн,
Көңүлдөш болуп эл менен.
Жалгыздан чыкпайт эч нерсе,
Көп толкуса көл деген.
Жакшы болсо Гүлгаакы,
Улуу кичүү чогулуп,
Ар акылын табалык,
Бала да болсо ханышанын,
Айтканына макул деп,
Жакшы күтүп алалык.
Кана эмесе калайык,
Кереметтүү ханышанын,
Айтканына көнөлүк,
Улуу кичүү баарыңар,
Төрт көзүң түгөл турганда,
Баш иебиз ханым деп,
Бүт убуда берелик.
Деп ошентип элине,
Олтурушкан бегине,
Төкө сөзүн бүттү эми,
Оюндагы өзүнүн,
Жеке сөзүн бүттү эми,
Калганыңар айткын деп,
Олтурган элден күттү эми.
О, туугандар деп айтып,
Арбын чыкты арбайып,
Сүрү укмуштуу жан экен,
Ач буурадай калжайып.
Калмактын чойгон бир жагын,
Кайраты ашкан калкы бар.
Ката сөздү сүйбөгөн,
Калайыкка баркы бар.
Эрди башы калбайып,
Сүйлөй турган эби бар,
Кубулжуган кеби бар.
Уккандын көөнүн уютуп,
Ар сөзүндө эми бар.
Окторулса баатырдын,
Опол тоодой деми бар.
Туугандар угуп тур деди,
Төкө чечен айтканы,
Түгөлү менен чын деди.
Калмак уулу болгонун,

Гүлгаакыдай ханшага,
Түгөл моюн сун деди.
Көп сүйлөөдөн пайда жок,
Айтаарым менин бул деди.
Бурканын барып кучактап,
Ишенимиң кыл деди.
Арбын айтып токтолду,
Башын ийкеп баарысы,
Башка сөз айткан жок болду.
Жарк этип күлүп Гүлгаакы,
Көзүнөн оту жайнады,
Жактырып турат айтканы,
Жалпы журту калмагы.
Олтурган эл жыйылып,
Бурканына жыгылып,
Ханша мындай шарт кылды,
Калайык эми ант кылды.
Андан кийин Гүлгаакы,
Олтурган элге кеп айтат,
Оюнда сырды эми айтат,
Ыраазымын баарыңа,
Ушу турган жалпыңа,
Жабыла берген антыңа.
Эми мен убада берейин,
Урматтап турган калкыма.
Акылман келсе тозомун,
Ар убакта жашырбай,
Акылым бирге кошомун.
Көсөмүң келсе тозомун,
Көбүң менен бир болуп,
Көңүлдө сырым кошомун.
Баатырың болсо мактаймын,
Башкага атым сатпаймын.
Силер үчүн кам көрүп,
Эл ишенчин актаймын.
Дайым бизди колдосун,
Ата-баба арбагы,
Чогууң менен бир болгун,
Түбү калмак балдары.
Эми агаин мен десең,
Айтканым жаман көрбөсөң.
Аман-эсен баарыңар,
Аттанып үйгө баргыла,
Гүлгаакынын айтканын,
Эсиңерге алгыла.
Он алты күн өткөндө,
Күлүктөн тандап мингиле,
Жаракты жанга илгиле,
Атын атап айткандар,

Ушул жерге келгиле.
Эчендерден кеп уксам,
Эл сонуну бар дешет,
Эл аралап көрөмүн.
Адам атын билбеген,
Жер сонуну бар дешет,
Жер аралап көрөмүн.
Төгөрөктүн төрт бурчун,
Түгөл койбой барысын,
Бир аралап келемин.
Кыйла жерди кыдырып,
Кытайга чейин барамын.
Калкы менен таанышып,
Ханынан таалим аламын.
Таанышам элде турмушка,
Саламдаша кетемин,
Жол боюнда кыргызга.
Ашылуу тоону ашуучу,
Алыскы жолду басуучу,
Агын суу жатса буйдалбай,
Агымын туура жаруучу,
Ат сонунун мингиле.
Ак бороон чыкса сезбеген,
Алты күн катар күн жааса,
Чып этип тамчы өтпөгөн,
Тон сонунун кийгиле.
Айтылуу Тогуз-Тородо,
Чотор деген карыя,
Биз баруучу жерлердин,
Коён жатак жерлерин,
Катырбай тегиз билет дейт,
Ошону ала жүргүлө.
Макул болду айтканы,
Келген элдин баарысы.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Кеңешин угуп таркады.
Он алты күн болгондо,
Болжолуна толгондо.
Гүлгаакыны курчашып,
Адам толду ордого.
Аманат айтып кудайга,
Айлы менен коштошуп,
Гүлгаакы минип жоргого.
Жалпы калкы чуу салып,
Кара желек туу алып,
Атак, төөсүн коштотуп,
Аркан жибин оңдотуп,
Каркырадай тизилип,
Чубады кырка тартылып.

Бара турган жерине,
Баалуу белек арттырып.
Башчы кылып бул элге,
Эр Доржуну калтырып,
Карыя Чотор жол баштап,
Баатыр Долон кол баштап,
Баш айланат тим эле,
Каз катар элдин тобунан.
Аттанып кырк кыз жөнөдү,
Гүлгаакынын соңунан.
Кызыл-Саздан өтүшүп,
Көл-Кечүүнү кечишип,
Каз-Уяны айланып,
Тескейинде Соң-Көлдүн.
Кырка конгон айылда,
Текши кулун байланып.
Боз-Айгырды ашышып,
Боз-Бөлтөктү басышып,
Катуу жүрдү Гүлгаакы,
Жоо куугандай шашылтып.
Кара-Долу жаныбар,
Жал куйругу жайкалып,
Жоргосун жазбай чайпалып,
Таноосунан буу чыкпай.
Такымынан суу чыкпай,
Буудандыгы байкалып.
Кызга жигит жанашып,
Кубалашып ойношуп,
Колдон чылбыр талашып,
Каткырышып күлүшсө,
Баатырлар аны байкашып.
Ак сакалдар алдыртан,
Сакалын сылап жайкашып.
Алар келет жарышып,
Өткөндөн кепти салышып.
Кээде жөнөп калышат,
Ат тизгинин жайышып.
Кээ бир жерге келгенде,
Акырындап калышып.
Гүлгаакы кырк бир кыз экен,
Ушул кызык иш экен,
Аттанышып чыкканы,
Эки жүз жыйырма үч киши экен.
Кара-Тоого келгенде,
Ат тизгинин жыйды эми.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Дүрбү салып турду эми.
Тескей бети Нарындын,
Карагайлуу чер экен.

Кайыңы бар талы бар,
Канча түрлүү аңы бар,
Касиеттүү жер экен.
Көк дайранын боюна,
Кырка тартып конушкан,
Кадимки кыргыз эл экен.
Ата жөнүн уругун,
Эр катаган дээр экен.
Төрт түлүк малы жайнаган,
Өрүшү бай кең экен.
Катагандын хан Турсун,
Ушул элге бек экен.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кыргыз элге жээн экен.
Турсундун кызы Канымжан,
Энелери бир тууган,
Ушул экөө бөлө экен.
Баатыр Чотор карыя,
Акырын сүйлөп аярдап.
Элдин жердин дайынын,
Айтып берип баяндап.
Мына ошондо Гүлгаакы,
Колуна кат тапшырды.
Катагандын канынын,
Айлына жигит чаптырды.
Кең Нарындын бою экен,
Баланын бешик тою экен.
Чогулган кыйла жан экен,
Той берип жаткан хан экен.
Жигит келди шашылып,
Суудан кечип ашыгып.
Карап калды калың эл,
Кайдан жүргөн эме деп,
Тамашасы басылып.
Көк жорго минип, ал жигит,
Тик бастырып барды эми,
Салам айтса калайык,
Баш ийкеп алик алды эми.
Олтурган ханды көрдү эми,
Жакын басып келди эми.
Гүлгаакынын аманат,
Көк тумар катын берди эми.
Ошол кезде Турсундун,
Элүү экиде курагы,
Элине мыкты сурагы,
Эрдиги журтка таралып,
Белгилүү болгон убагы.
Жан жагында олтурат,
Жан жөкөрү жолдошу,

Кат окуучу Молдосу,
Көк тумар катты ачты да,
Арыбын терип окуду:
«Колума алып кат жаздым.
Болот учту каламды,
Кыргыз элдин паашасы,
Таяке Турсун аманбы.
Даңкыңызды урматтап,
Гүлгаакы жазат саламды.
Ай кыядан кесемби,
Таяжем Бегим эсенби.
Канымжан бөлөм аманбы,
Түшүнтөйүн таяке,
Мендеги болгон кабарды.
Агын сууңан кечемин,
Айлыңды басып өтөмүн.
Өрүүн болуп кичине,
Андан ары кетемин.
Кыйла жолду чаламын,
Кытайга чейин барамын,
Эл жер көрүп келемин,
Ордунан чыкса талабым.
Кыскача кабыл алып кой,
Гүлгаакынын саламын».
«Тилегимди бир кудай,
Берип салган көрүнөт.
Тилегеним асмандан,
Келип калган көрүнөт.
Кубанычым толду ичиме,
Гүлгаакы өзү келгенге.
Кыздан чыккан сулууну,
Кумар элем көргөнгө.
Периден туулган жан деген,
Сүйлөгөн сөзү тим эле,
Шекер менен бал деген.
Бакаманжы өлгөн соң,
Калмактарга хан деген.
Өзүнө окшоп жанында,
Туура кырк кыз бар деген.
Кана эмесе жигиттер,
Айтканымды уккула,
Токтобостон аттанып,
Алдын тозуп чыккыла.
Касиеттүү хан экен,
Той үстүнө келаткан,
Нээти дурус жан экен».
Аттанышып жарышты,
Араң турган жигиттер,
Алдын тозо чабышты,

Айдыңдан тозуп калышты.
Бир оокумда коктудан,
Чыга түштү кыйла жан.
Кызыл-тазыл түр менен,
Кызыктырган сүр менен.
Бүт калайык танданып,
Гүлгаакынын келгенин,
Карап калды жарданып.
Келип түштү Гүлгаакы,
Ат тизгинин кайырбай.
Карап турган калың эл,
Башкага көңүл бурбастан,
Ханшадан көзүн айырбай.
Кичүүлүгүн билгизип,
Катагандын ханына,
Салам берди ийилип.
Чолпондой көзү жайнады,
Эсенби деп таяке,
Чечен тили сайрады.
Ханы менен ханыша,
Кол кармашып көрүштү.
Бегим, Канымжан менен,
Кучакташып өбүштү.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кундуздай чачын чубалтты.
Салам айтып ийилип,
Олтурган элди кубантты.
Ат алынды байланып,
Ак сакал, кырк кыз, жигиттер,
Олтурушту жайланып.
Аз аңгеме курашты,
Чай кайнамадай чалыкбай,
Ал абалын сурашты.
Баатыр Турсун ошондо,
Бал чайкаган кымыздан,
Сыр аякка куйгузду.
Чаңкап келген меймандын,
Башынан катар сунгузду.
Бүгүнкүсүн хан Турсун,
Бүт союшун кой кылды,
Той үстүнө той кылды.
Ушул жерге жайланып,
Жатып калды Гүлгаакы,
Эки күнгө айланып.
Ичкени кымыз, жеген эт,
Чаңкаганда чайланып.
Сурап билди Гүлгаакы,
Катагандан Турсундан.
Кандай хандык кылганын,

Баш ийдирип кыргызды,
Кандай кармап турганын.
Алымын кандай алганын,
Салымын кандай салганын,
Жоого кандай барганын.
Жоолашып калган душманды,
Кантип жеңип алганын.
Калайман калың жут болсо,
Төрт түлүк малын коротпой,
Кантип сактап калганын.
Ачарчылык туш болсо,
Калкына көргөн камдыгын,
Жакшы билди Гүлгаакы,
Турсун хандын жардыгын.
Билип турат Гүлгаакы,
Эгин айдап нан жебес,
Бул кемчилик бардыгын.
Аттанарда Гүлгаакы,
Атаң төөнү чөктүрүп,
Ак куржунду сөктүрүп,
Таякеси Турсунга,
Ак болот кылыч тактырды.
Бул кылыгын калайык,
Көрүп туруп жактырды.
Асыл буюм суп* чапан,
Бегимжанга кийгизди.
Ыраазы болуп көңүлү,
Акырын күлүп билгизди.
Канымжандай сулууга,
Кундуздан кылган бөрк берди,
Кийгенде сулуу көрктөндү.
Гүлгаакыга белек деп,
Качанда болсо керек деп,
Көк милтеден чогу бар,
Көк коргошун огу бар,
Күмүш ооз, алма баш,
Тийген жери болгон таш,
Алты сай салып сүргүзгөн,
Кундагы бугу мүйүзүнөн,
Бекер адам атпаган,
Белек кылды ак бараң.
Кырк кызга берди кырк кымкап,
Алдына жорго мингизди,
Артына чепкен кийгизди.
Катагандын хан Турсун,
Март экенин билгизди.
Дос тамырдын ичинде,
Жака агартып чыгармак.
Кыргыз элде келаткан,

Шарт экенин билгизди.
Асмандан жылдыз козголду,
Кыргыз-калмак дос болду.
Капыстан кирип кол салып,
Караңгыда жол чалып,
Жылкы тиймей жок болду.
Жол тартууга камынып,
Көтөрүлдү асманга,
Гүлгаакынын байрагы.
Ханы менен бегинин,
Коштошуп колун кармады.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Элдин эсен болушун,
Муну ушинтип жайлады.
Жакшы санаа жаш тилек,
Жалындап согуп жаш жүрөк.
Тамылжып бети нурданып,
Жаркылдап күлүп кубанып,
Гүлгаакы кырк кыз шаттанды.
Жорголор туура тартылып,
Бар келбети артылып,
Узатып чыгып кыз, жигит,
Салтанат менен аттанды.

V

Токтобостон Гүлгаакы,
Толгон жерди басыптыр,
Торгарттын белин ашыптыр.
Ат сергитип жай албай,
Токтолбой жүрүп кетиптир.
Айтылуу Кашкар жерине,
Тогуз күндө жетиптир.
Агыны катуу суу болуп,
Адыр-адыр суу болуп,
Көз кайкыган зоо болуп,
Чек арага келгенде,
Тоо түгөнүп коо болуп,
Айтыңыз Чотор карыя.
Эми эмине кыларды,
Акылман сөздөн айтыңыз,
Адаштырбай кыздарды.
Өзүңүздөн башкалар,
Аттанып үйдөн чыкпаган.
Ойдо жокту билесиз,
Адам атын укпаган.
Азап болуп жүрбөсүн,
Араласак Кашкарды.
Кайкып өтсөк деп ойлойм,
Узак жол менен бурулуп,

Эс алдырып сергитип,
Арытпастан аттарды.
Акылын аба айтыңыз,
Айла таппай турабыз,
Адашкандай жалпыбыз.
Кандай кылсак оңолот,
Кыстоодо турган шартыбыз.
Жакшылык менен бүтөбү,
Жаман ат болбой артыбыз.
Карыя Чотор кеп айтат:
Туура айттың балам деп айтат.
Адаштыңар азыраак,
Акылын болгон ичтеги,
Агаңар кайдан жашырат.
Сөзүбүздү айталык,
Силерден балам кеткен жок,
Бир кылайган каталык.
Күнөөлүү буга жашчылык.
Айыл көрбөй, жер көрбөй,
Аттанып чыкпай бастырып.
Азыр айылда жүргөн учур жок,
Тамаша салып каткырып.
Балдарым азыр силерге,
Айта турган сөз турат.
Атайлап элдин кызматын,
Аткара турган кез турат.
Хан кабары күч болсо,
Ченине киши жолойбу.
Чек арасын бирөөнүн,
Аралап кирмек оңойбу.
Эми айтайын силерге,
Жердин жайын билгизип,
Элдин жайын үйрөтүп.
Аралап кирүү кыйын да,
Койбосок мурда сүйлөшүп.
Мынабу жаткан боз талаа,
Айтылуу Кашкар талаасы.
Бир азыраак жол жүрмөк,
Ар жагында калаасы.
Айтылуу уйгур эли бар,
Эр Оркондун тукуму,
Калдархан деген беги бар.
Айтканыңда эби бар,
Атаң менен замандаш,
Үзөңгү жолдош болучу,
Жаман кыйбачу,
Кичүүлүгүн билгизип,
Сенин атаң Таажыны,
Капыр дебей сыйлачу.

Жакын көргөн туугандан,
Атаңдын болчу курдашы.
Ак желек башын ие кет,
Амандашып жай сурап,
Атайын балам тие кет.
Айтылуу уйгур ханынын,
Адилетин биле кет.
Жөн эле чыкпай эрмекке,
Атай элден чыкканбыз,
Түрлүү жер, эл журт көрмөккө.
Кытайга чейин бармакка,
Хандардан таалим алмакка.
Сыпайы сырын жашырбайт,
Балам чындыкты айтып баралы,
Анында күчтүү чамасы,
Калдардын бар колунда,
Тогуз эркек баласы.
Аскери сансыз батпаган,
Алдырбай башка душманга,
Айылын аман сактаган.
Айтайын балам иш ушул,
Издеп барып атайлап,
Дос болучу киши ушул.
Калаанын ичин чалалы,
Кашкарга кирип баралы.
Жамандык келбейт колунан,
Атайы жигит чаптырсак,
Урмат менен сени да,
Тозуп чыгат жолуңдан.
Түбү сыйлуу эл болот,
Мейман келсе сыйлаган,
Досмун деген адамды,
Жамандыкка кыйбаган.
Айтарым ушул балдарга,
Кытайга чейин барабыз,
Достошуп алып Калдарга.
Айтканым ушул карынын,
Макул тапты баарысы,
Жашы менен карысы.
Алты жигит аткарып,
Эс алып жатып калышты.
Түгөнгөн тоонун бийиги,
Чочуркабайт адамдан,
Түздө жүргөн кийиги.
Гүлгаакы кырк кыз болушуп,
Тамашага батышты.
Семизин тандап атышты.
Жаткан жери жай болду,
Коломто жээги май болду.

VI

Келип түштү кечинде,
Кең Кашкарга Гүлгаакы.
Тозуп алды Калдар хан,
Урмат менен буларды.
Учурашып көрүшүп,
Жай сурашып далайга,
Аты-тонун баарысын,
Жайлаштырды сарайга.
Конокторго чай берди,
Күрүч басып май берди,
Калган сөз эртең болсун деп,
Конок үйдөн жай берди.
Туулганы Гүлгаакы,
Ушул жерге келгенде,
Салынган төрт бурч там көрдү,
Кырка көчө шаар көрдү.
Тигилген дарак бак көрдү.
Эртең менен Калдархан,
Гүлгаакыны чакырды.
Түрлүү жемиш шак өскөн,
Гүл бакчанын ичине,
Жалпы келген баарысын,
Конок кылып күтүүгө.
Кашаа кылып кармаган,
Айланасы черде* экен.
Аяк башы бир далай,
Алтымыш теше жерде экен.
Барып калса Гүлгаакы,
Текши килем салыптыр.
Түрлүү даамды жайнатып,
Дасторконун жайыптыр.
Гүлдүн жыты буркурап,
Түркүн куш сайрап чуркурап.
Коон дарбыз аралаш,
Коногуна союптур,
Түнү менен баарысын,
Бүт даярдап коюптур.
Көрүп туруп буларды,
Көзүнүн таркап кумары,
Кайран сулуу Гүлгаакы.
Сылыктык менен ийилип,
Кашкардын Калдар ханынан,
Далай сыпат сурады.
Сөзүнө көөнү бөлүнүп,
Атасын көргөн Калдарга,
Барган сайын Гүлгаакы,
Өз кызындай көрүнүп.
Балам деди Калдар хан,

Букара биздин элибиз,
Боз талаа болот жерибиз,
Кетмен түшпөйт жонунан,
Барлык иш келет колунан.
Манабы бар, байы бар,
Эч нерсеге жетпеген,
Кембагалы дагы бар.
Дыйкан келет барысы,
Томкоргонго келе алат,
Тоо көргөзсөң каруусу.
Кана балам Гүлгаакы,
Тамак-аш ичкин жайланып,
Анан чыксаң бастырып,
Эчен кызык көрөсүң,
Калааны келсең айланып.
Сурай бер балам ошондо,
Оюңдун бир жак башынан,
Садагасы жаш ханша,
Билгеним кайдан жашырам.
Тамак ичип жайланып,
Жасанып чыкты Гүлгаакы,
Жанына жолдош алганы,
Вазирдин кызы Мисгаакы.
Чакырган жерге барышса,
Эчак даяр болуптур,
Коёндон окшош келишкен,
Эки аргымак карала.
Минери менен жөнөдү,
Аралап Кашкар калаага.
Булгаарынын зоотун,
Барып көрдү Гүлгаакы.
Аябаган укмуштуу,
Анык көрдү Гүлгаакы.
Кездеменин токулган,
Жерин көрдү Гүлгаакы.
Эмгек кылган көпчүлүк,
Элин көрдү Гүлгаакы.
Текши чыгып баш алган,
Эгин көрдү Гүлгаакы.
Селдеси бар казандай,
Молдо көрдү Гүлгаакы.
Суу куюлса чайпалбас,
Жорго көрдү Гүлгаакы.
Күрүчү бышкан көлмөгө,
Салын көрдү Гүлгаакы.
Төгөрөктө төрт түлүк,
Малын көрдү Гүлгаакы.
Көз жетпеген мунарык,
Талаа көрдү Гүлгаакы.

Бак-дарагы жайнаган,
Калаа көрдү Гүлгаакы.
Бир башкача баарына,
Назарын бөлдү Гүлгаакы.
Түркүн дүйнө сатылган,
Базарын көрдү Гүлгаакы.
Качыр, эшек, төө менен,
Кербен көрдү Гүлгаакы.
Улут тили бир башка,
Окшобогон бул калкка,
Элден көрдү Гүлгаакы.
Аралап ушул Кашкардын,
Шаарын көрдү Гүлгаакы.
Өзөн бойлоп аккан суу,
Шарын көрдү Гүлгаакы.
Оюнда жок көп кызык,
Баарын көрдү Гүлгаакы.
Көргөнүнүн баарысын,
Көңүлүнө жат кылып,
Түйүп алды Гүлгаакы.
Билбегенин билгенден,
Сурамалап дааналап,
Билип алды Гүлгаакы.
Кокусунан унутуп,
Каламбы деп кагазга,
Чийип алды Гүлгаакы.
Эл өнөрүн абыдан,
Сүйүп калды Гүлгаакы.
Жаралган жакшы шык менен,
Жаны калбай үйрөнүп,
Жанында жүрөт Мисгаакы.
Дүкөнүндө жайнаган,
Булун көрдү Гүлгаакы.
Асыл буюм эң кымбат,
Буюм көрдү Гүлгаакы.
Кичи пейил элинин,
Сыйын көрдү Гүлгаакы.
Кара каптал мамили*,
Чайын көрдү Гүлгаакы.
Кызыл тазыл түрлөнгөн,
Шайын көрдү Гүлгаакы.
Жемиш өскөн ар түркүн,
Багын көрдү Гүлгаакы.
Калдархан сурак жүргүзгөн,
Касабалуу алтындан,
Тагын көрдү Гүлгаакы.
Эчен сонун жаңылык,
Көрүп келди Гүлгаакы.
Бир сөз менен айтканда,

Аңгеме курду кечинде,
Калдархан менен узакка,
Сейилдеп кайра кайтканда.
Суроо берет Калдарга,
Мамилеңиз кандай деп,
Коңшулаш жаткан хандарга.
Кандайча каттап турасыз,
Кай жол менен сүйлөшүп,
Сооданы кандай кыласыз.
Мен кызыгып турамын,
Көптөн көп сизден суарым.
Калайык калың элиңе,
Түшүнтүп айтып койсоңуз,
Кандардын жетчү сурагын?
Кечетен бери Кашкардын,
Кадырлуу болдук коногу.
Керегиңе мал берип,
Керектүүнү сиз жактан,
Алып турсак болобу?
Кербендерге кошулуп,
Сиз баручу көп жерге,
Барып турсак болобу?
— Сурадың балам Гүлгаакы,
Далай сырды чыгарып,
Жүрөктү козгоп сөздөрүң,
Угуп турдум кубанып.
Мамилеңиз кандай деп,
Хандардын жайын сурадың,
Айтып бер деп турагын.
Чектешмин кытай элине,
Соода кылып дайыма,
Барып турам жерине.
Кытайдан барып Индиге,
Соода кылат кербени,
Асыл буюм, пил сөөгүн,
Ал жактан алып келгени.
Керектүүсүн Кылчаңдын,
Биз дагы алып барабыз,
Эчен сонун буюмду,
Ошол Ж&КТЭ.Н алабыз.
Кыргыз, казак, калмактар,
Эски досум ушулар,
Айдап барып малдарын,
Анжиянга сатышат.
Кербен башчым Керимхан,
Ал жерде кербен сарайда,
Эпсиз малды алышат,
Мата берип мал алып,
Эки жак бирдей байышат.

Жайлатып ошол малдарын,
Төр оттотуп жатышат.
Алып барып кытайга,
Эки эсе баага сатышат.
Мына балам Гүлгаакы,
Байлыктын ушул бир жагы,
Түнкү байлык жерде экен,
Иштете билген элде экен.
Сууну буруп алыш чаап,
Эгин эгип элди бак.
Жер акыңды жебеген,
Сээп койгон тукумуң,
Он эсе кылып төлөгөн.
Дагы байлык малда бар,
Байкап көрүп баарысын,
Керектүүсүн тандап ал.
Сен айткан жакка ыктайын,
Балам айтканыңан чыкпайын.
Берген малың алайын,
Не сурасаң бүт даяр,
Кызматыңа жарайын.
Аман болсок айылда,
Көрөбүз иштин далайын.
Жана балам Гүлгаакы,
Дагы менден сурадың,
Кандайын айтып берейин,
Калкыма кылган сурагым.
Менден кийин вазир бар,
Анын бар кырк жигити,
Жарыялайт калкыма,
Хандагы болгон ар ишти.
Ар бир шаарга бек кылып,
Атайын койгон киши бар.
Берилсе буйрук мен жактан,
Аткара турган иши бар.
Соодага кербен башчы бар,
Тартип менен башкарып,
Аскерди жөнгө салчу бар.
Эл ичинде элчи бар,
Ортобузга сөз ташып,
Чындыкты айтып келчү бар.
Казы менен мупту бар,
Андан башка бий деген,
Эл арызын укчу бар.
Жакшы билет элибиз,
Жардыгын хандын кабарын,
Каршылык кылса пириме,
Жигитимдин бирине,
Токтоосуз башын аламын.

Аткарам мен да дайыма,
Айрыкча элдин талабын.
Кызда болсо Гүлгаакы,
Кол кармашып ант кылды,
Убаданы бекемдеп,
Унутушуп кетпеске,
Алакандай кат кылды.
Жай сүйлөшүп олтуруп,
Сырын тартты тымызын.
Акыл менен бүтүрдү,
Оюнда жаткан жумушун.
Эртесинде Гүлгаакы,
Ханы менен бегинин,
Калайык калың элинин,
Баары менен коштошту.
Токтобостон Кытайга,
Жол тарта турган окшоду.
Гүлгаакынын кошуну,
Жөнөп калды жабыла.
Жолун баштап барууга,
Жигит алды жанына.
Белек берип, алышып,
Ханы менен ханыша.
Атка минип чуу коюп,
Кыз, жигит жүрдү жарыша.
Белес-белес белди ашты,
Мелтиреп жаткан төрдү ашты.
Он эки күнү жол басты,
Тоо көрүнбөй түз болду,
Гүлгаакынын өзүнө,
Эми кыйын иш болду.
Кыргыз менен уйгурдан,
Кысталууну билбестен,
Ханы менен бегине,
Тилмечи жок сүйлөшкөн.
Айтып турат Гүлгаакы,
Аттанып азыр жөнөдү.
Ала келген тилмечтин,
Тиет деп эми кереги.
Кытайдын ханы Кылчаңга,
Жетип кабар берерди.
Айтканымды ук деди,
Карган тилмеч баш болгон,
Алты жигит чык деди.
Ак байрак тууну ал деди.
Атамдын досу пашаага,
Аттанып бүгүн бар деди.
Калмак кызы Гүлгаакы,
Келди деп кабар сал деди.

Азыркысын биз болсок,
Сергип аттан түшөбүз,
Улуксат жок айылын,
Аралабай бейбашча,
Бул жерден кабар күтөбүз.
Ушул кытай элинин,
Душмандан көөнү ток бекен,
Канча жерге биз келдик,
Чек арасын кайтарган,
Кароолчусу жок бекен.
Душман басбас жер бекен,
Эч нерседен камы жок,
Бейкут жаткан эл бекен.
Асмандан булут сөгүлбөйт,
Айдай болгон талаада,
Адам уулу дегенден,
Абайласам көрүнбөйт.
Шаарынан түтүн булабайт,
Калаадан чыгып бир адам,
Сен кимсиң деп сурабайт.
Узун жолдон чыккан жок,
Туура жолдон тозгон жок,
Уч кыйыр жок талаада,
Же, азган менен бозгон жок,
Созулуп аккан өзөн жок,
Сөз сурап чыккан чечен жок.
Аттанып чыккан киши жок,
Абайласам талаада,
Адамзаттын изи жок.
Тобун жазып бөлүнбөйт,
Тоо түзүнүн баарында,
Кийиктен башка көрүнбөйт.
Көк бетеге түркүн чөп,
Көйкөлүп жаткан төрүндө,
Көкөлөп учкан карга жок.
Калайык сөзүм уккула,
Кытайга киши чаптырып,
Күткөндөн башка арга жок.
...Катуу кеткен кабарчы,
Кылчаңга кабар салыптыр.
Алтымыш черүү жанында,
Алты кытай төрөсү,
Гүлгаакыдай сулууну,
Алдынан тозуп алыптыр.
Бара турган калаасы,
Шың-Ша деген шаар экен.
Бийиктиги он беш кез,
Туурасы жазы алты кез,

Бышкан кыштан уюткан,
Айлантма сепил там экен.
Төрт жеринде дарбаза,
Кырында турат сакчысы,
Кылайтып бир жан киргизбей,
Күнү-түнү бакчусу.
Салынган үйлөр тайкы экен,
Чатыры башка кайкы экен.
Чубалжып жиги билинбейт,
Кырка салган тамынын,
Туш-туш жактан эшиги,
Уюгондай аарынын.
Көрүнүшү өзгөчө,
Адам батпайт топурап,
Ийри-муйру тар көчө.
Учурашты Гүлгаакы,
Барып Кылчаң ханына.
Түшүнүшпөй тилдерин,
Тилмеч алып жанына.
Таазим кылды ийилип,
Ызаат менен ханыша.
Төкпөй-чачпай Гүлгаакы,
Максатын айтты баяндап,
Ала келген айылдан,
Белегин сунду даярдап.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Ким экенин түшүндү,
Киргизип мейман жанына,
Конок кылып күтүндү.
Көрүп келген Гүлгаакы,
Уйгур менен кыргызды,
Ушул жерге келгенде,
Көрдү башка турмушту.
Бир-бирине окшобойт,
Салты менен адаты.
Ар кандай экен ар жерде,
Жашаган адам баласы.
Ар түрлүүгө бай экен,
Аралап көрсө калаасы.
Ат көтөрбөс дөө көрдү,
Азганакай жөө көрдү,
Качыр минген алп көрдү,
Аралашма ар түркүн,
Бир башкача калк көрдү.
Жана көрдү Гүлгаакы,
Төрөлөрдүн түрлөрүн.
Айбандан жаман кор кылып,
Адамды токуп мингенин.
Көрүп алып Гүлгаакы,

Иренжиди көңүлү,
Замбилге салып залкайтып,
Оорудай ташып жүргөнүн.
Аралап көрдү Гүлгаакы,
Жакшы жагын начарын,
Жактырды барып базарын.
Көргөнүн жазып кат кылып,
Көңүлүнө жат кылып,
Көрүп туруп Гүлгаакы,
Көп буюм алды жактырып.
Дарчысын көрүп таңгалды,
Кызыктырды Ханшаны,
Чыпалактай зымдардан,
Жыгылбай чуркап басканы.
Санаты жок жарактуу,
Черүү көрдү Гүлгаакы.
Тегерек сепил коргонуч,
Чебин көрдү Гүлгаакы.
Эмгекке шыктуу таланттуу,
Элин көрдү Гүлгаакы.
Эчен сонун кызыкка,
Аралап жүрүп кез келди.
Улам өсүп кыялы,
Баштагыдан өзгөрдү.
Жаңы эл, жаңы жер көрүп,
Көтөрүлдү көңүлү.
Усталарын көргөндө,
Ишине катуу берилди.
Үйрөнсөм дейт Гүлгаакы,
Кытайлардын өнөрүн,
«Гүлдөтөр элем элимди».
Акыл ойлоп Гүлгаакы,
Көңүлү кандай тим турат.
Артыкча элдин камы үчүн,
Келечек ишке умтулат.
Айлыма эрте жетсем деп,
Ар өнөр ала кетсем деп,
Таланттуу ишке кол сунат.
Талабыма жетсем деп,
Чыңданат күндө бой чыңап.
Олтурса кээде Гүлгаакы,
Улам жаңы ой чыгат.
Уктабай кээде түндөрдө,
Мисгаакы менен сүйлөшүп,
Акыл куруп олтурат:
— Кана сиңдим Мисгаакы,
Сөздөн башта кыраакы,
Айыл калып алыста,
Элге келдик ыраакы.

Ханы менен бегинен,
Олтуруп пикир алыштык.
Ойдо жок сонун олжо алып,
Дос болушуп калыштык.
Кырк төөнүн алдым күрүчүн,
Жарайбы элге бул ишим.
Эл кызматын аткарып,
Чуркап жүрөм күнү-түн.
Жан тынбаса мейли эле,
Орундалса болгону,
Оюмда жаткан үмүтүм.
Кытайдын шаарын карачы,
Аралап жүрүп кубандым.
Жибек менен шайыдан,
Алтымыш төөгө бул алдым.
Кытайдын Кылчаң ханынан,
Байкап туруп тамырын,
Алты жүз уста сурасам,
Жетеби деймин кадырым.
Эми сиңдим Мисгаакы,
Аз күндө кош айтсак дейм.
Кыш ченеми жакын го,
Айылга эсен кайтсак дейм.
Ашуунун баары бекисе,
Камалган бойдон калабыз.
Ушунча мал-баш менен,
Кычыраган кыш келсе,
Кандай арга табабыз.
Башка журт, бөтөн шаарга,
Жан багып кыштап калганда,
Кыйын болор чамабыз.
Керектүү жумуш табылса,
Кийин каттап турабыз,
Жакын болду арабыз.
Буюруп кудай жол ачса,
Токтобостон жол жүрсөк,
Бир айда жетип барабыз.
Мурункудай адаш жок,
Шыдыр жолго салабыз.
Олжо буйла көп болот,
Кашкардан белек алабыз.
Аман барсак айылга,
Кыш өткөрүп камынып,
Иш баштайт элек жазында.
Эл кызматы зорго дейм,
Эртеңден баштап камынып,
Кайра тартсак оңго дейм.
Бүтсө биздин камылга,
Жону сергип эс алып,

Аттар да келди табына.
Анда туруп Мисгаакы,
Ырас, деди эжеке.
Учуру келип иш бүтсө,
Тарталык кайра эмесе.
Башка иштер бүттү так болуп,
Усталарын кытайдын,
Бере албаймын дебесе.
Аны да жөнгө салабыз,
Акылдашып кеңеше.
Акысын бычып сүйлөшүп,
Бололу бир жол бересе.
Бересе бизге кеп эмес,
Кутулабыз мал менен.
Жакшы кетсек айылга,
Ат көлүк аман шаң менен.
Гүлгаакы менен Мисгаакы,
Сырларын жакшы билишет,
Бир жашынан тең өсүп,
Ишти сонун жайлашты,
Кеп келечин кеңешип.
Ойлошуп ата конушту,
Алты күнү камданып,
Жетинчи күнү болгондо,
Кайра тартмак болушту.
Барып айтты бул сырды,
Карыя Чотор карыга.
Бул акылы ханшанын,
Түгөл жакты баарына.
Ошол күндөн башташып,
Кетүү түшүп оюна,
Камданышты жабыла.
Конок болду Гүлгаакы,
Кытайдын Кылчаң ханына.
Жалгыз барбай ал жерге,
Кыздардан алды жанына.
Өткөндөн кепти салышты,
Ар түркүн сөздөн сүйлөшүп,
Чоң кумардан канышты.
Көп сүйлөбөйт Гүлгаакы,
Ызаат менен аярдап,
Ханга акырын билгизип,
Кетерин айтты баяндап.
Аңгеменин моюнун,
Өз жагына бурады.
Абыдан деп кереги,
Алты жүз уста сурады.
Ушуну сиз берсеңиз,
Максатыма жетем деп,

Эки жылга чек коюп,
Элиме ала кетем деп.
Эки жылдык устанын,
Акысын айтты бекемдеп.
Ойлонуп Кылчаң турабы,
Төп келсе иштин убагы.
Укчу балам Гүлгаакы,
Ушул сенин өзүңдөн,
Аяйын кантип устанын.
Бүт жарагын камдап ал,
Кыйынынан тандап ал.
Не кааласаң баарын ал,
Керек десең шаарымды ал.
Сурайм десең кытайды,
Алдымда алтын тагымды ал.
Каалашы ушул Гүлгаакы,
Мендей кары атаңдын,
Кытайларга хан болуп,
Кыйла жашты жашадым.
Кылтылдатпай эл кармап,
Кыйлага кеткен атагым.
Кыямат көздөй кетүүгө,
Менин да жетти катарым.
Кылчайып кайра келбейт да,
Гүлдөгөн жаштык базарым.
Алыс эмес аз калды,
Белгилүү белес ашарым.
Сен дагы бирдин бирисиң,
Кыздардын анык гүлүсүң.
Кытайга эми хан болот,
Өзүңдөй кызым Лилисин.
Байкасам менин кызыма,
Окшошот сенин жүрүшүң.
Менин бар жакшы тилегим,
Кызым менен өзүңдү,
Дос кылам деп жүрөмүн.
Сен келгенде бул жерге,
Көргөзбө дегем анда мен.
Эшиткен менен дайынын,
Көрө элексиң аны сен.
Жаа тарткандан жан жетбейт,
Жазбай аткан чоң мерген.
Эчен кыйын мергенден,
Ушул кытай элинен,
Чыга элек буга тең келген.
Менин оюм ушундай,
Эмне дейсиң бул сөзгө,
О, Гүлгаакы берекем.
Маңдай терин сылады,

Айдай бети нурданып,
Жакшы сөз угуп кубанды.
Ызаат менен ийилип,
Ыракмат айтты сүйүнүп.
Бир сүйүнчү укчудай,
Алып учкан жүрөгүм.
Достошуп кайтсам деген сөз,
Менин болчу тилегим.
Алып кел ата Лилисинди,
Көзүм менен көрөйүн,
Кучактап алып өбөйүн.
Чачынан кармап сылайын,
Саналаш жолдош кылайын.
Тилегимди орундап,
Берген экен кудайым.
Алып келди Лилисинди,
Эки сулуу коштошуп.
Ажырагыс келбети,
Кийинишип окшошуп.
Бою чарчы жапалдаш,
Жалтырак кою кара чач.
Коңур кой көз, саал иймек,
Осмо тарткан кара каш.
Жалпак таноо, жайык бет,
Кынама бел кайкыча,
Суналган бойдо бар келбет.
Башында кийген таажы бар,
Көз уялтып жалтылдайт,
Акак шуру, ак бермет.
Кем эмес мындан Гүлгаакы,
Лисиндин келишин,
Чыдабай күткөн бул дагы.
Кучакташып көрүштү,
Эки беттен өбүштү.
Чыдашып антка барышты,
Ооздорунан шимирип,
Шилекейин алышты.
Баардыгына көрүнөө,
Колтукташып экөө тең,
Олтурду үйдүн төрүнө.
Сүйлөшүп көңүл ачылды,
Дасторконго толтура,
Достуктун даамы чачылды.
Олтурган ушул ханшалар,
Ар акылы табылды.
Бир бирине белек деп,
Сый тондору жабылды.
Өз атаңдан кеп уктум,
Көзгө атар мерген деп уктум.

Кандай болот курдашым,
Жаа тарткан сендей чебердин,
Көрүп кетсек өнөрүн.
Деп сүйлөдү тааныша,
Ханышага ханыша.
Жылма күлүп Лилисин,
«Мен макул» — деди аныңа.
Эл топурап толуптур.
Мелдеш болчу жерине.
Аткычтар келди тандалып,
Саадагын байлап белине.
Эл күтүшөт чыдабай,
Лилисиндин мында келерин.
Көзгө атар мерген сулуунун,
Көрсөк дешет өнөрүн.
Көтөрүштү аңгыча,
Хан желдети асманга,
Мелдештин жашыл желегин.
Оюн башчы бакылдап,
Жар чакырды жалпыга.
Боло турган мелдештин,
Түшүндүрүп шартына:
Бутанын эки түрү бар,
Аткычтар жакшы билип ал.
Биринчиси бутанын,
Жүз кадам артка коюлат.
Ортосунан тактайдын,
Топчудай тешик оюлат;
Ким атып огун өткөрсө,
Ханышадан сый алат.
Экинчи түрүн бутанын,
Жалпы шартын дагы айтты:
Учурулат канаттуу,
Кезек менен асманга,
Жети чымчык таранчы.
Атып алган азамат,
Арбын алат байгени.
Тандалып эми чыккыла,
Мергенмин деген элдеги.
Лилисин менен Гүлгаакы,
Олтурду келип ордуна.
Калыстар туруп башына,
Башталды эми оюн да.
Оюлган кара чекитти,
Өлчөмдү жерге бекитти.
Калктан чыккан мергендер,
Ар кай жактан келгендер,
Керели кечке атышып,
Тийгизе албай турду эми.

Атып көр сен да курдаш деп,
Алып келип Лилисин,
Гаакыга жебе сунду эми.
Атайын деп Гүлгаакы,
Ордунан ыргып турду эми.
Жебени колго алды эми,
Эл аткан жерден алыска,
Акырын басып барды эми.
Жым-жырт болуп турган эл,
Таңгалып карап калды эми.
Чалмага жебе чалыптыр,
Чое түшүп Гүлгаакы,
Тартып келип калыптыр.
Жаанын жаагы кайышты,
Желдей учкан сыр жебе,
Чийип койгон чекиттен,
Өтүп барып тешиктен,
Дубалга барып жабышты.
Аталбай жаткан мергендер,
Аңкыйып карап калышты.
Көрүп турган калайык,
Куттуктап колун чабышты.
Калмактан келген сулууга,
«Кыз болбосоң кое кал».
Деп ошентип кытайлар,
Ыраазы сөзүн айтышты.
Анда сулуу Гүлгаакы,
Курдашынан сурады:
Кезек сага келди деп,
Бутаны атып тергин деп,
Артык деген өнөрүң,
Олтурган журтуң көрсүн деп.
Басып келип Лилисин,
Жааны колго алды эми.
Жоолук алып колуна,
Эки көзүн таңды эми.
Болжоп атып бутаны,
Мергендигин билгизди.
Топчудай кара чекитке,
Жаңылбастан тийгизди.
Көрүп турган Гүлгаакы,
Кубанычы батпай койнуна,
Кучактап алып өпкүлөп,
Колун артып мойнуна.
Куткарбай жанды көзгө аткан,
Кыйын мерген мен десем,
Өнөрүң артык эки эсе,
Мергендик салмак сенде экен.
Мен билбепмин эмгиче,

Күлүктөн күлүк бар экен.
Каалаган жерге жабышкан,
Аткан огуң даана экен.
Калктан чыгып бир адам,
Аталбайбыз биз деди.
Учурулган чымчыкты,
Атып бер Лилисин сиз деди.
Мына ошондо Лилисин,
Көргөзмөк болду өнөрүн.
Карап турду калың эл,
Жаш сулуунун чеберин.
Туура жети таранчы,
Учурулду асманга.
Кутулуп бирөө кеткен жок,
Бирден терип буларды,
Жаа менен Лилисин атканда.
Ушундай мерген болобу,
Тиктегенин жазбаган.
Калк таңгалат мындай деп,
Башын чайкап Лилисинге,
«Жаралып калган башка адам».
Гүлгаакыдай чеберди,
Жанына алып күнү-түн.
Жаа аткызып тынгызбай,
Машыктырып Лилисин,
Атуунун жолун үйрөттү,
Машыгып жакшы билгизе.
Тиктегенге түз барып,
Жаңылбай огу тийгиче.
Белгилеген мезгилден,
Өткөрүп кыйла күндөрдү,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кызык өнөр үйрөндү.
Туура бир ай ичинде,
Кызыгып кытай тилине,
Чала була сүйлөдү.
Мына бүгүн Гүлгаакы,
Сарамжал бүтүп камынып,
Жол тарта турган баштады.
Коштошуучу кез келди,
Токуп бүтүп аттарды.
Келгенден бери ханышаны,
Кадырлап кытай сыйлады.
Кетеринде Гүлгаакы,
Үйүр алышкан Лилисинди,
Кучактап айтып турганы;
Аттанып үйдөн чыгалы.
Алыста жатат биздин жол,
Аттанарда өзүңө,

Акыркы жолу сундум кол.
Айлыңа кайра келгиче,
Айдай жүзүң көргүчө,
Теңтушум эркем эсен бол.
Ат арытып жол жүрүп,
Алыс жактан мен келдим,
Өнөрү артык элди издеп,
Аман болсом келермин,
Теңтушум Лилисин сени издеп.
Калмак-кытай биригип,
Өрүшү бирге консочу.
Акылдашып ар убак,
Айлыңда бирге болсомчу.
Ажырашты биздин жол,
Ачык жүздүү акылман,
Айдайым Лилисин эсен бол.
Алдыңда алтын так болсун,
Башыңа кетпес бак консун.
Иштеген ишиң шар болсун,
Көрө албас душман зар болсун.
Коштошуп Лилисин кеп айтат:
Аман бар сен да деп айтат.
Басар жолуң бош болсун,
Алдыңан душман тозбосун.
Калмактардын сулуусу,
Гүлгаакы курдаш кош болгун.
Шыдыр жолго сал курдаш,
Эсиңе мени ал курдаш.
Сагынып калдың жериңди,
Саламат эсен бар курдаш.
Мына эми Гүлгаакы,
Кош айтышып баарына,
Анык болду кайтары,
Тизгин кайрып жигиттер,
Туура тартты аттарды.
Кол баштап Чоро карыя,
Гүлгаакы кырк кыз аттанды.
Арт жакта Шың-Ша шаар калды,
Лилисин-Кылчаң хан калды.
Калың кытай эл калды,
Укмуштай алыс жер калды.
Өрүүн кылып аттарды,
Конуп өттү Кашкарга.
Учурашты Гүлгаакы,
Көргөнүн айтып Калдарга.
Кашкардан келип олжо алып,
Кайра түштү жолуна.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Салтанат менен келатат,

Намызы тийип колуна.
Келип жетти Нарынга,
Кезигишип өтүүгө,
Келбеттүү сулуу Канымга.
Жакшы учурда келиптир,
Күйөө күтүп той берип,
Каадалап хандын кызына,
Салтанат курган маалында.
Боз кыроо басып жер бетин,
Жай өтүп кеч күз болгондо,
Барыш менен келиши,
Туура үч айга толгондо,
Келип түштү Гүлгаакы,
Ата-Конуш коргонго.
Кабары жетип жалпыга,
Уккандар түгөл келишти,
Учурашты калкына.
Айтып берди Гүлгаакы,
Укканы менен көргөнүн,
Башынан айтты баяндап,
Кытайга барып келгенин.
Кыйла сөз менен бүтүрдү,
Кең Кашкарда болгонун.
Бара жаткан жолунда,
Кыргыз элге конгонун.
Кашкардын ханы Калдардын,
Аябай сыйын көргөнүн.
Белек кылып өзүнө,
Баалуу буюм бергенин.
Анан барып кытайга,
Алты жүз уста Кылчаңдан,
Сурап алып келгенин.
Туш-туш жактан келген эл,
Учурашты ханына.
Куру койбой Гүлгаакы,
Ала келген Кытайдан,
Кешик берди баарына.
Кээ бирөөнө сый кылып,
Жорго берди Гүлгаакы.
Тону жокко кийгин деп,
Торко берди Гүлгаакы.
Саяпкерге чапкын деп,
Күлүк берди Гүлгаакы.
Ашы жокко ичкин деп,
Күрүч берди Гүлгаакы.
Кыздуу үйгө кызылдан,
Шайы берди Гүлгаакы.
Кемпир менен чалдарга,
Кара каптал-мамили,

Чайын барди Гүлгаакы.
Өз колунда болгондун,
Баарын берди Гүлгаакы.
Хан айлына келгендер,
Учурашып кайтышты.
Гүлгаакынын иштерин,
Апырылтып беш эсе,
Жомок кылып айтышты.
Эл ичине таралып,
Артыла берди салмагы.
Кыйла жерге угулуп,
Көтөрүлдү арбагы.
Гүлгаакынын ишине,
Раазы болду абыдан,
Көңкү журту калмагы.
Алыс жактан айлына,
Аман-эсен келген соң.
Аралап келип элинин,
Амандыгын көргөн соң.
Андан кийин Гүлгаакы,
Кышты бошко кетирбей,
Бекер карап турбады.
Калмакта болгон устаны,
Калтырбай тегиз жыйнады.
Каада менен алдырды,
Белгилүү уста Караны,
Жети төөгө жүк болду,
Узануучу жарагы.
Ага келип кошулду,
Ала келген кытайдан,
Алты жүз уста баягы.
Токсон жерге орнотту,
Ак кайыштан көрүктү.
Кара чоюн темирди,
Кактап чокко эритти.
Балта, керки, чукулдук,
Жасаганы зом болду.
Эсеби жок мол болду.
Атайлап кетмен-күрөктү,
Как жыгачка аштатып.
Ар башка жайды буларды,
Тартипке салып баштатып.
Укмушту кылды Гүлгаакы,
Уругу калмак элине,
Көрбөгөн ишти баштатып.
Калмак-кытай устасы,
Кышы менен узанды.
Жан бекер койгон жок,
Кызматында кыздарды.

Бул жакшысын тандады,
Токой кесип, таш кеспес,
Бышык кийим камдады.
Жыл айланып кыш жылып,
Жакын калды жаз дагы.
Керегинче усталар,
Жасап бүттү жаракты.
Азырынча баргын деп,
Кытайлардан башкасын,
Үйлөрүнө таратты,
Анан дагы Гүлгаакы,
Тез келсин деп чакыртты,
Жети-Сууда манапты,
Хан буйругу бекерби,
Дүрбөп жетип келишти,
Кабар алган бектери.
Баштагыдай манаптар,
Гүлгаакынын жанына,
Жакын басып келе албай.
Сүрү укмуштай болуптур,
Жалтанып салам бере албай.
Абалкыдан Гүлгаакы,
Калган экен токтолуп,
Балалык кыял жок болуп.
Тик караган адамга,
Көзү жайнап от болуп.
Сүрдөгөндү билбеген,
Жалтайлабай адамдан,
Буйрук бере сүйлөгөн.
Ишенимдүү айтканы,
Жалгандыкты сүйбөгөн.
Кытайга барган кезинде,
Кыйналган кээ бир эл көргөн.
Арасын бөлбөй адамдын,
Жарды, байын тең көргөн.
Ачкасына нан берген,
Абдан калыс хан болду,
Жардылар үчүн кам көргөн.
Мындан мурун өткөндөр,
Кедейди көрсө жериген.
Кең пейилдүү Гүлгаакы,
Кембагал үчүн кейиген.
Күнү-түнү ойлонуп,
Басып жүрөт Гүлгаакы.
Кызыл өңү боз болуп,
Азып жүрөт Гүлгаакы.
Ойлонгонун кагазга,
Жазып жүрөт Гүлгаакы.
Өзүнөн башка бу оюн,

Адам билбейт бир дагы.
Чакыртып келген баягы,
Жети-Суунун манабы,
Не айтат деп Гүлгаакы,
Жалдырап оозун карады.
Уккула деди тагалар,
Атамдай көргөн агалар.
Жай алган жери калмактын,
Тоосу бар, талаа түздө экен.
Көз жүгүртүп карасам,
Жер сонуну бизде экен.
Аралап көрсөм бастырып,
Алтыны жатат катылып.
Кылымдар бою кара жер,
Кыртышына жашырып.
Ошо, алтынды жыйнап алсак дейм,
Талаада жаткан чачылып.
Силерге айтар жардыгым,
Тазалайсың ташынан,
Жаз чыкканда жарышып,
Түз талаанын бардыгын.
Жасап койгом белендеп,
Калайыкка жеткидей,
Керектелчү жабдыгын.
Ач кылбай элди асырап,
Жер болот бизди байытчу.
Алды менен тазалап,
Кеңейтебиз көп кылып,
Мал жайылчу жайытты.
Жолсуз жерге жол салам,
Адам барбас жерлерге,
Мал жайлатып алпарам.
Жакын кылам алысты,
Арбын чабам алышты.
Кышкысын малга чөп үчүн,
Шалбаа кылам жайытты.
Кош арттырып өгүзгө,
Эгин эгем тегизге.
Кыштан коргон бек курам,
Алтымыш жерге чеп курам.
Жана угуп тургула,
Айтканыма көнөсүң.
Барарың менен айлыңа,
Элди төрткө бөлөсүң.
Кемпир менен чалдарды,
Катын менен балдарды,
Аралаш кошуп балбанды.
Ден-соолугу бар адам,
Таш теришсин талаадан.

Эр азамат дегенди,
Дагы үчкө бөлөсүң.
Бир бөлүгү ошонун,
Жол салууга жөнөсүн.
Калганы менен алардын,
Кыш уютуп чеп куруп,
Талаадан эгин эгесиң.
Барарың менен айлыңа,
Курал жабдык алганы,
Унааңды алып келесиң.
Үйрөтүп элди турууга,
Иштин жайын билүүчү,
Өнөрпоз бар беремин.
Айткан сөзүн угасың,
Кыл дегенин кыласың.
Кезек менен кыдырып,
Өзүм да барып турамын.
Кетмен, күрөк, зом алып,
Мен дагы кызмат кыламын.
Ашуудан барып жол салып,
Аска зоону бузамын.
Букара көөнү бузулат,
Байлары карап турушса.
Манап баймын дебестен,
Текши чыксын жумушка.
Адам эмес макулук,
Жан талашып ысыкта,
Тамак камдап, үй салып,
Жан багат экен кумурска.
Көп толкуса көл деген,
Дайра агызып тоо бузам,
Талабым коюп эл менен.
Куру бекер камчы чаап,
Зордук жакка барбагын.
Ач кылбас жагын ойлонуп,
Азыгын арбын камдагын.
Айран, кымыз мол болуп,
Арбын кыл союш ченемин.
Кең салсаң пейлиң табылат,
Жок эле менде дебегин.
Акка аралаш болгонго,
Дан жагын өзүм беремин.
Кабарлап айтып турасың,
Колуңда жок керегиң.
Жана айтайын дегеним,
Кашкар, кытай ханына,
Убада кылып келгемин.
Кездеме, күрүч, нан алам,
Ал үчүн көп мал беремин.

Эки жүз жылкы, бир миң кой,
Мен чыгарам жаныман.
Ушунчадан силер да,
Чыгаргыла жаныңан.
Жайкысын жайлоо жайлатам,
Күз айында аларды,
Анжиянга айдатам.
Аман-эсен өлбөсөм,
Баарыңа ак нан чайнатам.
Эки үч жылдар көрөсүң,
Эл турмушу оңолот.
Достошом чектеш эл менен,
Уруш-чабыш жоголот.
Өз мойнума аламын,
Түз милдеттүү жумушту.
Калганы болсо айткыла,
Дагы эмне иш кылышты.
Сорун, Дүрхан жарышып,
Гүлгаакы балам айтканың,
Сонун акыл деп айтат.
Айтканыңды угабыз,
Аттанып ишке чыгабыз.
Жалпы калмак болгону,
Бир кошолу тилекти,
Чымырканып иштейли,
Түрүнүп салып билекти.
Жерибиз биздин кең деди,
Телегейи тең деди.
Топурагы кап кара,
Аштык чыкчу жер деди,
Кең Чүй, Ысык-Көл деди.
Жаралгандан сонун жер,
Атайын барып көр деди.
Арбын кийик, илбесин,
Ит агытып куш салып,
Көңүл ачып кел деди.
Сепил куруп, чеп салам,
Устаңдан арбын бер деди.
Кайдуу, Каба кеп айтат:
Чырганак кыйып жер ачам,
Балта бергин деп айтат.
Долон туруп ошондо,
Тоо бузамын бергин деп,
Зом темир жагын көп айтат.
Доржу, Дорбо, Догондор,
Баш ийкешип токтолду,
Башка сөз айткан жок болду.
Айтканын угуп баатырлар,
Керектүүсүн суранып,

Жымың этип ичинен,
Гүлгаакы турат кубанып.
Макул болду Гүлгаакы,
Не сураса баарына.
Келген мейман тарашты,
Убада берип ханына.
Эми кызык иш болду,
Башка жумуш токтолду.
Калмактардын айлында,
Күндө жыйын топ болду.
Гүлгаакынын айтканын,
Түшүнтүп элдин баарына,
Тирүү пенде болгону,
Иштейбиз деп жабыла.
Баш тартканын пашаанын,
Каласың деп каарына.
Ал аңгыча кар эрип.
Келгин куш учуп асмандан,
Жадыраган жаз келип.
Жер кыртышы көпкөндө,
Ишке кирди калмактар,
Чымыраган көктөмдө.
Калган жок үйдө жан адам,
Таш теришип талаадан.
Чымдуу жерди союшуп,
Быркылдата сугарып,
Текши аштык себишти,
Жердин майын чыгарып.
Кембагал кедей болгону,
Жанын сабап иш кылып,
Тоебуз деп кубанып.
Балбандар жүрдү балкалап,
Үйдөй ташты жок кылып,
Таруудайдан талкалап.
Бай-манап жүрөт чалкалап,
Эптеп колун тийгизип,
Өзүнүн жанын калкалап.
Иш билбеген чоркоктор,
Күрөктөн күрөк тандашып,
Жан аяшып байлары,
Бирден кедей жандашып.
Алаканы жооруса,
Жан ачынып ооруса,
Гүлгаакыны каргашып.
Талаанын ташын жыйыптыр,
Жал-жал кылып кыркалап,
Дөбө кылып үйүптүр.
Санатты мындай кылыптыр,
Айдалган жердин баарына,

Сайдан сууну буруптур.
Ашуунун жолун чалыптыр,
Атайын барып калмактар,
Ашууга жолду салыптыр.
Күжүрмөн күчүн чачыптыр,
Күч жетпейт деген жерлерди,
Көпчүлүк менен ачыптыр.
Кыйла ашууга барыптыр,
Калмактар жолду салыптыр.
Соң-Көлдө Калмак-Ашуу бар,
Ошондо аты калыптыр.
Жаңы алыш чаап чыгыптыр,
Ашуунун суусун атайын,
Чоң-Дөбө көздөй жыгыптыр,
Гүлгаакы өзү жыккан суу,
Азыркы аты Бурган-Суу.
Ал Соң-Көлдүн өзүндө,
Көл-Кечүү менен Таш-Кечүү,
Тайыздап суусу аз экен,
Эки өйүзү саз экен.
Төөгө жүктөп Гүлгаакы,
Таш жүктөтүп алпарган.
Көч тыгылып калбаска,
Таш төшөтүп жол салган.
Ушул күнгө сакталып,
Кыр-Жол деген ат калган.
Керилип жаткан төр экен,
Кийиги ээн сулаган.
Улар учса козголуп,
Бийиктен ташы кулаган.
Сандык менен Күндүктү,
Алыш чаап Гүлгаакы,
Эки тоону улаган.
Бул кылганы Жумгалда,
Азыркы аты Улама.
Алыштан суусу аккан дейт,
Ширесин жерге чачкан дейт.
Кызылын кырдай кырдашып,
Аштыктан түшүм арткан дейт.
Толгон жерге Гүлгаакы,
Тоонун суусун жыгыптыр.
Далай жерге Гүлгаакы,
Заңкайтып сепил куруптур.
Күңгөйдөгү Төрт-Күлдү,
Сорун курган деп айтат.
Үч катар сепил орнотуп,
Сонун курган деп айтат.
Жомок кылып карылар,

Эмдигиче кеп айтат.
Кең чүйгө сепил курган дейт,
Баш калкалап душмандан,
Паана кылып турган дейт.
Гүлгаакынын иши үчүн,
Толуп жатат аңгеме.
Ар кай жерге эстелик,
Таштап кеткен ар неме.
Элде калды дастаны.
Уругу калмак элине,
Жаңы өрнөк баштады.
Эки жылы Гүлгаакы,
Эринбей иш кылды эле,
Токочун жеген тоюнду,
Жаман көргөн жактады.
Жармасын ичкен арпанын,
Жатып алып мактады.
Жайыты кенен ачылды,
Малынын саны артылды.
Жашынып жаткан эчен жыл,
Жерден тапты алтынды.
Акыл менен эл багып,
Аты чыгып элине,
Баркы баасы артылды.
Мына быйыл Гүлгаакы,
Бар мүчөсү теп тегиз,
Жашы болду он сегиз.
Өң үстүдөн тең келбес,
Сулуу болуп Гүлгаакы,
Улам бойго жеткени,
Башка келбет жаралды.
Калмактын ханы сулуу деп,
Атагы кетип алыска,
Кыйла жерге таралды.
Кабар алган бул кыздан,
Аламын деп ханышаны,
Келип жатты туш-туштан.
Калмак эле дейсиңби,
Сандап келген көп болду,
Казак менен кыргыздан.
Гүлгаакыны таанышкан,
Таңдайынан чаң чыккан,
Акын келди алыстан.
Зор атагы жер жарган,
Баатыр келди алыстан.
Мергени келди терилип,
Кыйла жан келди керилип.
Сүйүп келди кээ бирөө,
Чын көөнүндө берилип.

Ат арытып алам деп,
Хандар келди алыстан.
Калайыктан ар түркүн,
Жандар келди алыстан.
Көңүлүндө сүйгөн жок,
Эч бирөөнү жактырып,
Гүлгаакы сулуу тийген жок.
Абыдан болуп убара,
Жана ашык болуптур,
Шаамашрап дубана.
Кандай да болсо жагам деп,
Гүлгаакыны алам деп,
Айлына келип конуптур.
Зикир чалып келме айтып,
Касиеттүү жанмын деп,
Сыйкыр салып тооруптур.
Байкайын деп Гүлгаакы,
Таягын берип колуна,
Төө кайтартып коюптур.
Болгондо да байкушту,
Жөө кайтартып коюптур.
Таманы жооруп чор болуп,
Бир кыз үчүн кор болуп,
Төө кайтарып жүргөнү,
Эки жылга толуптур.
Мал көргөнү бир күнү,
Аттанып чыкты Гүлгаакы,
Минип Кара Долуга.
Кундуздай болгон кара чач,
Кубулуп түшкөн сооруга.
Жеңилдеп кийим кийинип,
Жебедей бели ийилип,
Көргөндү эстен тандырып.
Өзү баштап кырк бир кыз,
Өңкөй жорго салдырып.
Эсенби деп жылкычым,
Чалып өттү Гүлгаакы,
Көк-Белде жаткан жылкысын.
Кайра тартып бөксөлөп,
Суур атып сулатып,
Каптал ылдый кулатып.
Тамашаны салышып,
Не кезиксе атышып,
Түшө келди бир паста,
Жаман-эчки оюна,
Кең Соң-Көлдүн боюна.
Жайылып жүргөн ал жерде,
Гүлгаакынын төөсү бар,
Төө ичинде кызыл нар,

Көрүп коюп ошону,
Кайтмак болду бул кыздар.
Андан башка бул жерде,
Боло турган кызык бар.
Жылаң-айлак, жылаң баш,
Көптөн бери убара,
Төө кайтарып талаада,
Шаамашрап дубана.
Таңдайынан чаң чыгып,
Гүлгаакыны көргөндө,
Тура калды ак уруп:
Саламатбы эсенби,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Көптөн бери бул жакка,
Келбедиң го бир дагы.
Бир сен үчүн талаада,
Төө кайтардым Гүлгаакы,
Таяк алып колума,
Жөө кайтардым Гүлгаакы.
Жылаңайлак таман чор болду,
Чымындай жаным кор болду,
Көрбөйсүңбү Гүлгаакы.
Көөнүм кошпой өзүңө,
Өлөмүнбү Гүлгаакы.
Касиетим барлыгын,
Билесиңби Гүлгаакы.
Каалап турам өзүмө,
Тийесиңби Гүлгаакы.
Кыялыңда өзүмдү,
Сүйөсүңбү Гүлгаакы.
Кыйла жылга какшатып,
Жүрөсүңбү Гүлгаакы.
Диниң кайыр дин эле,
Саласыңбы Гүлгаакы.
Мусулмандын баласын,
Чанасыңбы Гүлгаакы.
Ичимдеги кайгымды,
Табасыңбы Гүлгаакы.
Бу дүйнөдө так болуп,
Каласыңбы Гүлгаакы.
Калмагыңан курдаш таап,
Барасыңбы Гүлгаакы.
Бул айтканым оюңа,
Аласыңбы Гүлгаакы.
Бир жакшылык өзүңдөн,
Көрөмүнбү Гүлгаакы.
Күндөй болгон бетинден,
Өбөмүнбү Гүлгаакы.
Анан кийин көздү жуумп,

Өлөмүнбү Гүлгаакы.
Жаркыратып кабагым,
Ачамынбы Гүлгаакы.
Алкымыңдан кучактап,
Жатамынбы Гүлгаакы.
Самаган оюм бир жолу,
Басып кетчи Гүлгаакы.
Бир огуңду аябай,
Көңүлүңдө сүйбөсөң,
Атып кетчи Гүлгаакы.
Дубана турду ак уруп,
Гүлгаакыга жалынып.
Жанындагы жалпы кыз,
Карап турду жабылып.
Эки сөзүң биринде,
Гүлгаакы деп сүйлөйсүң,
Кандай жансың деп айтат.
Дакылдайсың жөн эле,
Жаныңда бирге конгонсуп,
Убада сөзүң болгонсуп,
Унутушуп кетпестей,
Ант кылышып койгонсуп.
Безеленип сүйлөйсүң,
Беридей болгон Гүлгаакы,
Пейилиңде ким дейсиң.
Төө кайтарып талаада,
Дайның менен жүрбөйсүң.
Сакалыңа ак кирип,
Чал экениң билбейсиң.
Кызыңдай болгон Гүлгаакы,
Бала экенин билбейсиң.
Калмак элин башкарган,
Хан экенин билбейсиң.
Кандай жарлык колунда,
Бар экенин билбейсиң.
Кабырга сөөгүң калжайып,
Кажыганын билбейсиң.
Акылыңдан адашып,
Алжыганың билбейсиң.
Кызыңдай болгон кыздарга,
Калжаңдап сүйлөйсүң.
Бети жок сендей чал барбы,
Гүлгаакыны алам деп,
Дубана сенде ар барбы.
Кара тоо башы жол бекен,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Карыган чалга тең бекен.
Билбейсиң жашың улууну,
Сүйөм дейсиң сулууну.

Самаган оюм бир жолу,
Басып кет деп сүйлөйсүң.
Бир огуңду аябай,
Көңүлүңдө сүйбөсөң,
Атып кет деп сүйлөйсүң.
Санааган оюн бир жолу,
Басалыбы эжеке,
Кызыл канын жайнатып,
Чачалыбы эжеке,
Сүйөм деп эже сени айтат,
Алжыган чалың нени айтат.
Кыздар күлдү шыңкылдап,
Угуп туруп дубана,
Жойпуланып кылтылдап:
— Эрке кыздар сүйлөйсүң,
Эчтемени билбейсиң.
Гүлгаакыны хан дейсиң,
Артык туулган жан дейсиң.
Шаамашрап дубана,
Алжып калган чал дейсиң.
Төрөлгөндө Гүлгаакы,
Аты мага угулган.
Туура келип напсима,
Никеси кошо буюрган.
Курулай өкүм сеники,
Түбүндө сулуу меники.
Касиетим барында,
Бар кыялың табамын.
Гүлгаакы сенин өзүңдү,
Буюрсада аламын,
Гүлгаакы анда кеп айтат,
Келген сөздү эми айтат:
Шаамашрап дубана,
Бир өзүңдү башкача,
Туулуп калган жан дедиң.
Керемети башкача,
Касиетим бар дедиң,
Кызыктырбайт эч кандай,
Кыздарга айткан ал кебиң.
Адам башын чанам деп,
Кесирине каламын.
Угуп турчу дубана,
Атамдай болгон жашың бар,
Уялбай кантип барамын.
Сага окшогон менин да,
Бар чыгар тилек талабым.
Туура келген оюма,
Өз теңимди табамын.
Бети жокчо кеп айттың,

Ушунуңа капамын.
Атамдай болгон чал менен,
Төшөкө кантип батамын.
Кызыңдан кичүү жашым бар,
Жаныңда кантип жатамын.
Шарактап кыздар күлөсүң,
Жазыгы жок кишини,
Жаа менен кантип атамын.
Туура эмес кыздар силердин,
Айтканыңар жанагы.
Ар бир адам баласы,
Өрдө болот талабы.
Кыз кызыл гүл, гүлдөгөн.
Кимдин көөнү түшпөсүн,
Кызыл гүл турса бүрдөгөн.
Өзүңө туштук мунунда,
Теңи бар булбул үндөгөн.
Теңтуштук күнүң өтүптүр,
Мен өңдөгөн гүл менен.
Кыздан чыккан шумкармын,
Башка жерде түнөгүм.
Башыма кылыч кармаган,
Башым туюк эмесмин,
Баамдашып таап сүйөмүн.
Улутуна карабай,
Барамын өзүм жар болуп,
Жактырса кимди жүрөгүм.
Каалап келдиң дубана,
Көңүлүң менде бар үчүн.
Далалатың чоң экен,
Түбү мендей жар үчүн.
Жаш өмүрүм кор кылбайм,
Үксүйгөн сендей чал үчүн.
Сүйбөдү деп Гүлгаакы,
Капа болбо ал үчүн.
Бул сөздү угуп дубана,
Гүлгаакыдан жеңилип,
Кумсарып өңү кубара.
Муну дагы Гүлгаакы,
Жаман сөз айтпай ийилип,
Акыл менен жайлады.
Дубананы тайгылтты,
Айтылган сөздүн салмагы.
Бура тартты тизгинин,
Айтылуу Кара-Долунун.
Ченемин байкап чуу койду,
Баса турган жолунун.
Жоргодон чыккан күү менен,
Жайкалып жердин тулаңы.

Аркасынан жалпы кыз,
Атырылып чубады.
Жал куйругу жайылып,
Жөнөп кетти жорголор,
Жапырылып кулагы.
Арт жагында кыздардын,
Ак шагылдуу сай калды,
Сакалын сыйпап жалдырап,
Сакалдуу Машрап чал калды.
Ээрчий карап кыздарды,
Аттиң деп оозун кармады.
Бир кездерде мен дагы,
Кызыл чийкил бала элем.
Жигиттик кездин барында,
Келин-кыз сүйгөн жан элем.
Ачып көздү жумганча,
Кыйлага жашым жетиптир.
Шаамашрап атанган,
Касиетим кетиптир.
Жашчылык күнүм зор экен,
Карганда башың кор экен.
Таалайга жазган бакты жок,
Маңдайым толгон шор экен.
Башкадан жолум болсо да,
Кыздан жолум жок экен.
Минтип куурап жүргөнчө,
Өлүп алсам оң экен.
Ушуну айтып дубана,
Өрүштө жаткан төөлөрдү,
Немесин койбой жыйыптыр.
Айбандар менен коштошуп,
Боюн таштап аскадан,
Өзүнүн жанын кыйыптыр.
Дубананын зоосу деп,
Эмдигиче туруптур.
Ал аңгыча болгон жок,
Гүлгаакыдай сулууга,
Дагы бир күйөө чыгыптыр.
Калмактан чыккан дөө экен,
Ажым улук дегени.
Кунан койдун эти экен,
Күнү-түнү жегени.
Карагай талды кайышбай,
Тамыры менен жулчу экен.
Жалпы калмак коркушуп,
Келатканда тамагын,
Белен кылып турчу экен,
Кутула жадап калмактар,
Доңуз мүнөз, корс кыял,

Акылы жок көөдөктү,
Көптүрүп башын буруптур.
Айла таап чочкону,
Жок кыла албай көпчүлүк,
Чогулушуп туруптур.
Гүлгаакыга баргын деп,
Аялдыкка алгын деп,
Жалпы калмак элине,
Хан болуп жатып калгын деп,
Көкүтүп койсок барат деп,
Анан кийин Гүлгаакы,
Айласын өзү табат деп,
Колтука сууну бүркүптүр,
Козутуп Ажым улукту,
Гүлгаакы көздөй түртүптүр.
Күүлөнгөн бойдон ал ургур,
Гүлгаакыга барыптыр.
Сылык сыпаа сөзү жок,
Катындыкка алам деп,
Катуулап чырды салыптыр.
Гүлгаакы анда ойлоду,
Жок кылар жагын болжоду.
Башын алсам жазыксыз,
Канкор атка коном деп.
Калмак эмес башка элге,
Жаман атты болом деп.
Хан бийлиги менде деп,
Өкүмдүккө салбайын.
Өз ажалы өзүнөн,
Болор жагын камдайын.
Макул деди Гүлгаакы,
Айтканыңа көнөйүн.
Мен айткан сөздү аткарасың,
Убадамдан жазбай мен,
Аял болуп берейин.
Аткарып кетсең сен өзүң,
Үч жолку хандын мөрөйүн.
Бирден айтып берейин,
Биринчиси мөрөйдүн,
Сандыктай таштан жыйасың,
Сан жылкы кирсе баткыдай,
Сары-Журтка короо курасың.
Экинчиси мөрөйдүн,
Мени алып калсаң той болот,
Карагай, арча кыйасың,
Тоодой отун жыйасың.
Үчүнчүсү мөрөйдүн,
Соң-Көлдөн барып кечесиң.
Аркы өйүзү менен берки өйүзү,

Кулач уруп өтөсүң.
Буюрган мөрөй меники,
Аткарып кетсең буларды,
Алтын башым сеники.
Кыңырылып кылчайбай,
Ороң-бураң сөз менен,
Макул деди улугу.
Аткарып берип айтканын,
Аламын дейт сулууну.
Тур десең сулуу турам дейт,
Айтканыңды кылам дейт.
Өл десең сулуу өлөм дейт,
Мөрөйүңдүн баарысын,
Бүт орундап берем дейт.
Ушул сөздү угуптур,
Түгөл калмак айылы.
Уга элек элдин учуна,
Түнү менен жайылды.
Айтканынан качпады,
Мойнундагы мөрөйдүн,
Бир башынан баштады.
Ооздон чыккан иш үчүн,
Убададан таныш жок.
Же, ортого койгон калыс жок.
Сары эңгилчек, көк бодур,
Сандыктай таштан жыйыптыр.
Көргөзүп берген жерине,
Сан жылкы салса сыйгыдай,
Сары журтка короо куруптур.
Бир мөрөйдүн беш күндө,
Акырына чыгыптыр.
Андагы аты Таш-Короо,
Алигиче туруптур.
Экинчиси мөрөйдүн,
Аткарам деп жулунуп,
Улуу тоого чыгыптыр.
Карагай көрсө кыйыптыр.
Балаты четин, тал көрсө,
Тамыры менен жулуптур.
Жыйнап алып буларды,
Тоодой кылып жыйыптыр.
Бадал көрсө мотоптур,
Тамырын койбой отоптур.
Токоюн Ажым кескен дейт,
Туташ тулаң өскөн дейт.
Карылар жомок кылышат,
Эмдигиче Соң-Көлгө,
Карагай өсүп жетпейт деп,
Тоосуна жыгач өспөйт деп.

Экинчисин мөрөйдүн,
Аныда улук алыптыр.
Аркы өйүзүндө Соң-Көлдүн,
Кечмек болуп барыптыр.
Берки өйүзүндө Гүлгаакы.
Кантип кечер экен деп,
Калайык эл чогулуп,
Көз салып карап калыптыр.
Гүлгаакы турат ичинен,
Ажалга айдап шордууну,
Мен күнөөлү болдум деп.
Акылы жок акмакты,
Күнөөсүз жерден сойдум деп.
Мындан кийин мындай иш,
Баштаганды койдум деп.
Теңине жетпей өлөр деп,
Көл түбүнө чөгөр деп.
Аталашы, тууганы.
Баары бир менден көрөр деп,
Араз болуп өзүмө,
Ага-инини бөлөр деп,
Намызын алса жоолашып,
Кун доолашып келер деп.
Дагы ойлонот Гүлгаакы,
Агада арга табармын.
Аны да жолго салармын.
Ажым улук көөдөгүң,
Өлөрүң билбей ошондо,
Көлдүн суусун жарыптыр,
Көп жерине барыптыр.
Орто чендеп келгенде,
Ичи көөп дардайып,
Шайы кетип шалдайып,
Чалкасынан түшүптүр,
Гүлгаакыны алам деп,
Тирүүлөй кордук көрүптүр.
Жардамсыз көлдө балыктай,
Суу түбүнө чөгүптүр.
Акылсыз көөдөк өзү эле.
Ошентип арам өлүптүр.
Башка түшкөн кыйын иш,
Байкап туруп Гүлгаакы,
Акылы менен жеңиптир.
Көкүтүп койсо көөдөктү,
Көлдөн коркпой кечет деп,
Мактап койсо акмакты.
Жардан алыс кетет деп,
Шылдыңдап ар ким күлүптүр.
Айды алам деп асмандан,

Арстан буту тайды деп.
Ажал айдап тер кыстап,
Абыдан шайтан сайды деп,
Эл кыжылда басылды,
Ар кими айтып ар кыл кеп.

VIII

Да бир күнү Гүлгаакы,
Калкын койбой жыйыптыр,
Чоң масылат куруптур,
Туулган адам баласы.
Баары бирдей тең деди.
Карачы киши кишиден,
Эмнеси менен кем деди.
Мен ханыша кезимде,
Чекбейт деп эч ким азапты.
Байларга башы байлануу,
Кулдарга берди азатты,
Айтканын эч ким бузган жок,
Бура тартып, моюлжуп,
Тетир айткан чыккан жок.
Камылга кылып Гүлгаакы,
Жатканды билбейт чалкалап.
Дуушар кылбай кырсыкка,
Асырап элин калкалап.
Дүркүрөп өстү мал жагы,
Түшүмдүү болду дан жагы.
Кийим менен кечекти,
Жөнөтүп турду мал алып,
Кашкар, Шың-Ша хандары.
Күндөн-күнгө калмактын,
Арта берди шайманы.
Гүлгаакы турак кылган жер,
Соң-Көлдүн жайык түзү эле.
Ошол мезгил күзү эле,
Түн ортосу кез эле,
Кырк кызы жок кашында,
Олтурган жалгыз өзү эле.
Ой кыялдын түбү жок,
Барган сайын денеси,
Салмактанат жүгү жок.
Дакылдап согуп жүрөгү,
Артып ысык табы бар,
Дененин жалын илеби.
Кундуздай чачы чубалып,
Өзүнчө тартып санааны.
Кызыл өңү кубарып.
Уктай албайт тынч алып,
Түнсүз ойго курчалып.

Хандын кызы Гүлгаакы,
Кана эмесе ачалык,
Кыйналат неге мынчалык.
Күндөн күнгө күч алды,
Саргарып санаа басканы,
Сараркап өңдүн асканы.
Кылдай болуп кылмыйып,
Тамака көөнү тартпады.
Шайырлыгы жоголуп,
Аздан бери Гүлгаакы.
Өзгөрүлө баштады.
Жашы болсо белгилүү,
Он сегиздин кырында.
Бышып турган убагы,
Бойго жетип чынында.
Калмак элге хан туруп,
Бой жүрүшү кыйын да.
Элден ушак кеп угат,
Гүлгаакы биздин ханыбыз,
Кыйла жашка барды деп,
Кыйындарды чанды деп,
Чанган менен өз башы,
Карыйын деп калды деп.
Башчыбыз түгөл бойдок деп,
Эрге чыгар ой жок деп.
Гүлгаакы кандай хан дешип,
Күйөө десе качат дейт,
Не бузугу бар дешип.
Ойлоп көрсө Гүлгаакы,
Бой жүрүш кыйын иш экен,
Чындыгы жанга күч экен.
Атадан жалгыз кыз болуп,
Эркектен туяк калган жок.
Бир туугандан тагдырым.
Маңдайыма жазган жок.
Бараары башка турак деп.
Кызды айтпайт экен туяк деп.
Тажы абамды карачы,
Он бештен ашык баласы,
Ичинен бирөө чыккан жок,
Бычака сапка жарачу.
Кишидей болсо ошолор,
Ээлебейт беле хандыкты,
Ушул калмак элине,
Жасабайт беле жардыкты.
Эч кимиси тарткан жок,
Чоң атам баатыр Карпыкты.
Бир короо кылып бериптир,
Билими жок тантыкты.

Топ жиндини бергиче,
Элине кудай берген жок,
Жаратып жалгыз артыкты.
Арман кылып Гүлгаакы,
Аябай жашып ыйласа,
Жаш эмес көздөн кан чыкты.
Көп ыйлады Гүлгаакы,
Көздүн жашын коротуп,
Кайраттанды бир кезде,
Өзүн өзү сооротуп.
Жатындашым болбосо,
Жалгыздыгым ким билет.
Кайгысын кошуп байкуш деп,
Капалансам ким күйөт.
Калмак элдин ханы деп,
Кайгысы жок деп эл айтар.
Билбегендер сырымды,
Бактылуу деп мени айтар.
Жан күйөр тууган такыр жок,
Мага окшош шордуу кайда бар.
Кол менен жасап ал албас,
Кордукту башты куткарап,
Кошумча кандай айла бар.
Кырк кыз бойдок мен бойдок,
Кыркыбыз бирдей тең бойдок,
Аларда мендей күндөдүр,
Айта албай ичте сырларын,
Амалсыздан жүргөндүр.
Кыздарды бүгүн жыйнайын,
Олтуруп кеңеш курайын.
Уругу калмак болгондур,
Бир аралап чыгайын.
Элдеги болгон азамат,
Бир башынан сынайын,
Кырк кызга курдаш табайын.
Баргын деп жолун бошотуп,
Буубайын бакты таалайын.
Өзүмө теңтуш жар болсо,
Курдаш кылып алайын.
Көңүлүм туура көрбөсө,
Калмак эмес башка элден,
Аралап издеп барайын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Акыры буга токтолду.
Чакырап замат турбастан,
Жыйналып кырк кыз топтолду.
Токугун деп аттарды,
Турбай буйрук бергени,
Жол тарта турган окшоду.

Мына ошондо Гүлгаакы,
Өткөзбө деп эч адам,
Сакчыга буйрук бериптир.
Мисгаакы баштап кырк кызды,
Ээндетип алып кетиптир.
Уккула кыздар деп айтат,
Гүлгаакы анда кеп айтат:
Бойго жетип баарыбыз,
Бойдок жүрүп карыдык.
Жигит жандап жүрбөдүк,
Жаштыктын гүлү бар кезде,
Жайдары ачык күлбөдүк.
Келечек элдин камы үчүн,
Издеп таптык айланы,
Камылгасын мол кылып.
Калк үчүн кылдык пайданы.
Ушу турган калмакты,
Былк эткизбей башкардык.
Түрүнүп салып эрлерче,
Эл милдетин аткардык.
Жолоочу бирге аттандык,
Арам, адал дебестен,
Бирге туз даам татканбыз.
Келечегин көрөрбүз,
Келе турган бактыдан.
Кутулалык курдаштар,
«Гүлгаакы кырк кыз бойдок» — деп,
Элдеги жаман аттыдан.
Кыдырсак элден табылар,
Кыздарга туштук жаш улан.
Бир жаштан бери тең өскөн,
Барлыгың бирдей курдашсың,
Силерден кантип жашырам.
Кээде олтуруп санаанын,
Түбүнө жетпей ашыгам.
Силерде кандай пикир бар,
Айткыла кыздар башынан.
Муну укканда кыздардан,
Чын айтат деп эжекем,
Кээ бирөө болду жашыган.
Апал анда кеп айтат:
Гүлгаакы эже чынды айттың,
Чукугандай таап туруп,
Биздеги жаткан сырды айттың.
Чыныгы эле жалпы кыз,
Жалаң бойдок турбайбы,
Ким көрүптүр мындайды.
Калмакта болгон жигиттин,
Немесин койбой сындайлы.

Калкты аралап баралык,
Карап туруп жактырып,
Эжеме курдаш табалык.
Ичибизде биздин да,
Толуп жаткан сыр жатат,
Айтылбай жүргөн камалып.
Эжекем жаман көрбөсө,
Эми ортого салалык.
Эжеме кызмат кылган кыз,
Кырк экенбиз жалпыбыз.
Сыр башын өзүң баштадың,
Келди окшойт биз да мүдөөнү,
Айта турган шартыбыз.
Азыркысын эжеке,
Ушул калмак элине,
Артылып турат баркыбыз.
Кыркыбызды кырк жерден,
Алып келип жыйнадың,
Акыл өнөр үйрөтүп,
Ар убакта сыйладың.
Жаман айтып какпадаң,
Баарыбызды кастарлап,
Канаттуу куштай таптадың.
Кийбегенди кийгиздиң,
Биз билбеген өнөрдү,
Үйрөтүп жүрүп билгиздиң.
Жеке гана биз эмес,
Жалпы калмак элине,
Катуу таасир тийгиздиң.
Кулак уккан жерлерди,
Жалпы бардык көз көрдү.
Мурункудан он эсе,
Эл турмушу өзгөрдү.
Азыр эже мынакей,
Ар кимибиз бир баатыр,
Жигиттен кыйын кыз болдук.
Чоңоюп бойго жеткени,
Калың бойдок аталып,
Капилет сөзгө туш болдук.
Ойлонушуп оңолуп,
Бул жүрүштү коёлук.
Ар кимибиз курдаш таап,
Жаман атты жоёлук.
Ак суунун башы кар экен,
Сиз айткандай эжеке,
Ар нерсенин өзүнчө,
Өз мезгили бар экен,
Суу жүргөн өзөн сай экен,
Гүл мезгили жай экен.

Күбүлүп гүлү соолчу учур,
Кезектүү күздүн айы экен.
Күңгөйгө баккан кой семиз,
Кыз мезгили он сегиз.
Ушул жаштын өзүндө,
Жайлоодо кызыл гүлдөйбүз.
Жарыгы айлуу түндөйбүз,
Алышып ойноп күн-түнү,
Чарчаганды билбейбиз.
Дарыянын суусундай,
Таңшып турган кезибиз.
Далалат кылып ар ишке,
Шашып турган кезибиз.
Кең жылганын желиндей,
Жүрүп турган кезибиз.
Кайратыбыз жалындап,
Күйүп турган кезибиз.
Сиз Гүлгаакы эжеке,
Калмак элге күн болуп,
Тийип турган кезиңиз.
Байкагын эже өзүңүз.
Күн эңкейип батпайбы,
Мезгил учса токтосуз,
Өмүр өтүп жатпайбы.
Күн эңкейсе төбөдөн,
Мезгил бешим болбойбу.
Кече ачылган кызыл гүл,
Бүгүн өңү солбойбу.
Мийзам учат жел менен,
Жаралгандан бер жака,
Өмүр эки келбеген.
Араласаң баары бир,
Ойдо бар кызык табылар.
Кендин кени эл деген,
Даража таптың хан болуп,
Калың калмак эл менен.
Араласаң элиңди,
Кембагал бар, бакыр бар,
Керилген эчен баатыр бар.
Көңүлүңө албагын,
Он эсе сенден асыл бар.
Жаралган жалгыз сен эмес,
Тең болчу сага табылар.
Ар бир адам баласы,
Өз алдынча багы бар.
Ханбы, байбы, жардыбы,
Ар кимдин туштук теңи бар.
Жаш өмүр барда эжеке,
Жаштарча ойноп күлөлү,

Жашоонун дагы чеги бар.
Айтарым ушул эжеке,
Кыздардан дагы сүйлөсүн,
Кимдин кандай кеби бар.
Катылган сырлар армансыз,
Айтыла турган эби бар.
Гүлгаакыга жалпы кыз,
Айтыңыз эже сиз деди.
Не айтабыз биз деди.
Апалдын сөзү чын деди,
Акылын таап иш кылар,
Айланы өзүң кыл деди.
Карап туруп кыздарды,
Мындай деди Гүлгаакы,
Айтканың Апал чын деди.
Ашып кетти артыкча,
Айтканыңдын бир жери.
Гүлгаакыны хан дедиң,
Артык туулган жан дедиң.
Эл ичинде ар түрлүү,
Сенден да асыл бар дедиң.
Көңүлүмдү оорутат,
Артыкча тийип ал кебиң,
Мен эминен башымды,
Элден артык дедимби.
Жаралып калган бир жерим,
Сенден артык дедимби.
Жергем менен жермин да,
Элим менен элмин да.
Кандайча мага бул ойду,
Айтканыңа таң болом.
Эл болбосо курулай,
Эминеге хан болом.
Кол салып душман көз артса,
Курманы болом жеримдин.
Садагасы боломун,
Сандаган калмак элимдин.
Кармашып жатып кан төгөм,
Жан алгыч жаным алса да,
Эл журт деп жатып жан берем.
Элим үчүн кам көрөм.
Көгөрүп өсүп узардым,
Көпчүлүк ушул эл менен.
Өз башым менен калкымдын,
Ар бир башын тең көрөм.
Эрге тийбей жүргөнүм,
Эрдин башын кем көрүп,
Чанып жүрөт дебегин.
Эмесе айтып берейин,

Билесиңер беш колдой,
Анын дагы себебин.
Эрге тийип мен кетсем,
Айтпайт беле наалатты,
Нааразы болуп өз элим.
Жерге кирген Гүлгаакы,
Ата наамын тутта албай,
Эрге тийип алды деп,
Эси кеткен эселек,
Жерге кирип калды деп.
Эркек туяк жок болсо,
Кыз ушуну кылат деп,
Айтпайт беле кыйла кеп.
Эрге тийбей мен жүрдүм,
Элиме болом уят деп.
Өлөрүндө осуят,
Өз атамдын айтканын,
Көңүлүмө сактадым.
Он экиден бер жака,
Олтуруп такка хан болуп,
Эл милдетин аткардым.
Акыл менен имерип,
Алты сан элди колго алдым,
Кара жерди каңтарып,
Катылган сырын аңтарып,
Жерден таптым алтынды.
Текши тооч жедирип,
Асырадым калкымды.
Эмгегим баалап ашыра,
Көтөрдү элим баркымды.
Атымды угуп туш-туштан,
Көрүнгөн көзү артылды.
Аламын деп асылды.
Акылы жок нечендер,
Билишпей менин дартымды.
Көңүлүндө сырларын,
Кээ бирөө келип айтышты.
Жообу менен жөн айтсам,
Жолуна түшүп кайтышты.
Кээ бирөөлөр асылды,
Айландырып башымды.
Мен да болбой көгөрүп,
Чындап белим байладым.
Кырсыгыма тийгенди,
Амал менен жайладым.
Чоң милдет болуп мойнумда,
Ойлогом элдин убалын,
Күйөө деп бирөө кеп айтса,
Денем чочуп дүр этип,

Уккусу келбей кулагым.
Ал мезгил өттү айланып,
Санаа тынчып эл менен,
Менин да көөнүм жайланып.
Көп сөздү айтып кетелик,
Баарыбызда бир максат,
Эртерээк ага жетелик.
Арабызда кемчилик,
Өйдө ылдый бар болсо,
Күнөө койбой кечелик.
Эмесе кыздар биз бүгүн,
Кара-Коо жакты чалалык.
Анжыянга айдалчу,
Тобу менен мал келет,
Андан кабар алалык.
Окшоштуруп баарыңар,
Кызыл-тазыл түрлөнтүп,
Кызча кийим кийгиле.
Жалантып кансыз кылычты,
Жаныңарга илгиле.
Жебеси менен жаа алып,
Жоого кийчү жаракты,
Жигиттерге арттырып,
Таштабай ала жүргүлө.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Буйрук берди кыздарга.
Жылмайышып шаттанып,
Жагалданып кыздар да.
Аттанып кырк кыз жөнөшүп,
Жер-коонун чыкты жонуна.
Гүлгаакы сулуу келатат.
Минип Кара-Долуга.
Көз жиберип караса,
Уюлгуган чаң чыкты,
Бара жаткан жолунда.
Чаң ичинде көп караан,
Жоо куугандай ашыгып,
Жарыша чапкан топ адам.
Жакындап кыздар келгенде,
Ат тизгинин бурушту,
Гүлгаакынын алдына,
Энтигип келип турушту.
— Эмнеге чаптыңар,
Эмнеге мынча шаштыңар.
Алды кийинин карабай,
Эминеден качтыңар.
Кыздар сурап мындай кеп,
Ичинен бирөө кеп айтат,
Энтигип сүйлөп мындай деп:

Кароолчудан кеп уктук,
Көлдүн баарын көп бурут,
Чаап алды деп уктук.
Жан аябай кырды дейт,
Көлдө жаткан калмакты,
Тукум курут кылды дейт.
Барын байлап сойду дейт.
Канына мыктап тойду дейт.
Мал бүткөндүн баарысын,
Немесин койбой алды дейт.
Уука минип калың эл,
Ит улуп журтта калды дейт.
Аны угуп кыздар түрлөндү,
Үрпөйүшүп калышты.
Карыш түшүп кабагы,
Бүркөлүшүп калышты.
Кайран сулуу Гүлгаакы
Түрүн көрүп кыздардын,
Келе түштү намысы.
Жоо кабарын укканда,
Эмине кыздар шашасың.
Эч нерсенин дайны жок,
Эмнени көрүп жатасың.
Көп жылдан бери калмакка,
Кол салып душман келбеген.
Жоолашпаска ант кылып,
Койдум эле мен эчак,
Кошуна жаткан эл менен.
Антты бузуп, шерт таюу,
Адамга болчу жол бекен.
Келген душман кыргыздын,
Кайсы уругу болду экен.
Кимиси болсо ал болсун,
Кара-Долу алдымда,
Асынган жаам далымда.
Эч душмандан коркбоймун,
Силер барда жанымда.
Жоо дегенде шылкыйбай,
Жагалданып жанында.
Намысын жанга алдырбайт,
Эжекең эсен барында.
Кана кыздар токтоосуз,
Силер менен барамын,
Чабылган элди азаптан,
Ажыратып аламын.
Жоо дегенде Гүлгаакы,
Күлүп турат сүйүнүп.
Даяр болду жалпы кыз,
Жоо жарагын кийинип.

Чабармандар эмесе,
Биздин жакты чалып өт.
Жоо кабарын туюнтуп,
Жалпы элге кабар салып өт.
Кырк кыз менен Гүлгаакы,
Кара-Коодон өттү де.
Калмакты чапкан душмандын,
Артынан кууп кетти де.
Токтобой кабар салгыла,
Доржу менен Дорбого,
Немесин койбой калмакты,
Жыйсын дегин ордого.
Бекер карап турбасын.
Калың кошун курасын,
Жоо жарагын кийинип,
Артыман калбай чубасын.
Токтобостон мен өзүм,
Илгерилеп барамын.
Жоонун байкап ченемин,
Байкоо салып сыртынан.
Өңүп жатып акмалап,
Жолдон күтүп аламын.
Жашырын чалгын чаламын,
Кол эсебин аламын.
Кандай кыйын болсо да,
Бизге келген душмандын,
Бир эсебин табамын.
Деди дагы Гүлгаакы,
Жөнөп калды шарт коюп,
Ээрчитип алып кыздарды.
Уюлгутуп жөнөдү,
Жорголорун салдырып,
Жолду артына калтырып.
Көлгө чейин Гүлгаакы,
Жоо кабарын уккан жок.
Алдынан эч жан чыккан жок.
Көт-Малдыга келгенде,
Көк ирим болуп көл жатат.
Маңдайлашып жанаша,
Күңгөй-тескей жер жатат.
Чокусу аппак тоо жатат,
Салаа-салаа коо жатат.
Көңүлүндө жок балыры,
Секирип ойноп балыгы.
Жээги жөкөн сөз болуп,
Көлдүн бети карала.
Өрдөк менен каз толуп.
Кырка жээги түз болуп,
Калган экен бул кезде,

Чөп саргарып күз болуп.
Көз чаптырып караса,
Көл жээгинде айыл жок.
Каргалар учуп каркылдап,
Жору, кузгун салпылдап,
Сагызган учуп-шакылдап,
Адам заттан дайын жок.
Журту калып өзү жок.
Шамал уруп билинбей,
Кай кеткени изи жок.
Жарышып кыздар келатса,
Көрүп көөнү бөлүнөт,
Жарыгынан кемердин,
Түтүн чыгып көрүнөт.
Жабыла чаап келишсе,
Жерден үңкүр казыптыр.
Ичинде жатат бир адам,
Тезектен отту жагыптыр.
Коңурук тартып коркурап,
Козголбой уктап калыптыр.
Ойготуп алып сураса,
Он алты жашта бала экен.
Эмдигиче баспаган,
Буту-колу шал экен.
Эл үрккөндө үңкүргө,
Артынып алып жүрө албай,
Таштап кеткен жан экен.
Түнкүсүн байкушту,
Карышкыр улуп камаптыр.
Жаткан жери сыз болуп,
Курт-кумурска талаптыр.
Алды катуу таш экен,
Эки көзү үңүлүп,
Үч күндөн бери ач экен.
Аны көрүп Гүлгаакы,
Көтөрүп чыгып үңкүрдөн.
Тамак сунуп ме деди,
Тойгонуңча же деди.
Көргөн менен укканың,
Түгөл айтып бер деди.
Тамак татып тоюнуп,
Такылдап бала кеп айтат,
Гүлгаакы сизби деп айтат.
Жанындагы кырк кыздын,
Атын түгөл билем дейт.
Айт десең айтып берем дейт.
Гүлгаакы эже силерди,
Абыдан жакшы көрөм дейт.
Көлдөгү жаткан калмактар,

Гүлгаакы эже хан дешет,
Акылман туулган жан дешет.
Өзүндөй кыздан жанында,
Кырк жолдошу бар дешет.
Эл оозунан түшүрбөй,
Гүлгаакы эже сен дешет.
Эзелтеден карды толбогон,
Тоюнду калмак эл дешет.
Үч күн болду кеп уктум,
Душман келип Сорундан,
Тескейде элдин тобунан,
Жылкы тийип алды деп.
Гүлгаакынын өзүнө.
Кабар тийбей калды деп.
Амалдуу жоо көрүнөт,
Камынтпай кол салды деп,
Кабар укса Гүлгаакы,
Токтобостон келет деп,
Сазайын колго берет деп,
Артынан кууп барат деп.
Айдатып ийген жылкысын,
Ажыратып алат деп.
Кокус душман келет деп,
Тынч жаткан айыл шашты деп,
Тоого чыга качты деп.
Бала айтып бүтүрдү,
Мындан башка айылдан,
Укпадым деп эч бир кеп.
Баланын сөзүн байкады.
Гүлгаакы башын чайкады.
Кара нээт душман карачы,
Капыстан элди камынтпай,
Басып кеткен экен деп.
Жылкыны айдап токтобой,
Качып кеткен экен деп.
Кана кыздар турбайлы,
Артынан издеп баралы.
Жерге түшүп кетпесе,
Кайда да болсо табалы,
Ичмегинен кыздардын,
Жукалап кесип алгызып.
Шал баланы жаткызды,
Үңкүргө төшөк салгызып.
Кыздарга тезек тергизип,
Үңкүрүнө үйгүзүп,
От тутантып күйгүзүп.
Ит куш келсе жак деди,
Тамак коюп жанына,
Аздан жеп жаның бак деди.

Эсен келсек кайра биз,
Табыптарга саламын,
Айыктырып аламын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Кубандырды байкушту.
Кылган ишин карагын.
Ушул сөздү укканда,
Денеси ысып чымырап,
Буту-колу аз-аздан,
Кыймылга кирди баланын.
Үңкүрдөн чыгып боортоктоп,
Карап турду кыздардын,
Үзүлгөнчө караанын.
Бир заматта карачы,
Кырсык чыгып шордуудан.
Жар таянып сөйрөктөп,
Өйдө турду ордунан.
Жаш балача каз-каздан,
Кадам шилтеп аз-аздан,
Ошол бойдон ал бала,
Туруп басып кетиптир.
Тоодо жаткан айлына.
Эптеп араң жетиптир.
Аз эле жолго ал бала,
Эки күндө келиптир.
Гүлгаакы сулуу келди деп,
Жоо кубалап кетти деп,
Калкына кабар бериптир.
Журт жыйылып жарданып,
Өлсүн деп журтка таштаган.
Жарым жандуу баланын,
Келгенине таң калып.
Угуп алып баарысын,
Боз үйдүн уугун чечиптир.
Тоодогу эл токтобой,
Эски журтка көчүптүр.
Ким экенин баланын,
Кичине айта кетели.
Бир заматта айыккан,
Көп жылдан бери кесели.
Ошол экен илгерки,
Калмактын кара-бечели.
Аттанган бойдон Гүлгаакы,
Байсорунга келгенде,
Таап алды Сорунду.
Көргөздү сулуу сонунду.
Жаткан экен ошолор,
Эч нерсе менен иши жок.
Алдырып ийип жылкыны,

Артынан кууган киши жок.
«Сорун төрө сиз жака,
Кыздар айтат саламды.
Келе жатып бул
Жолдон уктук кабарды.
Чочугандай түрүң бар,
Мал башың түгөл аманбы?
Айдаган даның быштыбы.
Аштыгың арбын чыктыбы.
Көлүңдүн түбү тереңби.
Калкыңдын пейли кененби?
Жериңдин бети тегизби,
Жайылган малың семизби?
Турабы журтуң кубаттуу,
Буларды айтып кубантчы?
Мына ошентип Гүлгаакы,
Салам айтып имерди.
«Жылдырма» какшык жиберди.
Сүйлөбөй Сорун былк этип,
Жер тиктеди шылк этип.
Келтирген жок Гүлгаакы,
Ачуусун сыртка чыгарып,
Сөгөйүн дейт Сорунду.
Ыйба кылат уялып.
Ал жагына бара албай,
Эч аргасын таба албай.
«Жок дегенде душмандын,
Тегинен кабар албапсың.
Кай уруктан болду экен,
Аны сурап калбапсың.
Корооңон малың алдырып,
Сени кудай каргаптыр».
Шылкыйбай тез аттанып,
Кол кошуңду жыйасың.
Ат жарагын камданып,
Даяр кылып турасың.
Менден кабар болгондо,
Арт жагыман чубасын.
Азыркысын бир адам,
Жол баштоого бересиң.
Кошун алып, кол алып,
Өзүң да кошо келесиң.
Деди дагы Гүлгаакы,
Андан ары жөнөдү.
Басып өттү бир паста,
Жер-Быдыр, Желе-Дөбөнү.
Гүлгаакы кырк кыз жол чалып,
Бүлгүнгө салды буларды,

Капыстан душман кол салып.
Мындан мурун бул кыздар,
Жоо каранын көрбөгөн.
Келатышат тизилип,
Көзгө чоочун жер менен.
Тоо этектеп түз менен,
Жер кыртышын сойдуруп,
Жылкы айдап өткөн из менен.
Капысынан жаздырып,
Колдон жылкы алдырып.
Дайынсыз жоону качырып,
Күлкүлөрү басылып.
Келди Бөйрөк-Токойго,
Тизеден ылдый кар жаады,
Түнү менен ошондо.
Эртең менен айлана,
Тунжураган чак болуп,
Тоо-талаанын баарысы,
Жумурткадай ак болуп,
Жол чыйыры билинбейт,
Эч бир жандын карааны.
Эч жерден көзгө илинбейт.
Кыздар жүрдү ылдамдап,
Желдей сызып зыпылдап.
Кардан болгон даңканы,
Төрт аяктап буртулдап.
Чагылышып күн менен,
Кардын үстү жалтылдап.
Жол жүрүшүп бир паста,
Жете келди бул кыздар,
Каркыра менен Сан-Ташка.
Күн мезгили түш экен,
Жарыктык ушул Каркыра,
Мелтиреген түз экен.
Аяк башы көз жетпейт,
Жерге түшүп мунарык,
Өзөнүнөн шаркырап.
Күрпүлдөп дайра суу агып.
Мелтиреген талаада,
Бастырып чыккан киши жок.
Жаңы кардын үстүнөн,
Түлкү жойлоп өтпөсө,
Башка жандын изи жок.
Кыялап чыкты Гүлгаакы,
Чаар-Кудуктун жонуна.
Дүрбү салып отурду,
Каркыранын оюна,
Кара-Суунун боюңа.
Абайласа талааны,

Келе тушту көзүнө.
Көп жылкынын карааны,
Дааналап кайра карады.
Түз талаага жайыптыр,
Жыбыратып жылкыны,
Түгөл камап алыптыр.
Созулуп түтүн көрүнөт,
Чатыр тигип, ат байлап,
Маамы орнотуп салыптыр.
Укуругу короңдоп,
Жылкычысы мол экен.
Туш-туш жакта сороңдоп.
Дагы абайлап караса,
Ар жагында адырда,
Кара суулу шабырда,
Көрүнүп калды көп караан.
Санап көрсө кырк адам.
Туш-туш жакка чапкылап,
Ит агытып куш салган.
Жалаң буудан мингени,
Ойду тоону ылгабай,
Жагалмай куштай жүргөнү.
Күнгө тийсе жарк этип,
Чагылышат кийгени.
Аны көрүп Гүлгаакы,
Аттай туйлап жүрөгү.
Издеген жогу табылып,
Ордунан чыгып тилеги.
Туш-туш жагын караса,
Каролго чыккан киши жок.
Бейкут жаткан көрүнөт.
Эч нерсе менен иши жок.
Аттан түшө калышып,
Ар биринде бир дүрбү,
Абайлап кыздар салышып.
Жоо караанын көргөндө,
Коркогу эстен танышып,
Баатырлары шашылып,
Бол эжеке Гүлгаакы,
Баралы деп ашыгып.
Гүлгаакы анда кеп айтат,
Токтой тур кыздар деп айтат.
Шашканда жанга күч келет,
Жоо амалын табууга!
Толуп жаткан иш керек.
Эки күндө арт жактан,
Жер жайнаган кол келет.
Ыгын таап душмандын,
Бара турган жол керек.

Токтоп турбай бекерге,
Бирибиз бүгүн баралы.
Кайдан келген жоо экен,
Барып кабар алалы.
Кана жолду ким чалат,
Кыргызга калмак элинен,
Тилчи болуп ким барат.
Аттанып анда барганың,
Жалтанбастан жай сурап,
Чатырына киргиле,
Ким экенин билгиле.
Эртеңден калбай жылкыны,
Түгөл кайрып бер дегин.
Айткан сөзгө көнбөсө,
Каркыранын оюна,
Чоң дайранын боюна,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Күтүп турат кел дегин.
Адамынын барына,
Абыдан назар салгыла.
Байкап көрүп мүчөсүн,
Баатырын билип калгыла.
Кадимкидей баш уруп,
Салам айтып баргыла.
Андан кичүү болбойсуң,
Илгертен элдин салты бар.
Душмансың деп жектебе,
Ызаат керек жалпыга.
Көп көңүл бөл бегине,
Оозунан чыккан кебине.
Жана сага айтарым,
Сыр алдырбай жай сурап,
Түп максатын байкагын.
Жарышып кыздар кеп айтат,
Мен барамын деп айтат.
Байкап туруп Гүлгаакы,
Ичинен бирин ылгады.
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Барсын дешип чыгарды.
Саламат эсен кел дешип,
Кучактап өөп бетинен.
Кош айтышса жалпы кыз,
Коңгуроодой үндөрү,
Шаңк этсе тоону жаңыртып,
Шаракташып күлгөнү.
Атка минсе Мисгаакы,
Эр жигиттей жүргөнү.
Анык буудан Чал-Кара,
Алдындагы мингени.

Колдо калкан сыр найза.
Билегинде ай балта,
Башына кийип туулга.
Төшүнө таккан чарайна,
Болот кылыч кынында.
Эр жигиттин сүрү бар,
Келбетинде, сынында.
Жолборстой кайраты,
Жолго чыкты жалтанбай,
Баатыр экен чынында.
Бара берсин Мисгаакы,
Чаар-Кудуктун жонуна.
Тура турсун Гүлгаакы.
Жоодон кабар алалы,
Ким экенин баяндап,
Аз аңгеме салалы.

IX

Калмака келип камынтпай,
Жылкы тийген талаадан.
Эми кабар алалы,
Эр Гүлжигит баладан.
Абалкы бир заманда,
Калың калмак биригип,
Каптап келип кыргызды,
Олжо кылып чапкан дейт.
Чил учкандай бөлүнүп,
Туш-тушка кыргыз качкан дейт.
Түшүп алып ар сайга,
Кеткен дейт кыргыз кап кайда.
Катуу кысым түшкөн дейт.
Бейкут жаткан кыргызга,
Кээ бирөө кире качыптыр,
Көйкап менен Жылдызга.
Камап жатып кыргызды,
Кара калмак чаап алган.
Жан калкалап качкандар,
Туш келген жерге камалган.
Сымаптай толкуп көл калган,
Кең Ала-Тоо жер калган.
Зобулдары калмактын,
Зордук менен кыргыздын,
Жерин тартып алыптыр.
Ысык-Көл, Соң-Көл сонун жер,
Ошондо ээлеп калыптыр.
Жаңы журт, жаңы конушка,
Жатып алып байыптыр.
Бирин-бири көралбай,
Жеринен кыргыз адашкан,

Көп жылдан кийин баш кошуп,
Өз конушун талашкан.
Калмактын мизин кайтарып,
Орун тапкан кайрадан,
Ат-Башы, Нарын, Таластан.
Андан ары жоолашпай,
Кыргыз-калмак тарашкан.
Орун болуп кыргызга,
Көчпөй жердеп калыптыр,
Кээ бир кыргыз Жылдызга.
Кыйласы жайлап Турпанды,
Кыртышы жок жер экен,
Асманга учуп турпагы.
Көйкап менен Жылдыздын,
Айланасы тоо экен,
Көз кайкыган зоо экен.
Өгүз жыгар суу агып,
Жылгасынан сайынан.
Кайберени кайыбы,
Короодо койдой жайылган.
Тоосу толгон карагай,
Шамал жүрсө шуулдап,
Бир коктудан миң булак,
Жылып агып шылдырап.
Токою жыгач толтура,
Түрлүлөргө мол тура.
Каманы бар, аюу бар,
Карышкыры кабышып,
Түлкүлөр жүргөн сайы бар.
Бүркүтү зоодо шаңшыган,
Чакырып күкүк таңшыган.
Булбулу сайрап гүлүнөн,
Уккандын чери жазылган.
Түркүн куштун үнүнөн,
Баш адашат тим эле,
Сан жеткис чөптүн түрүнөн.
Кескелдирик жыланы,
Кезеп чыгат алдынан.
Ар кайсы чөптүн түбүнөн.
Мөмө бышып шагынан,
Ушунусу бул жердин,
Кызык экен баарыдан.
Тутааш тулаң бетеге,
Түз талаасы көп экен,
Малга жайыт жер экен,
Жердеген кыргыз эл экен.
Бар болгону ал жерде,
Отуз миң түтүн бар экен,
Байдуулат батыр хан экен.

Бириндеген кыргыздан,
Ордо куруп журт курап,
Хандык кылып эл сурап,
Кыйла жашка чыгыптыр.
Ак сакалдуу карт экен,
Аябаган алп экен.
Атчан жүрүп алышса,
Эч бир жанды койбогон.
Эки кунан ирикти,
Чакмак алып ойногон.
Катылган душман сойлогон.
Аман журтун асырап,
Бөөдөсүнөн жоолашпай,
Эл тынчтыгын ойлонгон.
Он сегизге чыгыптыр,
Жалгыз уулу Гүлжигит.
Хан жумушун үйрөтүп,
Курап берип кырк жигит.
Жоо кийимин кийгизип,
Жоонун жайын билгизип.
Эки жыл кытай ханына,
Жигиттикке бериптир.
Толгон өнөр үйрөтүп,
Бой жеткенде баланы,
Быйыл алып келиптир.
Хан көтөрүп кыргызга,
Эки тизгин бир чылбыр,
Эми колго бериптир.
Эки көзү жайнаган,
Кайраты ташып кайнаган.
Кызыл чийкил өңү бар.
Мурунунун кырында,
Корголчолук меңи бар.
Жазы далы кең көөдөн,
Узун бойлуу шадылуу,
Бар мүчөсү тең келген.
Катылгандан жан чыгып,
Кармаган жерден кан чыгып.
Бала баатыр ирбити,
Жүрүп турган убакта.
Хандык доордон калкына,
Сүрүп турган убакта.
Былк эткизбей кыргызды,
Билип турган убакта.
Бир жигитин чакырып,
Байдуулат баатыр кеп айтат.
Бойдок жүрбөй Гүлжигит,
Колукту алсын деп айтат.
Араласын кыргызды,

Көйкап, Турпан, Жылдызды.
Өзүм алып беремин,
Салтанат менен той кылып,
Жактырып келсе бир кызды.
Гүлжигитке токтоосуз,
Айтып барды баарысын.
Баатыр Дуулат хан айткан,
Мойнундагы карызын.
Анда туруп Гүлжигит,
Уккула деди кырк жигит.
Ар кимдерден кеп уктум,
Калмактын ханы Гүлгаакы,
Укмуштай сулуу деп уктум.
Периден туулган жан дешет,
Кем калышпайт өзүнөн,
Жанында кырк кыз бар дешет.
Ургаачыдан уз деди,
Ушу кезде Гүлгаакы,
Он сегизде кыз деди.
Балдай ширин сөзү дейт,
Баатырлыгы башкача,
Көзгө атар мерген өзү дейт.
Жанындагы кыздардын,
Жалпы жашы тең дешет.
Ошол сулуу Гүлгаакы,
Кыргыз элге жээн дешет.
Бир көргөн адам таң дешет,
Калкына камкор хан дешет.
Тобокел деп жигиттер,
Бул жакка жолду чалайын.
Атамдан бата алып бер,
Гүлгаакыдай сулууну,
Бактыма жазса алайын.
Атым болсо Гүлжигит,
Жанымда болсо кырк жигит.
Атыбыз буудан алкынган,
Азамат болуп биз чыктык,
Аз урук кыргыз калкымдан.
Табында турган шумкарбыз,
Канатын күүлөп талпынган.
Гүлгаакыны ойлосом,
Тамак өтпөйт алкымдан.
Кырк жигитим уккула,
Атам берсе батасын,
Кылчайбай жолду басалы.
Кызык жумуш ал жакта,
Буюрса келип аларбыз,
Кыргыздын кызы качабы.
Башкача ойго кабылтты,

Гүлгаакынын кабары.
Бул кылыгым силерге,
Кырк жигит айтчы жагабы.
Араң турган жигиттер,
Күлкүсү чыгып шаттанып.
Мындай ишке токтоосуз,
Барабыз дейт аттанып.
Жигит башчы Күлүстөн,
Байдуулат ханга барыптыр,
Кабар салып бул иштен.
Байдуулаттын алдына,
Батынып бир жан келчү эмес.
Эмне түшсө оюна,
Талашып жанга берчү эмес.
Бирде күлүп ханыбыз,
Бирде ачуусун чыгарды.
Катуу кыстап жигитти,
Тамырын тескер бурады.
Алтымыш кырлуу сөз айтып,
Гүлгаакынын кабарын,
Ким айтты деп сурады.
Жигит башы Күлүстөн,
Жалган айтып көрбөгөн,
Жашынан ага көнбөгөн.
Айтканынан кайткан жок,
Гүлжигит өзү айтты деп,
Башка сөз жаман айткан жок.
Чындыгына жеткен соң,
Карыя Дуулат алдырап,
Мууну бошоп шалдырап,
Жооп күтүп Күлүстөн,
Карап турат жалдырап.
Көптөн кийин Дуулат хан,
Мындай деди жигитке,
Сүйлөсө башы калтырап:
Азаматсың Күлүстөн,
Акылың бар эсиң бар.
Башкадан көрө дээриң бар.
Кана отурчу экөөбүз,
Ойлонушуп көрөлү.
Гүлжигиттин бул иши,
Көпкө ылайык келеби.
Абдан чатак иш болор,
Анык болсо жөнөрү,
Карыганда башымды,
Как талаага таштайбы.
Акылы жок немече,
Жаман жорук баштайбы.
Капырдан аял алам деп,

Кыргыздан кыз жакпайбы.
Ал Гүлгаакы пачагар*,
Калмак элге хан деген.
Туулгандан дайындуу,
Калмакта кайны бар деген.
Кандай жан барып ала алат,
Кыздан чыккан төрөнү,
Улуту бөлөк башка элге,
Кызын калмак береби.
Угушума карасам,
Укмуш деген өнөрү.
Кыз аламын деп барып,
Кызталак калмактын,
Кыйыгына тийсеңер,
Талкан кылат тийсеңер,
Талкан кылат ташыңды.
Кармап алып капыстан,
Алмадай кесет башыңды.
Билесиң өзүң Гүлжигит,
Кагуу жебей эч кимден,
Эркин өсүп чоңойду.
Эч нерсе билбейт ал азыр,
Эне сүтү оозунда,
Уюктуу журтка кол салып,
Ордо бузмак оңойбу.
Кыз алам деп калмактан,
Бөөдө өлүм таппасын,
Көрүнөө ажал капканы,
Көөдөсүнөн чаппасын.
Дагы бир жолу айтып көр,
Эч жакка уулум барбасын,
Азапка башым салбасын.
Жалгызынан айрылып,
Чалгыны сынып кайрылып,
Кемпир чал өксүп калбасын.
Андан көрө айылдан,
Аралап сулуу тандасын.
Кыйла күнгө созултуп,
Кыргызга чоң той камдасын.
Айтканыма көнбөсө,
Тирүүлөй көргө көмсүн де,
Тирүүмдө ашым берсин де.
Түбүмө менин жетсин де,
Анан аял алганы,
Каалаган жака кетсин де.
Токтобой башы калтылдап,
Ачуусу келип балаага,
Байдуулат турду калчылдап.
Күлүстөн туруп кеп айтат,

Угуңуз ата деп айтат.
Айтканыңыз баары чын,
Жана байкап көрүңүз,
Гүлжигиттин намызын.
Аттанам деп калмакка,
Балдарга койгон сөз берип.
Барбай калса кокустан,
Өз сөзүндө турбайт деп,
Уят болот абыдан.
Теңтуштан катуу сөз келип.
Ажал жетсе алладан,
Ата, үйдө да жатса өлбөйбү.
Барамын дейт Гүлжигит,
Токтотуп жолун буубаңыз,
Бактысынан көрбөйбү.
Угушумда Гүлгаакы,
Кыздан чыккан асыл дейт.
Буюрса алып келбейби,
Андай кылбай атаке,
Батаңызды бериңиз.
Жаман жагын ойлобой,
Жакшы акылга келиңиз.
Токтобостон жол тартып,
Чогубуз менен барабыз.
Гүлгаакынын өзүнө,
Чоң аңгеме салабыз.
Эл журтка жаман сөз болуп,
Калмактан коркуп уялбай,
Кантип барбай калабыз.
Жаштык бизде калган жок,
Ар бирибиз бир баатыр,
Баладай көрбөй баалаңыз.
Эсендигин баланын,
Мен мойнума алайын.
Жаман жолго баргызбай,
Акылдашып дайыма,
Оң жолго өзүм салайын.
Күлүстөндү Дуулат хан,
Акырая карады.
Баштагыдан жазылып,
Аз ачуусу тарады.
Чогуу-чаран бул жерге,
Чакыр деди баланы.
Ойлоп көрсө Дуулат хан,
Токтото турган көрүнбөйт,
Анык экен барары.
Ээленген уулум барсын деп,
Өзүнө кордук тапсын деп,
Баатырынан калмактын,

Таяк жеп кайра кайтсын деп.
Андан кийин эч жакка,
Аттанганын койсун деп,
Калмактан көргөн кордугу,
Эсинен калгыс болсун деп.
Салам айтып Гүлжигит,
Кирип келди кырк жигит.
Келгендерге Дуулат хан,
Сөз айтпастан кылайып,
Жолуң болсун балам деп.
Дуба окуду кол жайып:
Барам десең бар балам,
Каалаган жолду чал балам,
Күлүстөн тилин ал балам.
Көзү каткан баладан,
Ата-энең шордуу кары адам.
Олтурабыз күнү-түнү,
Өмүрүң тилеп алладан.
Балам сага айтарым,
Алды, артыңды байкагын.
Улуу сенден ага жок,
Кичүү сенден ини жок.
Келгениңче кайрылып,
Убара тартып жол карайм,
Ата-энең сенсиз күнү жок.
Өз акылың өзүңдө,
Эмне бар менин өзүмдө,
Ар убак көңүл бөлө жүр.
Атаңдын айткан сөзүнө.
Кыдыр болсун жолдошуң.
Баарыңды арбак колдосун.
Саламат барып эсен кел,
Садагасы кетейин,
Жалаң баатыр жолборсум.
Каршы чыгып жолуңдан,
Кара чаар жылан тозбосун,
Өзүңдүн дениң сак келгин,
Карыган ата-энеңди,
Сагындырбай бат келгин.
Мүшкүл түшсө башыңа,
Абайлап жолуң таптыргын,
Айылга жигит чаптыргын.
Башка айтар сөзүм жок,
Барлыгың эл башкарган,
Бала эмессиң эсиң жок.
Баатыр бала Гүлжигит,
Бала жолборс сүрлөнгөн.
Байдуулатка карады,
Бир башкача түр менен.

Эми сөзүн баштады.
Көтөрүңкү үн менен:
Э, жарыктык атаке,
Эр жигит көркү эл менен,
Элдин көркү жер менен.
Азамат болуп чоңойдум,
Аз гана кыргыз жергемен.
Ар кимден угуп кыйналдым,
Башкы атам кордук көргөнүн.
Кыргызды калмак чаап алып,
Канча миң адам өлгөнүн.
Чилчесинен таратып,
Туш-туш жака бөлгөнүн.
Тартып алган деп уктум,
Ала-Тоо турак жерлерин.
Эгиз кыздай аты уйкаш,
Ысык-Көл, Соң-Көл көлдөрүн,
Кенен Чүй, Кемин жерлерин.
Угуп туруп ушуну,
Кантип чыдап жатамын.
Айланайын атаке,
Куру бекер кайгы жеп,
Турганыңа капамын.
Эр азамат ар дайым,
Эли үчүн туулбайбы,
Элине кызмат кылбайбы.
Эрдигим элге билгизем,
Ээлеп алган душмандан,
Энчимди колго тийгизем.
Бара турган себебим,
Ойлонуп ата карасаң.
Эл журт үчүн намыстуу,
Опсуз иш үчүн баратам.
Кызын алып калмактын,
Кыргызга бүтүн каратам.
Анык мени эл айтар,
Гүлжигит деп ошондо.
Ушул ишке жарасам.
Аткарууга ант кылам,
Намысты катуу талашам.
Тынчым кетти күндөн-күн,
Жатып алып санасам.
Кана эмесе жигиттер,
Күлүктөн тандап мингиле,
Күрөөкө* тонду кийгиле.
Карууга найза илгиле,
Кошо барам дегениң,
Мени менен жүргүлө.
Аттанарда Гүлжигит,

Калк чогулуп дүркүрөп,
Бата кылып чуркурап.
Дуулат хан баштап кемпир
Ыйлап турду буркурап.
Кудай, арбак колдо деп,
Балдардын ишин оңдо деп,
Бара турган жолдо деп,
Кайып каскак* болбо деп.
Бала баатыр Гүлжигит,
Минди Бүргө-Торуга.
Күлүстөн баатыр аттанды,
Айтылуу Ак-Сарууга.
Барлыгы болуп жүз жигит:
Түшкөн экен соңуна.
Тайгандарын ээрчитип,
Шумкарларын баатырлар,
Кондура чыкты колуна.
Бара жаткан балдардын,
Эр Гүлжигит башында,
Күлүстөн бала кашында.
Эки баатыр күлүңдөп,
Кайгырбайт колдун азына.
Баатырлардын ар бири,
Жолборстой билектүү.
Алп көкүрөк, жоон моюн,
Арстандай жүрөктү.
Бет келишкен душманга,
Салучудай дүмөкчү*.
Найзанын учу жылтылдап,
Катарлашып кылкылдап.
Кылыч жанда кыңгырап,
Чу коюшса буудандар,
Желдей учат зымырап.
Көпчүлүгү жол жүрүп,
Кетип барат жигиттер,
Эс алышып ар убак.
Кээ жерлерден кадулап.
Жол жүрүшү булардын,
Барган сайын катуулап.
Улуу ашуудан ашышып,
Тал-Чокуну басышып,
Көк-Жайыктан өтүшүп,
Күрпүлдөк суусун кечишип.
Басып Көк-Жар, Турукту,
Бир күн турак кылышты,
Туз чыгуучу Кудукту.
Жыландуу, Жылаңач,
Чыкпайт экен бул жерге,
Карагай менен арчадан.

Аркар, кулжа түзүндө,
Тоо эчки ойноп аскадан.
Өзүнчө ээн жер экен,
Көп адамзат баспаган.
Адаштырбай балдарды,
Ак сакал Жолон карыя,
Алдына түшүп баштаган.
Өтүштү Үч-Суу куйгандан,
Каркыра суусун бойлошуп,
Катар жүрүп жигиттер,
Каткырышып ойношуп.
Өйүз жагын караса,
Жыш карагай, чер экен.
Бугу менен маралдын,
Мекен кылган жери экен.
Багыш менен элиги,
Андан да арбын көп экен.
Бугунун кирген кези экен,
Будурдан чыгып ышкырып.
Жытын алып адамдын,
Үркүп чыгып ышкырып.
Жай бугудан атышты,
Жая кактап, жилик чаап,
Жарым күнү жатышты.
Күзгө тарткан жаңыдан,
Чөп саргарып катыптыр.
Суур менен кашкулак,
Чээнине эбак жатыптыр.
Жай сайраган түркүн куш,
Унчукбай жаагын басыптыр.
Ташып аккан өзөндөр,
Жайдын күнү көбүрүп,
Деңгээлинен бөксөрүп,
Түбүнөн ташы көрүнүп.
Мал семирп ык болуп,
Түнүчүндө аз-аздан,
Кыроолонуп суук болуп.
Эрте аттанган жигиттер,
Кулама-Таштан өтүштү,
Күүгүм кирип күн бата,
Каркырага келишти.
Жолдон сонун кызыкты,
Жолоочу балдар көрүштү.
Туулганы көрбөгөн,
Укмуштай түп-түз талаага,
Эми келип кезикти.
Жылдызы жок, айы жок,
Түн түнөрүп кап кара,
Көзгө илешбей ой, талаа.

Жайланышып жигиттер,
Жалпы уйкуга киришти,
Кишен салып аттарга.
Эр Гүлжигит, Күлүстөн,
Чырма этип уйку алган жок,
Тынч алып бир аз жактан жок.
Көктөн булут ачылбай,
Туш-туш жактан улушуп.
Бөрүнүн үнү басылбай,
Үкү үңүлдөп чакырып.
Карагайдын ичинен,
Коркон элик бакырып.
Дайранын үнү шуулдап,
Түн ортосу ооганда,
Шамал жүрдү шуулдап.
Асмандагы булутту,
Айдап өтүп зуулдап.
Таң алдында басылды,
Шаңкайып асман ачылды.
Жарык тийип, айлана,
Күн шооласы чачылды.
Уктаган жандар ойгонуп,
Түн түндүгү тартылды.
Баш көтөрүп баатырлар,
Эки жагын караса,
Көз тайгылткан түз экен,
Көк жайык өзөн ичи экен.
Топ-топ болуп кийиги,
Тобун жазбай туш-тушта,
Тоюту канбай ачыгып,
Карышкыры күч экен.
Күз аяктап келгенде,
Желе боосун чечиптир.
Жайлоолоп келген казактар,
Каркырадан эңиштеп.
Түргөндү көздөй көчүптүр.
Жакага малын жайыптыр,
Ар кай жерде саргайып,
Айылдын журту калыптыр.
Ат токуп балдар лыпылдап,
Табына келген кыргыйдай,
Жагалданып кыпылдап.
Таз карды чөпкө толуптур,
Чаалыгып келген буудандар,
Чарчаганы басылып,
Чарадай болуп тоюптур.
Чү койсо жетпес куш дагы,
Төрт аягы тыбырап,
Ооздугун чайнап кемирип,

Араң турат учканы.
Аттанышып жабыла,
Түз эле көлдү бет алып,
Оозун буруп тулпардын,
Камчы басып санына.
Жал-куйругу жайкалып,
Алып учту буудандар,
Жоргосун жазбай чайпалып.
Келе жатып жарышып,
Күлүстөн менен Гүлжигит,
Жолонго кеңеш салышып,
Эми акыл курушту,
Келгенде Бөйрөк токойго,
Лып этип токой калышып.
Карыя Жолон кеп айтат,
Ат чалдырып азыраак,
Ушундай токой тургула.
Аз калдык калмак элине,
Акылды катуу кургула.
Кыш чукулдап келатат,
Эртерээк иш кылгыла.
Жол жүргөндөн бер жака,
Он беш күн өттү саналып.
Жүрө берсек илелеп,
Ашуунун баарын кар алып,
Калабыз бөөдө камалып.
Абдан жаман күн болор,
Калмака калсак таланып.
Эми чукул иш болду,
Кана балдар айткыла,
Гүлгаакыгы баруунун,
Бир айласын табалык.
Ат чалдырып жигиттер,
Дүрбү салып туш-тушка.
Жолукчудай сезилет,
Жолунан чыгып укмушка.
Олтурган жигит баарысы,
Ар акылды салышты.
Бирөө туруп кеп айтат,
Гүлгаакыга түз эле,
Ылайык деп барышты.
Бири туруп кеп айтат,
Камынтбай туруп калмактан,
Жылкы тийип алышты.
Калмактар кабар берет деп,
Жылкынын изин кубалап,
Гүлгаакы өзү келет деп.
Акырында баарысы.
Мына ушуга токтолду,

Башка кеңеш жок болду.
Калмактан жылкы тийүүнүн,
Акылын Жолон чал айтты.
Бул айтканың туура деп,
Олтурган жигит баары айтты.
Уккула балдар эмесе,
Түптүн суусун бойлойбуз.
Караганга жашынып,
Калмактар менен биз эми,
Түн жашынмак ойнойбуз.
Түлкүдөй болуп кылтылдап,
Түнкүсүн чыгып жойлойбуз.
Күндүзү бекип жатабыз,
Туш-тушка дүрбү салабыз,
Тал аралап көрүнбөй,
Чатка чейин барабыз.
Байкап калмак айылын,
Жер өлчөмүн алабыз.
Адис мерген аңдыса,
Жер өлтүрөт кийикти,
Баарын жакшы байкап жүр,
Жылкы тийип кайтканда,
Басар жолду кийинки.
Жайлоонун чөбү саргайып,
Сары сойлок баскандыр.
Жылкысын айдап жылкычы,
Жакага түшө качкандыр.
Көл кылаата салгандыр,
Көп кайтарбай жылкыны,
Көшүлүп уктап жылкычы,
Көнүмүш тартып калгандыр.
Аңдып жүрүп жылкынын,
Жаткан жерин билелик.
Караңгыда камынтбай,
Капыстан барып тийелик.
Калмак айылы төш жакта,
Көл бойлото айдайбыз.
Киши өлтүрүп, жан кыйып,
Ал жагына барбайбыз,
Анда жаман чыр болот,
Түгөнгүс жомок ыр болот.
Аралап калмак айылын,
Тескейден алсак жылкысын,
Атактуу манап Кайдуунун,
Күңгөйдөн алсак Сорунду.
Ошон үчүн кишини,
Эки бөлсөк орундуу.
Айдап барып жылкыны,
Каркырага жатабыз.

Эңсеген сулуу Гүлгаакы,
Жолун тосуп жатабыз.
Карыя Жолон айтканы,
Балдарга кабыл алынып.
Эртең жылкы тиймеке,
Көлгө куйган илмекте,
Баарысы турду камынып.
Күндүз байкап туш-тушун,
Түгөл кабар алышып,
Жолборстой жигит жол чалып,
Караңгы түндү жамынып.
Аттанышты жигиттер,
Туура экиге бөлүнүп.
Караган шакка бата албай.
Бекер карап жата албай,
Калган жигит зеригип.
Кээ жерине келгенде,
Какыраган таш болуп.
Кээ жерине туш келсе,
Чылпылдаган саз болуп.
Кээде жүрүп кум менен,
Кээде жүрүп калышат,
Көк шибер кыртыш чым менен.
Камалышып черлерге,
Капысынан кез кезде,
Уңкул чуңкул жерлерге,
Жекен, камыш аралаш,
Туура аккан суулардан,
Кечип өтүп баратат.
Таң сөгүлүп атканда,
Чолпон нурун чачканда,
Өйүз-бүйүз баатырлар,
Каалаган жерге келишти.
Казганактап тигилген,
Жумурткадай ак боз үй,
Калмактын айылын көрүштү.
Туш-туш жакта жыбырап,
Толтура малга өрүшү.
Кызыгышып тиктешет,
Көлдүн бетин баатырлар,
Биринчи жолу көрүшү,
Түбү жоктой сезилет,
Көк кашка тунук суусу бар,
Толкунун жарып ойногон,
Каз-өрдөгү аралаш,
Узун моюн куусу бар.
Жээги жекен, шабырлуу,
Секирип ойноп бетине,

Каңылтыр көк чаар балыгы.
Ак чардак учуп чаркылдап,
Аңкылдап учуп аңыры.
Тескейи ыктоо малга жай,
Күңгөйү күнөс адырлуу.
Жаңы журтка жабылып,
Калмактын айылы конуптур.
Күңгөй менен тескейге,
Төрт түлүк малы толуптур.
Жылкысы жатат түзүндө,
Жыргалаңдын ичинде,
Сан жеткис жылкы Шалбаада,
Жыбырашып ой талаа.
Аймагы ошол Койдунун,
Манабы калмак айлынын,
Сорун баатыр жылкысын,
Салыптыр Кара-Молого.
Кезек менен жылкычы
Кайтарат келип коноого*.
Тамашага абыдан,
Батып жатып жигиттер.
Токойго боюн жашырып,
Катып жатып жигиттер.
Аңдып жүрүп калмактын,
Толук сырын билиптир,
Эл жатканда жылкыны,
Жигиттер келип тийиптир.
Уктап калган жылкычы,
Жоо келгенин билиптир.
Катыла албай бирине,
Кайсалап чапты үйүнө.
Жылкы тийген азамат,
Тал укурук кыйыптыр.
Талаада жаткан жылкынын,
Немесин койбой жыйыптыр.
Жылкынын алды жөнөдү.
Жолго салып дыркырап,
Кишенешип туш-туштан,
Кулун тайлар чуркурап.
Жолдо жаткан жылкыны,
Жолдон кошуп алышып,
Сүрөө кууп жөнөдү,
Жонго укурук салышып.
Уйкуда элди дүрбөтүп,
Жылкы айдашып түндөшүп,
Айылдын итин чуулдатып,
Таңга маал болгондо,
Айдап жетип келишти,
Эки тарап зуулдатып.

Алдындагы аттарын,
Ак көбүк чыга тердетип,
Токтобостон жөнөштү,
Түптүн суусун өрдөтүп.
Санат жеткис караса,
Аяк башы чубалып,
Алдына түшүп көп жылкы,
Азаматтар кубанып.
Кайдан чыга калды деп,
Ким келип малды алды деп,
Калмактар калды таң болуп.
Көптүгүнөн жылкынын,
Кыртыштуу жерлер чаң болуп.
Артынан кууган адам жок,
Кылчайып артын караса,
Алыстан чыккан караан жок.
Жете келди бешимде,
Каркыранын боюна.
Каптага салды жылкыны,
Бетегелүү оюна.
Баатырлар аттан түшүшүп,
Кууп келчүү куугунду,
Эми жатты күтүшүп.
Гүлжигиттин чатырын.
Көк жайыкка жайыптыр,
Төбөсүнө алпарып,
Хан желегин сайыптыр.
Көз айырбай баатырлар,
Кароол карап жатканы,
Туура алты күн болду,
Туура алты түн болду.
Жол тиктешип зерикти,
Жолдоштору бүт бойдон,
Гүлжигит бала эрикти.
Тизеден жааган кар болуп,
Көптөн бери байлалуу,
Шумкарлар учпай зар болуп.
Жигитине ошондо,
Току деди тулпарды.
Тайгандарды ээрчитип,
Кондур деди шумкарды.
Аттанышып барышты,
Кара суулуу Шабырга,
Казга шумкар салышты.
Тайган салып түлкүгө,
Канжыгасы толтура,
Канча илбээсин алышты.
Кумары канып жигиттер,
Тамашага канышты.

Калмак келчү жол жакты,
Унутушуп калышты.
Жалгыз Жолон карыя,
Чатырда жалгыз калыптыр,
Уктап уйку каныптыр.
Бешим убак болгондо,
Карайын деп негедир,
Жолго дүрбү салыптыр.
Кара жорго мингени.
Кара чопкут кийгени.
Жерге тийбей аягы,
Канаттуу куштай жүргөнү.
Жакын жерге келиптир,
Тай чабымдай калганда,
Ошондо Жолон көрүптүр.
Көрө коюп аптыгып,
Карыядан жан чыгып,
Жүрөгү оозго тыгылып.
Бир кишинин карааны,
Коркуп кеткен чалыңа,
Тиктесе сексен кубулуп.
Күлүстөн деп бакырып,
Жандын баарын дүрбөттү,
Гүлжигит деп чакырып.
Жигиттер да сонорлоп,*
Кайра тарткан убагы,
Чарчаган аттын бизге да,
Болот деп убалы.
Эриккени басылып,
Таркап бүтүп кумары.
Чатырга келип жетишти.
Шашылып кабар угары.
Удаа келди чатырга,
Уюлгутуп кыз дагы.
Хан кызынын жөөкөрү,
Кайран сулуу Мисгаакы.
Жигиттин баары жымыйыи,
Сугун салып турганы.
Сулуу келди шашкансып,
Мингени жорго энтелеп.
Үрүп чыкчу тайгандар,
Ээсин көргөн немедей,
Алдынан чыкты эркелеп.
Жигиттерди көргөндө,
Жалт ачылып кабагы.
Седептей тиши жарк этип,
Бүлк дей түшүп тамагы,
Сөзүндө какшык аралаш,
Күйдүрө айтты саламды:

Бурушу жок бир кылка,
Өңкөй жигит эсенби?
Кайгуул чалып элинен,
Келген жигит эсенби?
Ит агытып куш салган,
Мерген жигит эсенби?
Эч бир шегин билгизбей,
Элден барып мал уурдап,
Көнгөн жигит эсенби?
Караңгылап жылкыны,
Алган жигит эсенби?
Эч нерсени тоотбос,
Балбан жигит эсенби?
Кызыл жүздүү кой көздүү,
Сулуу жигит эсенби?
Жашырынып жылкы алган,
Ууру жигит эсенби?
Соот кийген союлган,
Жарактуу жигит эсенби?
Капысынан калк чапкан,
Каракчы жигит эсенби?
Бекер жандан көрүнбөйт,
Келбетиңер көркүңөр.
Бар түспөлүң байкасам,
Баарың түгөл эрсиңер.
Эл жериңди сурайын,
Кайсы жактан келдиңер?
Аты жөнүң кимсиңер,
Таанытайын өзүмдү,
Анык келет билгиңер.
Менин атым Мисгаакы,
Кабарчылап жиберди,
Калмактын ханы Гүлгаакы.
Ким болсо да жылкыны,
Эртең кайрып берсин дейт.
Эгер ага көнбөсө,
Жарактанып шайланып,
Кармашар жерге келсин дейт.
Ушул деди силерге,
Хандын айткан саламы.
Бурушу жок кыргыздан,
Укмуштай сөздү табышы.
Ордунан туруп Гүлжигит,
Өзү басып барды эми.
Түшүрмөкө сулууну,
Ат суулуктап алды эми.
Мисгаакы аттан түш деди,
Жигиттердин колунан,
Ооз тийип, тамак ич деди.

Элчи келген экенсиң,
Зыян кылып өзүңө,
Катылбайбыз биз деди.
Талаада болсо кичине,
Олтурган мына төр деди.
Каракчы ууру болсок да,
Биздин сыйды көр деди.
Түбүм кыргыз эл деди,
Байдуулат хандын баласы,
Гүлжигит деген мен деди.
Жанымда досум Күлүстөн,
Жай олтуруп Мисгаакы,
Кабар ал биздей жигиттен.
Учурашып кол созо,
Баары менен жигиттин,
Олтурду сулуу ортого.
Канаттай кашы керилип.
Бетинин нуру төгүлүп.
Мөлтүрөгөн бейбагың,
Жигиттердин көзүнө,
Периштедей көрүнүп.
Бал аралаш уу болуп,
Сүйлөгөн сөзү себилип.
Гүлжигит анда кеп айтат,
Мисгаакы сөздү баштайлы.
Калыс болуп өзүң тур,
Жалгандыкты таштайлы.
Уурусун деп мени айтсаң,
Аган капа болбоймун,
Каракчы деп сени айтсам,
Акыйкатка келерсиң.
Мойнуңа салып жөн айтсам,
А, дегенде Мисгаакы,
Сенден чыккан каракчы.
Калмак келип талаган,
Кыргыз менен казакты.
Тынч жаткан элди кыйратып,
Салган экен азапты.
Туш келген жака таратып,
Жерин тартып алыптыр.
Сенин атаң кыргыздын,
Көлүн тартып алыптыр.
Көрүнгөн жерге кыргыздар,
Эмгиче тентип калыптыр.
Башталган сенден кол салган,
Ошондон ушул жол калган.
Кандай айып болмокчу,
Ал үчүн бир аз жылкы алсам.
Эл намызын сактоочу,

Эр азамат туулбайбы?
Эчен жылдар өтсө да,
Эрлердин куну куулбайбы?
Өткөн өч, кеткен кек болсо,
Эр жигиттин мойнунда,
Чын карызы турбайбы.
Сенин эжең Гүлгаакы,
Акылы бар хан болсо,
Алдыма кулдук урбайбы.
Куугун салбай кайра маа.
Башын тартуу кылбайбы?
Жаралган адам уулунан,
Ким көрүптүр мындайды.
Өз башында төө турса,
Кишиде чөптү көрөбү,
Бизди адамча санабай,
Зомбулук кыла береби.
Күч болсо ууру ээси өлүп,
Зордук кыла береби.
Качанга чейин камалат,
Көйкап менен Жылдызга.
Жылкы алганды унутуп,
Ысык-Көл менен Соң-Көлдү,
Кайрып берсин кыргызга.
Ушулардын баарысын,
Төкпөй чачпай айтып бар.
Гүлгаакы менен кырк кызга,
Аттанып эми кайта бар,
Мындай деп дагы айта бар,
Эртең эрте мен өзүм,
Кырк жигит менен барамын,
Кылычтын мизин курчутуп,
Кыйын болсо Гүлгаакы,
Камдап турсун жарагын.
Көңүл бөлүп Мисгаакы,
Байкап чыкты баарысын,
Сөз жагынан жигитке,
Алдырчудай көрүнбөйт,
Ал дагы ойлоп намысын.
Сөз кезеги келгенде,
Миң кубулуп күлгөнү,
Жана мындай деп айтты,
Болбостон сүрдөп ийменүү:
Айттың мага Гүлжигит,
Атанын кунун кууймун деп.
Абыдан катуу мактандың,
Намыска туулган уулмун деп.
Ошон үчүн сен келип,
Көлдүн жээгин чалыпсың.

Алжып калган эки чал,
Адырдан малын алыпсың.
Анык туулган эр болсоң,
Картайган чалга катылбай,
Хан ордосун баспайбы.
Кемпир чалда не жазык,
Хандын өзүн чаппайбы?
Улук туулган уул болсо,
Уурдап келип мал албай,
Көрүнөө доону салбайбы.
Эки айгыр үйрү жылкыны,
Четинен калмак айлынан,
Сурап барса албайбы?
Сен келипсиң Гүлжигит,
Эчакы өткөн доону издеп,
Гүлгаакы баштап биз келдик,
Жылкы издебей силердей,
Жылма келген жоону издеп.
Андай болсо болуптур,
Чыдагын жигит намыска.
Азаматтын силердей,
Атагы болсо алыста.
Мезгил эми жетти окшойт,
Конушума кайра барышка.
Бизде да бардыр кудурет,
Силерди тозуп алышка.
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Жигиттерди сүйлөтбөй,
Жаман жерге кыстады.
Угуп чыдап тура албай,
Кайран жигит Күлүстөн,
Бир жагынан чыкканы:
Укчу досум Гүлжигит,
Эминеге мактанат,
Калмактын карган кыздары.
Какшык айтып биздерди,
Шылдың кылат эби жок,
Жада калса булардын,
Энчилеп тийген эри жок.
Кыргыздын турат жеринде,
Кыйынсынып бир кезде,
Өтүп алып төрүнө,
Эмне деген турушат,
Конушун кыргыз бер десе,
Атам-бабам жайлаган,
Түбү биздин жер десе,
Ошондо да калмактар,
Док урунуп болбойбу.
Коломтосу турган жер,

Кыргыздыкы экенин,
Кээ кезде элиң ойлойбу?
Кызда уят жок бекен,
Карындашым Мисгаакы,
Кызарып койсоң болбойбу.
Деп ошентип Күлүстөн,
Мисгаакыга жармашты.
Айыбын таап айтышып,
Кыз жигиттер кармашты.
Туш-тушунан жаалашып,
Ыза кыла жаздашты.
«Карыган» деген сөзүнө,
Саал теригип Мисгаакы,
Мындай деген жооп айтты:
Чачым куудай болгончо,
Эл үчүн кылам кызматты.
Мекеним үчүн энчилеп,
Сайып койгом бул башты.
Эрлердей жумуш бүтүрөм,
Болсо да атым ургаачы.
Айткандарын Гүлжигит,
Бүт абайлап турду эми,
Айтылган сөздүн баарысын.
Башка жака бурду эми.
Тамаша сөздү айтылган,
Көңүлгө алба Мисгаакы.
Сый керек эки тарапка,
Жүз көрүшүп сүйлөшкөн,
Сиз, биз деген сөз жакшы.
Колдон келсе дайыма,
Сыйлаган жакшы кыздарды.
Катуу айттың сен дагы,
Катуу кеттим мен дагы,
Кеп келгенде биз жака.
Ачуум келип кичине,
Боло түшкөм мен капа.
Анан кеттик экөөбүз,
Өткөндөн кепти козгошуп,
Орой сөзгө барыштык,
Ойдо жокту болжошуп.
Бизден кетти каталык,
Тааныбас жанды сыйлабай.
Эми сыр алышып калыштык,
Аңгеме салып бир далай.
Байкадым сенин мүнөзүң,
Балдай тилиң татытып,
Жаркылдап ачык күлөсүң.
Айтып турган сөзүңдөн,
Карап туруп көзүңдөн,

Жаман пикир таппадым,
Жаракөр сулуу өзүңдөн,
Жакшы шайыр өсүпсүң,
Арасында жаштардын.
Тыш келбетин көргөн жан,
Түшүнчүдөй ичиңди.
Мактагым келет Мисгаакы,
Тарбия берген кишиңди.
Чоңойгон чөйрөң жакшы экен,
Кичи пейил, сылык сөз,
Таасириң жанга башка экен.
Ачайын эми сырымды,
Жашырсам чыкпас эч пайда,
Айтайын сага сырымды.
Алыскы жерден калмакка,
Келген жокмун кун издеп.
Ат арытып мен келдим,
Гүлгаакыдай сулуу издеп,
Боосу күмүш куш издеп.
Кубалап арттан келипсиң,
Душман го деп мени издеп.
Биз жүрөбүз мал уурдап,
Гүлгаакы менен сени издеп.
Сонун жерден кезиктик,
Эки тарап тең издеп.
Ушундай түпкү шартыбыз,
Чындыгына келишсек.
Мисгаакы сага айтаарым,
Тамаша сөздүн барысын,
Оюңа албай таштагын.
Ката кетсе кечелик,
Каалап келген тилеке,
Кандайча кылсак жетебиз,
Гүлгаакыдан мурдарап,
Таанышыштык экөөбүз.
Эч кимдин этин орутпай,
Кеңешип бармак кеселик.
Алам десе жылкысын,
Аман эсен туягы.
Азыр карды ачкан жок,
Жегени түздүн тулаңы.
Арып, азып кеткен жок,
Оңолбосо ыраңы,
Мисгаакы анда кеп айтат,
Түшүндүм баарын деп айтат,
Коштошуп сөзүн эми айтат:
Таарынайын мен кантип,
Тамаша айткан оюңга.

Түп максатың ушундай,
Менин да болчу оюмда.
Мезгил жетти кайтайын,
Гүлжигиттен салам деп,
Гүлгаакыга айтайын.
Андай болсо жигиттер,
Эртең эрте баргыла,
Өзүнө сөздү салгыла,
Жай олтуруп сүйлөшүп,
Өзүңөр жообун алгыла.
Кана эмесе кайыр кош,
Саламат эсен калгыла.
Эт бышымда энтелеп,
Жетип келди Мисгаакы,
Тосуп алды алдынан,
Топтошуп теңтуш кыздары.
Ким экен деп чуулдашып,
Туш-тушунан сурады.
Айланайын эжеке
Баштайын сөздү эмесе,
Айтылуу кыргыз эл көрдүм,
Арыстандай эр көрдүм.
Арасында бар экен,
Баарынан сүрдүү бир жигит,
Ошол экен сурасам,
Байдуулат хандын Гүлжигит.
Жашы келип жыйырмага,
Толуп турган кези экен.
Эч жеринде өөнү жок,
Жигиттин анык өзү экен.
Кайраты жандан башкача,
Кабыландай эр экен.
Оңой менен адамга,
Кабылбаган шер экен.
Түгөл сырын мага айтты,
Каалаганы сен экен.
Ат арытып алыстан,
Атайын келген неме экен.
Жанында досу Күлүстөн,
Жүз жолдошу бар экен,
Өзү курлуу жигиттен.
А, дегенде экөөбүз,
Өйдө ылдый челиштик,
Жай сурашып олтуруп,
Жаңкыдай сөзгө келиштик.
Ишенип көй дейт сөзүмө,
Жоолашканды билбейм дейт.
Токтобой кабар берер деп,
Гүлгаакы издеп келер деп,

Жылкысын барып тийгем дейт.
Укмуш экен эжеке,
Арстандай сүрлөрү,
Колуна шумкар кондуруп.
Тулпар экен мингени.
Найза тешип, ок өтпөс,
Олпок экен кийгени.
Жал куйругу чубалып,
Биздикинен башкача,
Аттарынын түрлөрү.
Салам айтты Гүлжигит,
Асыл эже сага арнап,
Улам-улам көп сурайт,
Турабы деп саламат.
Кырк жигит менен Гүлжигит,
Эртең эрте келем дейт.
Эсендешип кезигип,
Эжеке жүзүң көрөм дейт.
Көргөн менен билгенин,
Айтып берди Мисгаакы.
Жакшы кабар сөз угуп,
Санаасы тынды Гүлгаакы:
Жоо дегенде ашыгып,
Келипбиз бөөдө шашылып,
Алыс жерден карачы,
Акылдуунун белгисин,
Алдап алды чакырып.
Эч бир шегин билгизбей,
Жатып алып жашынып,
Алар келчү жол экен,
Алдыбызга баш уруп.
Байкабай туруп алдырып,
Өзүбүз бардык катылып.
Мактап келген жигитти,
Эртең келсе көрөмүн,
Найзалашып сайышып.
Ат үстүндө алышып,
Байкап көрөм өнөрүн.
Жолун тозуп турамын,
Качырып найза сунамын.
Кыргыздан келген кыйынга,
Кызык санат кыламын.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Тамашага батышты,
Күнөстөн күңгөй этектеп,
Түзгө түшүп жатышты.
Күн бүркөгү басылып,
Карарып жерлер ачылып,
Мезгилсиз жааган кар кетип,

Буурул тартып күз айы.
Саргарып талаа ыраңы,
Сууктун токтоп илеби,
Жылымык аба ырайы.
Бирдин айы деп коёт,
Илгеркиче бул айды.
Гүлгаакы кыздар камынып,
Эрте ордуна турушту.
Токуп минип жоргого,
Жарышып дөңгө чыгышты.
Кыргыздын тентек уулуна,
Көргөзөм деп кызыкты.
Кыз алганы келишкен,
Кымбаттуу күйөө балага,
Баштайын деп урушту.
Ал аңгыча талаадан,
Чаң созулуп бөлүнүп,
Кырк жигиттин карааны,
Чыга түштү көрүнүп.
Байкап турса кыздарга,
Сүрү кыйын окшоду,
Бута атымдай жакындап,
Жетпей келип токтоду.
Жигиттер жакын келгенде,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Гүлжигитти көргөндө,
Жалжылдап көзү жайнады.
Аттай туйлап жүрөгү,
Баатырдан көзүн албады.
Негедир ичи элжиреп,
Шакардай оргуп кайнады.
Бастырышып келишип,
Баш ийип салам беришип.
Бет алышып көрүшүп,
Кол берип колун кармады.
Жай аңгеме курашты,
Жарым апта бул экөө.
Алы жайын сурашты.
Жай сурашып болгондо,
Гүлгаакы айтат ошондо:
Кана баатыр ук деди,
Кезек менен кыздарга,
Бирден жигит чык деди,
Эр болсоң аттан жык деди.
Жеңилгенин кыздардан,
Байлап алып кетемин.
Баш оту менен калмакка,
Айдап алып кетемин.
Жыгып алсаң ал деди,

Убадаман танбаган,
Ушул жагым бар деди.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Чукул жерден салышты.
Убаданы бекитип,
Бекемдеп колго алышты.
Оңой менен Гүлгаакы,
Бере койбос намысты.
Эки тарап жарданып,
Бир бирин тиктеп калышты.
Жигиттер турат эрбиз деп,
Жеңилсек кыздан өлдүк деп.
Канчалык кыйын болсо да,
Келе албас бизге теңдик деп.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Жылкыдан кабар алган жок.
Башка сөздөн салган жок.
А, дегенде качырды,
Азаматтын баарысын,
Ар кандай ойго батырды.
Токтоп турбай айыңдап,
Чыга турган жекеге,
Баатырын жүрөт дайындап.
Жоо кийимин кийгизди,
Вазирдин кызы Мисгаакы,
Чал-Карага мингизди.
Туулганы башка салды ошол.
Чарайна төштө жаркылдап,
Найзаны колго алды ошол.
Кылычты кынга илди ошол,
Кыңай кармап найзаны,
Кыз жекеге кирди ошол.
Мындан мурун Мисгаакы,
Мындай жерге келбеген,
Найза алышып жоо менен,
Бет алышып көрбөгөн.
Жөндө ойноп сайышып,
Жай кездерде машыккан.
Жакшы үйрөтүп Гүлгаакы,
Жаш кезинен дасыккан.
Найза кармап сунду ошол,
Кандай жигит чыгат деп,
Жалжылдап карап турду ошол.
Кыздардан кыйын мыкты ошол,
Гүлгаакы коштоп чыкты ошол,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп.
Карап турса карааны,
Көк жолборстой көрүнүп,
Кабар алсак жигиттен,

Ак-Чопкут менен чыгыптыр,
Айбаттуу бала Күлүстөн.
Бирин бири көргөндө,
Найзаны колго алды ошол.
Камчы салып аттарга,
Качырышып калды ошол.
Алдындагы буудандар,
Куюндай жерди сапырып,
Кулактарын жапырып.
Маңдай тескей кыз жигит,
Карап калды буларды,
Кобурлары басылып.
Мынакей эми жетет деп,
Беттешкен эки баатырды,
Эмине болуп кетет деп.
Бир беттешип калган соң,
Кыз экен деп ылгайбы,
Ким көрүптүр мындайды.
Болжоп келет Кулутай,
Так эмчектин тушу деп,
Талуу жериң ушу деп.
Таамай сайсам жаңылбай,
Томолотом кызды деп.
Гүлжигит деп бакырып,
Көтөрүп ураан чакырып.
Кыз баатыры Мисгаакы,
Оңой эмес бул дагы,
Табарсыктын тушу деп,
Талуу жериң ушу деп.
Качырышып жетишти,
Болот учтуу сур найза,
Карс коюшуп өтүштү.
Найза тийген жеринен,
Ширенди учуп жалт этип.
Беш алтыга бөлүнүп,
Найза сынды карс этип.
Кайра баштап барышты,
Кайра найза алышты.
Найза тийип эти ооруп,
Ачынышып калышты.
Арстандай айкырып,
Баштагыдан беш эсе,
Качырышып калышты.
Кайран сулуу Мисгаакы,
Эр Кулутай баланын,
Ыйгын алып калыптыр.
Бир беттешип өткөндө,
Сырын алып калыптыр.
Жакын келип жетиптир,

Мисгаакыны карагын,
Кагып өтүп найзасын,
Капталга муштап өтүптүр.
Эңгиреп бала турганда,
Буудандын оозун бурду ошол,
Жана найза сунду ошол.
Капталынан качырып.
Бөйрөкө найза урду ошол.
Эбегейсиз Мисгаакы,
Эрдикти эпсиз кылды ошол.
Эп Кулутай баланы,
Ак-Чопкуттан кулатты,
Дардайтып жерге сулатты.
Көрүп туруп ушуну,
Гүлжигит өңү кубарды,
Кыз жигитти жыгарбы.
Шайыр күлүп шаңкылдап,
Шарактап кыздар кубанды.
Жана турат келгин деп,
Чекесин сүртүп Мисгаакы.
Эр Күлүстөн ошондо,
Жана жигит чыгарды.
Ачуусу келип ич күйүп,
Карай албай кыздарды,
Андан жаман Гүлжигит,
Эки бети кызарды.
Буйдамга келбей анысы,
Жана аттан кулады.
Удаа барган беш жигит,
Мисгаакынын колунан,
Катары менен сулады.
Ага чыдап туралбай,
Бала баатыр Күлүстөн,
Өзү чыккан убагы.
Коркуп калган жигиттер,
Үмүт үзүп коюшту,
Жыгылат деп бу дагы.
Бала баатыр Күлүстөн,
Минген аты Ак-Сору,
Байкап көрсө Мисгаакы,
Түрүн көрүп чочулап,
Алдырчудай бул жолу.
Кең көкүрөк далылуу,
Узун бойлуу шадылуу,
Булчуңу темир карылуу.
Күлүстөн менен Мисгаакы,
Тогуз жолу беттешти,
Тогуз найза кездешти.
Найзалар сынып быркырап,

Аягында экөө тең,
Эңишели кел дешти.
Билектерин беришип,
Бир аз турду эңишип,
Булчуңдары карышып,
Ат үстүндө алышып,
Баатыр бала Күлүстөн,
Кыйшайбайт ээрден кыйшайып,
Кадагандай жабышып.
Кайраттанып көтөрүп,
Жулуп алып атынан,
Алдына туура өңөрүп,
Эрдикти бала баштады.
Калмактардын сулуусун,
Жигиттердин алдына,
Өңөрүп барып таштады.
Ал Гүлгаакы сулууңуз,
Муну көрүп туруптур.
Бул кордука чыдабай,
Камчы уруп Кара-Долуга,
Күлүстөн көздөй сыр найза,
Күркүрөтө сунуптур.
Кара-Долу жаныбар,
Санга камчы басканда,
Түлкүдөн жаман түйүлүп,
Көргөн жандан түңүлүп.
Калмак ээр сыр каңкы,
Өз атасы эр Манжы.
Ургаачынын жолборсу,
Кыз төрөсү Гүлгаакы.
Кабыландай качырып,
Шашып калды Күлүстөн,
Кете түшүп акылы.
Ал да найза алыптыр,
А, дегиче эки шер,
Бет келишип калыптыр.
Ушундайда Гүлгаакы,
Табат экен айланы,
Чочубастан карачы,
Чолок кармап найзаны.
Сабы кара моюлдан.
Сыртына мүйүз койдурган,
Кара кылдан түнөгү,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Бар акылы күчөдү.
Кош колдоп найза сунуптур,
Жакын келип калганда,
Кое берип найзаны,
Карууга түздөп уруптур.

Шак дей түштү сыр найза,
Оң колунун карууга.
Эңгирей түштү Күлүстөн,
Колу артына чабыла.
Кайыбынан кабылып.
Күлүстөн турду ошондо,
Акылынан жаңылып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Эңип алып найзасын,
Кайра келди баланы,
Аркасынан качырып.
Көргөндө жигит шашты эми,
Токтоп каруу кыла албай,
Токтоп турган кыздардын,
Тобуна кире качты эми.
Муну көрүп Гүлгаакы,
Ат тизгинин бурду ошол,
Эр Гүлжигит баатырды,
Жекеге сурап турду ошол.
Жаман жумуш карачы,
Илгерки элдин жоругу.
Барган сайын күчөдү,
Эр сайышып жекеде,
Кыз жигиттин оюну.
Арстан болсоң Гүлжигит,
Кезегиңди ал деди,
Кыймылдабай турамын,
Качырып найза сай деди.
Салт кубалап келгенде,
Эр кезеги меники,
Экинчи кезек сеники.
Хан кезеги меники,
Соңку кезек сеники.
Муну укканда Гүлжигит,
Сыр найзасын өңөрүп,
Кайраттанып көгөрүп,
Кыз айткан шартты кылды ошол.
Кыймылдабай турду ошол.
Караса кыйын иш болду,
Канышага, хан чыгып.
Аттан түшкөн эрлерди,
Кыз жигит болуп барылап,
Чечиндирип кийимин,
Эс алдырып дарылап.
Кыз жигиттин бир учу,
Аралашып кетишти,
Намызын кара булардын,
Талкалашкан турушат,
Кара жандан кечишип.

Гүлгаакы найза сунду ошол,
Күлүңдөп жигит турду ошол.
Болжоп келип найзасын,
Алтын кемер того деп.
Аркыратып Долуну,
Жайлар жерим ошо деп.
Күүлөнгөн бойдон жеткени,
Каптай сайып кемерди,
Ким көрдү мындай чеберди,
Курсака коюп өткөнү.
Колундагы найзасы,
Беш бөлүнүп кеткени.
Найза келип тийгенде,
Боконо сөөгү болк этти,
Бүткөн бою солк этти.
Найзанын күчтүү сокмогу,
Ат-маты менен Гүлжигит,
Ала салып кетчүдөй,
Араң барып токтоду.
Гүлгаакы келди буралып,
Эр Гүлжигит баланын,
Эрдигине кубанып.
Жандап келди бастырып,
Жалтанбаган эрдигин,
Жаш сулуу ичтен жактырып:
Кана баатыр Гүлжигит,
Кезегиң келди бар деди,
Керилип туруп берейин,
Кезеп найза сал деди.
Найзадан жеген токмоктун,
Өчүн кайра ал деди.
Кыргыз эле Гүлжигит,
Хан экениң чын экен.
Эпсиз эрдик өзүңдө,
Бар экениң чын экен.
Найза тийсе солк этпес,
Таш экениң чын экен,
Кыргыз элге Гүлжигит,
Башчы экениң чын экен.
Сага найза урганда,
Колтук этим чоюлуп,
Бүткөн бойдо доо калды.
Болот найза тийгенде,
Э, Гүлжигит кырааным,
Кантип жаның соо калды.
Ачуум менен өзүңө,
Жолуктумбу Гүлжигит.
Катуу сайып этиңди,

Ооруттумбу Гүлжигит.
Эрдигиң көрүп берилдим,
Кабагың аччы Гүлжигит,
Эми сенден жеңилдим.
Бактыма менин туш болдуң,
Кыргыздын кыраан баласы,
Байкабай этиң оорутуп,
Байкуш жаным карачы.
Алам десең баш мына,
Төгөм десең кан мына.
Айыпкермин Гүлжигит.
Азыр сенин алдыңда.
Сүйөм десең кыз мына,
Сүйлөшөм десең биз мына.
Сурайм десең эл мына,
Атымды угуп алыстан,
Суктанып жүрсөң мен мына.
Жердейм десең жер мына,
Каз өрдөк сүзгөн көл мына,
Чалкайып жаткан көл мына.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Жеңилгенин билгизип,
Башын ийип эңкейип,
Ат жалына тийгизип.
Гүлжигит турду алдырап,
Бөз жыттанып мурдуна,
Башы ооруп каңгырап.
Жыйып алып акылын,
Боюн түзөп болкоюп.
Шек чыгарбай акырын.
Сулуудан муну укканда,
Ооруган жери басылып,
Умачтай көзү ачылып,
Бүт абийири жабылып,
Издеген жогу табылып.
Гүлжигит бала кеп айтат.
Тамашалап эми айтат:
Омурткамды сыздатып,
Соолто жазды сокмогуң.
Ат-матым менен аз жерден,
Жыгылып барып токтодум.
Ушул болсун Гүлгаакы,
Кыз ойнуңда өзүмө,
Ура турган токмогуң.
Өзүңдөн сулуу сөз угуп,
Ооруган жерим басылды,
Ал жагынан коркпогун.
Далысын сылап баланын,
Күлө карап жүзүнө,

Колтуктап аттан түшүрүп,
Колунан суусун ичирип,
Сыйлаганын карагын,
Чагылып жүзү жүзүнө,
Барган сайын Гүлгаакы,
Жалын түшүп ичине.
Түтүнсүз отко кабылды,
Жанында туруп кичине.
Жатындаштай жакындап,
Тааныш болуп баратат,
Өзөгүн жалын аралап.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Соо жүрөгүн жаралап.
Кол кармашып кыз жигит,
Дос болушкан жер ушул.
Жүрөк туйлап ордуна,
Козголушкан жер ушул.
Жалындаган жалынга,
Күйүп калган жер ушул.
Бирин бири эки жаш,
Сүйүп калган жер ушул.
Ашыктык оту жалындап,
Жанып чыккан жер ушул.
Жалганда жанга табылбас,
Анык кымбат кез ушул.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөөндө болгон сүйүүдөн,
Калып калган кез ушул.
Кызык болду аңгеме,
Кыз жигит кол алышып.
Аты жөнүн сурашып,
Олтурушту таанышып.
Ордо кылып атышты,
Гүлжигиттин чатырын,
Көңүлү ачык күлүңдөп,
Кыргыздан келген баатырың.
Гүлгаакынын жүзүнө,
Күлө карап акырын.
Күлүстөн келип кеп айтат.
Гүлгаакы эже деп айтат.
Кыздан качып корголоп,
Эркек деп мени неге айтат.
Гүлжигит менен сени айтат.
Угуп калса буларды,
Өлгөнчө аны унутпай,
Шылдың кылып эл айтат.
Байкап турса Гүлгаакы,
Чөгүп турган күнү бар.
Эр Күлүстөн баланын,

Ыза болгон түрү бар.
Баарысын көрүп байкады,
Кыз жигиттин көңүлүн,
Минтип айтып жайкады:
Эр экенсиң баарыңар,
Эркек кызмын дебестен,
Эрдик атак алдыңар.
Унутулбай эч качан,
Элде айтылып калдыңар.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Олтурушту кеңешип.
Мындан аркы жумуштун,
Не болорун ченешип.
Сырын айтып жайнатып,
Жайылып жаткан жылкыны,
Калмакка кайра айдатып.
Кыздын теңин жиберди,
Жылкынын салып соңуна.
Калмактан келчү кошундун,
Баргын деди жолуна.
Апал менен Үпөлгө,
Кезиккен жерден айткын деп,
Жайланыштык жоо менен,
Келаткан эрлер бул жерге,
Убара болбой кайтсын деп,
Айдап алып жылкыны,
Кайра айылга барсын деп.
Колго тийди мал аман,
Жалпы элге кабар салгыла,
Кайтты дегин хан аман.
Келип калса бул жерге,
Кайра чатак башталып,
Болбосун бекер иш жаман.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Аны да салды жөнүнө.
Кыздардан башка бул ишти,
Билгизбей калмак элине.
Чочулаган ханшанын,
Эми көөнү жайланып,
Кайра жылкы айдалып.
Чатырдын сыртка чыгышса,
Күндүзгүдөй ай жарык.
Сүйлөшө берип чатырда,
Экөө эле жалгыз калыптыр.
Ээн коюшуп буларды,
Алышып ойноп кыз жигит,
Алыс кетип калыптыр.
Күлкүсү чыгат көрүнбөйт,
Кыз жигиттин карааны.

Жаштардын үнү аралап,
Жаңыртып жансыз талааны.
Не айтат деп Гүлгаакы,
Жалжылдап тиктейт баланы.
Гүлжигит туруп ошондо,
Жүргүн айым басалы.
Аба жутуп суу бойлоп,
Биз дагы көңүл ачалы.
Андан сулуу качабы.
Колтукташып кыналып,
Айдай бетин нур алып,
Жарашышты суналып.
Жанаша басса сулуулар,
Жымыңдап жылдыз кубанып.
Кичине сөзгө шыңк этип,
Толкундап күлкү чыгарып.
Жүрөк толкуп берилип,
Сыйкырлаган немедей,
Сымбаты артык көрүнүп.
Көркү чыгып тааланын,
Көркө келди карагын.
Беттен сылап жел сулуу,
Бетегелүү жер сулуу.
Гүлжигит, Гаакы тең сулуу.
Асмандан тийген ай сулуу,
Суу аккан өзөн сай сулуу.
Барган сайын эки жаш,
Бир бирине тартылып,
Моюндан ие кучактап,
Ийиндеп колу артылып.
Ай нуру көктөн төгүлүп,
Көрүнбөс сыйкыр сулуунун,
Данакер оту себилип.
Оюнда жок жигитке,
Кайыбынан кабылып.
Канчалык кыйын болсо да,
Торуна түштү чалынып.
Кутулгус сөздүн көлүнө,
Этегинен малынып.
Гүлжигиттин карашы,
Бүт денесин уулады.
Бойго сиңген сүйүүнү,
Бордоп жууса чыгабы.
Өчкүс болуп жалындап,
Жашчылык оту күйдү эми.
Бекем кысып бооруна,
Айдай болгон сулууну,
Бетинен жигит сүйдү эми.
Каткырышып ойношуп,

Каркыранын боюнда.
Канча күнү жүрсө да,
Канар эмес оюнга.
Эки жаш батып кызыкка,
Узун түн кыска сезилип,
Эт жүрөгү эзилип.
Кумардан кана сүйлөштү,
Курбулар бүгүн кезигип.
Толгон сырын айтышты,
Түн ортосу болгондо,
Түнөгүнө кайтышты.
Түйүндү сырды чечишти,
Кол алышып антташып,
Убадасын бекитти.
Мындай деген акыры,
Жыйынтыкка келишти:
Гүлжигитке Гаакы айтат.
Илгертен ата-бабабыз,
Жоолашып жүргөн эл экен.
Азыркы калмак турагы,
Түбү кыргыз жер экен.
Кайнаса каны кошулбас,
Кыргыз-калмак калкы бар.
Элге сиңген эчактан,
Эки бөлөк салты бар.
Окшош жери булардын,
Өң түспөлү бир экен.
Бир бирине каршылаш,
Келишпеген дин экен.
Сүйлөшүп калдык экөөбүз,
Мындан аркы тилеке,
Кандай кылсак жетебиз.
Хан баласы болсок да,
Каалаган ишти кылалбай,
Катуу карып экенбиз.
Мындай акыл куралы,
Эч бир жанга билгизбей,
Тымызын ишти кылалы.
Катуу сөз айтып ант алып,
Кыз жигит оозун тыялы.
А, дегенде момундай,
Кыргыз калмак эки эл,
Аралаш келип конушсун.
Акырындап таанышып,
Агаин тууган болушсун.
Короосу жатсын короолош,
Жылкысы жатсын жайытташ.
Жайлоону бирге жайлашсын,
Желени бирге байлашсын.

Дыйкандары биригип,
Жер бузуп эгин айдашсын.
Аралаш конуп айылы,
Элдин жыты сиңишсе.
Кыргыз менен калмагы,
Түп атасын таанышып,
Ким экенин билишсе.
Жалпыга сонун иш болор,
Кыргыз калмак жоо калса.
Унутулуп булардан,
Илгертен берки доо калса.
Ушундай санаа салт менен,
Элди бирге топтосок.
Эч ким болбос нааразы,
Элге салып жарыя,
Ачык чыгып баш кошсок.
Же болбосо ушул сөз,
Азыр тарап жетпейби.
Кыргызга башын сатты деп,
Кырылып калмак кетпейби.
Ойлогон ойго болбосо,
Эч убакта жетпейбиз.
Эки жылы күтүшүп,
Ак тилектин күнү деп,
Келерки күздү чектейбиз.
Гүлгаакы жана кеп айтат:
Кыш өткөрүп бул жака,
Көчүп келгин деп айтат.
Баш кошуп алып экөөбүз,
Эл башында турабыз.
Дайраны бирге бурабыз.
Кытайдан уста алдырып,
Ар кайсы жерге салдырып,
Шаарды бирге курабыз.
Кыргыз, казак, калмакты,
Баш коштуруп жыябыз.
Жоо деген сөздү унутуп,
Жаңыча салтты кылабыз.
Иш оңунан чыга албайт,
Өзүң бекем турбасаң.
Кыз тилине кирдим деп,
Кырааным намыс кылбасаң.
Бул айтканым баарысын,
Тереңирээк ойлочу.
Башкача кылчу арга жок,
Түбү жүрүп олтуруп,
Ушундай го болжолу.
Айткан сөзү баланын,
Бүт денесин козгоду.

Макул болуп баарына,
Айтканыңдын баарысы,
Ырас деди Ханыша.
Кана эмесе Гүлгаакы,
Сен да эсен бар деди.
Чыр чатак жок элиңди,
Жакшы жолго сал деди.
Кышты өткөрүп көчөмүн,
Убадалуу ант менен,
Өзүң тосуп ал деди.
Болочок иштин эки жаш,
Ар акылын табышты.
Эриккени жазылып,
Эркинче көңүл ачышты.
Таңга маал чатырга,
Эс алганы жатышты.
Жүрөккө жүрөк тийишип,
Сүйүүнүн калкып көлүнө,
Уйкунун кетти чөмүлүп,
Табылбас таттуу жерине.
Көлгө кыргыз толуптур,
Калмак менен аралаш,
Өйүз-бүйүз конуптур.
Көйкөлүп өсүп көк шибер,
Как тизеден болуптур.
Жылкысы жатат жылгалаш,
Койлору жатат короолош.
Болуптур эли олжолош.
Малды бирге жайышып,
Куш салса бирге салышып.
Күлүгүн бирге чабышып,
Ордону бирге атышып.
Эгин эгип, кош артып,
Тукумун бирге чачышып.
Эчен жерге калмактар,
Сепил куруп шаар салып.
Көлгө келген кыргыздар,
Көрүп алып таң калып.
Жерин көрсө суктанып,
Оңдогон экен калмактар,
Корум таштан куткарып.
Мал баса албай жатчу эле,
Үйдөй таштар чачылып.
Байыган экен ушул эл,
Жайыты кенен ачылып.
Короосуна мал толуп,
Ороосуна дан толуп,
Жыргатып турган кези экен,
Кыздан чыккан акылман,

Гүлгаакы сулуу хан болуп.
Азыр ушул калмактын,
Тегереги кең болуп.
Текши журту баарысы,
Бай жардысы тең болуп.
Келген кээ бир кыргыздын,
Жардылыгы жоголуп.
Жалгыз аты жок кедей,
Жармага жетип тооч жеп,
Жан сактоосу оңолуп.
Келери менен билишти,
Гүлгаакы атын жат кылып.
Камкор экен Ханша деп,
Кары жашы жактырып.
Атын угуп жатташып,
Атагын угуп Ханшанын,
Ак калпак кыргыз макташып.
Гүлжигит өзү турган жер,
Кадимки тескей Тоңдо экен.
Кытайча салган ак сарай,
Хан туруучу ордо экен.
Кызыл кыш менен кынаптыр,
Кызыл кум менен шыбаптыр.
Чатырын кызыл сырдаптыр
Дубал салып айланта,
Тамынын үстүн кырдаптыр.
Кытайдан уста алдырган,
Гүлжигитке арнатып,
Гүлгаакы сулуу салдырган.
Тартуу кылган болучу,
Көлгө көчүп келгенде,
Тосуп чыгып алдынан.
Жаз алдында ордонун,
Жаңы кышын коюптур.
Жабалактап усталар,
Кан буйругун аткарып,
Бир жарым айда болуптур.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Катуу ашык жан эле,
Эр Гүлжигит балага.
Айланып жүзүн көргөнчө,
Абыдан баткан санаага.
Кызыл жүзү кер болгон,
Кесел дарт менен тең болгон.
Сүйгөнү кетпей оюнан,
Ашыктыктын айынан,
Сары оору менен ооруган.
Араң чыдап жүрчү эле,
Амалынын жогунан.

Чалынып алып чыга албай,
Сыйкырдай сүйүү торунан.
Гүлжигит берген эстелик,
Шакегин сылап колунан.
Эсинен кетбей элестеп,
Сүйүшкөн учур оозунан.
Гүлжигит баатыр жүрчү эле,
Эр сайышкан күндү эстеп,
Эн баскан айлуу түндү эстеп.
Периштедей сулуунун,
Түспөлүн кетпей элестеп.
Оозунан сүйгөн кезди эстеп,
Антташкан асыл сөздү эстеп.
Жаз чыгып качан көчөм деп,
Жарыма качан жетем деп.
Жайдары качан күлөм деп,
Кай күнү барып сүйөм деп.
Эки ашык жүргөн кыйналып,
Күн өтпөй жылдай сезилип.
Эңсеген күнгө жетишип,
Учурашып кезигип.
Гүлжигит баатыр келгени,
Ал Гүлгаакы сулуунун,
Ач бөйрөгү толгонсуп,
Ак шумкар колго конгонсуп.
Саргарып санаа жоголуп,
Кызыл кирип бетине,
Сары оору дарттан оңолуп.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Бастырышып жанаша.
Шабырга көлдүн жээгине,
Куш салып жасап тамаша.
Шек алдырбай эч жанга,
Тымызын кетет сүйлөшүп.
Ашыктын оту күч алып,
Барган сайын күн өтүп.
Ошол кезде Гүлгаакы,
Эски журтун таштады.
Кан ордосун заңкайтып,
Жаңыртып кура баштады.
Сарамжалын күтүндү,
Сан кишини жабылтып,
Жай чилдеде бүтүрдү.
Аймагын арбын курдурду,
Айланта соккон дубалын,
Алты катар кылдырды.
Болгон эле Гүлгаакы,
Өзү вазир өзү хан.

Эл башкарып турууга,
Он алтыда Таранды,
Вазир кылды жаңыдан.
Орун берип олчойтту,
Ордонун бир жагынан.
Кылган иши жеңилип,
Баштагыдан абыдан.
Жаңы ордону бүткөндө,
Элине кабар салдырды.
Жети-Суунун бектерин,
Акылманын, чеченин,
Койбой жыйып алдырды.
Иштелчү ишти кеңешип,
Иш өлчөмүн ченешип.
Олтургандар кеп айтып,
Эмгегин элге жакты деп,
Эл турмушу жакшы деп,
Эмне ой менен чакырдың,
Угалы деп биз келдик,
Канакей ханша айтчы деп.
Ошондо сулуу Гүлгаакы,
Он тогузда курагы.
Он эки мүчө тең болуп,
Толуп турган убагы.
Суналта кийим кийинип,
Кабагы ачык жайдары,
Сылык сүйлөйт ийилип.
Күлсө тиши кашкайып,
Көркөмүнөн сулуунун,
Көрө албайсың эч айып.
Сүлөөсүндөй керилген,
Сөзгө чечен бей талай,
Сүйлөсө бойду эриткен.
Акактай аппак тамагы,
Айдай болуп жаркылдап.
Дайым ачык кабагы.
Көргөнгө тааныш кишидей,
Өзүнө тартып адамды,
Күлүп турат жамалы.
Жандан кичүү пейили,
Сылык сүйлөп сиз деген.
Жаш күнүнөн талыбай,
Калк үчүн таалай издеген.
Эл ичине таралып,
Гүлгаакыга бак конду.
Ушул быйыл сулууга,
Баатыр деген даңк конду.
Улуу кичүү эже деп,
Атынан айтпас салт болду,

Калайыка шарт болду.
Гүлгаакы сүйлөп керилип,
Олтургандар тыңдашып,
Сөзүн укту берилип:
Айланайын тагалар,
Атамдай көргөн агалар,
Жылда жыйын кылабыз,
Жыйналышып турабыз.
Эмне кылсак баш кошуп,
Кеңешип иш кылабыз.
Силер да мендей хансыңар,
Эл ичинде атыңар,
Алыс жүрөт даңкыңар,
Менин оюм ушундай,
Жети хан элин жыйсам дейм.
Жаңы ордону урматтап,
Гүлжигит башын куттуктап,
Калмака чоң той кылсам дейм.
Башка элдин адамы,
Конок болуп келсе дейм.
Иштеген ишин калмактын,
Өз көзү менен көрсө дейм.
Жерибиздин кеңдигин,
Элибиздин пейилин.
Ушул калмак баласы,
Абыдан ишке жарады.
Күчү менен калкымдын,
Кенин ачтым алтындын.
Ысык-Көл, Жумгал, Кең Чүйгө,
Токсон сепил салдырдым.
Мыкты устанын барысын,
Кытай жактан алдырдым,
Калмака ушул имарат,
Салынганын эл көрсүн.
Каңгырап жаткан талаанын,
Жаңырганын эл көрсүн.
Ынтымагы калкымдын,
Бар экенин эл көрсүн.
Акылманың айткыла,
Бул оюма не дейсиң.
Хандын сөзүн уккандар,
Дымый түшүп кичине,
Төкө чечен бар эле,
Олтурган элдин ичинде.
Чүйдү ээлеген Дүр хан бар,
Кеминден келген Күл хан бар.
Көлдөн Сорун, Корчу бар.
Дорбо менен Долон бар,
Тогуз-Торо тараптан,

Таргын менен Аргын бар.
Улуу кичүү болушуп,
Алтымыш эки киши бар.
Ар ким өзү чечен деп,
Биринен бири өтөм деп,
Күпүлдөшүп туш-туштан.
Ар ким айтар акыл кеп,
Кужулдашып токтолду.
Ортого чыгып чечинип,
Төкө чечен ошондо,
Сүйлөй турган окшоду.
Кара тилин кайрады,
Хан алдында сайрады.
Карыса да чечендин,
Кадимкидей кайраты.
Жеткен экен карылык,
Бырыш басып кайранды.
Гүлгаакыдай сулууну,
Күлдүү журтка мактады.
Бир сөзүнөн жаңылбай,
Безеленип какшады:
Олтурган бектер уккула,
Гүлгаакынын айтканын,
Калети жок туп-туура.
Кыз болсо да ханыбыз,
Ханыбыз эмес багыбыз.
Ханыша сендей адамдан,
Садага кетсин жаныбыз.
Жайыты жанга жарашып,
Сансыз өстү малыбыз.
Отузга жетип орообуз,
Опсуз болду даныбыз.
Калп экен деп ким айтат,
Колубуз менен буларды,
Иштеп келдик барыбыз.
Хан болгону Гүлгаакы,
Эл ишеничин аткарды.
Элден өнөр үйрөтүп,
Өзү теңдүү жаштарды,
Кытайга чейин алпарды.
Ашуу бузуп жол салды,
Айгышып жүргөн душмандын,
Акылын таап колго алды.
Кытай, Кашкар ханына,
Кара малды айдатып,
Баалуу буюм олжо алды.
Эмгек кылып жерди алды,
Былк эттирбей колуна,
Бийлеп калмак элди алды.

Башта бизге чоң душман,
Көчүп келип Жылдыздан.
Айыл конуп аралаш,
Тууган таптык кыргыздан.
Дос, тамыр таптык казактан,
Жоо көңүлүн жай кылып,
Кутултту элди азаптан.
Жоо келет деп болбосо,
Тынчу эмес биздин санабыз.
Эми болсо карачы,
Жыргал күнгө кез болдук,
Тынч уктап катын балабыз.
Жакын болуп келатат,
Барган сайын арабыз.
Кыскартайын сөзүмдү,
Гүлгаакы балам той берсең,
Жетет биздин чамабыз.
Кылымдын элин жыйсаң да,
Кубанып күтүп алабыз.
Айтканыңа көнөбүз.
Акыркысын өзүң айт,
Кандай шарт менен келебиз.
Болжогон күнүң кайсы күн,
Кай жерге тойду беребиз.
Бул айтканын чечендин,
Кубаттады баарысы.
Туура таап айтты деп,
Жашы менен карысы.
Анда туруп Гүлгаакы,
Той берсек анда биз деди.
Болжогон мезгил күз деди,
Кошумча тойго дегениң,
Өзүң билип бер деди.
Бир айдан кийин Соң-Көлдө,
Кашка суунун боюна,
Токтобой көчүп кел деди.
Сый конокту күткөнгө,
Ошондо элди бөл деди.
Арбын болот тамаша,
Берилет байге баарына,
Түрлүү оюнга жараша.
Ар улуттан эл келет.
Тамашасын көрүүгө,
Соң-Көлдөй түптүз жер керек.
Эртелеп унаа бардырам,
Карагай, арча отундан,
Жүктөтүп арбын алдырам.
Конок болуп келгендер.
Сый көрүшөт калмактан.

Болжогон күндө келгиле,
Жөнгө салам баарысын,
Кам санабай ал жактан.
Андан кийин сөз сүйлөп,
Буруп айткан жок болду.
Убада жасап ант кылып,
Ушул сөзгө токтолду.
Өзү куюп Гүлгаакы,
Кеселеп сунду шарапты.
Келтире сыйлап кызытып,
Келген элди таратты.
Кең Соң-Көлдүн боюна,
Кашка-Суунун оюна,
Алтымыш уруу калмактын,
Айылы катар конуптур.
Алыстан келчү коноктун,
Келер маалы болуптур.
Ортосунда айылдын,
Гүлгаакынын ордосу.
Кыздан чыккан жолборсу,
Жанында кырк кыз жолдошу.
Калмактын эли алты сан,
Адам батпай топурап,
Айылдын ичи кара таан.
Хан белгиси кара туу,
Көкөлөтө аштаптыр.
Алыстан келчү меймандын.
Алды келе баштаптыр.
Бала баатыр Таранды,
Актан кийим кийгизип,
Ак жоргого мингизип.
Хан вазири экенин,
Калайыка билгизип.
Тосуп алып мейманды,
Арнаган үйгө киргизип.
Гүлгаакынын тоюна,
Нарындан Турсун хан келди,
Бөлөсү Канымжан келди.
Күлүктөрүн байлатып,
Гүлгаакыга берем деп,
Канча малын айдатып.
Кылган иши ханшанын,
Кыйла жерге билинип.
Көлгө көчүп Кайкаптан,
Кыргыз келди дегенде,
Турсун хан жүргөн сүйүнүп.
Айтылуу Кең-Кол, Таластан,
Намыр, Темир хан келди.
Энеден эгиз туулган,

Коёндон окшош жан келди.
Эл айтышат ушуну,
Алмамбеттин жалгызы,
Күлчоронун тукуму.
Окшош тулпар сарала,
Алдындагы мингени,
Ок өтпөс тон кийгени.
Бала да болсо баатырлар,
Оңой эмес түрлөрү.
Туура бир жыл болуптур,
Хан болуп элди билгени.
Келген экен бул тойго,
Сары аркалык казактан.
Кынсыз кылыч байланып,
Кыйласы келди жаракчан.
Алыска кеткен аттары,
Ал кезекте казактын,
Бийлеп турган алптары.
Карабай менен Эр Матай,
Баатыр Албан, Агатай.
Ардактап тосуп алышты,
Илгертен казак салты экен,
Конок үйгө түшкөнчө,
Өлөңдөн созуп барышты.
Чакырган экен бул тойго,
Кашкарлыктын Калдарын.
Ал киши өзү келе албай,
Жигит кошуп жанына,
Жибериптир балдарын.
Шарип менен Шакирип,
Салтанат менен келишти.
Эки жүз качыр жүгү бар,
Болжой келген көрүнөт,
Кыргыз менен казака,
Соода кыла кетишти.
Көлдөн келди Гүлжигит,
Бүргө-Тору ат минип.
Жан жолдошу Күлүстөн,
Жанындагы кырк жигит.
Окшош кийим кийишкен,
Кары Дуулат чал менен,
Калмактардын тоюна,
Айдаган калың мал менен.
Көз тайгылткан шаң менен.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көпчүлүккө Гүлжигит,
Көк жолборстой көрүнүп.
Конок үйгө түшүптүр,
Ханша менен көрүшүп,

Кабар берген ыраакы,
Кытайда досу Лисинге,
Жолунан чыгып утурлап,
Тосуп алды Мисгаакы.
Айылына жакын келгенде,
Айланта курчап кыздары,
Алдынан чыкты Гүлгаакы.
Ханшасы келди деп угуп,
Жаны калбай сүйүнүп,
Жабалактап барышты,
Жашаган кытай устасы.
Гүлгаакы Лисин ошондо,
Кол кармашып көрүшүп,
Кучакташып өбүшүп.
Улуу урматын билгизип,
Алып келип өзүнүн,
Ордосуна киргизип.
Олтургузуп жайлантип,
Тамактантып чайлантип.
Аңгеме башын курады,
Алыскы кытай элинин,
Амандыгын сурады.
Лисин анда кеп айтат,
Эр экенсиң Гүлгаакы,
Кантип барып Кытайга,
Кантип келдиң деп айтаг.
Бир жарым айда мен келдим,
Билбей турам мен өзүм,
Кайра кантип кетерим.
Түздөн бери өткөндө,
Ашуу-ашуу бел экен,
Аябаган ээн экен.
Айбанаты сансыз мал,
Адам баспас жер экен.
Тоосу коргул таш экен,
Тоо коюну ээн жатат,
Тооңдо киши аз экен.
Эмгекти арбын кылыпсың,
Ашуунун белин бузупсуң.
Алдыман киши чаптырып,
Атайын тосуп чыгыпсың.
Куттуу болсун Гүлгаакы,
Калмак элге той берип,
Ар улутту жыйыпсың,
Баш коштуруп баарысын,
Кыргыз менен казакты,
Кытай менен калмакты,
Көрө электер таанысын.
Ушунча журтка той кылыш,

Ойлосоң досум чоң жумуш.
Келатып сонун жер көрдүм,
Көк кашка тунук көл көрдүм,
Тили башка эл көрдүм.
Кудайдан буйрук бар экен,
Туз даамдашып олтуруп,
Айдай жүзүң мен көрдүм.
Гүлгаакы күлүп кеп айтат:
Эжеке Ли деп айтат.
Аркайган тоонун ичине,
Аз турсаң көнүп кетесиң.
Айтылуу кытай элине,
Аман кайта кетесиң.
Көп жерге чейин узатып,
Аман-эсен болушсак,
Өзүм барып келемин.
Алыскы жолдон сен келип,
Калбай түгөл эл келип,
Той башталды карагын.
Конок күтүп жатабыз,
Тойгуза берип тамагын.
Эртең менен баарысын,
Аттантып алып чыгамын.
Оюн салып ар түрлүү,
Тамашаны курамын.
Чарчадың го Лилисин,
Уктагын жатып эс алып.
Бир жарым ай жол басып,
Атчан жүрүп кыйналып.
Эшикке чыгып кичине,
Аба жутуп басышты.
Жолдоштору, Лилисин,
Эс алганы жатышты.
Өз алдынча калмактар,
Кеп кеңешин бүтүшүп.
Бөлүнүшүп үй-үйгө,
Кечки конок күтүшүп.
Эртең менен эртелеп,
Тамактантып мейманды.
Ханы менен бектерин,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Ордосуна жыйнады.
Чакырган бектер келишти,
Кумар болгон көрүүгө,
Көрө электер көрүштү.
Бирин бири сурашып,
Ким экенин таанышып.
Тамак ичип олтурду,
Жакшы пикир алышып.

Ушул тойдун жумушун,
Гүлгаакы өзү бийледі.
Тамаша, шарттын баарысын,
Тааныштырып сүйлөдү.
Эр сайыш, эңиш, күрөшкө,
Эки жаат кылып эл бөлдү.
Аягында момундай,
Жыйынтыкка келишти.
Улутуна карабай,
Урук кууп санабай,
Жер кубалап бөлүштү.
Бир жагынан жааты,
Сыарка, Талас, Чүй болду.
Ысык-Көл, Жумгал, Ат-Башы,
Тогуз-Торо бир болду.
Ордого оюн башталып,
Ошол күн кызык күн болду.
Көкөлөдү асманга,
Гүлгаакынын байрагы.
Соң-Көлдүн салкын түзүнө,
Калк чогулуп жайнады.
Балбан күрөш, эр сайыш,
Эңиш, тартыш, ат чабыш.
Байгесин айтып бакырып,
Баарысын жарчы сайрады.
Биринчиси эр сайыш,
Эр тандашып камдады.
Тогуз-Торо, Жумгалдаа,
Аралап келип эл ичин,
Гүлжигитти кармады.
Жаат курашып кары жаш,
Кыргыз менен калмагы,
Кайран баатыр Гүлжигит,
Жолунан кайра тартпады.
Токунуп Бүргө-Торуну»
Даярдана баштады.
Жакасын кармап кудайлап,
Карап турат жаш кары,
Чүй боорунда калмактар,
Таластык кыргыз, казактар,
Эр Догонду кармады.
Намыс алып берүүгө,
Жарайсың деп арнады.
Алдына минип чыккаңы,
Дархандын чоң Чабдары.
Эмине болор экен деп,
Боору ачып турат калмагы.
Гүлжигиттен кем эмес,

Мунун да опсуз салмагы.
Жүктүү төөдөй карааны,
Кыркта өңдөнөт баралы.
Көргөндөрдөн жан чыгып,
Койбочудай баланы.
Эр сайышка анын да,
Ыксыз экен айласы.
Карагайдай короет,
Колундагы найзасы.
Алп денеси суналып,
Аркасында айдары,
Сооруда жүрөт чубалып.
Болот калкан чарайна,
Эчен эр сайып кан төгүп,
Эрдиги кеткен далайга.
Арстандай бакырып,
Эми чыкты ортого,
Чоң-Чабдарга камчы уруп.
Калучудай кез келди,
Бирин-бири качырып.
Эр Гүлжигит балаңыз,
Бүргө-Тору ат менен,
Муну да байкап караңыз.
Чу койгондо учкаяк,
Баакайы түктүү үкү аяк.
Тегерек төрт сан көркөмү,
Жалтанбаган балбан ат.
Оозун силкип какпаган,
Кулунунда үйрөтүп,
Башка камчы чаппаган.
Күндө суунуп таптаган.
Айлык жерге жол жүрсө,
Этинен түшүп азбаган.
Желдей жорго желбеген,
Туягын уруп жаныбар,
Мүдүрүлүп көрбөгөн.
Болот найза колго алып,
Эгиз жолборс окшошуп,
Чыгып калган кези экен,
Күлүстөнгө коштотуп.
Капыр менен мусулман,
Бата кылды чуркурап.
Баатыр Дуулат карыя,
Сакалдан жашы тамчылап,
Ыйлап турат буркурап.
Чыкканын көрүп Гүлгаакы,
Эч айласын таба албай,
Бузулуп өңү бул дагы.
Көзүн артып жалжылдап,

Эч кимге сырын билгизбей,
Муундары калчылдап.
Ичинен күйүп муңайып,
Сыртынан күлүп жаркылдап.
Жанындагы Лилисин,
Гүлгаакыдан кеп сурап,
Аты жөнүн түшүнтчү,
Баатырлардын деп сурап.
Лисин жөнүн укканда,
Анык баатыр экен деп.
Адамда жок келбети,
Жигит эмес бекен деп.
Гүлжигит менен эр Догон,
Тулпар оозун бурду ошол.
Бирин-бирин көргөндө,
Найза кезеп турду ошол.
Ураан тартып бакырып,
Арстандай көк жалдар,
Бирин бири качырып.
Аябастан баатырлар,
Ат санына камчы уруп.
Эрдин тиштеп эрендер,
Намыстанып жан күйүп.
Тозоңу тоодой буркурап,
Алдындагы буурандар,
Учуучудай дыркырап.
Найзанын учу жалтырап,
Көрүп турган адамдын,
Энөө бою калтырап.
Былк этип койгон адам жок,
Тиктеп калды жалдырап.
Өлчөп кармап найзаны,
Эки берен жетишти.
Айбалка төштүн бети деп,
Карс коюшуп өтүштү.
Болотко болот тийгенде,
Жалын чыгып жаркырап.
Колундагы найзалар,
Күкүмдөйдөн быркырап.
Күрс деп келип тийгенде,
Намысынан жан чыдап.
Чөгөлөй түшүп аттары,
Солк дей түшүп бүткөн бой,
Зеңгирей түшүп баштары.
Кайра оңолуп барышып,
Кайра найза сайышып.
Эти ачынган эрендер,
Эрегишип калышып.
Найза сынса белинен,

Сабы менен аябай,
Чокудан ары салышып.
Алты жолу беттешти,
Аянышпай баатырлар,
Аябай найза кездешти.
Аты алгара суу болуп,
Чекеден мончок тер кетти.
Бүргө тору жаныңар,
Түлкүдөн бетер түйүлүп.
Көкүлү көккө шүйүлүп,
Чарчаганы билинбей,
Бир калыпта жүгүрүп.
Эр Догондун Чоң-Чабдар,
Кабыргасы кайышып,
Жалкоо тартып жаныбар,
Найзалашкан жерлерде,
Жата калып майышып.
Аны жигит көргөндө,
Тулпарына камчы уруп.
Эр Догонду шаштырып,
Чукул буруп качырып.
Шаштысын катуу кетирди,
Шамдагайы ашынып.
Алты жолу найза жеп,
Аябай эти ачынып.
Тулпар оозун бурганча.
Капталынан жетти эми,
Карчыганын сүрбөгө,
Катуу коюп өттү эми.
Эр Догондун ок өтпөс.
Буласы чыгып сүзүлүп.
Кош басмайыл олоңу,
Кабаты менен үзүлүп.
Тизгин түшүп колунан,
Эр Догон аттан кулады.
Жерге барып бир тийип,
Узунунан сулады.
Жайдак челип Чоң-Чабдар,
Ойноп чыккан убагы.
Ордунан Догон турганча,
Эңип алды Гүлжигит.
Эрдик менен бул жолу,
Жеңип алы Гүлжигит.
Ал калыбын жазбады,
Калк алдына Догонду,
Калдайып барып таштады.
Чуулдашып копчүлүк,
Көтөрүп алып атынан.
Эр Гүлжигит баатырдын,

Эрдигин билген башынан.
Тоодой болгон Догонду,
Бала баатыр жеңгенде,
Бүт калайык көргөндө,
Ченебеген эр дешип.
Бала баатыр атанган,
Кыргыздан чыккан шер дешип.
Куттуктап бала баатырды,
Лилисин менен Гүлгаакы,
Кубанып колун кармады.
Жеңиштүү бол деп баатырга,
Сулуулар алкыш арнады.
Мен менсиген далайдан,
Артып түшүп салмагы.
Теңсинбей жүргөн неченге,
Сокку болуп баатырдын,
Катуу тийди зардабы.
Күлүмсүрөп Гүлжигит,
Кубаныч бар жүзүндө,
Кытайча сүйлөйт Лилисинге.
Чала-була Гүлгаакы,
Түшүнөт кытай тилине.
Сүлөөсүндөй суналып,
Аркада чачы чубалып.
Кытай тилин Гүлжигит,
Суудай таза сүйлөсө,
Суктанат Лилисин кубанып.
Бир топ күндөн бер жакка,
Эригип калган убагы.
Эчен түркүн эл көрүп,
Жазылып сулуу кумары.
Сөз сүйлөшүп баатырдан,
Далайларды сурады.
Кытай тилин кандайча,
Үйрөнгөнү тууралу.
Андан кийин ханшалар,
Эр Догонго барышты.
Жайын сурап баатырдын,
Анын да көөнүн алышты.
Жаратын жакшы байлашып,
Түркүн макал сөз менен,
Түнөргөн көөнүн жайлашып.
Ханша баштап жалаң кыз,
Тегеректеп баарылап.
Өнөрпоз Лилисин Догонду,
Дары ичирип дарылап.
Ооруган жери басылып,
Денеден дарты жазылып,
Эс алып көзү ачылып.

Лилисин эмгек кылыптыр,
Эртесинде эр Догоң,
Баш көтөрүп туруптур.
Эл менен оюн көргөнү,
Ал дагы сыртка чыгыптыр.
Ушул жерден башталып,
Толуп жаткан кеп калды.
Тоодой болуп Догондун,
Ичинде тоңуп кек калды.
Тирүү эмес эми өлдүм деп,
Кезегиң келер бир күнү,
Түбүндө сенден көрдүм деп.
Тилегиме мен дагы,
Тирүү жүрсөм жетем деп.
Жашатпайм акыр бул жерге,
Жан алгычың мен болуп,
Жаныңдан башың кесем деп.
Ичинен сызып тымызын,
Баатырга Догон кекенет.
Калайык көпкө күтөбү,
Андан аркы оюну,
Барган сайын күчөдү.
Эрлер чыгып эңишип,
Эрегишип абыдан,
Эки тарап челишип.
Жаңжал чыга жаздашып,
Чатака чейин келишип.
Балбаны чыгып алышып,
Баатырлар күчүн сынашып.
Батынып билек салышып.
Андан кийин кезекте,
Байгеге күлүк чабышып.
Калмактардан калың мал,
Чыкканы бөлүп алышып.
Аты чыкпай калганы,
Кайгырышып калышып.
Жамбы атышып эртеси,
Тийгизе албай чарчады.
Болгон мерген элдеги,
Гүлгаакыга келишип,
Өзүң атып бер деди.
Анда сулуу кеп айтат,
Атып берсин Лилисин.
Каалап турам мен деди,
Кытайдан келген досумдун,
Ал өнөрүн көргөндү.
Анда Лилисин качабы,
Мергендигин билгизди.
Көзүн таңып жамбыга,

Көрбөй туруп тийгизди.
Атканына байге алып,
Эчендин ичин күйгүздү.
Даңкы кетип, таш жарып,
Атканын көрүп тургандар,
Тамшанышат таң калып.
Кээ бирөөлөр кеп айтып,
Адамдан мындай чыгабы,
Көз боёчуго деп айтат.
Соңку күн болду көк бөрү,
Аягы ошол оюндун,
Гүлгаакы тоюн өткөрдү.
Эл рахмат айтышты,
Раазы болуп көпчүлүк,
Келгендер эми кайтышты.
Так ошондо Гүлгаакы,
Жана мындай кылыптыр.
Мейман болуп келгендин,
Ханы менен бектерин,
Конок кылып жыйыптыр.
Акыркы жолу аларга,
Келгенине рахмат,
Кош айтканы туруптур.
Кичи пейил, кең акыл,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Күлө карап жайдары,
Айдай ачык маңдайы.
Баатырлардын алдына,
Түрлүү даамын төгүптүр,
Ажыраш аяк бериптир.
Аңгеме салып сүйлөшүп,
Шарабын ичип күүлдөшүп,
Абыдан сыйын көрүптүр.
Өз конушун бет алып,
Келгендин баары тарады,
Ханы, беги баягы.
Кайта турган коноктун,
Лилисин болду аягы.
Ал Гүлгаакы ханшанын,
Коногу ушул урматтуу.
Ханы, беги чогулуп,
Кастарлап туруп узатты.
Кошо келип калмактар,
Ашуулардан ашырып,
Агын суудан кечирип.
Кайра тартмак болушту,
Орто жолго жеткизип.
Коштошордо эки дос,
Кучактап беттен өбүштү,

Кыйыша албай курбулар,
Көзүнөн жашын төгүштү.
Саламат эсен Лилисин,
Айлыңа кайра кеткин деп.
Кырсыгы жок жаркылдап,
Конушуңа жеткин деп.
Келеркиде барамын,
Күтүп тур, курдаш сени издеп.
Бетинен өөп кыздарды,
Кайра кысып бооруна.
Раазы болгон түр менен,
Лилисин түштү жолуна.
Жакшы узатты Гүлгаакы,
Кара жорго мингизип,
Кара торко кийгизип.
Андан башка жанына,
Кошуп берди кырк жигит,
Аларды бир жыл окутуп,
Кайра берет ханышага,
Канча өнөр билгизип.
Салтанаттуу барк кылып,
Аркан жибин тарттырып.
Алты миң түлүк, миң кундуз,
Жүз карышкыр, он жолборс.
Арбын илбирс терисин,
Жалаң төөгө арттырып.
Лилисин кайтып жерине,
Кайра келди Гүлгаакы,
Кадимки калмак элине.
Аштыка толуп аңызы,
Алты болду мамысы.
Бышкан кыштан сарайы,
Аты көпкө угулуп,
Көтөрүлдү маанайы.
Канчалык кырып жатса да,
Кашкарга көбүн сатса да,
Арбын экен мал жагы.
Эсеп менен Гүлгаакы,
Кыштан аман чыгарып,
Жакшы күттү чарбаны.
Жаш жүрөгүн сулуунун,
Жалындап сүйүү жаралап.
Ашыктык оту күндөн күн,
Арбын болуп баратат.
Жатып алып ойлосо,
Уктабай кээде таң атат.
Бала баатыр Гүлжигит,
Өзү билип калмактын,
Айылын жүрөт аралап.

Гүлгаакыдай сулууга,
Уруулу элден айбыгып,
Бастырып ачык бара албай.
Ичтен сызып ал жүрөт,
Ачык ойноп күлүүгө,
Эч айла ойлоп таба албай.
Толуп турат эки жаш,
Асманда айдай толукшуп.
Аргасыздан эрки жок,
Камоосуз туткун болушуп.
Санаада калды түбү жок,
Бирин бири көрбөсө,
Сары оору тартып жүүнү жок.
Эркин бийлеп күндөн күн,
Чыдатпады жашчылык.
Келчү болду Гүлжигит,
Гүлгаакыны көрмөккө,
Шылтоо таап бастырып.
Башка жака баатырды,
Буза албайт эч ким азгырып.
Улам-улам үйүр алып,
Келип кетмей көп болду.
Аралап калмак айылын,
Таркаган ушак кеп болду.
Акыры жүрүп сулууну,
Гүлжигит кантсе алды деп.
Менменсиген калмактын,
Теңине келбей балдары,
Тентирешип калды деп.
Калмактардын ичинде,
Таргын деген бар экен.
Түлкүдөн бетер мант берген,
Түбү бузук жан экен.
Бир адамдын өзүнө,
Сүйлөсө эки сөздү экен.
Бир орунда турбаган,
Оңбогурдун өзү экен.
Гүлжигитти көрө албай,
Гүлгаакыдан бөлө албай,
Араң жүргөн кези экен.
Коркконунан ханышадан,
Ачык айтып бара албай.
Жалгыздыктан арга жок,
Жанына жолдош таба албай.
Жүргөн кезде буулугуп,
Кудай берип салыптыр,
Калмактын баатыр Догону,
Гүлжигиттен жыгылып.
Мына ошондо Таргындын,

Кылган ишин карагын,
Догонго жетип келиптир,
Токтобостон арамың.
Сөзүн токсон бурду ошол,
Эр Догонду көкүтүп,
Бузуп айтып турду ошол.
Калмак эли туу кылып,
Ишенген Догон сен элең.
Алакандай элиңе,
Аскар тоо менен тоо элең.
Эрдин эри атанган,
Кимден башың кем элең.
Караңгыда жол чалган,
Казакты чаап олжо алган.
Кажыбаган бөрү элең.
Кайратың ашкан баарынан,
Кара кулак шер элең.
Калаасына калмактын,
Калап койгон чеп элең.
Чайпалбаган көл элең,
Чалкалап жаткан төр элең.
Чарпышкан аман калбаган,
Чаар жолборстой эр элең.
Чаманды кудай алдыбы,
Чак түштө каман чалдыбы.
Жолуңан жолборс чыктыбы,
Зоңкойтуп аттан кулаткан,
Гүлжигит сенден мыктыбы.
Ажыдаар чыгып сордубу,
Батып турат сөөгүмө,
Буруттун кылган кордугу.
Баатырың башың жеңилип,
Арстан атың өчүптүр.
Баш көтөртпөй калмакты,
Бурут түпкө жетиптир.
Калаанын чеби кыйраптыр,
Ишенгеним сен элең,
Таянган тоом кулаптыр.
Тентип келген туш-туштан,
Жетиген, Көйкап, Жылдыздан.
Көрөбүзбү кордукту,
Түбү жүрүп кыргыздан.
Тирүү эмес Догон өлүпсүң,
А, дүйнө жүзүн көрүпсүң.
Намызың жок арың жок,
Өлбөй үйгө келипсиң.
Күчүң болсо сеңирдей,
Бул көрөкчө өлсөңчү,

Калмактын баатыр Догону,
Чыканактай баладан,
Жыгылып калды дедирбей.
Сенден башка жан болсо,
Кармашып жатып өлбөйбү,
Намызын жанга жедирбей.
Жана элден кеп уктум,
Гүлжигитке Гүлгаакы,
Тийип алат деп уктум.
Түбү жүрүп калмакты,
Түгөнгөн бурут тукуму,
Билип калат деп уктум.
Көйкап менен Жылдыздан,
Тентип араң келди эле,
Эми көрчү кутурду.
Ханышасын калмактын,
Аламын деп жутунду.
Калмак элин кор кылат,
Ушул кезде ыгын таап,
Жок кылбасак ушуну.
Деп ошентип Догонду,
Бузуку чочкоң тукурду.
Эр сайышка келгенде,
Ойногон жерден от чыгып,
Ичинде толгон кек калган.
Алынбаган өч калган.
Эске түшүп баарысы,
Таргындан жаман сөз угуп,
Ала көөдөң арамдын,
Эми келди намысы.
Буурадан бетер буркулдап,
Ачууланып сүйлөсө,
Азуу тиши кырчылдап.
Догонду кудай урду ошол,
Сая турган бурутту,
Акылын таап бергин деп,
Таргындан сурап турду ошол.
Анда бузук шум айтат,
Кубулжутуп муну айтат:
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Беттешип алың келе албайт.
Бул жерде болгон эрлерди,
Баарын жыйсаң жеңе албайт.
Мындан башка сенин да,
Сансыз калмак элиң бар.
Жарым айлык арасы,
Үрүмчү, Капкак жериң бар.
Ошол жердин төрөсү,
Долухан аттуу шериң бар.

Чындап баштайт бузукту,
Эптеп барып мен жетсем.
Көрөсүң анан кызыкты.
Токтобой жолду чалалы.
Долуханга баралы.
Коломолуу* кол алып,
Кайра келип камынтпай,
Анан дүрмөк* салалы.
Башын кесип кылычтап,
Кыргыздан өчтү алалы.
Жасабасак ал ишти,
Билесиң таба канабы.
Ал Гүлгаакы бачагар,
Энеси кыргыз арамдын,
Тагын тартып алалы.
Башындагы чоң сыймык,
Багын тартып алалы.
Калмактын ханы сен болсоң.
Кадимки төрөң мен болуп,
Бийлеп жатып калалы.
Гүлгаакыны Долухан,
Токолдукка албайбы.
Толгон калмак жергеси,
Экөөбүзгө түбөлүк,
Энчи болуп калбайбы.
Деп ошентип Догонду,
Калмак элге хан кылды.
Куру сөз менен байытып,
Баатырдын башын маң кылды.
Экөө ушундай кеп кылды.
Убаданы бек кылды.
Токтобой Таргын ошондо,
Калмакты көздөй аттанды.
Көтөрүлүп маанайы,
Көңүлдө сырын так билет,
Күлүңдөп Догон шаттанды.
Чү койгон бойдон жашынып,
Түлкүлүгү ашынып.
Долуханга Таргының,
Жеткен экен ашыгып.
Барган кезде ханына,
Долухандын алдына,
Эки көзүн жаштады,
Эпилдеп сөзүн баштады.
Таза сууну ылайлап,
Кордукту катуу көрдүк деп,
Ыйлап ийди кудайлап.
Эсебин элдин тапты деп,
Эли жерин Гүлгаакы,

Тентип келген кыргыздын,
Тентегине сатты деп.
Калмак элин башкарып,
Гүлжигит деген билем дейт.
Калмактардын жигитин,
Бир да бирин теңсинбей,
Гүлгаакы ага тием дейт.
Агын суусун кече албай,
Бастырып кенен жүрө албай,
Баштагыдай күлө албай.
Аңызга эгин себе албай,
Кыргызга жаман кор болдук,
Ары тургун дей албай.
Абдан жаман камалдык,
Адырга малды жая албай.
Аттанып чыкса талашып,
Кезиккенди сабатып,
Айлына калдык бара албай.
Ошон үчүн мен келдим,
Куткарып элди албасаң,
Өзгөчө айла таба албай.
Кабыланым тилим ал,
Эки тизгин бир чылбыр,
Өзүң колго илип ал.
Алакандай калмакты,
Сен башкарып билип ал.
Атаңдын көрү кыргыздын,
Алтынын атка артып ал.
Алтын башың барында,
Гүлгаакыны алдырбай,
Азамат болсоң тартып ал.
Ал Гүлгаакы ханыша.
Кыздан чыккан буудайык,
Кыргызга барса кор болот,
Өзүңдөй эрге ылайык.
Кырк бир кыздын улуусу,
Сулуулардын сулуусу,
Ургаачынын түздүүсү.
Маңдайы айнек, бою алтын,
Азамат эрдин күзгүсү.
Аялдардын жолборсу,
Дөөлөткө шерик кең таалай,
Ырыстуу жандын жолдошу.
Ушул кезде Гүлжигит,
Айылда жүрөт чаңдатып.
Кандай да болсо Гүлгаакы,
Куу көрүнгөн ал жигит,
Аялдык кылды алдатып.
Аттанып эрте баатырым,

Аягын барып баспасаң,
Айылын барып чаппасаң.
Азып калган элиңдин,
Эч кимден арга табылбайт,
Кабагын өзүң ачпасаң,
Ал жумушка жок экен,
Сенден башка жароочу.
Өзөктө өчүм алып бер,
Атанын болсоң баласы.
Деп ошентип Таргының,
Кыялында болгондун,
Терип айтты бардыгын.
А, дегенде Долухан,
Көңүлдөнбөй турду эле,
Уз кабарын укканда,
Гүлгаакыдай асыл жар,
Кыз кабарын укканда,
Жандан кечип таштады.
Эртеңден калбай камынып,
Жөнөй турган баштады.
Коломолуу кол жыйып,
Токуп минип аттарды.
Таргын колду баштады.
Алдына түшүп кылтылдап,
Найзанын учу жылтылдап,
Адамдын башы былкылдап.
Ат тизгинин бурарда,
Долухан жолго чыгарда,
Алган жары Дилдекан,
Эмчекте бала чыркырап,
Көзүнүн жашын көл кылып,
Ыйлап турду буркурап:
Арыстаным тура тур,
Атыңдын оозун бура тур.
Айта турган сөзүм бар,
Азыраак тыңшап уга тур.
Ак көйнөгүм алты кат,
Алганың айтат далай дарт,
Азапка салбай башымды,
Атыңдын оозун кайра тарт.
Көк көйнөгүм алты кат,
Күйүткө салбай башымды,
Күлүгүң оозун кайра тарт.
Күүлөндүрүп өзүңдү,
Көпөлөк айдап баратат.
Аттанбачы падышам,
Эмчекте балаң жаш калат.
Абыдан карып болорбуз,
Келет деп качан жол карап.

Жакшы эмес ушул жоругуң,
Айнектей көздөн жаш тамат.
Алган жарың элем го,
Толгон дартым ичтеги,
Билип кетсең болбойбу.
Эркелетип балаңды,
Кош айтышып бетинен,
Сүйүп кетсең болбойбу.
Бууданым укчу сөзүмдү,
Калмактан келген бузуку,
Бузуп кетти өзүңдү.
Хандын кызы Гүлгаакы,
Гүлжигит анын теңи ошол.
Экөө тең бирдей шер ошол.
Гүлгаакысы акылман,
Гүлжигит эпсиз баатырдан.
Куйругун бастың жыландын,
Соо калбайт ага катылган.
Акылсыз сендей чыгарбы,
Акмактын сөзүн угаарбы.
Көөдөнсүз сендей чыгарбы,
Көкүтүп койгон сөз үчүн,
Көбүрүп көөнүн бузарбы.
Тынч жаткан элди бүлүнтүп,
Кайдан келди акмагың,
Бузукуга кошулуп,
Жаман жорук баштадың.
Ымыркай балаң эмчекте,
Чыркыратып таштадың.
Жарыкчылык көралбай,
Азапта калды жаш жаным.
Акырын келип сүйлөшүп,
Көрүнбөй кетти көзүмө,
Жойпу шайтан шек санап,
Жолукпай кетти өзүмө.
Жолуккан болсом ошого,
Мээсин чагып жайнатып,
Башын кесип байлатып,
Жиберер элем сулууга.
Анымды укса ханыша,
Кубанар эле ушуга.
Кутулуп кетти карачы,
Жашабай жаның союлгур,
Кузгун көзүң чукугур.
Долуханың ошондо,
Аялы сөзүн бүткөнчө,
Аяр кылып күткөн жок.
Мээрим жок кысталак,
Баласын беттен сүйгөн жок.

Атка камчы салды ошол,
Кылчайып артын карабай,
Дыр коюп кетип кады ошол.
Алган жары Дилдекан,
Ыйлаган бойдон ал калды.
Эр бүткөнү аттанып,
Айылда кемпир чал калды,
Айыкпас кесел жан калды.
Бара жатат Долухан.
Кошуну онго бөлүнүп,
Жер үстүнө бир адам,
Койбоочудай көрүнүп.
Арам тер кыстап эзилип,
Эмне экенин биле албай,
Ойдо жок нерсе кезигип.
Сулууну эңсеп арбыбайт,
Жарым күндүк жол жүрсө,
Жарым жылдай сезилип.
Долухан кетип баратат,
Адыр-адыр бел менен.
Чалкайган кенен төр менен.
Адам атын укпаган,
Нечен укмуш жер менен.
Колтукка Таргын суу бүркүп,
Салып койгон дем менен.
Үзөнгү бутта кагышып,
Катуу жүрүп келатат,
Бөрү желиш салышып.
Бөксөгө түшсө жарышып.
Жыл мезгили ал кезек,
Жай чилденин убагы.
Тукабадай кулпунган,
Жайлоонун шибер, тулаңы.
Зоокасын оттоп кайберен.
Тоосунда сайрап улары.
Түзүндө малы жайылган,
Саймадай Соң-Көл кылаасы.
Кырка конгон айылдан,
Үстүндө толкуп термелип.
Жан сергитип авасы,
Сыдырым салкын жел келип.
Желеге кулун байлашып,
Гүлгаакынын миң түтүн,
Кошо жүргөн калмагы,
Тескейин Көлдүн жайлашып.
Айыл келип конгон жер,
Көз уянын жаны экен.
Кадимки ханша айлы экен.
Желеги желге желбиреп,

Касиеттүү Соң-Көлдүн,
Түз талаасы мелтиреп.
Жаз алдында ханыша,
Кара жер менен кармашып,
Жайлоо маалы болгондо,
Аштыгын арбын айдатып.
Көчүп келип жаңыдан,
Айылы конгон жанаша.
Күндө күлүк чабышып,
Кылганы күлкү тамаша.
Алты жүз баштуу чоң ак үй,
Отурат сулуу тагында,
Апал-Үпөл, Мисгаакы,
Күмүшай бар жанында.
Үстүнө кирбей башка адам.
Тыңшап угуп отурат,
Мисгаакы окуп жазмадан.
Болуп өткөн аныктап,
Жазылып калган тарыхтан,
Жомок менен ырларды.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Жаш күнүнөн бер жакка.
Сүйүп угуп буларды.
Ал аңгыча болгон жок,
Гүлгаакы артык жан экен.
Бала кезден чоңойткон,
Тоту кушу бар экен.
Миң кубулган жүнү бар,
Сайманын эчен түрү бар.
Отуруп алып сайраса,
Кадимки адам үнү бар.
Куйругу узун чубалжып,
Аземдеп кыздар багышып,
Ал сүйлөсө кубанып.
Эч нерсеге тийгизбей,
Ээн коюп бакчу экен.
Моюнун кайрып текчеде,
Үргүлөп уктап жатты эле.
Чочугандай ойгонуп,
Учуп конду жаныбар,
Чамгарактын кырына.
Канатын кагып таранып,
Эки жагын каранып,
Сыр айтчудай сулууга.
Бир нерсе сүйлөп Тотукуш,
Түшүнбөйт эч ким тилине,
Не айтканын Гүлгаакы,
Билип койду ичинде,
Арстаным жолду чалганбы.

Келээр кези болду эле,
Жакын келип калганбы.
Атка минип бастырып,
Жолунан тосуп алсамбы.
Сагынып жүргөн жарымды,
Утурулап барсамбы.
Деп ошентип Гүлгаакы,
Ойго кетип турган кез.
Ордунан ошондо,
Учуп турду оттон тез.
Аттай туйлап токтобой,
Сүйүнчүдөй жүрөгү.
Ойдогудай болчудай,
Эңсеп жүргөн тилеги.
Кубангандай жүз менен,
Өзгөрүлүп иреңи.
Ачык күлкү шыңк этсе,
Айдай жүзү жарк этип.
Аз күндөн бери Гүлгаакы,
Гүлжигит келээр бекен деп,
Ак эткенден так этип.
Не болгонун баатырдан,
Жакшы кабар ала албай.
Намыз кылып уялып,
Өзү издеп бара албай.
Суналганы сулуунун,
Туура тарткан маралдай.
Буйрук берди кыздарга,
Токугун деп аттарды.
Билинип турат сыртынан,
Эжесинин кыздарга.
Эмнегедир шашканы.
Кундуздай болгон кара чач,
Аркада жүрөт өрүлүп.
Форумдап кийим кийинип,
Боюн жасап керилип.
Эндигин сүртүп бетине,
Күзгүдөн өңүн көрүнүп.
Жоолугун оңдоп салынып,
Шурусун илип мойнуна,
Кызылдан жагоо тагынып,
Аттанууга камынып.
Шаңкылдап күлүп сүйүнүп,
Апал, Үпөл эки кыз,
Үйгө кирди жүгүрүп.
Эжекелеп кеп айтат,
Кырк жигити жанында,
Келатат жездем деп айтат.
Жаркылдап күлүп Гүлгаакы,

Жаны калбай сүйүнүп,
Эркелетип беттен өөп,
Бооруна кысып кыздарды.
Эр Гүлжигит баланын,
Көрүнүп көзгө элеси.
Ордунан туйлап жүрөгү,
От болуп күйдү денеси.
Үйгө кирди шаңкылдап,
Кыз болгондун баарысы,
Туурдукту түрүп шыкаалап.
Жабыктан карап калышты.
Эр Гүлжигит баатырың,
Жайлоолоп сыртка чыгыптыр.
Жакага эгин айдатып,
Ал дагы жумуш кылыптыр.
Уктай албай тынч алып,
Сулуусун эстеп сагынып.
Кырк жигитин ээрчитип,
Атайын чыкты камынып.
Жакын жолго салыптыр,
Улаколду ашыптыр.
Аралап өттү баатырлар
Кара-Кужур талаасын,
Кең-Суу, Төлөк Чалайды,
Көк адыр менен Канайды.
Адырларын аралап,
Аркар кулжа атышты.
Күүгүм кире баатырлар,
Муз-Төргө келип жатышты.
Көөдөнүн сөкпөй кийиктин,
Таш кордо кылып кайнатып.
Ээрин алып аттардын,
Түнөп калган жайланып.
Эртең менен болгондо,
Баатырлар чыгып Көк-Жонго.
Олтурушуп Муз-Төргө,
Дүрбү салды Соң-Көлгө.
Кырка конгон калмактын,
Айылын көрдү көлдөгү.
Бетинде сүзүп ойногон,
Каз аралаш өрдөгүн.
Гүлгаакы сулуу конуптур,
Көл-Кечүүнүн кашына,
Каз-Уянын башына.
Кыздар чыкты суналып,
Кындай белин буунуп.
Гүлгаакы баштап кырк сулуу,
Көлгө бетин жуунуп.

Көйкөлө басып буралып,
Көргөндө жигит кубанып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Тал чыбыктай ийилип.
Тамылжып жүзүн көргөндө,
Талаадан жигит сүйүнүп.
Кырка отуруп кырк сулуу,
Жибек чачын таранып,
Күзгүдөн өңүн каранып.
Көргөндө баатыр турабы,
Шашып бушуп аттанып,
Жөнөп калган убагы.
Ашыгын барып көрө албай,
Айдай беттен өбө албай.
Ашынып жүргөн кумары.
Жетип барды заматта,
Камчы салып жоргого.
Бурулбай барып түшүштү,
Гүлгаакынын ордого.
Гүлгаакы сулуу башында,
Кыздар чыкты жарышып.
Учурашып көрүшүп,
Маңдайы жайнап сүйүнүп.
Жол жүрүп келген баланы,
Колтуктап үйгө кийирип,
Тартынбай барып олтурду,
Гүлгаакынын тагына.
Баса олтуруп тизесин,
Сулуусу Гаакы жанында.
Сагынышып калыптыр,
Кучактап ооздон сүйүшүп,
Кусасы таркап жалжылдап,
Кубанышып күлүшүп.
Дасторкон салып, нан коюп,
Чай сунушуп, май коюп.
Жигитти кыздар сыйлады.
Суусап калган эрендер,
Кымыздан ичти кыйланы.
Кубалап ойноп жарышып.
Кыз жигиттер ошондо,
Коюн колтук алышып.
Эркинче кенен сүйлөшүп,
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Бөлүнүп жалгыз калышып.
Ичинде сырды чечишип,
Ортого салып экөөлөп,
Сулуусун жигит сагынган.
Бир сөз айтса бир өбөт,
Эки сөз айтса эки өбөт.

Бир бирине бой созуп,
Кучакташып кыналып.
Кызга жигит жарашып,
Кош кайыңдай суналып.
Сыйкырдуу жандай сүйүүдөн,
Көрүнбөс жалын чыгарып.
Соолубас сүйүү тамырын,
Көл, дайра буруп сугарып.
Уламдан улам баратат,
Тартылып кенен сүйүүгө.
Жаштыктын жалын көлүнүн,
Барышып терең түбүнө,
Барган сайын эки жаш,
Берилип бири бирине.
Конуп булбул тургандай,
Энчилүү кызыл гүлүнө.
Бешим убак салкында,
Көл кылаалап басышты,
Көтөрүп көңүл ачышты.
Гүлдөрдөн тандап үзүштү,
Көк кашка көлдүн суусунан,
Кочуштап ууртап ичишти.
Караса көркөм айлана,
Гүлжигит карайт таңгала.
Көк шибери көйкөлүп,
Бетегеси жайкалып,
Мелтиреп сонун көл турат,
Кез кезде коюп чайпалып.
Жел жүрсө камыш шуудурап,
Үнү кулак тундурат,
Каз, өрдөк көлдө чуулдап.
Асман ачык булутсуз,
Тоо башында караан жок.
Кокту менен түзүндө,
Топтошуп чыккан бадал жок.
Жылга өзөн бойлору,
Топоз тоосу аралаш,
Жылкы менен койлору.
Көкөлөп көккө тийгендей,
Көз жетпеген бийиги.
Топ-топ болуп жаныбар,
Көрүнөө оттоп кийиги.
Атчан жүрөт адамдар,
Кыдырып кымыз ичишип,
Бээ сааган үйгө түшүшүп.
Тай минип балдар жарышып,
Тойпоңдотуп жаш балдар,
Торпок минип алышып.
Кары жашы баарысы,

Олтурушкан жеринде,
Баатырдан сөздү салышып.
Падышабыз Гүлгаакы,
Жаман эрге барбайт деп,
Гүлжигитке тийген соң,
Калмак менен кыргызды,
Былк эткизбей кармайт деп.
Гүлгаакыдан кем эмес,
Гүлжигит бекер балабы.
Орундалсын экөөнүн,
Эңсеп жүргөн талабы.
Ушул сонун кеп дешип,
Падышабыз Гүлгаакы,
Бул кылганы эп дешип.
Көрө албастар кеп айтып,
Ага барса Гүлгаакы,
Арам өлдүк деп айтып.
Динден кетип бул бейбак,
Жаман өлдүк деп айтып.
Бир бирине эки жаш,
Ичтеги сырын айтышып,
Үйгө келип отурду,
Сейилдеп кеч кайтышып.
Гүлжигитке жааптыр,
Чаар жолборс ичигин.
Өзүнүкүн булгундан,
Өз колу менен Гүлгаакы,
Кереметтүү уз кылган.
Баш багып эч ким кирген жок
Бала баатыр келгени.
Айымкан эне ошондо,
Басып кирди ордого,
Баатырды келип көргөнү.
Баш урунуп Гүлжигит,
Ордунан турду ийилип,
Коштоп келди эки кыз,
Колтуктап үйгө кийирип.
Баланы көрүп Айымкан,
Балпылдап байкуш сүйүнүп.
Бекем кармап колунан,
Бетинен басып бек жыттап,
Кучактап алып мойнунан.
Кулунум менин Гүлжигит,
Эми көрдүм жүзүңдү.
Зоболоңор артылып,
Балам, оңдосун кудай ишинди.
Элден сурап кеп уксам,
Атадан жалгыз экенсиң.
Атадан жалгыз Гүлгаакы,

Тагдыр жазса нетесиң.
Гүлгаакы жалгыз сен жалгыз,
Жаныңа күйөөр мен жалгыз.
Кулундарым уккула,
Досуңдан көп душман бар.
Барлык киши эл эмес,
Жашынып жүргөн куулар бар.
Ар кандай болчу кырсыктан,
Сактаса болду теңирим.
Садагасы жалгыздар,
Башыңарга бак конуп,
Узун болсун өмүрүң.
Келип кайра кеткенде,
Сак болуп жүр садага.
Аңдып жүргөн душман бар,
Конбой жүр жалгыз талаага.
Кырсык болуп кокустан,
Учурайсың балаага.
Балдарына жарыктык,
Ичи эзилип жалынып.
Сөз айтканы Гүлжигит,
Турган эле камынып.
Жолборстон ичикти,
Жонуна салып жамынып:
Айтканың ырас энекем,
Айдың көлдөй берекем.
Жан алгыч жолдо турса да,
Атымдын оозун тарта албайт,
Гүлгаакыга ант бергем,
Антымдан кайра кайта албайм.
Ажыдаар жолдо жатса да,
Айбыкпай барып арбашам.
Катылган душман бар болсо,
Катыгын берем, кармашам.
Касташкан душман какшасын,
Кырсыктан кудай сактасын.
Ашкере асыл ташта бар,
Атадан алтоо болсо да,
Ар жалгыздык башта бар.
Калмак кыргыз биригип,
Аралаш айыл конобуз.
Айланайын энеке,
Гүлкаакы, мен баш кошсок,
Кайдан жалгыз болобуз.
Башын ийкеп энекең,
Сүйүнгөндөн ыйлады.
Кучагында баладай,
Гүлжигит менен Гүлгаакы.
Не айтаарын баатырдын,

Билип турат Гүлгаакы.
Жаңы тууган айга окшоп,
Күлүп турат Гүлгаакы.
Ичи эзилип баланы,
Сүйүп турат Гүлгаакы.
Не сүйлөсө көңүлү,
Уюп турат Гүлгаакы.
Апасынын акылын,
Угуп турат Гүлгаакы.
Эгизиндей баатырды,
Көрүп турат Гүлгаакы.
Коргошундай балкылдап,
Эрип турат Гүлгаакы.
Күндөй болуп күлүңдөп,
Жаркылдаган Гүлгаакы.
Кандан, бектен жалтанып,
Тартынбаган Гүлгаакы.
Бүткөн бою чылк алтын,
Анык сулуу Гүлгаакы.
Өмүрү кыска дүйнөдө,
Карып сулуу Гүлгаакы.
Тунуктугу күзгүдөй,
Көркөм сулуу Гүлгаакы.
Кичи пейил жайдары,
Өскөн сулуу Гүлгаакы.
Кенедейден тарбия,
Көргөн сулуу Гүлгаакы.
Кембагал көрсө кейиген,
Боорукер сулуу Гүлгаакы.
Азамат эрге чын жолдош,
Жаракер сулуу Гүлгаакы.
Суудай таза кири жок,
Тунук сулуу Гүлгаакы.
Жанаша болгон калмакка,
Улук сулуу Гүлгаакы.
Толуп турган кыранда,
Айдай сулуу Гүлгаакы.
Денеси жалын күйгөн от,
Жайдай сулуу Гүлгаакы.
Өзүңөр байкап көргүлө,
Кылып берген кызматын,
Кандай сулуу Гүлгаакы.
Темгили жок бетинде,
Кандай сулуу Гүлгаакы.
Жайында өскөн кызгалдак,
Гүлдөй сулуу Гүлгаакы.
Акылы артык бул өңдүү,
Аялда жок Гүлгаакы.
Кайгы капа билбеген,

Жаралганы бир дагы.
Конок кылып баатырды,
Күткөн турат Гүлгаакы.
Бүгүн түнү өмүрү,
Бүткөн турат Гүлгаакы.
Ажал уусун байкабай,
Ичкен турат Гүлгаакы.
Үстүндөгү булгунуң,
Тозулбайт го Гүлгаакы.
Жар болуп сага Гүлжигит,
Кошулбайт го Гүлгаакы.
Бак таалайы башынан,
Качып турат Гүлгаакы.
Маңдайга ажал тамгасын,
Жазып турат Гүлгаакы.
Гүлжигиттин жанында,
Басып турат Гүлгаакы.
Көк мончогуң мойнунан,
Чечип турат Гүлгаакы.
Аттай туйлап жүрөгү,
Эмне кырсык болорун,
Сезип турат Гүлгаакы.
Эмнегедир бир жери,
Ооруп турат Гүлгаакы.
Көзү тартса лыпылдап,
Жакшылыкка баарысын,
Жоруп турат Гүлгаакы.
Шек алдырбай өңүнөн,
Азып турат Гүлгаакы.
Эрте жатса экен деп,
Шашып турат Гүлгаакы.
Бала баатыр Гүлжигит,
Ымыр-чымыр бүткөн бой,
Апийим ичкен немедей,
Эч нерсе менен иши жок.
Атаганат дүнүйө,
Ал түндө болчу кырсыкты,
Айтып коёр киши жок.
Кайран энем Айымкан,
Балдардын сүйүп бетинен,
Бар акылын айтты эми.
Эртерээк жатып эс ал деп,
Өз үйүнө кайтты эми.
Жыбырап жылдыз толгондо,
Жигиттердин баарысын,
Кыздар бөлүп алышты.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөө эле жалгыз калышты.
Гүлгаакы сулуу ойлонуп,

Маалкатпастан толгонуп,
Атлас шайы жуурканды,
Аңтара бүктөп жайды ошол.
Кылыктанып турбастан,
Гүлжигит өзү экөөнө,
Керилте төшөк салды ошол.
Жараткан кудай жаштардын,
Күнөөсүн кой деп кечирип.
Гүлжигиттин жанына,
Жалтанбай жатты чечинип.
Боюна бою тийишип,
Бой кошуп жандай сүйүшүп.
Мойнуна колу артылып,
Сүйүүгө терең тартылып.
Касиети башкача,
Кандай кызык жашчылык.
Энеден туума болушуп,
Эркелеп тилден сорушуп.
Коюн колтук алышып,
Каалаган оюн табышып.
Сулуу жатты суналып,
Кыз жигитке кыналып.
Көптөн бери көрүшпөй,
Калган жаштар эригип.
Каткырып ойноп күлүшүп,
Көптөн кийин уйкунун,
Кучагына берилип.
Кызга жигит жарашып,
Сулууга сулуу жанашып,
Тозоктуу күнгө туш кылбай,
Кетсе экен эрте таң атып.

XII

Калмактардын куу Догон,
Эр Гүлжигит баатырдын,
Сары изине чөп салып,
Кайда барар экен деп,
Багып жүрөт көз салып.
Билип жүргөн куу Догон,
Адырдан аркар атканын.
Муз-Төргө келип жатканын.
Гүлгаакыга кырк жигит,
Бүгүн конок болгонун.
Кайра кетпей аттанып,
Баатырлар мында конгонун.
Муну көрүп куу Догон,
Чу койгон бойдон кетиптир.
Кара-Үңкүрдө жашынып,
Жаткан Долу, Таргынга,

Ошол замат жетиптир.
Шашып бушуп кеп айтып,
Кудай берди деп айтып,
Гүлгаакынын Гүлжигит,
Төрүндө жатат деп уктум.
Эч адамдан жазганбай,
Көрүнөө жатат деп уктум.
Гүлжигит баштап кырк жигит,
Жыргап жатат деп уктум.
Шапар тээп шарактап,
Ырдап жатат деп уктум.
Калмактын кызын кыргыздар,
Булгап жатат деп уктум.
Айылында ээн жатат,
Кароолго койгон киши жок.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Кучакташып бир жатат,
Эчтеме менен иши жок.
Муну укканда Долухан,
Ыргып туруп ордунан.
Шыпылдатып ат токуп,
Алдыга Таргын түшкөндө,
Кол козголуп соңунан.
Догон баатыр келатат,
Чыкты деп ишим оңунан.
Араң чыдап жүрдү эле,
Амалынын жогунан.
Үстөккө босток камчы уруп,
Алдындагы Көк-Дөлөн,
Араандай оозун ачыптыр,
Ак көбүгүн чачыптыр.
Аркасынан көп колду,
Айдап алып шаштырып,
Биз жеткиче кокустан.
Таң сөгүлүп кетет деп.
Гүлжигит менен Гүлгаакы,
Анан түпкө жетет деп,
Энтиктирип аттарын,
Адырлуу тоону этектеп.
Ашып түшүп Көк төргө,
Жете келди Соң-Көлгө.
Баарын билген куу Догон,
Аралатпай айылды,
Жолго салды дайындуу.
Кел-Кечүүдөн кечишип,
Чалпылдатпай абайлап,
Каз-Уяга өтүшүп.
Айыл тып-тынч жатыптыр,
Айылдын жүзүн асманда,

Ала булут басыптыр.
Кызыл-Сазга барганда,
Катуулашып жөнөдү,
Камчы салып аттарга.
Тобу менен каз өрдөк,
Чочуп кетип булардан.
Учуп чыкты асманга.
Туягынан аттардын,
Түркүн куш учуп бырпырап.
Үркүп учкан каз-өрдөк,
Тынчтыкты бузду куркулдап.
Ызгыт учуп ызылдап,
Каркыра-турна каркылдап,
Канаты нурга жаркылдап.
Жарыктык Соң-Көл мелтиреп,
Толкунун чачып шарп этип,
Душманга ачуу келтирет.
Жабышкан чөпкө шүүдүрүм,
Көз жаштай болуп тамчылап.
Боору калың кара жер,
Болукшуп турат кансырап.
Бооруна тартып жаштарды,
Боздотор өчү барчылап.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Таттуу уйкуга батыптыр.
Кучакташкан боюнча,
Козголбой уктап жатыптыр.
Эмчектен колун артыптыр,
Боюна кынай тартыптыр.
Ханышанын койнунда,
Кайран баатыр Гүлжигит,
Каалагандай жатыптыр.
Сүйүүнүн балын татыптыр.
Ошол кезде Гүлгаакы,
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Эки жагын караса,
Жатышкан экен жанаша.
Гүлжигит бала койнунда,
Колу артылып мойнунда.
Акырын туруп ордуна,
Чамгарактан караса,
Түндүк тартпай жатыптыр,
Ай төбөдөн жаркырап.
Чочуп учкан каз-өрдөк,
Асманда жүрөт каркылдап.
Капшытта уктап жатты эле,
Гүлжигиттин тайганы.
Жойлоп кетет экен деп,

Келгенден бери байлануу.
Тынчы кетип кыңшылап,
Эшикти көздөй жулкунат.
Оттобой аттар бош туруп,
Окурунуп кошкуруп.
Эмнедир мууну калтырап,
Дел болгондой жалдырап,
От болуп күйүп илеби.
Экиленип эби жок,
Алып учат жүрөгү.
Басып барып тайгандын,
Мойнуна жибин түргөнү,
Сыртка агытып ийгени.
Чыга калып куу тайган,
Жаны алынча үргөнү.
Сыртка чыгып Гүлгаакы,
Ошол жакты карады.
Жылкы айдаган немедей,
Каптап жылып келатат,
Көп нерсенин карааны.
Чуркап кирип Гүлгаакы.
Колдон алып тургун деп,
Тарткылады баланы.
Айылдын ити ошондо,
Үрүп чыкты ажылдап.
Кулакка жаман алыстан,
Үн угулду бажылдап.
Арстан болсоң тур жигит,
Добулбасың ур жигит.
Алуучу кудай алыптыр,
Аябаган көп душман,
Каптап келип калыптыр,
Болуучу айлаң кыл жигит.
Муну укканда Гүлжигит.
Айгайлаган калайман,
Чууну укканда Гүлжигит.
Бүркүттөй кабак үңүлүп,
Кара жандан түңүлүп,
Тизеси жерге бүгүлүп,
Чуркап жетип жүгүрүп,
Алты кабат соотту,
Андай мындай дегиче,
Ала койду кийинип.
Жоо кабарын билди ошол,
Жаракты жанга илди ошол.
Ачып көздү жумганча,
Бүргө тору жаныбар,
Шашып токуп минди ошол.
Атынын оозун бурду эми,

Добулбасын урду эми.
Соотун кийип Гүлгаакы,
Ал да минип атына,
Эр Гүлжигит баланын,
Катарында турду ошол.
Бала баатыр ошондо,
Көз жиберип караса,
Болгон экен тамаша.
Аттарына камчы уруп,
Кара таандай качырып.
Каптап кирип келатат.
Айгай салып бакырып.
Кырк кыз менен кырк жигит.
Уйкудан көзүн ачканча,
Баарынын шору катыптыр,
Камындырбай басыптыр.
Уук сынып бадырап,
Кереге кыйрап шагырап.
Кишенеп жылкы чуркурап,
Катын бала чыркырап.
Капыстан душман кол салып,
Эмчектеги баланын,
Уйкусун бузуп ыйлатып.
Укмушту элге көргөзүп,
Эчтеме койбой кыйратып.
Бүргө-Тору жаныбар,
Жебедей болуп атылып.
Кара таандай тобуна.
Жетип барды качырып.
Болот найза сунду ошол,
Туш келгенин жалпайтып,
Төшкө болжол урду ошол.
Кыябына келгени,
Кылычтап башын алды ошол.
Кызыкты бала салды ошол.
Догон менен Долухан,
Таргын баштап далайы,
Тегеректеп калды ошол.
Ат үстүндө алышып,
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Аянбастан салышып.
Төмөн жагы көл болду,
Тегеректеп курчаган,
Төрт айлантма эл болду.
Анык колго түшөрүн,
Абайлап бала билди ошол.
Жан жагына карабай,
Маңдайына келгенин,
Тик качырып келди ошол.

Чын ачуусу келгенде,
Арстандай айкырып,
Алдында колду жапырып,
Кыргынды бала салды ошол.
Кыйындыгын карагын,
Курчаган колду жарды ошол.
Кол ортосу бөлүнүп,
Качырганда карааны,
Кабыландай көрүнүп.
Кылычынан баатырдын,
Кыйланын каны төгүлүп.
Курчаган колдон чыгууга,
Жакын калган убагы.
Жандай чаап баланын,
Жанында барат Гүлгаакы.
Кутулуп кетмек болду деп,
Долухан, Догон бакырып.
Жер жайнаган көп колду,
Айдап кирди жапырып.
Гүлжигит менен Гаакыны,
Өзү кирди качырып.
Калың кошун ошондо,
Жабалактап келгенде,
Койбочудай көрүндү.
Ортосун тосуп көп баатыр,
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Эки башка бөлүндү.
Катылганын Гүлжигит,
Кагып аттан түшүрүп.
Каршысына келгендин,
Кызыл канын ичирип.
Төш таянды Гүлжигит,
Курчаган колдон кутулуп.
Кылчайып артын караса,
Калыптыр сулуу тутулуп.
Туш-тушунан көп калмак,
Кармайбыз деп умтулуп.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Көрүп турат буларды,
Биле албай эмне кыларды.
Тааный коюп Догонду,
Ачууланып айкырып,
Айбатынан жан чыгып,
Кирип барды качырып.
Туш тушунан сулууга,
Калды көбү асылып:
Кара болот нар кескен,
Кармаган экен сабынан,
Суурган экен кабынан.

Кежигенин тушу деп,
Догонго кылыч жиберди.
Темир экен кийгени,
Болотко болот тийгени,
От чагылды окшоду.
Кылычтын кыйын сокмогу,
Көк шилинин тарамыш,
Кыйып барып ач албарс,
Сөөкө жетип токтоду.
Мына ошондо эр Догон,
Эки көзү тунарып.
Аттын жалын кучактап,
Каруусу калбай кылайып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кайра тартып ала албай,
Батып калган кылычын.
Кыз да болсо карагын,
Кылып турган урушун.
Катуу буруп алганда,
Белинен кылыч үзүлүп.
Анысы аз келгенсип,
Беркисин колдон түшүрүп.
Тоодой болгон Догондун,
Эки көзү сүзүлүп.
Топ этип аттан кулады,
Кетичүүдөй үзүлүп.
Долухан эми жетиптир,
Чоюн баш менен сулууну,
Төбөгө коюп өтүптүр.
Эси кетип алдырап,
Уюй түшүп бүткөн бой,
Устаканы шалдырап.
Көз тунарып турганда,
Жеткен экен Долухан.
Алып түштү сулууну,
Ажыратып атынан.
Көк бөрүдөн бетер сүйрөтүп,
Толгой кармап чачынан.
Жабалактап сулууну,
Туш-тушунан кармашып.
Туткун кылды заматта,
Эки колун байлашып.
Кайран бала Гүлжигит,
Буудандын оозун бурду эле,
Акыл ойлоп кичине,
Бурулуп карай турду эле:
Адырлуу мойнок ашсамбы,
Айылды көздөй качсамбы?
Аңдып келген каракчы,

Айласын анан тапсамбы?
Келгенди мындан көрсөмбү,
Кайсалап чаппай айылга,
Кармашып жатып өлсөмбү?
Салышып жатып буларга,
Алты кабат сооттун,
Ар жигинен сөксөмбү?
Кылчайып качпай коркокчо,
Каптап келген душмандын,
Кызыл канын төксөмбү?
Капыстан келип булардын,
Алганын кара алкымдан.
Качкан менен кубалап,
Калбайт го түбү артымдан.
Соңумдан түшсө создурбай,
Кармап алар белестен,
Канча чапсам оздурбай.
Кантип качам уялбай,
Алдымда атым аздырып,
Үстүмдө тонум боздурбай.
Бул кордукка көнбөймүн,
Ал Гүлгаакы сулуумду,
Душмандардын колуна,
Жарым апта бербеймин.
Кууп келген душмандын,
Алдын тосуп турайын,
Атымдын оозун бурайын.
Бириндетип туш-тушка,
Көрбөгөн санат кылайын.
Күндөй болгон сулууну,
Тарттырып ийип колуман,
Душманга кантип кыйайын.
Деп ойлонуп Гүлжигит,
Атынын оозун бурду эми.
Кайра тартып качырып,
Колдун артын жапырып,
Арстандай айкырып,
Бала найза сунду эми.
Топтогон тобун бузду эми.
Улам алдап ээрчитип,
Таш-тулганын адырга,
Айгайлаган көп колду,
Азгырып алып чыкты эми.
Тараза жылдыз батты эми,
Кез келгенин Гүлжигит,
Кызыл канын чачты эми.
Таң аткыча салышып,
Жалгыз уруш кылганда,
Найзасы сынып жок болду.

Болот кылыч, калканы,
Койгулашып жүргөндө,
Чыккан экен талканы.
Чарчаган экен Гүлжигит,
Өңү сары кер болуп,
Аты ак көбүк тер болуп.
Айгайлаган көп колго,
Жана калды кез болуп.
Айланасын караса,
Көп душмандын ичинде,
Өзү жалгыз калыптыр.
Айдай болгон талаада,
Баатыр бала Гүлжигит,
Түк буйдалып турган жок.
Качар жагын ойлонуп,
Буудандын оозун бурган жок.
Жай бастырып ошондо,
Көп өлүккө барды эми,
Кучактап кошо жыгылган,
Найзалардын ичинен,
Бирди тандап алды эми.
Ыргып минип атына,
Катуулап камчы салды эми.
Кайра баштан душманга,
Карсылдашып калды эми.
Жер жайнаган кол менен,
Беттешип жалгыз урушту.
Айбатына баатырдын,
Бир аз тоскоол кылышты.
Жабылган менен баарысы,
Жайыла качты талаага,
Баатырга келбей каруусу.
Кууп барды Гүлжигит,
Белестен, белес ашырып.
Барган сайын баланын,
Бар кайраты ашынып.
Баланын келчү жолуна,
«Жакындап келсе атам» — деп,
Мергенден калган жашынып.
Жашынып жаткан мергени,
Бараңдан түтүн булатты.
Бадыратып канча жол,
Бараңдан отту чубатты.
Атканда мерген атка атты.
Кар жилигин сындырып,
Бүргө-Тору жаныбар,
Бүк түшүрүп аксатты.
Муну көрүп көп душман,
Качырышып турду эми.

Кармайбыз деп баланы,
Туш-туштан колун сунду эми.
Жакындап кирип келгенин,
Бала баатыр Гүлжигит,
Тизеге чаап түшүрүп,
Кызыл канын ичирип.
Көптөп кетсе болобу,
Атчан жөөнү коёбу.
Мойнуна чылбыр салышты,
Эки колун артына.
Толгоп бекем таңышты.
Өлөрчө сабап балаңы,
Долухандын алдына,
Желкелеп айдап барышты.
Аяк кармап тура албай,
Барган жерден жыгылды,
Кеткен экен каруусу.
Долухан турду күүлөнүп,
Кылычын кезеп баатырга.
Кекерленип сүйлөнүп:
Баш көтөрүп канакей,
Турбайсыңбы Гүлжигит?
Чамаң жетсе кылыкты,
Кылбайсыңбы Гүлжигит?
Калмактардын сулуусун,
Албайсыңбы Гүлжигит?
Көтөрүлүп мактанып,
Көлдө жаткан элиңе,
Барбайсыңбы Гүлжигит?
Сулууга колуң суктанып,
Созбойсуңбу Гүлжигит?
Гүлгаакыга жеткизбей,
Кылычтап кесем башыңды,
Тозбойсуңбу Гүлжигит?
Бөйрөгүңдөн бөксөлөп,
Жарайынбы Гүлжигит?
Бооруң тешип өтүңдү,
Алайынбы Гүлжигит?
Калмактарды Долухан,
Бар экенин башынан,
Билдиң беле Гүлжигит?
Байкоол алып кичине,
Жүрдүң беле Гүлжигит?
Билбесең ошол мен жигит,
Ажал айдап кыз издеп,
Келиптирсиң сен жигит.
Калам десең ажалдан,
Мени менен убада,
Кыласыңбы Гүлжигит?

Гүлгаакыдай сулууну,
Катындыкка аламын,
Кыясыңбы Гүлжигит?
Баш урунуп мойнуңду,
Сунасыңбы Гүлжигит?
Муну айтканда Долухан,
Бала баатыр ошондо,
Ыргып турду ордунан.
Көзүн ачып караса,
Чоочун элдин тобунда.
Таргын турат күлүңдөп,
Найза, кылыч колунда.
Бузукуну көргөндө,
Амалсыз бала күлдү эми.
Иш эмнеден болгонун,
Түшүнүп бала билди эми.
Бала баатыр кеп айтат,
Батыра сөздү эми айтат:
Баатырсынып Долухан,
Корсоңдобо деп айтат.
Чокчоңдойсуң жөнү жок,
Чогултуп казак, кыргызды,
Чогуу чаап алгансып.
Эсиресиң эби жок,
Эрлерче уруш салгансып.
Башымды кессең кесерсиң,
Кесе албайсың тилимди.
Бар кылганың баш кесип,
Түгөтөрсүң күнүмдү.
Көп болсо өлөр амалсыз,
Кыргыздын жалгыз кулуну.
Толуп жатат азамат,
Башыңды кесип балталап,
Кууп алчу кунумду.
Кыраан эрдин куну деп,
Сурачу бар жашыңды.
Не кыларың аяба,
Суна албайм сага башымды.
Мойнумду тосуп ие албайм,
Сураксыз башым кессең да,
Сулууну сага кыя албайм.
Сени менен каракчы,
Ынтымакка келе албайм.
Гүлгаакы деп оозанба,
Разы сөзүм бере албайм.
Баш ийип сенин өзүңө,
Көзүңдү карап жүргөнчө,
А, дүйнө кетер бел жакшы.
Сага берип сулууну,

Сугумду артып жүргөндөн,
Караңгы жайлуу көр жакшы.
Долухандын сөөгүнө,
Баланын сөзү жетти окшойт.
Өтпөгөн жерге өттү окшойт.
Андан ары угууга,
Түк чыдамы кетти окшойт.
Ачууланып чындады,
Жайлагын деп баатырды,
Таргынга көзүн ымдады.
Тилеги ошол Таргындын,
Кыйылгансып турабы.
Жөө качырып барды эми,
Как жүрөктүн тушуна,
Таамайлап найза салды эми.
Күчтөп сайып жүрөккө,
Шыкап найза батырып,
Сууруп алса ордунан,
Кызыл кан оргуп атылып.
Кайда жүргөн ким билет,
Гүлжигиттин куу тайган,
Таргынды калды качырып.
Азуу тишин аркайтып,
Толорсукка асылып.
Сууруп өттү борбуюн*
Кокуйлатып Таргындын,
Тилегин таштай катырып.
Ээсине болушкан,
Адамдай эстүү айбанды.
Долухан шилтеп кылычын,
Бөлө чапты тайганды.
Каарданып бакырып,
Калың элди жапырып.
Жигиттерин ошондо,
Бери кел деп чакырып.
Алып кел мында сулууну,
Өлгөнүн көзү көрсүн деп.
Бир жолу мындан түңүлүп,
Айтканыма көнсүн деп.
Эрдигим сулуу билсин деп,
Ичинен күлүп жактырып,
Айныбай мага тийсин деп.
Катуу кордоп сулууну,
Камчы менен сабатып.
Жигиттерге кайтартып,
Жалгыз койгон каматып.
Сулууну айдап келгенде,
Эр Гүлжигит баланын,
Өлгөнүн көзү көргөндө.

Жүрөгү жалын от болуп,
Ичи күйүп чок болуп,
Кайратын жыйып боюна.
Кайгысын сыртка чыгарбай,
Кайраның турду токтолуп.
Тиктеп туруп баланы,
Долухан менен Таргынды,
Акырая карады.
Жойпу Таргын ошондо,
Гүлгаакыга кеп айтат.
Канышасы калмактын,
Угуп турчу деп айтат:
Садагасы Гүлгаакы,
Агаң сүйлөйт тыңдачы.
Акылы жок немече,
Оюңду тетир бурбачы.
Атадан калган туяксың,
Болсо атың ургаачы.
Бышып калды ишибиз,
Бу тоскоолдук кылбачы.
Калмактан келген Долухан,
Баатыр экен абыдан.
Бой келбети башкача,
Кара чаар кабылан.
Башчы болуп калмактын,
Бактысына табылган.
Талканы чыгып жок болду,
Каршы чыгып кабылан.
Аттанып чыкса баатырга,
Алдынан каршы чыга албай,
Атагын уккан багынган.
Айткан тилди ал балам,
Акылдуу жолго сал балам.
Адамдын алпы Долухан,
Аялдык бар балам.
Долухан баатыр кан болот,
Өзүң болсо Гүлгаакы,
Каныша бойдон кал балам.
Сен жактырган Гүлжигит,
Азгырма шайтан болучу.
Кудайга жакпай кылганы,
Эр Долухан, Догондон,
Жер кучактап союлду.
Тийишем деген душмандын,
Тукуму калбай жоюлду.
Эси жокчо бузулбай,
Кайра акылың жый балам.
Хан Долухан көсөлдүн,
Эркеси болуп жүр балам.

Эч нерсе билбес кишидей,
Сүйлөдү Таргын кымыйып.
Сонун айтты баатыр деп,
Долухан турат жымыйып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Кайнаган ачуу ичинде,
Токтоолук менен чыдады.
Каны качып ичине,
Кызыл жүзү кубарды:
Акылдуу адам өңдөнүп,
Сүйлөбө Таргын кишиге.
Суу сепсең кайра жалындар,
Күйүтүм толду ичиме.
Токтолуп турам амалсыз,
Кесер элем тилиңди,
Кылганың толду шишиңе.
Ак киши болуп сүйлөйсүң,
Жетип коюп түбүмө.
Кыргыздын кыраан балдары,
Чын намысын ойлосо,
Жеткизбей соёр үйүңө.
Жыпылдап мактап ашкере,
Баатыр дейсиң Долуну.
Каракчылык ишти иштеп,
Кайнатып турса шорумду.
Сүйгөнүм эрди өлтүрүп,
Максатыма жеткизбей,
Байлап турса колумду.
Жазыксыз жанды өлтүрүү,
Каракчы айтчы сонунбу.
Тилегиңе жеткирбей,
Байлагыр тагдыр жолуңду.
Тарпка айланган кузгун чал,
Араны бузган бузук чал.
Угуп тургун Долухан,
Ала албайсың Гаакыны,
Ажыратып баатырдан.
Аксайган бузук Таргынды,
Кайната кылып бир жолу,
Айлына барып кызын ал.
Ала Таргын мен эмес,
Тузун таткан атамдын.
Аяп жүрүп өзүңдү,
Тазалап койбой көзүңдү,
Туткунуңда жатамын.
Муну айтып Гүлгаакы,
Башка сөзгө келе албай,
Ал Гүлжигит кайрандын,
Жанына басып барды эми.

Эки көзгө ошондо,
Толтура жашты алды эми.
Уктагандай Гүлжигит,
Жаткан кези суналып.
Бой киричи* жазылып,
Устукан сөөгү узарып.
Күлүмсүрөп көзүн жуумп,
Тирүүдөй жүзү кызарып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Баатырдын башын көтөрүп,
Маңдайынан сылады.
Күнөөлү сага менмин деп,
Кечирип койгун Гүлжигит,
Мен үчүн келип өлдүң деп.
Жашчылык кылып байкабай,
Ушул күндү көрдүң деп.
Жаныңа кошо жатууга,
Сен үчүн мен да өлдүм деп.
Бетине басып бек жыттап,
Көзүнөн жашы куюлуп,
Береним баатыр деп жыттап.
Түнүндө сулуу Гүлгаакы,
Камалып жалгыз жатыптыр.
Не болду деп баатырды,
Кайгыга терең батыптыр.
Издеп жүрүп бейбагың,
Жабыктан канжар таап алып,
Жеңине бекем катыптыр.
Мына ошондо Гүлгаакы,
Арка чачын жайды ошол,
Колуна канжар алды ошол.
Жигиттер жетип баргыча,
Колунан жулуп алгыча,
Как жүрөккө малды ошол.
Калмактардын Долухан,
Гүлгаакыдай сулууга,
Байкабай туруп алдатып,
Томсоруп туруп калды ошол.
Таргын жүрөт бакырып,
Сак болбойсуң иттер деп,
Жигиттин баарын жапырып.
Кайран сулуу Гүлгаакы,
Чолпондой жанган эки көз,
Шоола чачып көрө албай.
Безеленген булбул тил,
Сөз айтууга келе албай.
Кундуздай болгон кара чач,
Кызыл канга жуулуп.
Боз топурак жуурулуп,

Кекиртеги кысылып,
Токтоду деми буулуп.
Кызыл өңү кубарып,
Кериле түшүп жан берди,
Султан бою суналып.
Эки көзү жаштанып,
А, дүйнө көздөй жол тартты,
Гүлжигитти жазданып.
Догон менен Долухан,
Кылычын канга майлаптыр.
Кырк жигит менен кыздарды,
Немесин койбой жайлаптыр.
Кылычтап башын кыйыптыр,
Чогултуп келип аларды,
Дөбө кылып жыйыптыр.
Жоо келгенде тура албай,
Камынып кайрат кыла албай,
Гүлжигит бала эр өлдү.
Гүлгаакы сулуу тең өлдү.
Кыз жигиттин тобу өлдү.
Байкабай туруп алдырып,
Курбулары чогуу өлдү.
Шордуу эне Айымкан,
Аралап жүрүп жетиптир,
Өлүгүнө балдардын,
Эт бетинен кетиптир.
Боздоп ыйлап бышактап,
Өксүп ыйлап энекең,
Бооруна басып кучактап.
Көрүп туруп ушуну,
Ким чыдайт ага муңайбай.
Кандай пенде тура алат,
Көзүнөн жашын чыгарбай.
Угуп турган адамзат,
Кошо сыздап сай сөөгү,
«Кулунум» деп ыйласа,
Жанына карап тура албай.
Томсоруп турган калайык,
Эч бир арга кылалбай.
Ак булут бетке чүмкөнүп,
Азапты кошо тарткандай,
Ачык асман бүркөлүп.
Булуттун жашы тамчылап,
Кошо жашып көк дагы.
Муңканган дарты барчылап,
Ачуусу келип удургуп,
Кошулуп ыйлап жел дагы.
Ачууланып толкундап,
Көбүгүн чачат көл дагы.

Оюнда жок жаштарга,
Капилет ажал туш болду.
Жамгыр карга айланып,
Ак жайдан күнү кыш болду.
Гүлгаакыдай сулуунун,
Жел тийбеген жүзүнө,
Кар аралаш муз тоңду.
Алтындай жаштык сап болду,
Азапты салып башына,
Мына ушундай чак болду.
Кан жутуп ыйлап энекең,
Каран түн түшүп кайгырып,
Чолпонунан айрылып.
Кызыталак Догондун,
Шилисин кылыч кесиптир.
Уусу өтүп болоттун,
Шишиги мээге жетиптир.
А, дүйнөнү бет алып,
Шашкеге жетпей кетиптир.
Таргын элди башкарып,
Көтөрүлүп чакчаңдап,
Көбүрүп сүйлөп асмандап.
Борбуюн сууртуп тайганга,
Баса албай жүрөт аксаңдап.
Сакалдары бириндеп,
Тоодой болгон Догондун,
Өлгөнүнө күлүңдөп.
Алтын такка минем деп,
Калмакты жалгыз билем деп.
Ошол кезде Долухан,
Кез келгенин жекирип.
Баатырсынып ал турат,
Гүлгаакыны өлтүрүп.
Эңсеп келген оюна,
Билбестик кылып жете албай,
Өзү калды өкүнүп.
Байкабай туруп иш кылып,
Баш чайкап ката кетирип.
Таргынга Долу кеп айтат,
Душманың кайда бар деди.
Таап алып аларды,
Түп атасын таанытып,
Түгөл өчүң ал деди.
Таргын айтып Таранды,
Ини кылып Гүлгаакы,
Багып алган баланы.
Жүргүн эрте табалы,
Аны кармап алалы,
Ушу кезде жок кылып,

Кар жилигин чагалы.
Таранды издеп барыптыр,
Баатыр Догон көмүлбөй,
Өлгөнү итче көрүнбөй,
Как талаада калыптыр.
Таба албай чарчады,
Издеп жүрүп баланы,
Короо жайын бүт койбой,
Үйгө чейин карады.
Жата калып шыкаалап,
Ийинге чейин карады.
Карап турсаң Долухан,
Аскериң көрсөң кара таан.
Уккандардан жан чыгып,
Кереге уугун чечиптир,
Тоо аралап көчүптүр.
Кай кеткени билинбей,
Житип-житип кетиптир.
Аралап келип Чүй жакты,
Басып кирип айылын,
Баш ийдирип калмакты.
Мына эми сен Таргын,
Өзүң сурак кыл деди.
Таргын анда кеп айтат,
Угуп тур анда деп айтат:
Байсорун деген жер деди,
Өзүң барып көр деди,
Кадимки Ысык-Көл деди.
Өйүз-бүйүз конушкан,
Кошуна кыргыз эл деди.
Аган акыл таппасаң,
Айылын барып чаппасаң,
Салбасын деп бузукту,
Көрүп калып жүрбөйлү,
Көлдүктөрдөн кызыкты.
Байсорунга курулган,
Төрт-Күл деген чеп деди.
Үч катар сепил салынган,
Айланасы бек деди.
Турак кылып ошону,
Баш ийдирип баарысын,
Анан кийин кет деди.
Тилин алып Долухан,
Аттанып жолго чыгыптыр,
Аңгемесин угуптур.
Душман басып келди деп,
Гүлжигит, Гаакы өлдү деп,
Кырк жигит, кырк кыз кырылып,
Кордукту катуу көрдү деп,

Аны укканда калмактар,
Тоо таянып көчүптүр.
Болгон Көлдүн кыргызы,
Сыртка качып кетиптир.
Баласынын өлгөнүн,
Байдуулат шордуу угуптур.
Ботодой боздоп боортоктоп,
Карыганда куруптур,
Издеп таппай калышты,
Доргу менен Долонду.
Төкө баштап дайынсыз,
Чечендери жоголду.
Долуханга даай албай,
Мен баатырмын дегендин,
Нечендери жоголду.
Барып жетти Сорунга
Эси чыгып анын да,
Баш урунуп Долуга.
Кыйды Таргын ошондо,
Ар нерседен шекшинип,
Төрт-Күлдөгү сепилге,
Кирип жатты бекинип.
Туш-тушун койду бактырып,
Он өгүзгө сүйрөтүп,
Дарбазасын жаптырып.
Мына ошондо Долухан,
Туш-тушка киши чаптырып.
Калмак уулу болгонун,
Кайра жыйды көчүрүп,
Кайда да болсо таптырып.
Булар жатты күүлдөшүп,
Тынч жаткан элди дүрбөтүп.
Байдуулат кары ошондо,
Азаматтан таптырып.
Казак менен кыргызга,
Жөнөттү киши чаптырып.
Намыр менен Темирге,
Казактардын Албанга,
Аябаган балбанга.
Жетип кабар бериптир,
Бул жорукту укканда,
Коломолуу кол алып,
Аз гана эмес мол алып,
Токтоосуз жетип келиптир.
Намыр, Темир, Албандар,
Чүйдөн келип табышты.
Долухандын жайынан,
Толук кабар алышты.
Кайда экенин билишип,

Басып эки Кеминди,
Тору-Айгырды ашыптыр.
Тоо аралап токтобой,
Баатырлар катуу шашыптыр.
Өлөмүн деп санабай,
Гүлжигит, Гаакы куну үчүн,
Өзүнүн жанын аябай.
Ак-Суунун суусун кечиптир,
Айтылуу Кароол-Дөбөгө,
Жашырынып жетиптир.
Кароолчусун кармашып,
Камынтпай башын кесиптир.
Намыр, Темир, эр Албан,
Ошол Кароол-Дөбөнүн,
Чокусуна жатыптыр.
Терең чуңкур каздырып,
Көргөзбөй атын катыптыр.
Ат маты менен чуңкурга,
Он миң киши батыптыр.
Калмактар анда шекшинип,
Сыртка чыкпай сепилден,
Жатып алды бекинип.
Таңга маал сепилге,
Кирген экен билгизбей,
Алты жигит секирип.
Дарбазаны кайтарган,
Кароолчусун өлтүрүп.
Өгүз кошуп акырын,
Дарбазасын ачыптыр.
Анан кийин жигиттер,
Жетип кабар салыптыр.
Араң турган баатырлар,
Каптап кирип барышты,
Дүмөктү катуу салышты.
Капталында дарбаза,
Калмактар өзү ачыптыр,
Карабай артын качыптыр.
Кармап алып Таргынды,
Тирүүлөй шишке сайыптыр.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Эрлердин өчүн алыптыр.
Долуханды кармашып,
Токтобой башын кесиптир.
Айтылуу Сорун ошондо,
Карматпай качып кетиптир.
Карап туруп баатырлар,
Качкандын жолун бууган жок.
Көздөгөнүн тапкан соң,

Артынан түшүп кууган жок.
Калмактардын айлына,
Катуу ушак тарады.
Казак, кыргыз биригип,
Эми түпкө жетет деп,
Тукумун үзүп калмактын,
Түгөл кырып кетет деп.
Акылынан шашыптыр,
Аябай калмак качыптыр.
Токтобостон кетиптир,
Бир түтүн калбай көчүптүр,
Үрүмчү менен Капкага,
Үркүп кирип кетиптир.
Гүлгаакы менен Гүлжигит,
Экөө өлдү дегенде,
Адам калбай ыйлады.
Эсинен такыр чыгарбай,
Эстелик кылып арбагын,
Бүт калайык сыйлады.
Төөгө жүктөп алпарып,
Жайын терең оюптур.
Гүлжигит менен кырк баатыр,
Тоңго алпарып коюптур.
Чатырча салып кырматып,
Көк кызыл кылып сырматып,
Салган экен күмбөзүн.
Гүлгаакы менен кырк кызга,
Соң-Көлгө күмбөз салыптыр,
Белгиси кылып өзү жок,
Кылып кеткен кызматы,
Айтылып элде калыптыр.
Соң-Көлдөгү Чоң-Дөбө,
Гүлгаакынын мүрзөсү,
Ал экени аныктыр.
Түштүгүндө жыйырма,
Түндүгүндө жыйырма,
Күмбөз урап эскирип,
Дөбө өңдөнүп көп мүрзө,
Кырк кыздан калган тарыхтыр.
Кубарып өңү дат болбойт,
Жатса да жерде денеси.
Элдин ичин аралап,
Тирүүдөй жашайт элеси.
Ашык болгон эки жаш,
Бирин бири сүйүшүп,
Дагы эле жашап жүргөнсүйт.
Кайгысы жок ичинде,
Каткырып ойноп күлгөнсүйт.
Ысык-Көл менен Соң-Көлдүн,

Сымаптай тунук суусуна,
Чабандын кызы жуунса,
Кошулуп бирге жуунгансыйт.
Жаштар менен сүйгөнү,
Жанында карап тургансыйт.
Жарышып ойноп малчылар,
Көк бөрү тартып ойносо,
Тамаша бирге кургансыйт.
Кылымдар жерде жатса да,
Мүрзөсүн көк чым басса да,
Кыз, жигит бойдон картайбай,
Айтылып жүрөт дастанда.

«ГҮЛГААКЫ» ПОЭМАСЫНДАГЫ СӨЗДӨРГӨ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

Суп чапан	— Ак кездемеден же ак төөнүн жүнүнөн токулган, кездемеден жасалган баалуу чапан.
Мамили	— памил чай (кара чай).
Күрөөкө	— кымбат кездемеден кооздолуп тигилген сарт кийим, тон.
Дүрмөк	— кол салуу, жаңжал, чатак.
Кирич	— жаанын кергичи. Кээде жаа, саадак маанисинде да колдонулат.
Коломолуу	— 1) жаанын огун салуучу баштык. 2) саадак дегенди да түшүндүрөт.

«КЫЗ САЙКАЛ» — БААТЫРДЫК ЭПОС

«Манас» баштаган эпостордун, поэмалардын жаралышы, алардын көркөм мурас катары калыптаныш процесси узак мезгилди басып өткөн. Ар бир айтуучу же жаратуучу элдин өткөндөгү тарыхын, жашоо образын гана чагылдырбастан, анын келечегин, үмүтүн, кыялын берүүгө аракет жасашкан. Көркөм мурастар элдик идеяны чагылдыруучу негизги курал болуу менен бирге тарбиялык зор мааниге ээ.

Кыргыздын нукура элдик эпикалык чыгармаларынын ичинен «Кыз Сайкалдын» окуясынын көп тармактуулугу, кенендиги, эпикалык мүнөздө берилиши, каармандардын эпикалык образдарынын сүрөттөлүшү, көптүгү (102 каарман катышат) көркөмдүк өзгөчөлүгү жагынан кенже эпос деп айтууга толук негиз бар. «Кыз Сайкалдын» жанрдык мүнөзүн аныктоодо көптөгөн окумуштуулар кенже эпос деп жүрүшөт. Мисалы белгилүү окумуштуулар К. Артыкбаев¹, С. Кайыпов² жанрдык жактан эпос деп аныктама беришкен. Чындыгында ушул типтеги чыгарма болгон «Жаңыл Мырза» да эпос делип жүрбөйбү. «Кыз Сайкал» эпосунун сюжети толугу менен эпос жанрынын жүгүн көтөрө алат.

¹ К. Артыкбаев. «Сөз баккан жигит». «Кыргызстан маданияты», 1967, № 7, 17-февраль.

² С. Кайыпов. «Кыз Сайкал» макаласы / «Манас» энциклопедиясы. 1 китеп. Б., 1995, 367-бет.

Эпостун бир гана варианты бар. Айтуучу Орузбай Урмамбетов 1975-жылы «Кыз Сайкал» эпосун Кыргыз Илимдер Улуттук Академиясынын Кол жазмалар фондусуна тапшырган.³ Эпос жөнүндө айтуучу мындай дейт:

«Кыз Сайкалды» мен жазуудан мурун көп кишиден уктум. Алгачкы окуясын ыр аралаш кара сөз менен 1947-жылы Ак-Суу районундагы Кайырма-Арык деген жерден Кайдуу раматылык кишиден уктум эле. Андан кийин биздин айылдагы Акматаалы абам айтчу эле, айрыкча Манас менен Сайкалдын кезигүүсүн. Өзүм да окуяны башынан аягына чейин элге айтып берип жүрчүмүн, азыр да олтура калган жерде Кыз Сайкалдан баштап калсам кызыгып угушат. Кыз Сайкалды кагазга 1969-жылы түшүрүп бүткөмүн, бирок толук эмес эле. Кийин толук жетик кылып бүттүм го деген ойго келдим, эски жазуумду көчүрүп чыктым. Мындан башка Кыз Сайкалдын окуясын Чүйдөн, Ысык-Көл, Тянь-Шандан да уккамын.⁴

Демек, «Кыз Сайкал» эл арасында кеңири айтылган чыгарма. Аны өз алдынча чыгарма катары кагаз бетине жалгыз О. Урмамбетов түшүргөн.

Эпикалык традицияны өздөштүрүү жеңил-желпи иш эмес. Мында элдин тарыхын, этнографиясын, тилин, рухун, духун, сөз казынасын тереңден таанып билүү зарылдыгы турат. Элдик оозеки чыгармаларды айтуучулардын төкмөлүк-импровизатордук салттарын В. В. Радлов өзүнүн «Эпической поэзии и фольклора тюркских народов Сибири и Средней Азии»⁵ деген изилдөөсүндө кеңири изилдеп, айтуучулук — бул — чыгарманы кайрадан жаратуучулук экендигин түрдүү фактылык материалдын негизинде далилдеген.

Эпикалык жанрдагы баатырдын төрөлүшү, анын тез чоңоюшу, курал жарагы, минген аты, казатка даярдыгы, казат алдындагы кеңеш, согуштун жүрүшү, элдин, жоокерлердин жалпы абалы, баатырларга мүнөздүү көрүнүштөр, жылкы тийүү, кыздын сулуулугу, баатырдыгы, боз үйдүн көрүнүшү, тойго камылга, той, андагы улуттук оюндар, баатырдын өлүмү, аны акыркы сапарга узатуу, аш, табияттын көрүнүшү сыяктуу салттык мотивдик элементтерди ар бир айтуучу өз алдынча баяндап, жекече чыгармачылык өнөрканасында ишке ашырат. Бирок, дайыма эле жогорку деңгээлде жаралат деп айтууга болбойт Кээде чоң таланттардан үлгү алып, элдик бай казынадан сугарылса да үлгүлүү вариант, олуттуу чыгарма жаралбай калган учурлар кезигет.

О. Урмамбетовдун «Кыз Сайкалындагы» окуя «Манас» эпосунун сюжеттик өзөгүнөн алынган. «Манас» эпосунун окуяларынан алынган «Багыш», «Кан Кошой», «Толтой», «Билерик» эпостору, ошондой эле окуясы бир мезгилде өнүккөн «Эр Төштүк», «Жолой кан» эпостору да өз алдынча чыгарма катары кыргыз фольклорунда алган орду бар. Минтип чыгармадан чыгарма жаратуу түрк-монгол элдеринин, айрыкча чыгыш элдеринин фольклорунда («Тотунаме», «Миң бир түн») көп кезигет. Муну канатташ элдердин адабий мурастарындагы салттуу көрүнүш, өзүнчө бир ыкма десек болот.

«Кыз Сайкал» эпосунда окуя тээ алыстан башат алып, нойгут уруусунан чыккан Карача кандын кытай, калмактан келген жоолордон элин сактап, чеп куруп, жоокер курап, хандык милдетин адал моюндаганын баяндоодон башталат. Чыгармада элдин бирде тынч, бейпил, бирде чаңы асманга сапырылган согуштук жоокерчилик турмушу, жаратылыштын кооздугу реалдуу сүрөттөөгө алынган.

³ КИУАнын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун Кол жазмалар фондусу. (Мындан ары Инв. номери гана көрсөтүлөт). Инв. № 686 (5324.) Бир чоң жалпы (общая) дептер кол жазма. 311 бет. Чыгарма 4324 ыр сабынан турат. Кара сөз аралаш айтылат.

⁴ Инв. № 686 (5324).

⁵ В. В. Радлов. В кн. Образцы народной литературы тюркских племен. т. I. Ч. I. СПб. 1866.

Ошол жоокерчилик замандын шартында кимдин байлыгы көп, аскери күчтүү болсо экинчи бир элге кол салып, үстөмдүк кылып турганы маалым. Кытайдын Алакөб⁶ деген канынын алтымыш уулунун бири, ашкан бай, аскери мол Сагда кан нойгут, калмактарга кол салып, калмак кандары Улаң, Ушаңды баш ийдирип алат. Кооз жерине, байлыгына кызыгып нойгут Карача канга Догур деген белгилүү баатырын 25 миң колу менен жөнөтөт.

Эчен мыкты эр өлүп,
Эрдемсиген шер өлүп,

ат өлүгү менен эр өлүгү тоо болгон, суу ордуна кан аккан кыргын жүрөт. Карача кан жеңет. Муну уккан Сагда жинденип, бир чети Карачадан чочулап, экинчиден кан төгүлгөн согуш кылбай, Карачаны жөн сөзгө келтирүү аракетин кылып, кат жазып, Улаңды он жигити менен Карачага жиберет. Анда Алтын-Күрөк, Баян-Жүрөк деген малга, жанга жайлуу жерлерин сурап, жана да калмактар кандай салык төлөсө дал ошондой салык төлөп, кол кайырбай баш ийгиле, болбосо кайрадан согуш баштап, элинди чаап кыргын салам деп жазат.

Карача эли, кеңешчилери менен акылдашып, «ансыз да чоң кыргындан кийин алсырап турган элди бөөдө өлүмгө түртпөйлү. Сураганын берип, чыр-чатаксыз жашайлы» деген чечимге келишет. Сагданын айтканына көнүп, көптөгөн жылдар бою алык-салык төлөп турат. Ошентип, кытай Сагда Алтын-Күрөк, Баян-Жүрөктөй кооз жерлерди ээлеп, каалагандай шапар тээп, кара өзгөйлүгү ашынып, салыкты каалагандай алып, элди кыйноого салат.

Эпостун жалпы көлөмүнүн үчтөн бир бөлүгүн кыз Сайкал төрөлгөнгө чейинки окуялар, тактап айтканда Карача кандын айланасындагы окуялар түзөт. «Кыз Сайкал» эпосунун жалпы сюжетин үч бөлүккө бөлүүгө болот. Биринчи Карача кандын окуясы. Экинчи Сайкал төрөлүп, эр жетип, баатыр кыз аталып, кытай, калмактар менен согушуп, атасынын өчүн алып, элин биримдикте, эркиндикте кармап, кан Сайкал атыгып, жаамы журтка таанылышы. Үчүнчү бөлүгү Сайкал менен Манастын сайышы, акыреттик жар болуп, Манасты акыркы сапарга узатышы.

Көп жылдар бою төрөлгөн балдары токтобой, бала дегенде ак эткенден так эткен Карачанын Зуурабүбү аттуу зайыбы кош бойлуу болот. Эпикалык салт боюнча байыркы мотивдерден болгон — баласыздык жана түш көрүү мотиви чыгарманын өзөктүү окуяларын баяндоодо негизги ролду аткарган. Сырткы душмандардын запкысынан жабыр тарткан баласыз кан аялынын көргөн керемет түшүн жорутуп, кубанычка батат. Баатырдын типологиялык образын берүүчү белгилер, өзгөчөлүктөр туурасында бала бойго бүткөндөн баштап эле айтыла баштайт. Зуурабүбүнүн ай-күнү жетип, кыз төрөйт. Наристе жөн кыз эмес.

Кежигеде жалы бар,
Как соруда калы бар.
Кыз болуучу өңү жок,
Уул баладай түрү бар.
Оозун ачып ыйласа,
Баркылдаган үнү бар.

эр жигиттен артык, баатыр болчу белгилери менен жарык дүйнөгө келет. Кайраты кетип, карылык башына түшкөндө перзенттүү болгон Карача «кыз болсо да чунагым аман болор бекен» деп жаратканга жалбарат.

⁶ «Манас» эпосундагы Алооке «Кыз Сайкалда» Алакөб, Алакөө деп айтыла берген.

Айтуучу О. Урмамбетов чыгарманын негизги каарманы болгон Сайкалдын образын берүүдө фольклордо кезигүүчү, тактап айтканда эпикалык образга таандык болгон мотив, көркөм каражаттарды чебер колдонгону айкын көрүнөт. Сайкал жашынан тентек чыгып, өзү курактуулардан акыл эс, кара күч жагынан артыкчылык кылып, тегерегиндеги балдар менен кармашып, бүлүк салат. Токмок жеп калган баланын энеси:

Как баш кандын кызы деп,
Бүт кырылып эркеги,
Аман жүрөт ушу деп.
Ээн баш өсүп, ээ бербей,
Балдардын баарын урат деп.

Тирүү жүрсө шуркуя, Акыры бирди кылат деп, кармап, шилеп, Карачага тил тийгизет. Кан биринчиден кызынын тегин эместигин байкап, экинчиден тентек кызды алаксытып, сыртка көбүрөөк алып чыгайын деп эркекче тарбиялап, өзү менен кошо ууга алып чыгып, мергенчиликтин жайын, курал-жарактын, жоокерчиликтин сырын үйрөтө баштайт. Баатырларга мүнөздүү (эркекпи, кызбы баарында кезигет) бала кезиндеги тентектиги эпикалык чыгармаларда өзүнчө салт катары кезигет да, каармандын башкалардан өзгөчөлүгүн бекемдейт.

Сайкалдын «Карачанын Кыз Сайкал» атка конушуна он бешке жашы толуп, өз алдынча ит агытып, куш салып жүргөндө, беш кызды аттары менен кошо чалып салган эки жолборсту камчы менен чаап салышы, Карычал байдын ашында эр сайышка чыгууга киши табылбай, кыргыз, казактын намысын талашып, кытайдын Зарун канынын Кежир аттуу балбанына жекеге чыгып, сайып түшүрүшү, андан кийин отуз жыл бою

Көңүлү сүйгөн жерди алып, Санагы жок мал алып, Алтын күмүш зар алып, жүргөн Сагда кандын жосунсуз жоруктарын Шерик аттуу балбандан угуп, ыңгайлуу жагдайды күтүп жүргөн Сайкалдын кезектеги салыкты жыйноого келген кытайлардын сазайын колуна бериши. Зарундун көп колу менен Сайкалдын колунун кырчылдашкан беттешүүсүндөгү Сайкалдын жеңиши сыяктуу көптөгөн баатырдык эрдиктери себепкер болот.

Кыз Сайкалдын баатырдыгы жөнүндөгү кабар төгөрөктүн төрт бурчуна угулат. Доргу, Ушаң, Улаң сыяктуу калмак баатырлары да Сайкалга тең келе албай, же өздөрү да ич ара бириге албай, аргасыз чачырай баштайт. Ушаң айласы кеткенде Сайкалдын алдына келет. Эл баатыры акылга салып, биринчиден элди кырып жер тозутпай, экинчиден атасы менен жашташ кары кишини сыйлап,

Карыган эмес жаш болсоң, Калмак элге баш болсоң, Кесет элем башыңды, Көлдөтөт элем жашыңды, Чаңдатат элем жериңди, Чабат элем элиңди: — деп «алдыңа келсе атаңдын кунун кеч» дегендей Ушаң менен жөн жай кепке келет.

Айтуучу Сайкалдын образын берүүдө ар бир эпизоддук окуялардын берилишин, чечилишин бири-бирине окшоштурбай, каарманды түрдүү кырдаалдан алып көрсөтөт. Жалаң эле Сайкалдын эрдигин көтөрө чаппай, анын каршылашынын да баатырдыгын, өткүрлүгүн белгилейт. Терс каармандын образы аркылуу Сайкалдын асыл сапаттарын ачып берүүгө аракет кылат.

Арадан убакыт өтүп, Карача кан картаят. Далай электен өтүп, сынга толгон кыз Сайкал атасынын ордуна кан болуп «Кан Сайкал» атка конот. Атасынын көзү өткөндө чоң урмат, сый менен зыйнатына туруп, акыркы сапарга узатат.

Кыз Сайкалдын Манас менен таанышуусуна өбөлгө түзгөн окуя бул — Эр Кошой менен Сайкалдын жолугушу. Эр Кошой кол салган Сагда канды жеринен кууп чыгат. Кошойдон куугун жеген Сагда Сайкалды көздөй жөнөйт. Артынан

Кошой, алдынан Сайкал чыгып көптөн бери көкөйгө тийген душманды биротоло талкалашат. Кыз Сайкал Катагандын кан Кошойду сый-урмат менен тосуп, аздектеп коноктойт. Кошой баатырды кыраакы кыз сынап:

Катаганды кан Кошой, Кыргыздан чыккан эр экен. Адамдан артык турпаты, Анык туулган дөө экен.

Карылыгы болбосо,
Катагандын Кошойго,
Тийип алчу неме экен —

деп, баатырдыгын, мырзалыгын баалайт. Ушул окуядан кийин «Кыз Сайкал» эпосунун «Манас» эпосу менен түздөн-түз байланышы бар бөлүгү башталат. Белгилей кетчү нерсе, айтуучу О. Урмамбетов Кыз Сайкалдын Манаска жолукканга чейинки окуясын абдан кызык-туу, кеңири иштеген. Сайкал Манас менен сайышка түшкөн кезде бир элдин каны, эрдиги, баатырдыгы жаамы журтка белгилүү, сүйлөсө сөзү тең, күрөшсө күчү тең баатыр кыз болгон.

Айтылуу Көкөтөйдүн ашында Манас балбан күрөшкө киши таппай, Кошойду чыгарат. Кыз Сайкалга кабар жетпей, ашка барбай калат. Ошондо Кошой Сайкалдын келбей калганына арман кылып,

Айбаты ашкан эр эле,
Ургаачы жолборс дээр эле.
Карача кандын кыз Сайкал,
Кыйындык башка иш түшсө,
Жарай турган неме эле —

деп, анын баатырдыгын, шердигин, аруулугун, сулуулугун узун сабак кеп кылып өтөт. Кыз туурасындагы кабарды жүрөгүнө багып калган Манас, аш өткөн соң Бакайга жол баштатып, Алмамбет, Чубак, Сыргак, кырк чорону жанына алып, Кыз Сайкалды көздөй жол тартат.

Сайкал менен Манастын беттешүүсү, сайышы жөнүндөгү эпизод «Манас» эпосунун негизги варианттарынын бардыгында айтылат. Кыз Сайкал С. Каралаевдин вариантында нойгуттун каны Карачанын, С. Орозбаковдун вариантында калмак каны Карачанын (лакап аты Каткалаң) кызы.

С. Орозбаковдо Манас Текес кан менен беттешип жеңет. Туу көтөрүп, кан шайлоо үчүн эл арасынан ылайыктуу киши тандашат. Токсон миң үйлүү эли бар, жашы сексенге жетип калган Карачаны кан шайламак болушат. Ошондо Сайкал

Өкүмдөн жутап калгандай, Өлүп калган Текестин, Тоноп тонун алгандай, Жакшы болбос мунууз⁷ — деп, атасынын кан болушуна каршы чыгат. Текестин иниси Тейиш кан көтөрүлүп, чоң той берет. Тойдогу салтанатта түрдүү улуттук оюндар ойнолуп, эр сайышка ар улуттун өкүлдөрү чыгып, эл намысын талашат. Казак, калмак биригип бир баатыр чыгармак болуп, эр сайышка Сайкал чыгат. Атагы далайга кеткен баатыр кызга эч ким бет келип чыга албай коёт. Бакай «катындан качкан не жорук, туулбай кал» — деп сүйлөнүп, канча айтса да эч киши укпайт.

Түш оогондо Манас
Туубай калсын баарыңды,
Сайыштырып катынга,
Кетирдиңер арымды⁸ —

⁷ «Манас» С. Орозбаков /С. Мусаевдин редакциясы менен даярдалган академиялык басылыш / III китеп. Бишкек, «Кыргызстан». 1995-ж. 93-бет.

⁸ Ошондо 99-бет.

деп өзү чыгат.

Далайды кырып баш ийдирип, кылымга аты угулган кыргыздын кыйынын окус кылайын, кыргыздын журтун кырайын» деп кыз Сайкал эр сайышка кирет. Беттешүүдө Манасты Сайкал аттан оодара тартып сала жаздаганда, Акбалтанын Чубагы «эңиш эмес, сайыш» деп Сайкалдын атынын башына чаап өтүп, Манасты жөлөп алып калат. Сайыштын акырына чыкпай, Сайкал баш тартат. Сайкалды кайра сайышка чакырып, «Же жеңилбей же жеңбей кетпейм» деген Манасты «казак, калмак жыгылдык, алдың намыс акыр» — деп, араң кепке келтиришет.

Андан кийин кыз Сайкал, Айкөл Манас баатырдын, Көрүнбөдү көзүнө. «Нак ушуну алам» — деп, Манастын кетти эсине⁹.

Мында көрүнүп тургандай Манас Сайкалды жеңе албай калат, башкача айтканда Манас менен Сайкалдын сайышы акырына чейин чыкпай, Сайкал сайыштан баш тартат. Айтуучу подтексте «Манастын айбатынан жүрөксүгөн Сайкал экинчи ирет чыкпай коёт» деген ойду берет. Оюндун шарты боюнча баш тарткан жак жеңилген болот.

Саякбай Каралаевде Сайкал менен Манастын беттешүүсү туурасында экинчи бир эпизоддук окуяда эскерүү формасында берилет. Манас баатыр Бээжинди менден жашырып жүрүпсүң деп Алмамбетке таарынычын айтат. Алмамбеттин далай кыйын кезеңдерде намыска жарап, чын дилинен кызмат өтөгөнүн, анын ичинде

Алтынын талап алам деп, Карача кандын кыз Сайкал, Олжого тартып алам деп,

— Манас Бакайды баш кылып Чубак, Сыргак, Алмамбет, кырк чоросу менен кыз Сайкалдын жылкысына тиет. «Адамдын сырттан кыз Сайкал» чууну салып,

Баарысын сайды кыйратып, Ошондо, кызыл айза, курч болот, Кынап бердиң Алмамбет,

Алтымыш күнү атышка,
Жалгыз мага кошулуп,
Чыдап бердиң Алмамбет —

деп, Манас баатыр өткөндү эскерип, бирок ичинде жашырган сырыңды билбептирмин деп Алмамбетке катуу каарын төгөт¹⁰.

С. Каралаевдин вариантындагы Сайкал менен Манас туурасындагы эпизод менен «Кыз Сайкалдагы» эпизод үндөшүп турат. Сайкал ат үстүнөн Манасты көтөрүп алып, кайра ойлонуп,

Кыргыз элдин шери экен,
Ачуум менен ыргытсам,
Кыргыздын бели сынат деп,
Калжайып калган экен деп,
Кабарын укса кытайды,
Кайрадан кудай урат деп¹¹, —

атка отургузат. Манас эсин жыйнап, каары кайнап, чындап күчүн жыйнап, Сайкалды ат үстүнөн эңип алып кетет.

Багыш Сазан уулунун айтуусунда Манас менен Чубак нойгут кызы Сайкалдын Текеликтеги жылкысына тийип, айдап бара жатканда, артынан Сайкал жетип

⁹ «Манас» / С. Орозбаковдун варианты III том // С. Мусаевдин редакциясы менен даярдалган академиялык басылыш. Б., «Кыргызстан». 1995-ж., 109-б.

¹⁰ «Манас» С. Каралаевдин варианты // А. Жайнакованын редакциясы менен даярдалган Академиялык басылыш // Бишкек, «Шам» басмасы, 1998, 581-б.

¹¹ «Манас» II китеп. С. Каралаевдин варианты. Ф.: Кыргызстан, 1986-ж. 230-б.

барып чатак салат. Манас менен жекеме жекеге чыгат. Мында да Манас жеңиле жаздап, Чубактын жардамы менен Сайкалды араң жеңет¹².

«Манас» эпосунун Ош областынын Ноокат районунан (Ч. Сыдыковдон) жазылып алынган «Манастын эр Көкчө менен урушу» деген эпизодунда Манас кырк чоросу менен Көкчөгө бара жатып, өргүп жатып калышат. Кытайлардын кыз Сайкал келип, кырк чоронун аттарын айдап кетип калат. Манас кубалап жетип, Сайкал менен сайышат¹³.

«Манас» эпосундагы Сайкал туурасындагы эпизод эки традициялык учурду көрсөтөт. Биринчиден, Манас менен Сайкалдын кармашуусу же сайышы, экинчиден Сайкалдын жеңилип, акыреттик жар болушу. Бул мотив жогоруда айтылгандай ар бир вариантта ар түрдүү турмуштук кырдаалда, ар кандай мүнөздө берилген.

Эпикалык каармандын үйлөнүшү туурасында салттык эпизод же мотив ар түрдүү окуялардын өнүгүшүнүн бардык баскычтарында жолугуп, татаал конфликти, күчтүү ситуациялык абалды түзөт да окуянын ан-дан ары өнүгүшүнө же кульминациялык чечилишине өбөлгө болот.

«Кыз Сайкал» эпосунда баатырдык үйлөнүү мотиви Сайкал менен Манас туурасындагы эпизоддо күчтүү берилген. Сайкал жылкысына тийген Манастын кабарын угуп, «боконо сөөгү болк этип, бүткөн бою солк этип,

Ачылып күлүп, бүлүнүп,

Тилекти кудай берген экен,

деп сүйүнүп», Манаска чоң кайрат менен барайын, жылкыма тийген эренге бир тамаша салайын деп, акыл эсин жыйнап, даярданат. Ошол түнү түшүндө колуна Буудайык куш келип конот.

Бутуна таккан боо эмес,

Томого жок башында.

Туурга конбой чаркырайт,

Айнектей көзү жаркырайт.

Алтындан боосун тактырбайт.

Томого салса каттырбайт.

Ал аңгыча колундагы куш күн батышты көздөй учуп кетет.

Келечекте боло турган ишти кабарлоочу, белги берүүчү түш көрүү мотивин айтуучу орундуу пайдаланган. Көргөн түшүнөн көңүлү кирдеп, эмне болсо да тагдырдан көрөрмүн деген кайрат менен Манаска жөнөйт.

Манас Сайкалдын жылкысына тийип, бул чатактан кийинки беттешүү эпосто бир топ курч чагылдырылат. Жылкыга тийүү менен өзүнүн каршылашына чакырык (вызов) жасайт. Көңүлүн бурат. Жылкысынан, унаасынан ажыраган тараптын же элдик баатырдын душман артынан кубалап, өч алуусу жоокерлик замандагы турмуштук зарылдыктан пайда болгон көөнө мотивдерден экенинде талаш жок.

Түрдүү баатырдык ыкма билген, кара күчү Манас-танкем болбогон Сайкал, Бакай, Чубак, Сыргак, кырк чорону сайып, бардыгын чаң тополоң кылат. Жекеге чыккан Манасты да жыга турган болот.

Айкөл шер барат кейкейип,

Ээрден көчүк кыйшайып,

Сайкалды көздөй эңкейип.

¹² Багыш Сазан уулу. Инв. № 579 (1080).

¹³ Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми. — Ф., 1987, 24-6.

Ошондо баатыр кабылан,
 Алдырып ийсем өлдүм деп,
 А дүйнө жайды көрдүм деп —
 ачуусу келип, жолборстой түйүлүп, каны дүргүп чыгат. Сайкал өзүнчө ойлонот:
 Бул кылышым бекер деп,
 Аттан алсам Айкөлдү,
 Ааламга бул сөз жетер деп.
 Мен карабет Сайкалды,
 Журт маскара кылат деп,
 Кыраанын аттан түшүрсөм,
 Кыргыздын бели сынар деп, —
 «ак көңүлү кош тартып, кур кармаган колун бош тартып», «Манастын жеңишине
 шарт түзөт. Баатыр Манас намыстана түшүп, алп күчүн бүт жыйнап:

Эңкее түшүп Эр Манас,
 Эп дегизип Сайкалды,
 Эңип алды Эр Манас.
 Чын күчүнө салганда,
 Жеңип алды Эр Манас.

Манас менен Кыз Сайкалдын сайышы, Сайкал Манасты жеңип ала жаздап, араң дегенде Манастын жеңишке жетиши «Манас» эпосунун варианттарында да «Кыз Сайкал» баатырдык эпосунда да туруктуу айтылып, урунттуу жана кызыктуу окуя болуп эсептелет. Айрыкча, «Кыз Сайкалда» өзгөчөлөнгөн, кульминациялык эпизод болуу менен чыгарманын мазмундук жана көркөмдүк касиет сапатын тереңдетип турат.

Манастын Кыз Сайкал менен сайышынын себебин Кыргызчалдын Каныкей менен Чубактын байланышы бар деген ушагынан улам «аялым Каныкей начар чыкты, үстүнө Карачанын Кыз Сайкалын алам» деп атайын издеп барат. Бул Манастын эки аялы жакшы чыкпай, анын үстүнө олжо катын болуп, кийин Каныкейди ак никелеп алып, анын артынан ушак чыкканынан улам Манаска тең аял издөө үчүн өрчүтүлгөн окуя болгонун окумуштуулар изилдөөлөрүндө белгилешкен¹⁴.

Манас Сайкалдын ордосунда кырк күн өргүп, оюн, тамаша менен убакыт өтөт. Баатырдын жолго чыгар кези келип, кыз Сайкал:

Айкөлүм Манас ала кет,
 Ат берейин энчилеп.
 Атайын берген тартуум бул,
 Ардагыңа энчилеп, —

деп болочокто төрөлө турган уулуна кызыл буурул, тулпар чыкма тай берет.

Сайкал Семетейге тартуулаган Тайбуурул жана Сайкал туурасында «Каныкейдин жомогунда» Каныкей тарабынан кеңири баяндалат. Тайбуурул кайыптан туулган тулпар. Аны Каныкей ырымдап эч кимге көрсөтпөй багат. Каныкей өзүнүн жомогунда Семетейге Тайбуурул он эки жылдан бери ээсин күтүп жүргөнүн, Чалкуйрук, Аккула, Алгара, Кулансур, Телкүрөң сыяктуу тулпар аттардан өйдө турган, теңдешсиз тулпар экенин саймедирейт¹⁵. Ошентип, Манастын Сайкалды жеңишин, Сайкалдын акыреттик жар болушун көөнө

¹⁴ «Манас» С. Каралаевдин варианты // А. Жайнакованын жалпы редакциясы менен даярдалган академиялык басылыш. — Б.: «Кыргызстан», 1998; «Манас» энциклопедиясы, I китеп. — Б., 1995.

¹⁵ «Семетей» С. Каралаевдин варианты. I китеп. — Ф.: «Кыргыз-стан», 1987. 177-б.

салттык мотивдердин эпосто кеңири чагылышы деп карайбыз. Чыгарманын контекстинде Сайкалдын Манасты жеңип алсам «Кыргыздын бели сынат» деп, бир чоң элдин ар намысын ойлоп, өзүнүн аялдыгын унутпай, баатырдык намысын экинчи планга койгону окуяны курчутуп, философиялык, турмуш-тук реалдуу маанисин тереңдеткен. Экинчиден, кыз Сайкалдан жеңилсе Манас, Манас болбой калат эле. Бул айтуучулардын тапкан чебер табылгасы. Андан ары Сайкал «Каныкейге күнү болуп баруу уят» деп айтканы менен чындыгында, Сайкалдын жеке адамдык, аялдык бактысы да негизги маселелердин бири. Ошого карабай Сайкал кандык, баатырдык даражасын төмөндөтүп, бактысын бирөө менен бөлүшүп, күнү болуп жашагандан баш тартат. Ошол эле учурда канышаны сыйлап «Каныкейге күнү болбойм» деп, кызга таандык сыпайыкерчилик, адамкерчилик көрсөтүп жатат. Каныкей менен тайлашуу орунсуз деп түшүнөт. Манас кан болсо да ага токол болуу баатыр кыз, бир элдин каны — Сайкал үчүн намыс сезилет. Анткени менен Манастан ажыроо, аны менен жарык дүйнөдө өмүр сүрбөө Сайкалдын чоң трагедиясы. Айтуучу О. Урмамбетов мына ушундай психологиялык кайрыктарды подтексте берүү менен кыз Сайкалдын толук, салмактуу образын жаратууга жетишкен.

Сайкалдын лирикалык образы да поэмада аял затынын назиктигин, сулуулугун мүнөздөгөн символдор, эпитет, салыштыруулар аркылуу берилген.

Кайраттуу кара чачы бар, Капкара болгон кашы бар. Жууруп бирөө койгондой, Жумуру болгон башы бар. Кежигеде жалы бар, Как сооруда калы бар.

* * *

Тайгаланат суу жукпай,
Уздай аппак этинен.
Нур төгүлөт бетинен,
Каухардай жанып жалындап,
От чагылат көзүнөн.

* * *

Узун мойну койкоюп,
Уюткан кыттай олчоюп.

* * *

Токмоктой болгон кара чач,
Аркасына төгүлүп.

* * *

Короздой мойну койкоюп.

* * *

Көк сеңир тоодой көрүнүп.

* * *

Асмандагы жылдыздай
Ак булактын суусундай¹⁶.

Кыз Сайкалдын эпикалык образын О. Урмамбетов «арстан», «жаш жолборс», «бала жолборс», «шер», «берен» «баатыр», «кан Сайкал», «эр Сайкал», «долу», «эл башы» деген гипербола, эпитеттер менен берсе, С. Орозбаков «заары катуу», «каары катуу», «айбаты катуу», «жаалданган», «күркүрөгөн» «долу» деп баатырдык катаал мүнөзүн,

Акак тиштүү, койгон каш,
Жазы маңдай, түймө баш,

¹⁶ Инв. № 686 (5324) «Кыз Сайкал». О. Урмамбетовдун варианты.

Ак-кызылы бөлүнгөн,
 Айнектей көзү көрүнгөн.
 Нурдуу кызыл бети бар,
 Ууздан аппак эти бар.
 Короз моюн, кобул кол,
 Атаны сонун сулуу бол!¹⁷ —

деп, сырт келбетин сүрөттөйт.

Кыз Сайкалдын образы — аялдардын сулуулугун, назиктигин, баатырлыгын, чечкиндүүлүгүн, акылын, сарамжалдуулугун даңазалаган, жалпыланган көркөм эпикалык образ. «Манаста» да «Кыз Сайкалда» да Сайкал элин, жерин сырткы душмандардан коргоп, элдин биримдигин, көз карандысыздыгын жана өзүнүн аялдык намысын сактаган баатыр кыз, эл башында турган кан катары сүрөттөлөт. «Кыз Сайкал», «Баатыр Сайкал», «Кан Сайкал» аталып, Сайкалдын образынын эволюциялык өсүшүн көрсөтөт.

Эпосто Сайкал менен Манас акыреттик жар болуп ажырашкан күндөн тартып «арадан бир топ жыл өтүп», Манастын өлгөндүгү туурасында Каныкейден кабар келет. Кабарды Ажыбай деген чабарман кан Сайкалга жеткирет.

Айдай болгон эки бет,
 Аткып, аткып алды эле.
 Айкөл Манас шерим деп,
 Акыреттик эрим деп,
 Ай айланбай жедим деп —

оозунан жалын чыгып, көзүнүн жашы талаалап, «кош бөйрөгүн таянып, кошогу айтып» отуруп калат. Калайык акыл кошуп, эр Манастын жерине жөнөө зарылдыгын айтышат. Ошондо кыз Сайкал «Чал Буурулду баш кылып, алты жүз жылкы айдатып, алтымыш адам кошо алып», кең Таласка барып, кылкылдаган эл менен кошо кайран баатырды акыркы сапарга узатат. Алтымыш күнү Каныкей менен бирге зыйнатына турат. Кыз Сайкал өз жерине келгенден кийин:

Айкөл сенден ажырап, Бул жүрүшүм бекер деп.

А дүйнөлүк Манаска, Зайып болуп калган дейт. Кайгы толуп ичине, Майып болуп калган дейт. Кай кеткени билинбей, Кайып болуп калган дейт¹⁸.

Ушундай трагедия менен эпостун окуясы аяктайт.

Манасты акыркы сапарга узатууга Сайкалдын барышы туурасындагы эпизод «Манас» эпосунун С. Орозбаков айткан вариантында айтылбайт. Келгендердин ичинде Сайкалдын аты гана аталып өтөт.

С. Каралаевде Манас өлөр алдында Каныкейге керээзин айтып,
 Карача кандын кыз Сайкал,
 Убада кылган кеби бар,
 Өлөрүндө кырк күнү,
 Зыйнатыңа турам деп¹⁹, —

акыреттик жар болуп антташкан Сайкалды чакырт дейт.

Кабарга барган Ажыбайды Сайкал сабап, «Манасың бир өлмөк түгүл, миң өлсүн, барбайм» деп жолго салат. Бул кабарды уккан Манастын досу Көкбөрүнүн

¹⁷ «Манас» С. Орозбаковдун варианты. /С. Мусаевдин редакциясы менен даярдалган академиялык басылыш. III китеп. — Б.: Кыргызстан, 1995. 93, 100—109-беттер.

¹⁸ Инв. № 686. О. Урмамбетовдун варианты.

¹⁹ «Манас» /С. Каралаевдин варианты. II китеп. — Ф.: Кыргызстан, 1986. 230-б.

уулу 12 жашар Коёнаалы Кыз Сайкалга барып, аттан эңип алып, Сайкалды сабап, айдап келет. Коёнаалы Сайкалга жээн болот²⁰.

Мында көрүнүп тургандай бул эпизоддо С. Каралаев окуяны курчутуп, өзгөчөлүк киргизген.

Семетейчи Ж. Кожеков айткан «Семетей» эпосунда Бээжинден жарадар болгон Манасты кыяматтык жар болууга антташкан Кыз Сайкал алып келет. Манас Таласка келип үч жыл туруп калат. Манастын жаратынан айыкпай турганын сезген Каныкей менен Кыз Сайкал сарамжалын көрүп, Манастын тирүүсүндө күмбөзүн салдырып коюшат. Манас өлгөндөн кийин Кыз Сайкал менен Каныкей кара кийип, азасын кылат²¹.

Тоголок Молдодо Манас өлөр алдында жакындары менен бирге а дүйнөлүк жары Кыз Сайкалды да чакыртып, керезин айтат²². Манас өлгөндөн соң Сайкал Каныкей менен бирге кара кийип, Ашы-жытын бергенче, Арманын айтып Кыз Сайкал. Айкөл Манас султандан, Калганын айткан Кыз Сайкал. Манастан мурун өлбөй — деп, Көзүн жашка толтуруп²³, кошогу айтып олтурат.

Маркумду акыркы сапарга узатуу туурасындагы салттуу окуя «Манас» эпосунун бардык варианттарында негизинен окшош айтылып, айрым гана айырмачылыктар кезигет. Мисалдардан көрүп тургандай, Манас өлөр алдында Сайкалды атайлап алдырган. Кээ бир варианттарда жана «Кыз Сайкал» эпосунда Манастын керээзи боюнча баатыр өлгөндөн кийин Каныкей кабар берип алдырат. Кандай болгондо да Сайкал Манасты акыркы сапарга узатууга катышат.

Элдик баатырды жерге коюу, жоктоо, ашын берүү, күмбөз тургузуу сыяктуу салттык окуялар эпикалык чыгармаларда туруктуу түрдө орун алып, ага жакын адамдар гана катышат. Демек, душман маркумдун сөөгү кайда экенин билбесин, арбакты кордобосун, өлүктөн өчүн албасын деген ой менен сөөк койгон жерди өтө ишенимдүү адамдар гана билген. Манасты көмгөнгө да аз сандагы жакын, ишенимдүү адамдар барган.

Кыз Сайкалдын Манаска акыреттик жар болушу жана кайып болуп кеткендиги туурасында Манас изилдөөчү С. Алиев: «Кыз Сайкалдын Манастан жеңилип, ага акыреттик жар болушу, Сайкалдын күйөөсү бар экени айтылбагандыгы, Манас өлгөндөн кийин берген анты боюнча кайып болуп кеткендиги баатырдык эпосторго таандык салттык баатырдык үйлөнүү сюжетинин «Манас» эпосунда аталык-феодалдык коомдун бүлөлүк мамилелеринин жана түшүнүктөрүнүн нормаларына ылайыкталып өзгөртүлгөн түрдө да сакталгандыгын көрсөтүп турат»²⁴ — деп туура белгилеген.

Карачанын бир тууган иниси Жараштын эгиз уулдары Айтууган менен Күнтууганды Сайкалдын тарбиялап жүрүшү Сайкалдын мурасчылары катары өөрчүтүлгөн окуя. Анткени, Сайкалдын артында калып, элдин башында турчу мураскор керек болгон. Бул жоокерчилик замандагы турмуштук зарылдык.

Эми айтуучунун чыгармачылык өнөрканасы эпостун поэтикасы жөнүндө айтсак, О. Урмамбетов образдарды жаратууда, согуштук кырдаалды, кайсы бир жай окуяны баяндоодо, жаратылышты сүрөттөөдө көркөм сөз каражаттарын, тропторду пайдаланып, көркөм, элестүү, реалдуу берген. Мисалы,

Жаман үйдүн үзүгүн,

²⁰ «Манас». /С. Каралаевдин варианты. II китеп. — Ф.: Кыргызстан, 1986.

²¹ Инв. № 17. «Семетей». Ж. Кожековдун айтуусунда.

²² Инв. № 8. «Манас»/Манастын кичи казаты. II бөлүм. // Т. Молдонун айтуусунда.

²³ Инв. № 16. «Манас» Т. Молдонун айтуусунда.

²⁴ Алиев С. «Акыреттик жар» макаласы. «Манас» энциклопедиясы. I китеп. — Б., 1995. 73-б.

Жарты күнү ырдаган,
Жайсаң ырчы дагы бар —

деген туруктуу ыр түрмөгүн орду менен пайдаланып, образга конкреттүүлүктү берсе, «Он үчкө жашы келгенде бүт кыялы өзгөрүп, балалык түрү сезилбей, ар ишке көңүл болгон, көзгө атар мерген, атка саяпкер, ар ишке талапкер, кушка мүнүшкөр, ыгы жок күлбөгөн, адам сүрдөгөн, эркек кийимин таштап, кашы керилген, чачы аркага өрүлгөн, кундуз бөрктүү; кулундай сындуу көрктүү, өң түспөлдүү, келишкен сулуу да болду» — деген жорго сөздөрдөн Сайкалдын бойго жеткен курагын элестетүү кыйын эмес. Сөзгө бай, тили жатык, уйкаштыкты жыш колдонуп, ыр түзүлүшүнө көркөмдүк, ойго ырааттуулук берген. Же болбосо:

Жерге батпай күбүлүп,
Мөмөсү бышып шагынан.
Гекилик, кыргоол, коёнду,
Тезектен бетер теришти —

деген саптардан жердин байлыгын, аң куштун көптүгүнөн тезектей тергендигин, ууда жүргөндөрдүн анык мергендигин даана көрсөтөт. Ошондой эле түрдүү ыр формаларын, поэтикалык ыкмаларды колдонгондуктан, поэманын көркөмдүгү жогорулап, угуучуну өзүнө тартат, тажатма стилден оолак кылат.

Мөлтүрөгөн сен болсоң,
Бетиңе чыккан мең болсом.
Сен болсоң тоонун улары,
Мен болом чөлдүн тынары, —

деген саптар элдик ырдын нугуна салынып, лирикалык ыргак менен айтылат. Бул ыр саптары элдик ырларда да кездешет.

Жыйырма беш миң аскеринин өлгөнү өлүп, калганы дайнын билгизбей качып кеткенде Сагда кандын аскерин жоктоп:

Караңгыда адашып,
Тай жоголот дечү эле.
Үйрү менен жоо алып,
Мал жоголот дечү эле.
Колдон качып, боо тытып,
Куш жоголот дечү эле.
Жатка качып адашып,
Кыз жоголот дечү эле, —

деп айтканы замана поэзиясынын нускоо, үлгү ырларынын стилинде жазылган.

Албетте, элдик эпос көөнө сюжеттин нугунда айтылган менен профессионал адабияттын гүлдөө доорунда жаралып (жазылып) кээ бир учурда профессионал адабиятка оой түшкөн учурлары да кезигет. Муну учурдун таасири катары кароо керек. Кандай болгон күндө да «Кыз Сайкал», «Гүлгаакы» сыяктуу дастандардын жаралышы эпикалык жанрдын катарын байытып, изилдөө иштерине өзгөчөлүк киргизет.

«Кыз Сайкал» эпосунун негизги идеясы — элдин биримдигин, эркиндигин сактоо, коргоо, баатырлыкты даңазалоо. Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Гүлгаакы, Кыз Дарыйка сыяктуу элден чыккан баатыр кыздардын эрдигин, аруулугун, сулуулугун санжыралар.

«Кыз Сайкалдын» поэтикалык түзүлүшү өмүр баян түрүндө болуп, эпикалык чыгармачылыктын салтынан чыкпай, сюжетти цикл боюнча берүү формасы сакталган. Өз алдынча баатырдык эпос катары кыргыз фольклорунда алган орду бар.

ф.и.к Г. ОРОЗОВА

КЫЗ САЙКАЛ

(О. Урмамбетовдун айтуусунда)

Байыркы өткөн замандарда кыргыз элинде Нойгут уругунан чыккан Карача аттуу кан болгон. Ал адам Кең-Турпан тарабында Калмак кандары менен чектеш, элин жоодон сактап бирде жеңсе, бирде жеңдирип, кытай, калмак кандары менен тынымсыз кармашып турган. Кээде кытайдан кээде калмактан кол келип Карача кандын жанын тындырган эмес. Кең-Турпанды турак кылып, Жылгындуунун өзөнүнө чоң чеп салдырган. Буга кытай, калмак усталарын алдырып дүйнө сарп кылган. Кең-Турпан жоонун да, кербендин да басып өткөн жолунда болуп пайдалуу жагы көп болсо дагы, бирде зыяндуу жагы да болгон, Карача кан көп бүлгүнгө учураган. Өзүнө Коргон-чеп салып, чек арасын тактап, жер-жерге кароолчу коюп, душмандан катуу сактанып, зор коопсуздукта турган жалпы кербен, элчи, жай адамдар кандын эсебинен өтүп, анан кийин жол алып, Карачанын аймагынан өтө алган. Карача кан акылдуу, кыраакы, айлакер дагы адам эле. Калмак кандары менен кагылышса да элчилери сактап, көп жылдар чыр-чатаксыз жашаган. Карача кан көп бала көрсө да, балдары токтогон эмес бул жагынан көп капага батып сакал, чачы агарган, өзүнө аскер башчы шайлап элден чыккан курбулаш баатырлардын ишенимин арбытып жоо камында мыкты турган, эл сыйлап, эл кадырлаган карыя болгон. Жердин алыстыгынан өзүнө катарлаш кыргыз, казак жана башка кандарга аты кийин гана угулган.

Ошондогу Карача кандын баяны:

Кең Турпан деген жеринде,
Калың Нойгут элинде.
Карача аттуу кан болгон,
Кабары журтка даң болгон.
Төрт түлүгү шай болгон.
Катылып келген душманы,
Айласын таппай жай болгон.
Кара калмак кытайга,
Аты чыгып нар болгон.
Жоо тийгизбей асырап,
Калкы өсүп сан болгон.
Акыл менен эл сурап,
Калкына камкор хан болгон.
Тарап келген уругу,
Айтылуу нойгут тукуму,
Кайып кандын бир уулу.
Ээлеп жаткан жерлери,
Ала-Айгыр, Лобнор, Үч-Турпан,
Текес, Күнөс, Жылгындуу,
Күрөө да буга караган.
Жылгындуунун оюна,
Кең-Өзөндүн боюна,
Ар элден уста алдырган,
Алтындан ордо салдырган.

Тегерегин чеп кылган,
Темирдей катуу бек кылган.
Төрт чарчы кылып салдырган,
Көргөндүн көөнүн талдырган.
Ар бурчунда мунара,
Бийиктигин сураба.
Күнүндө ачык, түнкүсү,
Дарбазасы жабылуу.
Кытай уста жасаган,
Мунаранын үстүнө,
Жез коңгуроо тагылуу.
Кароол коюп күн, түнү,
Кан ордосу багылуу.
Чек арада чеги бар,
Таш орноткон чеби бар.
Чек аралаш жерлерде,
Башы ачылбай, ээ чыкпай,
Талашта турган жери бар.
Алты дайра куюшкан,
Айтылуу Лобнор көлү бар.
Айланасын курчаган,
Улуу, улуу тоосу бар.
Бийигине токтобой,
Улар учкан зоосу бар.
Карачанын жеринде,
Куланы кумда ойногон,
Кабланы күндүз жойлогон.
Кийиги малдай жайылган,
Өзөнү ташып сайынан.
Бадалдан басат маңкайып.
Бакандай мүйүзү арбайып,
Бугу-марал жаныбар.
Буттары узун тарбайып,
Аркар кулжа, текеси,
Мүйүздөрү калжайып.
Калың токой чер болуп,
Карагай, кайың, талы бар.
Адам атын билбеген,
Дүрүйө чөптүн баары бар.
Торт аяктуу, канаттуу,
Көрүп туруп көз тоёт.
Тоо, түзүндө жайнаган,
Нечен түркүн жаныбар.
Күкүгү сайрап таңшыган,
Безенип булбул балкыган.
Жалама зоонун бетинен,
Жай учуп барчын калкыган.
Уядан канат күүлөшүп,
Балапаны таңшыган.

Кара шынар, карчыга,
Шумкары көктө кайкыган.
Көк ирим дайра көлдөрдө,
Каз, өрдөк, ак куу чалкыган.
Ушул жерди жердешкен,
Ою менен ээлешкен.
Уругу Нойгут эл экен,
Карача кандын калкынын,
Уюткусу дээр экен.
Кыргыздан башка бул элде,
Ооп келген казак бар.
Уйгур менен дунган бар,
Жери менен жер болуп,
Эли менен эл болуп,
Эзелден бери турган бар.
Азыноолак түтүн калмактар,
Карача калкын кургандар.
Карача кандын жанында,
Ары баатыр, ары шер,
Айлакер мыкты берендер,
Айтылган сөзгө чечендер,
Жампоз, Күрөң, Тели бар,
Серке, Тунжур шери бар.
Ал Карача каныңдын,
Тең курбусу ушулар.
Канча кызмат кылынат,
Тикесинен турушуп,
Ар акылын бүтүрөт.
Баатырлар кеңеш курушуп,
Карача кан баш болуп,
Эрикбесе жатышат,
Эриксе ордо атышат.
Шумкар салып, куш салып,
Ит агытып, из чалып,
Илбесин деп барышат.
Ченине душман жолобой,
Көп жылдан бери Карача,
Көңүлү ачык, көөнү шат.
Калың Нойгут калкы аман,
Малы-жаны жалпы аман,
Бейкут жырғап жатышат.

Карача кан эч нерседен капарсыз жаткан кезде Ак-Тосор тоодогу кароолчу калмак ичин аралап чалып, укмуштуу катуу кабар алып келди. Бежинден Алакө* кандын 60 уулунун бири Сагда баатыр 70 миң кол менен жарактанып аттанып, кытайдын будунунан* бата алып, жолунан кезиккенди жайлап, жапайы кийикти малча айдап, сарамжалын сап кылып, дөөлөрүн сан кылып каптап келатыптыр. Алдынан эч жан айбат, кайрат кыла албай багынып бериптир деди. Эмесе ошол Сагда кандан кабар салалы:

Сагда кандын өзүнөн,
Аныктап кабар алалы.
Кытайлардын Алакө,
Андан кабар салалык.
Айбаты башка, заары күч,
Кандан кабар салалык.
Соорендиктин Алакө,
Кытайда кыйын кан эле.
Адамдан ашкан айлакер,
Амалы башка жан эле.
Ал Алакөө каныңдын,
Алтымыш уулу бар эле.
Арасынан мыктысы,
Ар кайсы жерде кан эле.
Чоюкан эле тун уулу.
Кайраты башка шер чыккан,
Сагда деген бир уулу,
Атасындай айлакер,
Баарынан кыйын тың уулу.
Ошо быйыл бул Сагда,
Кечилдерге кан болуп,
Атагы кетип даң болуп,
Кебез белбоо, кең өтүк,
Кечилдин каны Алакөө,
Бежинге жыйын куруптур,
60 уулун жыйыптыр.
Берендерин бүт жыйып,
Бөлөк жыйын кылыптыр.
Балдарына Алакөө,
Каарданып кеп айтат.
Ачуу чачып арбайып,
Ач буурадай калжайып,
Акыл сөзүн эми айтат.
60 уулум барында,
Ааламдын жүзүн чаламын.
Кургактан чарчы жер койбой,
Бендеден бир да эл койбой,
Суу, дайра, деңиз көл койбой,
Түгөлү менен чаламын.
Кулак угуп көрбөгөн,
Кандын баарын аламын,
Бул дүйнөнүн жүзүндө,
Бардык баарын аламын.
Каршылашкан жан болсо,
Башына балаа саламын.
60 уулум барында,
Бир көрөмүн чамамды,
Бир сураймын ааламды.
Ма караган жерлерди,

60 ка бөлөмүн.
Жерин бөлүп чек коюп,
Энчисине беремин.
Казынасын ачамын,
Алтынын суудай чачамын.
Балдарым барда тартынып,
Аянып неге жатамын.
Жана туруп Алакөө,
Жана мындай кеп салды.
80 миң черүү алам деп,
Жер дүйнөнү чалам деп.
Казынасы толтура,
Кандын баарын чабам деп.
Кулак угуп көрбөгөн,
Жерге чейин барам деп.
Какыраган кара кум,
Чөлгө чейин барам деп.
Тили, дини башкача,
Элге чейин барам деп.
Каяша айткан бар болсо,
Бар эсебин табам деп.

Алакө кан Бежинге бата албай, бекер карап жата албай, калың кара кытайдан 200 миң кол жыйып, курал жарагын камдады. Ошол жылы жайында деңиз бойлоп жортуулга жөнөдү.

Алакө кандын Сагда деген бир уулу кечилдерге кан болуп калган. Келерки жылы атасынын жолуна түшүп ар кайсы жерге адам жиберип чалдырып калмакта Ушаң, Улаң кандардан кыргыздын Карача канынан кабар алат. Бекер жатбай ошолорду каратам деп 70 миң кол жыйнап казатка чыкты. Ордуна кечилге кан кылып жаш Коңурбайды дайындады.

Алакөнүн Сагда кан,
Ары баатыр, ары шер,
Адамзаттан башка жан.
Айлакер, митаам, амалдуу,
Дүйнөгө көзү тойбогон,
Сан дүнүйө мал үчүн,
Кыргын салчу адамга.
Алтыны сайдай толсо да,
Аламын деген ааламды.
Зөөкүрлүктү көп кылган,
Төрөлөрдүн тукуму,
Сагда атын атабай,
Кан-төрө дешет ушуну.
Алыска казат алам деп,
Ааламдын жүзүн чалам деп,
Алты миң черүү кол жыйды.
Жетик күлүк ат камдап,
Кийерине тон жыйды,
Каруу жарак мол жыйды.
Сазаңшаң, Тыргоот, Шибеден,

Эрендерин тандады.
Каканчын менен Чымачын,
Калоодон эч жан албады.
Ошо күндөн опурап,
Алакө кандын ордосу
Азан-казан топурап,
Будунунун башына,
Кытайдын бурхан ташына,
Сагда барып сыйынып.
Ламасынын алдына,
Таазим кылып жыгылып.
Андан келип Сагда-кан,
Добулбасын кактырды.
Кол жыйылып келүүгө,
Замбирегин аттырды.
Жоо келгендей бу элди,
Ченеми жок шаштырды.
Алып чыкты кошунду,
Бежинден берки талаага,
Кошун барбай калаага,
Сагда төрө ошондо,
Баатырларын тандады.
Ар уруктун башына,
Кол башчысын шайлады.
Сазаңшандын элине,
Чаңжуңу аттуу балбанды,
Тыргоотторго Таранды,
Шибеге болду кол башчы.
Качыр минип кайкайган,
Шибелердин Сараны.
Адамдан башка бөлүнүп,
Кара тоодой карааны.
Мына ушул дөөлөрдүн,
Кабландай кайраты.
Оп тартчудай өңдөнүп,
Ажыдаардай айбаты.
Тай казандай баштары,
Аргамжыдай чубалып,
Аркасында чачылуу.
Арасын чычкан уялап,
Түйдөктөнгөн чачтары.
Тир укмуштай сүрлөрү,
Көп окшобой кейиптери,
Адамдан башка түрлөрү.
Күндөн бетер күркүрөйт,
Сүйлөгөндө үндөрү.
Тулку бойго чак келбейт,
Үстүндөгү кийгени.
Кере кулач далысы,

Мөңгүдөй болуп ийиндери.
Сазаңшаң, Тыргоот, Шибенин,
Адам уулу түшүнбөс,
Ар башка экен тилдери.
Ат көтөрбөй буларды,
Керик, качыр, шүдүңгүт*,
Укмуш жан экен мингени.
Ар бирөөнүн өзүндө,
Он эки балбан күчү бар.
Ар биринин кийими,
Атаң төөлүк жүгү бар.
Болот туулга, болот соот,
Бойлоруна кийгени.
Болот найза колго алып,
Кынсыз кылыч байланып,
Болот калкан колунда.
Алаңгир жаасы жонунда,
Жоо дегенде шайланып,
Ар биринин өзүндө,
Он эки балбан коштоо бар.
Тамагын камдап тапташып,
Алып жүрөт балбандар.
Бир жегенде ар бири,
Бир доңузга тойбогон.
Бир казан ашты бир ичсе,
Курсагы чыгып тойбогон.
Канжа* тартып куркурап,
Тай чабым жерден ургурлар,
Ыш жыттанып буркурап.
Ушулардын соңунан,
Калың кошун чубады.
Бет алган жакка чү дешип,
Берендер карап турабы.
Кумурскадай жыбырап,
Талаанын бети капкара.
Жердин жүзү көрүнбөй,
Колго толду ай талаа.
Туура кырк күн дегенде.
Колду сапка топтоду.
Кыжылдашып кыйла күн,
Санатын алган окшоду.
Кол санатын алганда,
Өрүүнгө бир күн токтоду.
Санат жетбей бул колго,
Чала кетип акыры,
Санатын салды болжолго.
Санакчылар ошондо,
Жетимиш миң кол деди.
Карап туруп тууралап,

Коргол салган дорбого.
Кол санатын алган соң,
Кайра жолго камынды.
Керней, сурнай, тартылып,
Добулбасы кагылды.
Баары уксун деп кошундун,
Замбирек үнү жаңырды.
Кара желек кан туусу,
Көтөрүлдү кылкылдап.
Аяк башы үч күндүк,
Адамдын башы былкылдап,
Кошун жолду баштады.
Күн батып таң аткыча,
Козголо элек арт жагы.
Кара чаң учуп буркурап,
Сөз угулбайт чуркурап.
Кошун өткөн жерлерде,
Корголчолук таш калбай,
Күкүм болду быркырап.
Туура аккан өзөн сай,
Сооло түшүп жылтырап.
Ала-була саздуу жер,
Урпак болду быркырап.
Көк шиберлүү көк мейкин,
Боз талаа болду кубарган.
Каптап өтсө талаада,
Жан калбайт го булардан.
Заманасын баарынын,
Кууруп кетип баратат.
Асмандагы канаттуу,
Жердеги төрт аяктуу,
Кырып кетип баратат.
Алды аркасы узарып,
Кылкылдаган калың кол,
Жылып кетип баратат.
Кол аркасы көрүнбөй,
Кара туман чаң болуп,
Адам, айбан дебестен,
Көргөндүн баары таң болуп.

Сагда баатыр калың кошуну менен кытай калмактын чек арасына келип токтоду. Ала жүргөн Ордо чатырын тиктирип койду эле, чек арада Чатыр шаар пайда болду.

Бул кошун каптап келе жатканда эле жолунда эч жан калбай, ал эмес калмактардын кароолчусуна чейин качып жөнөшкөн. Эртеси эртең менен туш-тушка кытайлар дүрбү салып караса жапайы жүргөн малдан башка айланада бир жан көрүнбөйт. Менин кабарымды укканда булардын жүрөгү катуу түшкөн экен, эми бизге даап келе албайт. Жолдон тоскон жоо жок экен, эки күн өрүүн алалы, ага чейин эч ким каттабаса чегин тепсеп кирип мүшкүлдү башына салалы, эл-жерин басып алалы, кан ордосун көрүп, казнасын бөлүп алабыз деди.

Эмки сөз калмак кандары Улаң, Ушаң кандан болсун. Сагда кандын 70 миң кол менен жерди каптап келе жатканын көрүп катуу чочуп калкына коркута буйрук берген. Кимде ким жолунан чыкса аталы, жеткени эч адам калбай качып, мал жаны менен көчүп, чек араны ачык, ээн калтыргыла деди. Биз болсок катуу даярданып туруп Сагда канды тозгон бололук, кокустан кетсе иш оңолуп, алдына келип айтканына көнүп, сураганын берип тынчып жатып калалы. Биз муну кылсак Сагда кан токтобой бурутту көздөй жортуул чалып кете берет, муну менен кармашуу кыйын. Эгерде муну менен бир кармашса Карача, Кошой, Жаангер, Текечи, Тээкчи, Кашкардын Карабек кандары кармаша алат, согушса ошолор согушуп, кырылса ошолор кырылсын да, эмне болсо да ошолор болсун деп Сагда канга сый камдап алдына барган жери:

Ушаң кан менен Улаң кан,
 Экөө бирдей кытмыр кан.
 Кең олтуруп, кеп кылып,
 Убаданы бек кылып,
 Мергендерин жыйдырып,
 Торолмо-Саздын түзүнөн,
 Ой-Арчанын үстүнөн,
 Жапайы каман чочкодон,
 Үйүрү менен кыргызып,
 Бир дөбөгө жыйгызып,
 Куйкалатып бышырып,
 Сагда канга сый кылып.
 Кымыздан арак тарттырып,
 Доңуз менен аракты,
 Төөгө жүктөп арттырып,
 60 жигит жанында.
 Барган экен эки бек,
 Сагда кандын алдына.
 Аттан түшүп жүгүрүп,
 Тизеси жерге бүгүлүп,
 Таазим кылып, баш ийип,
 Келинден бетер жүгүнүп.
 Саламын айтып сабылып,
 Сагдага турду багынып.
 Баатыр Сагда каныбыз,
 Саламды алик алыңыз.
 Улук төрөм алдында,
 Калмактардын айлынан,
 Келип калган чагыбыз.
 Улук төрөм сен келип,
 Бар экен биздин багыбыз.
 Тозуп келдик атайлап,
 Кан төрөм сенин алдыңдан.
 Арып ачып келди деп,
 Ал сурайлы деп келдик,
 Калмактардын айлынан.
 Каталык кылсак кечиргин,
 Касиеттүү таксыр кан.

Сагда кан келет дегенде,
Кароолчуну шаштырдык.
Черүүнүн баарын таратып.
Чек араны ачтырдык.
Аскериң эс алганча,
Айылга келдик чакырып.
Баатыр Сагда жүрүңүз,
Биздин сыйды көрүңүз.
Не кааласаң бүт даяр,
Жакшылыкта көөнүбүз.
Сурайм десең эл даяр,
Көрөм десең жер даяр,
Алам десең жан даяр,
Ааламдан чыккан шеримсиң,
Адамдан чыккан эримсиң.
Билеги күчтүү арстандай,
Бирим Сагда өзүңсүң.
Камдалуу Сизге үйүбүз,
Чакырдык төрөм жүрүңүз.
Камылгалуу дап-даяр,
Камдап койгон сыйыбыз.
Ээн талаага калтырып,
Жарабайт төрөм мунубуз.
Сагда төрөм алдыңа,
Кол куушуруп турубуз.
Жай олтуруп эс алып,
Алы-жайын калмактын,
Андан кийин угуңуз.
Чакырдык каным барыңыз,
Жалпы калмак зубундан,
Аныктап кабар алыңыз.

Сагда кан эки кандын саламын алик алып, айтканына кумары канып, каткырып күлүп, бүткөн бою жибип төрөлөргө төр жактан орун берди. Сагда канга сый кылып алып келгендерди түшүртүп, Сагданын алдына туюк бышкан доңуздан койдуруп, көөкөрлөгөн арак алгызды. Ошондо жай олтуруп Сагда он эки көөкөр арак ичип, бир доңузду мүлжүп койду. Калганын чатырга катып, бүтүн бойдон басып калды.

Сарамжалың күтө бер, каалаган күнү барамын деп эки канды узатып өзү алп уйкуга кирди. Алты күн болот дегенде ойгонуп кол башчы төрөлөрүн чакырып, Сагда кандын кеңеш кылып турганы:

Улугум, төрөм байкагын,
Жалпы угуп менин айтканым.
Башынан менин сөзүм бар,
Дегенимен кайтпаймын.
Кырааным Жожу угуп тур,
Кыйла жерди чаласың,
Көңүлүмө жаккандай,
Бир сонун жерди табасың.
Ортоңку тоону урчуктап,

Оролмо-Тоонун тумшуктап,
Ордо куруп жаткандай,
Ойноп көңүл ачкандай,
Аттанып жолго чыкбаймын.
Ушул жерге кыштаймын.
Кыш айланган жазында,
Жортулду өзүм баштаймын.
Эртең Догур төрө сен,
Жыйырма беш миң кол менен,
Чанжуну менен Таранды,
Бул экөөнү аласың.
Буруттардын төрөсү,
Карача канды чабасың.
Акылды менден үйрөнбө,
Эсебин өзүң табасың.
Жеңген арал сеники,
Сан жетпеген калың мал,
Сап алтын, күмүш меники.
Баш ийишип уккандар,
Разылык билгизип,
Андан кийин Сагда кан,
Ордосуна киргизип,
Көөкөрлөп арак бергизип,
Көк каман этин жегизип.
Төрөлөрүн эритип,
Көпкө олтурду шаттанып,
Сагда баштап баатырлар,
Колго келди аттанып.
Коюлган кошун такталып,
Кол башчы Жожу башкарып,
Буйругун берди Сагда кан.
Бөлүнүп чыкты бер
Чаңжуну эли Сазаңшан.
Кериле минип кутургур,
Түпөксүз* найза колго алып,
Жалаң кылыч байланып.
Жоо дегенде шаңданып.
Тыргооттордун Таранды,
Качыр минип кайкайып,
Мунун да укмуш карааны.
Буда чыкты бөлүнүп.
Опол тоодой көрүнүп,
Шайма-шай жанда жарагы.
Догур колду башкарып,
Жөнөмөк болду аттанып.
Добулбас үнү жаңырып,
Замбирек үнү чаңырып,
Ушулардын үнүнөн,
Тоо кабышып жаңырып.

Сагда кан Догур баатырды 25 миң кол менен Карача канга атказды. Калган элүү миң черүүнү Жожу төрө бешке бөлүп, башына беш төрө шайлап, аш тамагын камдатып быйыл кыштайсың деп буйрук берди. Андан кийин жанына 60 жандооч жигит алып Ушаң кан менен Улаң канга келгени:

Айтканыңа көндү эле,
Ушаң кандын ордого,
Улугу Сагда келди эле.
Ал аңгыча болгон жок,
Аттан алып эпилдеп,
Сый көргөзүп эки кан,
Өзү чуркап декилдеп,
Кан төрүнө өткөрүп,
Кытай кур белден чечтирип.
Кебез өтүк, кең күрмө,
Кечилдердин Сагда хан,
Орун алып олтурду,
Кандын төрү жагынан.
Жайы килем салынган,
Ар жерине балпайтып,
Аюу талпак салынган.
Туш-тушу жарык болсун деп,
Алтымыш чырак жагылган.
Арстан, жолборс шерлердин,
Кебин жасап катырган.
Төрт бурчуна коюлган,
Асыл таштан чоң бурхан*.
Алты баштуу ажыдаар,
Кан тагына тартылган.
Түркүгү күмүш чоң ордо,
Каалгасы алтындан.
Орун алып олтурду,
Жоросу менен Сагда хан.
Чыканака койдуруп,
Куш жүнүнөн мамыктан.
Дасторкону салынып,
Ар түркүн тамак коюлуп,
Арагы келди куюлуп.
Тамака карап олтуруп,
60 төрө, Сагда кан,
Башкасына көөнү жок.
Арака ичин толтуруп,
Үстү-үстүнө домболоп,
Ичкен сайын алдырап,
Устукандан тер чыгып,
Муундары шалдырап,
Чаалыгып келген Сагда кан.
Чалкасынан бир түшүп,
Көзү уйкуга кетиптир.
Коркуратып ошондо,

Коңурукту салыптыр.
Калган кытай төрөсү,
Катар уктап калыптыр.
Бул жорукту көргөндө,
Эмне шумдук болду деп,
Жүрөгү чыгып кабынан.
Былк этип басбай жанынан,
Өлсө азапты көрдүк деп,
Улаң кан менен Ушаң кан.
Жыргап уктап ал жатса,
Жылас алгыр кан жатса,
Өзүнчө кайгы болушуп.
Уктаган канын тик багып,
Ойгото албай коюшуп.
Эки күнү өткөндө,
Капталына толгонуп,
Кан Сагда турду ойгонуп.
Тизеси жерге бүгүлүп,
Ушаң кан өзү жүгүрүп,
Жез дагыра, миз* кумган.
Колуна алып белендеп,
Жүз чайкатты төрөнү.
Барган сайын маалкатып,
Балакеттүү Сагданын,
Ашып барат өнөрү.
Тоюп алган Сагда кандан бөлөгү.
Башка айткан сөзү жок,
Кайра олтуруп тамакка,
Кайра кирди аракка.
Күрптөй болуп күүлөнүп,
Эки канга ошондо,
Болду сонун тамаша.
Каарын төгүп жинденди,
Каадасын салып кан Сагда.

Сагда кан катуу ойго келип, өзүнчө күңгүрөнүп сүйлөнүп, эки канга жинин чачып күүлөнүп турду. Анткени ичинен ойлоду, булар өзүлөрү алдымда жүгүрүп турушат, жигит-жалаңдан кызматчысы жок өңдөнүп, көрсө булар мага чын баш ийип, чын кызмат кылайын деген экен. Андан көрө мен көп сырымды алдырбай бул экөөнү алдыма кызматчы кылып бара-бара кандыкты да өзүм алайын. Эч адам каршы чыккан жок, калкка да кадырым жеткен окшойт. Булардын казнасын ачтырып, карк алтынын сарп кылып, өзүмө оюмдагыдай ордо салдырайын деди.

Эки канды аттантып, элиндеги усталарды тандатып жыйдырып, карагай кайың кыйдырып, кытайларга кыш куйдуруп бышыртып ордо салдырып турган жери:

Кечилдердин Сагда кан,
Устаны жыйды сандаган.
Ордо салып киришти,
Күн өткөзбөй арадан.
Сепил салып четине,

Чоподон кышты куйдуруп.
Калыңдыгын тогуз кез,
Калың кылып кургузуп.
Ар бурчуна сепилдин,
Төрт мунара тургузуп.
Эшигинин бетине,
Ажыдаар кебин тарттырып.
Башкалардан канча артык,
Көркөмдүгүн арттырып.
Ченеми жок кенебей,
Алтын, күмүш сарп кылып.
Дарбазанын башына,
Сагда баатыр өз атын,
Алтындатып жаздырып.
Жаңы ордону жай кылып,
Ичкени жалаң май кылып,
Сагда кан жатты зөөкүрлөп,
Бар көңүлүн шат кылып.
Кызматында эки кан,
Айткан ишин бат кылып.
Ата журтка жат болуп,
Кандык аты жоюлуп,
Төрө деген ат конуп,
Улук Сагда зор болуп.
Кызмат кылды эки кан,
Тамандары чор болуп.
Бөөдөсүнөн кабылып,
Бөлөкчө жаман кор болуп,
Жүргөн эле башында,
Баатыр Сагда келет деп.
Бурутту барып жеңет деп,
Тилекти кудай берет деп.
Эми жүрөт ичинде,
Убайым тартып эки кан,
Бул Сагда качан өлөт деп.
Кан башыбыз кул болуп,
Жамбашыбыз сыз болуп,
Деп ошентип эки кан,
Ичинде кайгы муз болуп.

Карача кан Сагданын кабарын уккандан кийин ордосуна тынчып жата алган жок. Муну билип туруп камынбай коюшум болбойт. Эртедир кечтир Сагда менен кагылышамын. Андан көрө камылганы бышыктайын деп Карача кандын камынып, жоонун жолун тосуп аттанган жери:

Катуу кабар сөз угуп,
Кайраттанды Карача.
Кыйын жумуш болчудай,
Ойлонуп аны самаса.
Кошунду, колду жыяйын,
Куу ыргай каскан кыяйын.

Карап турбай камынып,
Жолун тосуп чыгайын.
Алакө кандын арамы,
Күтбөгөн жерде турайын.
Калкандуусун кагайын,
Туулгачаны туурайын.
Кыдыр чалып, бак берип,
Жол ачкан болсо кудайым.
Деп ошентип Карача,
Кан добулун кактырды.
Карааны алыс бектерге,
Атайлап киши чаптырды.
Кан ордонун үстүнө,
Казат туусун тактырды.
Жарагын алып шайланып,
Гүл азыгын байланып,
Туш-туш жактан кол келди.
Аз гана эмес мол келди.
Эрен келди, эр келди,
Найзакер нечен дөө келди.
Жарак жабдык артканга,
Качыр, эшек, төө келди.
Чомун артып бүктөттү,
Азык-түлүк жүктөттү.
Сарамжалы бүткөндө,
Буйрук кылды Карача.
Жол тоспосок болбойт деп,
Жоо күчүнө жараша.
Дарбазасын кактырды,
Кан ордосун жаптырды.
Кандай заман болот деп,
Казынасын кактырды.
Ордо адамдын баарына,
Жанына жарак тактырды.
Алты кабат Ордону,
Сакчы коюп бактырды.
Таң азанын чактыртып,
Эрте намаз окушуп,
Эсил жандан чочушуп,
Жаратканга жалынып,
Жарагын байлап камынып.
Эр Карача баш болуп,
Эми атына минди ошол.
Алдындагы Тоо-Буурул,
Бугу чылбыр, ак тизгин,
Алла деп колго илди ошол.
Добулбасын кактырып,
Керней менен сурнайын,
Бакылдатта тарттырып.

Күн чыгардын алдында,
Кошунун тизди сап кылып.
Токтобой жөнөп колду алды эле,
Сагда канды бет алып,
Аттанып жөнөп калды эле.
Тыным албай Карача,
Басып өттү Баянды.
Тепчиди дайра Саянды,
Жер чегине жеткенде,
Улуу-Тоонун оюнан,
Улагар суунун боюнан,
Кошуну тынып жай алды.
Сабы менен сап болуп,
Кароол коюп туш-тушка,
Карача жатты сак болуп.
Каршысы Сагда кан менен,
Кармаш болор чак болуп.
Кыйла күнү Карача,
Жол тиктеди зеригип.
Жолдоштору эригип,
Араң турат баатырлар,
Алуучу куштай теминип.
Ал аңгыча болгон жок,
Чалгынчы менен кароолчу,
Улуу-Тоодон аттанып,
Ушулар келип калганы.
Ал Карача каныңа,
Жетип кабар салганы.
Дааналап көрүп келдик деп,
Алакө кандын Сагданы.
Баш ийгенин дагы айтты,
Калмак элдин кандары.
Мунаралуу чоң сепил,
Ордосун көркөм салганы.
Анык болду каным деп,
50 миң кошун кол менен,
Сагданын кыштап калганы.
25 миң кол менен,
Аттанды деп биз жакка,
Чаңжуңу, Таран балбаны.
Сазаңшаң, Тыргоот чыгыптыр,
Ал жерде калып калганы.
Булардын катуу жолу деп,
Жыйырма беш миң колу деп,
Өзгөчө катуу жиндери.
Качыр эмес, ат эмес,
Башка айбан деп мингени.
Жерге тиет чачтары,

Тай казандай баштары.
Адамдан башка түрлөрү,
Күркүрөйт күндөй үндөрү.
Баары кырка дөө деди,
Ат көтөрбөс алптардан,
Кыйласы келет жөө деди.
Муну укканда Карача,
Түгөл экен жанында,
Курдаштарын караса.
Жампоз, Күрөң, Тели бар,
Серке, Тунжур шери бар,
Куланды, Кудаш эри бар.
Ал Карача каныңдын,
Ишенген шери ушулар.
Тикесинен турушуп,
Баатырлар кеңеш курушуп,
Эр күчүнө салышат,
Көрөлү деп урушуп.
Бет алышып кармашсак,
Ар амалга салбасак.
Каптап кетип жүрбөсүн,
Кериги* менен тебелеп.
25 миң черүүгө,
Чын айтсак кай жан теңелет.
Жыйырма беш кошун кол болсо,
Каруу жарак мол болсо,
Текши баары дөө болсо,
Теңинен көбү жоо болсо,
Тил билбеген макулук,
Келе жатса жабылып.
Баштаган Дорбу кан болсо,
Балакет ошол жан болсо,
Айланы мындай кылалы,
Атка минип жаракты,
Бойго илип текши туралы.
Лоб дайрадан кечерде,
Жолун тосуп чыгалы.
Жабылып сууга киришип,
Алды алдынан акканда,
Берки өйүздү бет алып,
Жан талашып жатканда,
Кызыкты буга көрсөтүп,
Ошондо кыргын кылалы —

деп, Карача баатырлар менен кеңеш куруп, калың колду тосуп кандай талкалоонун амалын кылып, ойдун тереңине тунуп турду. Чынында эле 25 миң колго алакандай болгон Карачанын 6 миң адамы үркөрдөй болуп көрүндү. Анын үстүнө Сагда кандын кандай гана болбосун эч жерде жеңдирбейт деген эң ишенимдүү, каардуу Сазаңшаң, Тыргоот уругунан кураган жалаң баатыр, дөөлөрү эле. Булар урушса канга тойбогон, жөндө тамакка тойбогондор. Ар

биринде эң кеминде он эрдин күчү барлар, урушбай багынып берейин десе да булар тилге көнчү немелер эмес. Карача кан элинин түрүн караса жоодон коркуп апкаарыбай, эч бирөө калтырабай, эрлери эрденип, шерлери шерденип, күлүп турат. Ошондо баарынан улуусу Жампос баатырдын Карача канга жана калкка, колго карап айтып турган жери:

Ардактуу каным Карача,
Абайлап байкап олтурсам,
Ар нерсе түшөт санаага.
Казатка кирген турабыз,
Урунчук тоонун талаада.
Ар акылы табылар,
Аттанып чыккан душмандын,
Көптүгүнө караба.
Кайратты катуу кылалы,
Чыныгы өзүң айткандай,
Кашаттан тосуп туралы.
Өйүзгө кечип чыкканда,
Жапырт найза суналы.
Бул амалды кылбасак,
Аныктыгы белгилүү,
Каптап кетсе бул элдин,
Аягына чыгары.
Бир кишиге беш киши,
Алды алдынан жабышса,
Таркабайбы кумары.
Андан айла болбосо,
Жол жүрүүсүн созолу.
Айтылуу Баян-Жүрөктүн,
Бөксөсүнөн тосолу.
Алдында аты арыса,
Ач болуп, мууну талыса.
Оңунан келип жүрбөсүн,
Ошондо чыксак чабышка.
Кошунун кошчу Сагда-кан,
Ошол кан калса алыста,
Жаман ат калар биз
Киргизсек жоону айылга,
Бел байлап коюп өлүмгө,
Бек туралы намыска.
Ардактуу каным Карача,
Абайлап байкап олтурсам,
Ар нерсе түшөт санаага.
Казатка кирген турабыз,
Урунчук тоонун талаада.
Ар акылы табылар,
Аттанып чыккан душмандын,
Көптүгүнө караба.
Кайратты катуу кылалы,
Чыныгы өзүң айткандай,

Кашаттан тосуп туралы.
Өйүзгө кечип чыкканда,
Жапырт найза суналы.
Бул амалды кылбасаң,
Аныктыгы белгилүү,
Каптап кетсе бул элдин,
Аягына чыгары.
Бир кишиге беш киши,
Алды алдынан жабышса,
Таркабайбы кумары.
Андан айла болбосо,
Жол жүрүүсүн созолу.
Айтылуу Баян-Жүрөктүн,
Бөксөсүнөн тосолу.
Алдында аты арыса,
Ач болуп, мууну талыса.
Оңунан келип жүрбөсүн,
Ошондо чыксак чабышка.
Кошунун кошчу Сагда-кан,
Ошол кан калса алыста,
Жаман ат калар биз
Киргизсек жоону айылга,
Бел байлап коюп өлүмгө,
Бек туралы намыска.

Ары ойлонуп, бери ойлонуп көрүшсө мындан башка акыл-амал жоктой көрүнүп, карап турбастан калың кол Лоб дайранын калың четине ыгып, көрүнбөй бугуп, Сагда кандын колунун келатканын көрүп, кумардан чыгып турушту.

Догур да оңой амалдуу куу эмес эле. Лоб дайранын жээгине келгенде колду токтотуп, туш-тушка дүрбү салып, алысты чалып, ар тараптан кабар алып турду. Көз салып караган жактан эч нерсе жоктой көрүндү. Догур кан Лоб дайранын жээгине жакын келип, жулунуп аккан көк ирим тереңин көрүп, тегеректеген кеңешчилерин бөлүп, акыл куруп турду.

Ошондо Догур: суунун агымы катуу, түбү терең, эни кенен экен, дагы бир жагы күн кечтеп да бара жатат, күн дагы бүркөө тартып турат. Сууга чыланып чыксак анан күн ачылбай жаап берсе, караңгыда кайсалап, караган бутакка жашына албай, көрүнгөн жерде томпоюп жүрбөйлү. Анын үстүнө бул дайранын күзүндө кирген акыркы ачуусу экен, бөөдө каарына калбай биздин түнөп калганыбыз эп го. Эрте туруп таңга маал дарыя тартылганда кечсек ошондо оңуна келер. Беркилер Догурдун бул акылына көнбөй, оюна келгенин бербей, жаалдашып эрте кечип, аркы өйүзгө өтүп бир жолу өргүп жатмай болушту. Догур кыйылып туруп зорго макул болду. Эмесе деди Догур: мен нечен дайра кечип көргөмүн, бирден тизилип кечкенде дайраны бууп, саал кармагандай болуп, суунун күчүн күчөтүп алабыз. Азыр суу боюна тизилип туруп каз-катар салып кечебиз. Алды аркабыз тозулбай суу жолу бош болуп, суу урмагы аз болуп, аман-эсен кечип кетебиз, — деп айтканындай кылды. Буга кыңк дебей калганы түгөл моюн сунду. Колду 25 сапка тизгенде туурасы үч чакырым жээкти ээледі, ошондогу көп колдун сууну кечкен жери:

Агып жаткан Лоб дайра,
Агыны катуу күркүрөп.

Көбүгүн чачып көк ирим,
Көргөндүн бою дүркүрөп.
Тай чабымдай эни бар,
Көк ирим жеген бийик жар,
Куюлма болгон жээги бар.
Аркан бою тереңи,
Абайлабай кечкендин,
Агып кетер жери бар.
Ал аңгыча болгон жок,
Кашаттын куму бур этип,
Туз сураган кой өңдүү,
Кыйкырышып чур этип,
Аттуу, жөөлү дебестен,
Сууга кирди күр этип.
Камчы салып такымга,
Качыр, ат минген дөөлөрү.
Калбай барат алардан,
Ат көтөрбөс жөөлөрү.
Өлөмүн деп самабай,
Кулач урду өйүзгө,
Өлгөнүнө карабай.
Агып жаткан дайранын,
Өлчөмүн көрүп кенебей,
Кебелишпейт бири да,
Коркуу жок экен кенедей.
Каз катары бузулбай,
Сал* согулган немедей.
Агып сууга киргенде,
Бирден чумуп чыгышып,
Андан кийин баратат,
Бир-бирине ыгышып.
Чаңжуну менен Таранды,
Алар карап турабы.
Жардын жээгин уратып,
Чаңды асманга буратып,
Керик менен качырды,
Камчы салып чуратып*.
Сууга кирди кенебей,
Суучул экен мингени.
Кетип барат кебелбей,
Сууга сүзгөн кемедей.
Агынын катуу үрөтүп,
Толкунун жарып жиретип.
Тили жок жаткан жоо менен,
Тил билген адам күрөшүп.
Суунун үстү шаң болуп,
Көргөн адам таң болуп.
Аралары үзүлбөй,
Кадимки аккан сал болуп.

Топ бузулду бириндеп,
Бир азыраак барганда,
Опурулуп калың жан.
Орто чендеп калганда,
Көтөрүлүп деңгели,
Көк ийрим дайра калкылдап.
Булут ойноп нөшөрлөп,
Чагылган үнү чартылдап,
Шамал чыгып маңдайдан,
Жамгыр төктү шатырап.
Үшүк басты аларды,
Ат маты менен калтырап.
Кыйындары баратат,
Кыймылдабай жулунуп,
Жалакай аттар андан көп,
Ээсине баш бербей,
Кайра тартты бурулуп.
Аты кайра тарткандар,
Аркы өйүзгө өтө албай,
Берки өйүзгө кече албай,
Каалаган жерге жете албай,
Кайсалактап бүлүнүп,
Чын жанынан түңүлүп,
Капталынан жыгылып,
Канча бири дайынсыз,
Чөгүп жатты кырылып.
Суунун үстүн карасаң,
Өкүрүк менен бакырык.
Чыңырып жылкы кишенеп,
Качырлар салып айкырык.
Аккандан жалпы жөө агып,
Ат минген жалаң дөө агып,
Төрт аягы асмандап,
Комдолгон жүктүү төө агып.
Дайранын бети чуу болуп,
Айткан сөзгө тил албай,
Күркүрөгөн дөөлөрдүн,
Көргөн күнү буу болуп.
Бөөдө ажал түшүп башына,
Чындап шору катышып.
Карап жатты Карача,
Кошуну менен баарысы,
Тамашага батышып.

Калың кошундун бул жоругу, көргөн кордугу ойдогудай иш болду. Канчалык агып жатса да колдун карааны кебелбегендей көрүнөт. Күн батардын алдында алды жанталашып, жээкке чыкмак болду. Күн баягыдан жааганы сээлдеп, шамал басылбай кайра уруп турду. Лоб дайранын күүлөнгөн эпкини кечкендерди катуу ылдыйлатып, күүсү менен кыйла төмөн жактан чыгармак болду. Бул туш кашаты тик, жээгинде караган-токой жок чоң ачык эле. Карача кан суудан чыккандарды

баатыр, найзакер-кылыччандарды жиберип тамаша салып, калганы тез жетип
Баян — Жүрөктөн тосуп кадимки урушту баштамак болушту.

Ошондогу баатырлардын капыстан келип кол салып турган жери:

Айтканындай Карача,
Чыныгына келди деп.
Каалагандай бир кудай,
Чын тилекти берди деп.
А деп суудан чыкканда,
Тип-тик кирип барышып,
Не экенин билгенче,
Тегеректей калышып,
Канча болсо ошонун,
Текши башын алышып.
Мүңкүрөгөн кургурга,
Мүшкүлдү минтип салышып,
Бир жагынан карасаң,
Күчөнгөн дайра агызып.
Кызыкты минтип кылды эле.
Жайнаган колду четинен,
Ою менен кырды эле.
Ошондо дагы көп кошун,
Топ жазылып бөлүнбөйт.
Канча кыргын тапса да,
Түгөнчүдөй көрүнбөйт.
Күүгүм кирип күн батып,
Моокумдары канышты.
Канча бирин кыйратып,
Кыйындыгын мындан бил,
Алар да салды урушту.
Мылтык атып, жаа тартып,
Суу үстүндө келатып.
Кырылганын кошундун,
Көптөн кийин көрүшүп.
Кайраты барлар калтарбай,
Жээке чыгып келишип.
Бир заматтын ичинде,
Коргошун ок, сыр жебе,
Жамгырдай кылып төгүшүп.

Карача кандын адамдары катуу кыргын салган менен жамгырдай төгүлгөн
окко чыдай албады. Капырдын өнөрү артык экен деп урушту токтотуп качып
жөнөдү. Ошондо да эрден чыгым болуп, аты өлүп жөөлөгөндөр көп болду. Кокус
таң атканга калсак тирүүлөй жеп кетер деп караңгыда качып жөнөдү.

Калың кол жээкке чыгып, урушту токтотуп, мылтык үнү тынып, бир аз туруп
калың камышты, токойду өрттөп киришти. Чоң өрттөн, алоолонгон оттон айлана
тегиз жарык болду. Тирүү калгандары кийимин сыгып кургатып, аттарын
жабуулап, алсызына жардам берип уйку ойго келген жок.

Эртең менен күн чыкканда караса, суудан аман чыккандары алигиче самсып,
суу болуп, үшүп жатыптыр. Лоб дайранын жээгинде ат өлүгү, эр өлүгү тоодой
болгон экен. Догур баатыр кошунун ачык талаага жыйгызды. Ачыккан аскерлер

өлгөн аттардын бирин койбой союшту да, шишкебек кылып тоюшту. Үшүгөнү жазылып кайраттанып алышты. Канча адам жок экенин түгөлдөп чыкты. Көп адам жок болуп, ат кырылып, ок-дары, курал, тамак-аш дайынсыз агып жок болуп, аябай алсырай түшкөн экен. Тирүүсү он сегиз миң болуп, 7 миң адам өлгөнгө чыгарылды.

Доргу баатыр суу кечерде чабалын алдыга салып, берендери артта калган эле, ошолордун дээрлик баары аман калганына сүйүндү, өлгөнүнө катуу күйүндү.

Кечеги суу кечерде тил албай, конуп калууга макул болбогондордун аман калгандарын түгөлү менен башын алдырды, анан кийин бизге амал менен кыргын салган ким болду деп из чалдырды. Жолдо өлгөн өлүктөрдү, токумчан ок тийип өлгөн аттарды көрүп буруттан экен деп аныкташып, изине салып жөнөдү. Догур баатыр баштагыдай эмес өтө аярланып, жоо жарагын даярланып, аз жол жүрүп, көп өрүүн кылып, ыңгайлуу жайга конуп, колду сергитип жаткызып, санаты жок кийиктен мергендерге аткызып, канжыгага азык-түлүгүн камдатып баратты.

Кошун Текечинин тоосуна келгенде токтошуп, жол башчылар топтошуп турганда, Догур кеңеш эмес мындай буйрук берди. Кошунду үчкө бөлдү. Эң мыкты дөөлөр, эрлери көп Сазаңшаңды изге салып, чалгын чалып, бурутту барып чаап алууга буюрду. Булар тике кирип буруттун кошуну менен согушмак болду. Калган эки бөлүгү анын артынан акмаламак болушту. Буга кайраты ашкан, нечен жол баскан, урушка дасыккан Бараң деген жол башчы дайындалды. Керикке минген Чаңжусу баш болгон алптарды алдыга салып, 6 миң кошун алып, кылчайбай жолго чыкты. Калгандары кеп кеңешин курушуп, артта калышты.

Булар жата берсин, эмки сөздү Карача кандан салалык. Кошунга кыргын салып, жамгырдай октон аман калып, аттуу-жөөлү беш жүз жигит барып көргөндөрүн айтып турган жери:

Ассалоомалейкум,
Кан Карача каныбыз.
Көргөн менен билгенди,
Айталы кабыл алыңыз.
Араң качып кутулуп,
Өлүмдөн келген чагыбыз.
Жарты сөздү калп айтсак,
Токтотбой башты алыңыз.
Шейит болуп ал жерде,
Тирүү кайттык жармыбыз.
Кылчайып кайра качпасак,
Чыгар эмес дайныбыз.
Өчөшкөн менен каапырга,
Өлчүдөйбүз баарыбыз.
Конобу десек калың кол,
Сууга кирди бешимде.
Колдун алды кылкылдап,
Сүзүп чыкты кечинде.
Туш келген жерден кечишти,
Салбай эле кечүүгө.
Жалпы сууга киришти,
Сал болуп суудан өтүүгө.
Чубап кечет деп турсак,

Каз катар колду тизишти.
Уу-чуу түшүп калың кол,
Анан сууга киришти.
Жээке чыгып келгенин,
Капысынан качырдык.
Башын кесип кылычтап,
Кыйланын шорун катырдык.
Дагы сонун иш болду,
Алла таала кудайдан.
Биз жака. болуп жакшылык,
Чагылган атып чартылдап,
Жамгыр төгүп шатырап.
Суунун бетин карасак,
Алды алдынан аккан көп,
Алдастап агып жаткан көп.
А дегенде билген жок,
Алды жатса кырылып.
Өлгөн адам тоо болуп,
Үстү, үстүнө жыгылып.
Бир маалда сезип калды окшойт,
Калың кошун айкырып.
Алдында болгон окуя,
Артына жетти айтылып.
Аңгыча салды карасак,
Суу үстүнөн биз жака,
Жапырт мылтык атылып,
Жамгырдай жаа тартылып,
Ок төгүлдү жамгырдай,
Алакандай жер калбай,
Коёрго башты жашырып.
Кайрылып уруш кыла албай,
Качып бердик огунан.
Кайрат кылып тура албай,
Көптүгүнө салганда,
Жибердик суудан чыгарып.
Кырган менен түгөнбөйт.
Тажаганда токтодук.
Ээ боло албай биз калып,
Октон шейит болгонду,
Коё албадык жашырып.
Жамгырдай ок жааганда,
Жанталашып бул жанды,
Ала качтык качырып.
Алда кайда кетсек да,
Мылтык үнү тынган жок.
Таң атканча атылып,
Токойду өрттөп салышты.
Тыйпыл кылып, жок кылды,
Карагай, черди, камышты.

Таң атканча кобурап,
Уктабай таңды атырды.
Бир тындырбай аткылап,
Мылтыктан түтүн бүркүштү.
Жердеги төрт аяктуу,
Асмандагы канаттуу,
Неме койбой үркүттү.
Күн чыкканда бурулуп,
Лоб дайра жээгин карасак,
Кара талдай дүмпүйөт.
Дагы эле көп карааны,
Кырылгандай болду эле,
Кыйла аскер адамы.
Камынган жоо көрүнөт.

Күчтүү экен курал жарагы —

деп баатырлар бардык болгон баянды төкпөй, чачпай баштан аяк айтып токтоп, өлгөндөрүн жоктоп, көзүнө жаш алып басылды. Беркилер да катуу кайгырып кайра бири-бирине кайрат айтып жоону жеңүүнүн акылына өтүштү. Карача кан айлына Өмүр баатырды жиберип төрт миң кошун чогултуп, эки күндүн ичинде бизге келесиң деп, артын караса кара чаң созулуп калың кол келип Карача кандын кайраты ташый түштү. Кан желегин кайкалата аштап асманга көтөрүп, келе жаткан колдун жолун тозуп, Баян-Жүрөктөгү Саян кара талаасынын учу-кыйрына көз жетпеген түздө турду. Ал аңгыча найзасы асман тиреген алптар алдына түшкөн кол көрүндү. Карача кандын аскери — колу аттан түшпөй таң калып көзүн айырбай карап турду. Алар үн жетер жерге келип токтоду. Абайлап Карача көзүн салса колдун карааны 5—6 миңдей эле окшоду, дагы артынан кол көрүнөбү десе караан жок. Ошондо таң калып, бул жоругун көргөндө Карача кан шаңданып колун сүрөп, кайратын үрөп айтып турган жери:

Жампоз, Күрөң, Тунжурлар,
Куланды, Кудаш курбулар,
Жалпы турган кыраандар,
Айтканыма кулак сал.
Мобу келген кошундун,
Турушунда кызык бар.
Адамдан суук көрүнгөн,
Райында бузук бар.
Алы күчүнө чиренип,
Келген экен ушулар.
Болгон колу бул болсо,
Буйдамга койбой жеңебиз.
Булардай кылып бизди да,
Эр деп тууган энебиз.
Кайрат күчкө салалык,
Жалтанбастан баралык.
Санга бөлбөй санааны,
Сандалып жатбай камалып.
Алдында минген айбаны,
Аянбай кечкен дайраны,
Балбандыгы болбосо,

Ылдамдыгы жок экен.
Жүз түрлөнүп келсе да,
Ушулар бизден эр эмес.
Кыйынсынган кыйыны,
Кабылан бизден шер эмес.
Касын салып кармашсак,
Биздин күч андан кем эмес.
Кол эсебин карасак,
Ошондо дагы тең эмес.
Тилекти кудай берген го,
Бүт кырылып калганы.
Ажалы жеткен келген го,
Аябай катуу киргиле,
Аркыратып күлүктү.
Ураан тартып дем менен,
Катуу салып бүлүктү.
Алдынан чыкпай буларга,
Капталынан баргыла,
Тоң моюн доңуз мингени,
Тоорумай уруш салгыла.
Абайлатбай качырып,
Аркасынан шаштырып,
Жарагын тартып алгыла, —

деп Карача сөзүн айтып бүтүрүп сарамжал күтүшүп турганда, Бараң баатыр да кошунун жайгарып, акылын айтып башкарып Карача кандын колунун түрүн көрүп калтарып, бир аз апкарып турду. Колдун карааны, саны да көп көрүнүп, эмнеге келдик деп бөлүнүп, Догурга келтирип ичинен сөгүнүп, кылчайып кошунун карап, ачуусу тарап, Чаңжуңу жекеге чык деп саап, элине дагы мындай деди: жекеде алсак да, алдырсак да тобуңарды бузбай чогу-чараң уруш салгыла, бөлүнсөңөр тегеректеп кетет да, жалпы түпкө жетет. Бул сөздү алдыңкы укканы арткысына айтып колдун акырына жеткизди.

Керик минип кейкейип Чаңжуңу жекеге чыкты. Кыргыздардан жашы кырктардан ашкан, жеткен балбан, неченди алган Жамгырчынын Жантели аттуу уулу чыкты. Ошондогу эки баатырдын сайышы:

Догур кандын Чаңжуңу,
Минген экен керикке.
Эми келип ачуусу,
Калың колдун ичинен,
Жетип турган алпы ушу.
Караандуусу чоңу ушу,
Адамдан башка зору ушу.
Жекеге чыкты Чаңжуңу,
Керкилең минип чамынып.
Ачуу чачып паччагар*,
Көк камандай чамынып.
Алдындагы кериктин,
Тумшукта мүйзү аркайып,
Кулактары шалпайып,
Үстүнө ээр чак келбей,

Ыңырчак токуп таңуулап,
Ысыкта өскөн мал экен,
Алып жүрөт жабуулап.
Карап турсаң Чаңжуңу,
Каарды катуу баштады.
Соккон желге бириндеп,
Сакал, мурут, чачтары.
Кыр муруту коркоюп,
Көзүн жапкан каштары.
Аркы, терки сөздөрү,
Алакандай көздөрү.
Жалаң темир кийгени,
Жалаң кылыч илгени.
Ооздуктан неме жок,
Октолу керик мингени.
Кызык экен ушунун,
Айткан жака тил алып,
Ою менен жүргөнү.
Эрки менен имерип,
Айбан тилин билгени.
Чаңжуңудай балбан жок,
Кармаган колдо калкан жок,
Чоң зүңгү найза бетке алып.
Алдындагы керикти,
Бир кулдурап кепке алып.
Чоң зүңгү найза колго алып,
Качырып жөнөп калды эле.
Жантели эрди бет алып,
Кетип барат оюнда,
Күүлөнгөн бойдон жетем деп.
Найзалабай ушуну,
Күү менен коюп өтөм деп.
Кара тоодой карааны,
Кесир кармап найзаны,
Кемсинтип барат баланы.
Алдын тосо качырды,
Жамгырчынын Жантели.
Ачуусун салып бул дагы,
Айбаттанып киргени.
Өлүмдөн коркуп баатырда,
Жок экен такыр сүрдөнүү.
Беш асыйда быштырган*,
Торайгыр экен мингени,
Төрт аякта ала бар,
Маңдайында кашка бар,
Камбар ата нак тулпар,
Жылкыдан чыккан башка мал.
Сүмбөдөй сулуу семирген,
Жал, куйругу төгүлгөн,

Жүгүргөндө элирген.
Буудай шаңдуу көрүнгөн,
Тизгин уруп, какбаган,
Башка камчы чаппаган.
Кылыч, найза, камчыдан,
Жалтанып кайра качпаган.
Казатка минчү чын тулпар,
Күн, түнү сыйлап таптаган.
Жамгырчынын Жантели,
Кара тору өңү бар.
Кайнардай жанган көзү бар.
Мурутун толгоп имерген,
Кулакка толгоп жиберген,
Арстандай жүрөктүү,
Жолборстой билектүү,
Беттешип нечен баатырга,
Салган шер эле дүмөктү*.
Жалтанып оозун жумбаган,
Найзаны жаза урбаган.
Кыйладан артык мыкты эле,
Найзакерден ыктуу эле.
Болжогон жерге найзасын,
Бир урганда жыкчу эле.
Алдындагы Торуга,
Катуулап камчы урду эле.
Чаңжуңу менен эр Тели,
Бет келишип турду эле.
Жеп ийчидөй бир-бирин,
Эки дөө найза сунду эле.
Керике минип кенебей,
Кесирленди Чаңжуңу.
Кыргыздан келген баатырды,
Бучкагына теңебей.
Союлдай кармап найзасын,
Жазгап барды Чаңжуңу.
Жыга чапчу немедей.
Мындан мурун Чаңжуңу.
Ушинтип жыккан далайды.
Жамгырчынын Жантели,
Мунусуна карайбы.
Баатыр жетип аңгыча,
Найза менен Чаңжуңуну,
Жалпайта чаап салгыча.
Найза коюп өттү эле,
Кекиртектин өзүнө.
Күчтүүлүгүн мындан бил,
Бөрү тил кирип корогон,
Кежигеден Чаңжуңунун,
Учу чыгып сороюп.

Соккондо болот жетиптир,
Аман калып моюн сөөк,
Оң күрөөнү талкалап,
Шилини союп өтүптүр.
Белинен найза сыныптыр,
Колунан ыргып зүңгүсү,
Керик минип кейкейип,
Мойнуна каскак тагынып,
Кесирлүү Чаңжу туруптур.
Кайра тартып эр Тели,
Эңгиреп турган немени,
Чоюн баш алып колуна,
Чокудан ары уруптур.
Салмагынан чоюндун,
Жарылып башы сыныптыр.
Капталга жана бир согуп,
Караан туткан балбанын,
Калдайтып жерге жыгыптыр.
Андан кийин Жантели,
Кылчайып артын караса,
Чаңжуңунун кериги,
Салмак болду тамаша.
Ким көргөн мындай жумушту,
Тумшугу менен качырып,
Керкилең баштап урушту.
Тик качырып калганда,
Жантели турду дал болуп,
Биле албай эмне кылышты.
Турган экен жолунда,
Жара тартып кетчүдөй,
Керкилеңдин оңуна.
Кыя чабар кылыч жок,
Чоюн баш жалгыз колунда.
Ошентип чочкоң жетерде,
Жаныбарың Торуну,
Эки бөлүп өтөрдө,
Капталдан келген бу каман,
Тумшугу мүйүз куу каман,
Ичин эшип кетерде,
Шашып жаңсап ура албай,
Чоюн баш тосо бергени.
Күү менен чочкоң келгени,
Бул жерден кудай бергени.
Чоюн башка урунуп,
Мурдунда мүйзү быркырап,
Мээ козголуп зыркырап,
Ала салып жыгылып,
Апчып жерди сугунуп,

Төрт аягы кыбырап,
Жатып калды тырпырап.
Ошондо Тели эс алды,
Эки жакты карабай,
Алчаңдата бастырып,
Тор күлүктү алкынтып,
Кыргызды көздөй бет алды.
Бул жорукту көргөндө,
Ишенген дөөсү өлгөндө,
Сазаңшаң эли буркурап,
Кошулушуп калың кол,
Кыйкырып турду чуркурап.
Намысынан Бараң хан,
Бүткөн бою зыркырап,
Араң турду жан чыдап.
Жекеден атын чыгарып,
Карача, кыргыз кубанып,
Жамгырчынын Жантели,
Чекеден терин сыланып,
Жаныбарың Тор тулпар,
Өпкөсүн кагып ээлигип,
Бучкактан буусун чыгарып.

Кыргыздар а деп келген дөөсүн жеңгенден кийин чоң кайрат алып, душманын таңгалтып, чоң бүлүк салып баштагыдан миң эсе шерденип турушту. Кытайлар жакты караса найзачанын, кылыччанын бөлүп, мергенин топтоп, мылтыгын октоп, шайманын жамдап*, жаа жебесин, камдап жатты. Муну көргөн Карача: бизди бул кытайлар ок жаадырып жамгырдай төгүп, бирден терип кетпесин. Ортону ачалы колду экиге бөлүп оң менен солго качалы. Эки капталына чыгып анан уруш салалы, дүрмөтү түгөнүп алардан бириндеп мылтык атылганда биз ошондо ок аталы. Ушуну айтып Карача оозун жыйганча, Бараң кан кошунуна ат коюуга буйрук бергендеги жери:

Бараң кан турган кайгырып,
Баатырынан айрылып.
Бараң кан буйрук бергенде,
Очогор* атчу мергенге,
Оозунан түтүн буратып,
Жабыл деди көп колду.
Белги кылып бир атып,
Алты миң кошун айкырып,
Найзанын учун жапырып,
Добулбас үнү жаңырып,
Аламандап жабылып,
Бурут дешип бет алып,
Калган экен качырып.
Асманга үнү чаңырып,
Жалпы мылтык атылып,
Алаңгир* жаасы тартылып,
Асман жарган ызы чуу,
Ой-тоонун баары жаңырып.

Боло түштү заматта,
Кара туман, кара чаң,
Бургул кара талаадан.
Жамгырдай огу төгүлүп,
Жан койбостой көрүнүп.
Жарыла берди кыргыздар,
Оң менен солго бөлүнүп.
Бул амалды кылбаса,
Кетүүчүдөй бекерге,
Кыйланын каны төгүлүп.
Окко алып учкан бар,
Анча мынча адамы.
Баарыдан жакшы иш болду,
Карача салган амалы.
Чаңга аралаш байкабай,
Айкырып кошуун келатат,
Аткылап куру талааны.
Айтканындай Карача,
Кол бөлүнүп чачылып,
Бириндеп мылтык атылып,
Өлчөмүнө келгенде,
Бараңдан* түтүн булатып.
Чукулдан чыгып жаа тартып,
Чоң дүмөкө* салды эле,
Канчаларын жыга атып,
Кара жерге сулатып.
Ал аңгыча эки кол,
Аралашып калды эле.
Мылтыктын үнү басылып,
Кара күчкө салды эле.
Кытайдын колун карасаң,
Уйгу-туйгу арасы.
Баш-аламан болушуп,
Кай жагына чабарын,
Унутушуп коюшуп.
Оңолуп жолго салгыча,
Баатырлар жетип аңгыча,
Туш келгенин найзалап,
Кыйындары кылычтап,
Баатырлар кирип балталап,
Кирип барды, кыйлаларын талкалап.
Жан аяшбай эки жоо,
Өжөрлөнүп кармашып,
Бир бирине жармашып,
Өлүмгө башын арнашып,
Өчү бар жандай таймашып.
Эчен мыкты эр өлүп,
Эрдемсиген шер өлүп,
Кагылышкан кармашта,

Эки жактан тең өлүп.
Бир заматтын ичинде,
Жерге батбай көп өлүк.
Коюндашып жыгылып,
Өзгөчө жаман кырылып,
Үйөрдөй* болгон кошундун,
Арасы барат суюлуп.
Кызыл кан суудай чачылып,
Жуурулушуп топурак,
Суу сепкендей лып этип,
Уюган чаң-чуң басылып.
Кармашкан эки жоо болуп,
Ат өлүгү сан жетбей,
Эр өлүгү тоо болуп,
Бир кездерде карасаң,
Эрендери кыргыздын,
Оюп кирип барыптыр.
Кез келгенин кетирбей,
Союп кирип калыптыр.
Кайра тартпай кармашып,
Кайратты катуу салыптыр.
Кытайдын колу бириндеп,
Карачанын кишиси,
Карааны артып алыптыр.
Мына муну көргөндө,
Акылдан Бараң шашканы,
Анча мынча кол менен,
Артын карай качканы.
Кармашууга ал келбей,
Кутулар жагын бет алды.
Бараң баштап көп жаңжу,
Кылчайып артын карабай,
Баарысы качты талаалай.
Калганы жатат кармашып,
Өлгөнүнө карабай.
Ошондо кетти кыргыздар,
Бирөөнө бештен жабылып,
Бир заматта жок болду,
Баарынын башы чабылып.
Ушул ишти кылбаса,
Берер эмес багынып.

Бул жолку казат эң каардуу болду, эки жактан тең эл ченебей кырылды, ат өлүгү, эр өлүгү тоодой болуп жыйылды. Суу ордуна кан агып, жыпар жыттуу гүл талаа каңырсып кан жыттанды. Карача кан баарылап жаралуусун дарылап, шейит өлгөндөрүн ак кепиндеп, аруу жууп койдуруп, өлгөнүнө өкүнүп, боор тартып өкүрүп, кураңын окушуп, аттарын токушуп, асыл жандан чочушуп, аттанып кошууну менен Саян дайрага келди. Уруш болгон талааны азуулу айбан, асмандагы канаттуу тойлоп калды.

Карача кан кытайлардын колунан жарадар болуп, тирүү калгандарынан, колго түшкөндөрүнөн жүз адамды атка мингизип ала келип, жайланганда суракка алды. Булардан Карача кан ким менен согушуп жатканын билмек болду. Болбосо эки жоо бирин бири сурабай, ким экенин тааныбай согушканды гана билген. Тилмеч салып сураша келсе айтылуу Сагда баатыр экени чын, бул жерге ал келген эмес, 25 миң кол менен Догур келген, ал азыр да жок. 6 миң колду Бараң деген баштап келип кыргын болгонун айтты. Догур баатыр дарыядан кеч-кен жерде экенин да, 12 миң кол бар деп да кабарлады.

Догур келбей койбойт экен, ак жолтой Баян-Жүрөктөн дагы күтөлү деп мурдагы ордуна келишти. Баштагыдан каруусу күч алды, кырылган кошундун куралын бирин койбой, соот-чопкутуна чейин, аттарын, тил билбеген айбанына чейин олжолоп айдап, олжону артып алышкан. Эки миң адамын жалаң мылтык атып жаа тартканга, калганын кылыч чаап найза сайганга койду. Баштагыдан жоо менен үйүр алышып, атышканга көнө түшүштү. Анан дагы мурдагыдай кабарсыз жатпай ар кайсы жолго кароолун бекемдеп коюшту.

Эми Бараң баатырдан кабар алалы, миңдей адамы менен Бараң баатыр Догурга келди. Кошуну кырылып, ичи күйүп ачуусу келген Бараң: бизди өлүмгө жумшап, өзүң башыңды калкалап каласың, сен буруттун кол кошунун, каруу жосунун билип туруп атайылап өлүмгө кармап бердиң деп кепке келбей эле экөө чатакташып кармаша кетишти. Булардын чатагына эч ким киришкен жок. Акыры Догурду Бараң баатыр көтөрүп уруп, көөдөнүнө минип, көөдөнүн канжарлап тилип, башын кесип салды.

Эми мен Сагда канга барсам баштан айрыламын, бурутка барсам жеңилемин, андан көрө акырын элге кирип, арасына сиңип жок болоюн деп 12 миң колду ээрчитип караңгы түндөп жол жүрүп кытайга кайра кирип кетти. Бул калың черүүгө да жакты, жерине жеткенде кай кеткени билинбей кол жок болду.

Эмки сөз Сагда баатырдан болсун. Сагданын алдына кеткен кошундан бир адам да кайрылып келген жок. Анткени барган адамдар суук кабарды Сагдага айтсак сөзсүз өлөбүз деп көргөн жолу менен элин көздөй аттанууда. Сагда баатыр күнү-түнү көзү ачылбай баскан дөөлөтүнө мас болуп жакында буруттун калың казнасы ордомо толот деп жата берген. Ортодон көп убакыт өтүп, эли шекшип атайлап адам жиберип кабар алдырды. Алар кошун кырылган жерди көрүп жанынан чочуп, калтырап коркуп түгөлү менен 25 миң адам жер менен жексен болгонун айтты. Муну укканда Сагда кандын жини ошондо кайнады:

Кечилдердин Сагда кан,
 Буурадан бетер буртулдап,
 Оозунан көбүк буркулдап.
 Каары чыгып өңүнүн,
 Жутуп ийчү немедей,
 Чаары чыгып көзүнүн.
 Адам чыдап тура алгыс,
 Заары чыгып сөзүнүн.
 Жутучудай зиркилдеп,
 Сакал, муруту бириндеп.
 Ойдо жок кабар кеп угуп,
 Чоң жаңжалды баштады.
 Ордодогу адамын,
 Кырып ие жаздады.
 Каарданып бакырды,

Төрөлөрдүн баарысын,
Түгөлү менен чакырды.
Чогу келди бул жерге,
Чочулап беги, кандары.
Сагданын түрүн көргөндө,
Чыга түшүп жандары.
Ачууланып кеп айтат,
Сагда кан мындай деп айтат,
Азганакай бурутту,
Аз гана кошуп алат деп,
Көп барганда не пайда,
Көбү мында калат деп.
Жеке өзүм барып жеңем деп,
Катын, кызын олжолоп,
Алтынын артып келем деп.
Догур кеткен жол менен,
25 миң кол менен,
Алтын ймес өзү жок.
25 миңдин ичинен,
Бир адамдын көзү жок.
Караңгыда адашып,
Тай жоголот дечү эле.
Үйрү менен жоо алып,
Мал жоголот дечү эле.
Колдон качып, боо тытып,
Куш жоголот дечү эле.
Жатка качып адашып.
Кыз жоголот дечү эле.
Биздеги жорук жорукбу,
Ким көрүптүр дүйнөдө,
Бул өңдөнгөн кордукту.
25 миң не адам,
Дайны чыкбай жоголсо.
Табылбай изи бир адам,
Айбан эмес, мал эмес,
Бир жака оттоп кеткидей,
Же агып аткан суу эмес,
Жерге сиңип кетчүдөй.
Жер түбүнө жеттиби,
Ажыдаар соруп кеттиби.
Дарыядан актыбы,
Жырткыч айбан жардыбы.
Бурут келип буларды,
Бүтүн кырып салдыбы.
Чыны менен буруттан,
Кырылдыбы барлыгы.
25 миңдин ичинен,
Кантип бирөө калбасын.
Башына мүшкүл иш түшсө,

Кантип бирөө калбасын.
Карышкыр жеди дегенге,
Шибелер* калып алар жок.
Болуп турган шумдук го,
Дайыны жок, кабар жок.
Айтарым ушул төрөлөр,
Туш-туш жака чабасың,
Туш-туштан чалгын чаласың,
Жердин түбү болсо да,
Жоголгон жокту табасың.
Өлгөндөрдүн сөөгүн таап,
Бүт эсебин аласың.
Кырк күндө жообун бербесең,
Биринди койбой соёмун.
Бүт ажалың өзүмдөн,
Тындым кылып коёмун.
Атаңдын көрү адамдар,
Намыс кайда, ар кайда,
Эчтеме менен ишиң жок,
Жүрөсүңөр кай жайда.
Бул жоругум барында,
Көчөсүн кактап аралайм.
Айтылуу Бэжин калаанын,
Алакө кандын алдына,
Кай бетим менен барамын.
Кеткениңер ылдам кайт,
Ылдам келип жообун айт.
Жыл мезгили убакыт,
Кыш экенин билбеймин.
Жер кыртышы каткалаң,
Муз экенин билбеймин.
Бурутка жолду чаламын,
Буркуратып тозоңун,
Будуң чаңды саламын.
Ат сергитип токтобой,
Кулак угуп көз көргүс,
Жерге чейин барамын.
Адам тилин билбеген,
Элге чейин барамын —

деп Сагда баатыр баарын жекирип, ачууланып өкүрүп туш-тушка аттантты. Өзү Кайкы-Кара атына минип көлгө келди. Кол башчыга 40 күнгө чейин кошунга бөлүп, эсебин алып тактап турасың, 41-күнү жортулга чыгамын деди. Буйрукту катуу берип жай жаткан кошунду катуу дүрбөтүп коюп, ордосуна келди. Улаң кан менен Ушаң канды чакыртып бириң барып Бурутка кабар саласың, 41 күн өткөндө, кыш түшкөндө Сагда кан 50 миң адам менен келем деди да, Карача канга салам де, мени сыйласа урушу жок багынып берсин, мен айткан жайга көнсүн, мен салган алык салыкты камдап берсин, ага көнбөсө арманы жок камынып кармашар жерге келсин де. Буга улуураак Улаң кан бармак болуп, Сагдадан мөөр

басылган кат чийгизип жанга салып, жанына он чакты жигит кошчу алып жөнөп калды.

Эмки сөз Карача кандан болсун. Баягы колду кырып калганын кууп жиберип, дагы кол келет го деп көпкө зарыккан, анын үстүнө Сагда кандын ордо чөйрөсүнө тыңчы жиберип сөз тил алса Сагда кыштап туруп анан жолго чыгат деген кабар алды. Мунун бышыктыгына жетип, даяр тургула жоо келгенде чогулалы деп үй-үйүнө таратып, жолго үзбөй кароолчу коюп, айлында камырабай кудай салганды көрдүк деп жата берген. Ошондон бери мына бүгүн гана Улаң канды кароолчулар коштоп ортодогу элчи экен деп он чакты кытай жигити менен Карача канга алып келишти. Учурашып, койнундагы катты сунуп, Улаң кандын айтып турган жери:

Саламатбы Карача,
Дидарлашар чак келди.
Жараткан кудай кааласа,
Жай олтуруп айтайын,
Мен жакта түркүн тамаша.
Кабарыңда бар чыгар,
Калмака Сагда келгени,
Баш ийгенбиз кыңк этбей,
Баласы калмак элдери.
Келген Сагда төрөнү,
Оюна салып биз койдук,
Ою менен биз болдук.
Таманына жыгылып,
Өзгөчө жанды кыйнадык.
Тикебиз менен тик туруп,
Тегеле кыйын сыйладык.
Алдына бардык жагынып,
Ок атбай бердик багынып.
Кас кылбаска ант бердик,
Буркун ташка тайынып.
Санабыз бирге дегендей,
Зубун* чогуун сайынып,
Кызматына турууга,
Алтын ченин тагынып.
Болбосо элди кырмакбыз,
Ушинтти абийир жабылып.
Калк тукуму түгөнмөк,
Кокустан калсак жаңылып.
80 миң жакын колу бар,
Адамдан башка түрлөрү,
Арасында зооту бар.
Айтканына көнбөстүн,
Түгөнбөй турган шору ал.
Элдешкенге эл болчу,
Сагданын мындай жолу бар.
Тилимди алсаң Карача,
Тийишбей туруп тосуп ал.
Кырааным өзүң билесиң,

Коркуткан эмес бул сөзүм.
Каарып алса калк чабат,
Кыйыгына тийгенге,
Кылып коёт алаамат.
Урушка бөлбөй көөнүңдү,
Кылсаң ишиң оң болот.
Элдешүү жака далалат,
Ойдогусун аткарсаң.
Ошондо гана жан калат.
Карача уксаң сөзүмдү,
Элчиликке мен келдим,
Эч кимиңе тартпаймын,
Эки жака тең келдим.
Карача өзү келсин дейт,
Айтканыма көнсүн дейт,
Катка жаздым ачыгын,
Жыл маалына ошону,
Жыйып туруп берсин дейт.

Улаң кан толугу менен Сагда төрөнүн айтканын толук Карача канга баяндады. Катты алып окутса: Алтын-Күрөк, Баян-Жүрөк деген жерин сураган жана калмактар кандай алык-салык төлөсө силер дагы ошондой салык төлөп, кол кайырбай толугу менен мага баш иесиң. Менин ордомо келип чен* тон алып мындан аркы кызматты мага кыласың. Бул айтканга көнбөсөң айткан мөөнөтүмдө армансыз камынып, каалаган жериңен тосуп алгын дептир. Сен жигиттериң менен эс алып тур, мен адамдарды жыйып акылдашып жооп берейин деп, кеп кеңешчүлөрүн алдырып, Карача кандын айтып турганы:

Улуктарым кулак сал,
Уккандырсың баарыңар,
Калмактан келди Ушаң чал.
Кеңешкени чакырттым,
Көп аңгеме мында бар.
Элчиликке келиптир,
Орточу болуң Сагдадан.
Кабары йатуу көрүнөт,
Каптап кетсе көп кошун,
Калбайт го деймин биздин жан.
Кат жазып элчи шайлаптыр,
Айтканыма көнсүн деп,
Буруттардын Карача,
Баш ийип мага келсин деп.
Бересе жок, доо салып,
Алык-салык берсин деп.
Айтканыма көнбөсө,
50 миң кошун Сагданы,
Эртеңки күнү көрсүн деп.
Мунусуна мен макул,
Көмүскөдө жатат кеп.
Чакыртып алып акырын,
Балени башка салбасын,

Билбедим кандай акылын,
Далайды мага кылдың деп,
Аскерим арбын кырдың деп.
Жазалап башты алабы,
Андан кийин Сагда кан,
Балакетти салабы.
Башчысыз калган бул элди,
Тыйпыл кылып чабабы.
Же болбосо Сагда кан,
Чын эле айтып жатабы.
Бул айтканы чын болсо,
Ортодо чырды басалы.
Сураганын берели,
Тагдырдын жазуун көрөлү.
Күчүнө салса биз жакты,
Анык да анын жеңери.
Кандай дейсиң эл журтум,
Жок ко дейм акыл бөлөгү.
Улаң кандын алдында,
Ушундай жоопко келели.
Өлгөндөрүн доо дебей,
Сөзгө келсе жоо дебей,
Чын кудайдын бергени,
Аман калсак асырап,
Бүлгүнгө салбай эл жерди —
деп Карача кан элине кеңешин курду. Эч кими буга жооп бере албай далайга
унчукбай турду, ошондо алардын арасында акылман, чечен, көптү көргөн
элчиликте нечен жүргөн, нечендин эбин билген Ачакей деген кары бар эле.
Сакалын сылап, үнүн жасап айтып турган жери:
Калайык сөзгө кулак сал,
Сөз сүйлөйүн мен бир чал.
Карачанын айтканы,
Абайласаң жөнү бар.
Ушу жашка келгени,
Далайды көргөн ушул жан.
Сөзүмдү угуп эп көргөн,
Эчен төрө, эчен кан.
Элчиликке алдына,
Кыйласына баргамын.
Талаш тартыш, чыр болгон,
Ортосунда кандардын.
Эби менен бүтүргөм,
Эп келишпес жаңжалын.
Бул айтканы чын болсо,
Улук төрө Сагданын.
Ушуну колдон чыгарбай,
Ыгына көнүп кармагын.
Өзүңөр көрүп келдиңер,
Зардабы, күчү, салмагын.

Азыры башты иелик,
 Жазганын көрүп алданын,
 Ылайык ко кан төрөм,
 Кызматыңа турам деп,
 Кытай ченин алганың.
 Унчукбай төлөп туралы,
 Доо кылып, алык салганын.
 Жылына чыкса кеп эмес,
 Азноолураак мал жаның.
 Малдан жарды эмесбиз,
 Сапат жетбей жатбайбы,
 Дүркүрөгөн чарбагың.
 Буга макул бололу,
 Кур намысты коелу.
 Башка арамы жок болсо,
 Написин бизден буюрган.
 Капыр да болсо бул Сагда,
 Даражасы башкача.
 Кудайдын берген коногу.
 Өзү келген ырысты,
 Текебер кылган оңобу.
 Карача каңым айткандай,
 Каршылашсак аныктыр,
 Буйдамга келбей жеңери,
 Сурабай башты кеспейби,
 Буулуп жаткан дөөлөрү.
 Кыскартайын сөзүмдү.
 Сураганын берели.
 Эп көрсөңөр ушундай,
 Жыйынтыкка келели —

деп Ачакей карыя акыл сөзүн айтып элге кайрылды. Акыры ойлоп көрсө башка жол таап кетүүчү жери жок экен. Чынында эле ушундай болучу. Карача кан ичинен сыздап, тышынан күлүп туруп, карыянын айтканына, калкынын акылына көнүп камданып алып Сагда канга барууга Ушаң кандын алдында убада кылды.

Карача кан Улаң кан менен жеке калып да аңгемелешти. Улаң кан арак-шарап ичип олтуруп, кымызга кызып Сагда кандын 25 миң аскери сени чабам деп кетип орто жолдон жок болду. Сагда кан муну териштirse кытай черүүлөрү өзүлөрү менен өзүлөрү чатакташа кетишип кырылып, калганы кытайга качып кирип кетиптир деди. Муну угуп Карача кандын көңүлү катуу жайланды.

Улаң канды жөнөтүп коюп, Карача камынып, жанына Ачакей карыяны алып, сураган малын камдап коюп Сагда канга жөнөдү. Сагда кан бул кабарды угуп, кудай берди буруттун бул канынын мага баш ийиши кийинкиге жөрөлгө болот экен, эми мен Кашкар каны Карабекке кол сунсам оң болот экен деп ичинен күлүңдөдү. Кандардын алдына багынып келиши алдыга даңгыр жол салып ажыдаардай араанын ачты.

Сагда кан ар акылга келип ойлонуп, ары бери толгонуп, мындай ойго келди. Мен баш ийген кандарды калтыратбай, кор кылып жалдыратбай, бирок катуу баш ийдирип, айтканыма көңүл бурдуруп дос катары, кеп-кеңешчи катары кармайын, ошондо гана мага көөнү берилип кызматымды ак дагы, так дагы

аткарат. Ал эми түбү душман экенин унутбашым керек, жеринен жер алып, ордо куруп чеп салып өзүмдөн башчы шайлап, кайтарууга аскер коюп камылгам катуу болуш керек, ошондо гана менин ишим оң болот деди.

Карача канды Сагда ошол шарт менен урматтап тосуп алып, сый ордосуна өзү турган жерге кирсин деди. Ошондо Карача кандын Сагда менен учурашып айтып турган жери:

Салам айтып баш уруп,
Биз келдик төрөм сиз жака.
Даражасы, жолу улук,
Жагдайына карата.
Дидарлашсак, даамдашсак,
Деп келдик кудай кааласа.
Соорендик кандын тукуму,
Алакөнүн өз уулу.
Төрө Сагда келди деп,
Санаадагы тилекти,
Каалап кудай берди деп.
Улаң кандан кече уктук,
Кулакка сыяр сөз уктук.
Улугум сенден кат алдык,
Төрөнүн мөөрү басылган.
Мен Карача кан жака,
Туюнтуп кабар жазылган.
Тоголок кагаз ичинде,
Ток этер жери айтылган.
Жер сурапсың жеримден,
Аянбайм сиздей канымдан.
Мал сурапсың малымдан,
Айланып кетсин кан төрөм.
Ошол мал сенин жапыңдан.
Кайдан жаман иш болсун,
Кызматың кылып кан төрөм,
Алтындан чениң тагынсам.
Төрөгө кылган кызматым,
Журтума кылган урматым.
Эл кырылып, жоолашып,
Кантөк күлүк кылбасын,
Узун өмүр жаш берип,
Өмүрлүү болсо бул башым.
Аман болсоң көрөрсүң,
Өтөймүн төрөм кызматың.
Сурап турган жериңиз,
Алтын-Күрөк асыл жер,
Баян-Жүрөк баалуу жер.
Не кааласаң табылар,
Каалаган аңдын баары бар.
Бийиги бар, түзү бар,
Адыры бар, тоосу бар,
Шаркырап аккан суусу бар.

Жана төрөм айтайын,
Кызык жери ушу бар.
Жайкысы жылуу, күз салкын,
Кышкысын малың арыбайт.
Тогуз күн кар жааса да,
Томуктай карга алдырбайт.
Шамал кетет учуруп,
Кечинде күрөп баштаса.
Эртең менен карасаң,
Кеткендей бирөө шыпырып.
Илгертеден келаткан,
Бабалардан кеп калган.
Ошон үчүн бул жерди,
Алтын-Күрөк деп калган.
Кыскасы төрөм байкагын,
Ушул менин айтарым.
Чегин коюп жериңди ал,
Жер кыртышын көрүп ал.
Келе жатат айдалып,
Айтылган санда калың мал.
Ылайык деп төрөгө,
Жолборстон ичик жасаттык,
Жолубуз мындай билип ал.
Жонуңузга жарашсын,
Жолборс төрөм кийип ал —

деп Карача кан Сагда төрөгө баарын айтып ирети менен сөздү баштап, ирети менен аягын бүтүрүп таштады. Сагда төрө Карачанын сөзүнө, жеткен чечен экенине, ар ишке акылы жетме экенине көңүлү түшүп, ойдогусунан да Карачанын сыйы ашып кеткенине бек раазы болду. Баарыдан жолборстон жасаткан сын ичик көңүлүн ачып, кийгенде куп жарашып, көңүлү туйтунуп, жону кулпунуп, айдар чачы аркасынан төгүлүп, кашын керип, жайдары жүзү жарк этип сөзгө эрип Карачага арнап төрөлүк сыпатын кармап айтып турган жери:

Айтылса салам сен жактан,
Алик алмак биз жактан.
Колуңду кармап таксыр кан,
Жооп айтат сага Сагда кан.
Дидар көрүп, даам ичмей,
Буйругу барго алладан.
Касиет башта болбосо,
Кезиге бербейт жөн адам.
Түбү жүрүп кор болбойт,
Сагда атымды сыйлаган.
Сага да сыйды көргөзөм,
Мени сен кандай сыйласаң.
Түбүн туура ойлопсуң,
Каарымды салсам кырылмак»
Казаты жетип кыйла адам.
Бөөдөсүнөн жан кыйбай,
Коркуптурсуң убалдан.

Төрө деп келген сый алып,
 Ушунуңа кубанам.
 Жакындашып жоо болбой,
 Ынтымакта жашайлык.
 Анык болсо убадаң,
 Аныңа урмат сый кылып,
 Даражаңды көтөрүп,
 Чен тонум берип чыгарам.
 Өзүм деген адамга,
 Көрсөтбөймүн зордукту.
 Аскерим арбын экен деп,
 Салбаймын ага чоңдукту.
 Карача досум андыктан,
 Көп экен деп коркпогун,
 Бир айланып жылына,
 Бере турган салыктан.
 Түп атаңды сурасам,
 Түбүң бурут эл экен.
 Келген жанга мейман дос,
 Түбүнөн пейлиң кең экен.
 Ак шарият жолу бар,
 Ак мечиттен окуган,
 Мусулмандын эли экен.
 Биз дагы сендей элдерден,
 Таш кудайга* сыйынган.
 Дини башка дебесең,
 Адамдан башка кулдурап,
 Тили башка дебесең,
 Кең сүйлөшүп биз алдык,
 Ойдогу сөздү болтуруп.
 Кандай болот Карача,
 Калган сөздү кептешсек,
 Чайга карап олтуруп —

деп Сагда төрө Карача канды сурабай туруп мусулман эли деп, пейли кенен деп жайкап, өзү жеген тамактан оолак кылды. Андан кийин Сагда төрө Карачанын айдап келген калың малын көрүп, бадачы, уйчу, койчу, жылкычыга өткөзүп берди. Ал малды Баян-Жүрөк, Алтын-Күрөккө калмактан алган мал менен кошуп туруп күтүрөтүп айдатып, ошол жерде кыштатмак болду. Башка эч сөз сүйлөнбөй Карачага чен тонун берип атказды. Карача кан кош айтышып, аттанып элин көздөй жөнөрдө Сагда кан керней, сурнай тарттырып, дар оюнун көрсөттү. Чен тондон таанып, алдынан чыккан кытай адамы бу дагы бир улук төрө экен деп өтүп кеткенче жүгүнүп, ордуна жылбай турушат. Карача кан жолдоштору менен ордосуна келип, кандыгын кылып капарсыз жата берди. Карача канга баарынан мыктысы Сагданын колу кырылганынан кеп салбай, шек, кек санабаганында болду. Сагданын оюн байкаса даражасын жогорулатуу төрөлүктө, байлыкта экен. Сагда төрө казатка аттануучу оюн бузду. Аскерин камынтып коюп, ордо кыздын кызыгына, тамак ширинине, шараптын күчтүүсүнө

кирип, төрөлүк пейил күтүп, дөөлөттөнүп дөөгүрсүп, бою балкып, ар ойго калкып, көл дайрадай чалкып жата берди. Ошол жылы кыш каардуу өтүп жаз кысымга алды. Аттары аркайып, качырлар каркайып, кериги керкейип, жөөлөрү калжайып иши төмөндөдү. Аскеринин арасынан бир жагынан ак жетпей, бир жагынан көк жетпей шалкы деген дарт тийип өлө баштады. Муну көргөн Сагда: бул жерде жата берсем ат арыгып, эл оругунан өлөт. Андан көрө эч ким муну байкай электе жолго чыгайын, эмне болсо да ээн жерде болоюн деп, калмактагы ордосуна Доргучуну, кыргызга ордо салып чен күткөнгө өзүнүн жаш иниси Зарунду коюп, кабарын мурун уккан Текечи, Тээкчи Кашкар каны Карабекти багынтам деп, союш малын айдап, казанчысын шайлап, көктөмдө самсып жөнөп кетти.

Эмки сөз Карача кандан болсун. Карача кан ордосуна жай жатып он үч жыл өткөрдү. Жашы улгайды, кытай төрөлөрү баягыдай эмес, оюна келгенин жасап кээде жылкы тийип, малын айдай качып, эр өлтүрсө сөзгө келбей Карача канды дагы тоготбос болду. Алтын-Күрөк, Баян-Жүрөккө ордо салып, аскери арбып, алык-салыктын биринин артынан бири келип элдин тынчын ала баштады. Ордо салганда Зарун кан Карачага күч кылып алтын, күмүш алган. Калмак кандарынын эли аягы итке минген жардылыкка келди.

Карача кан көп жолу балалуу болсо дагы балдары токтогон эмес. Ошол кездерде кырктын кырына келген Зуурабүбү аттуу бир зайыбы бар эле. Ошол 40 жашында кош бойлуу болуп, жолборстун этине талгагы канып, арадан күн өтүп, мезгил жетип, толготор күнү келгенде түнүндө түш көрүп, таңга маал кан төрөсүн ойготуп, айтып турган жери:

Асылым төрөм ойгонуп,
 Мен жакты карап толгонуп,
 Түндө жатып түш көрдүм,
 Бир ажайып иш көрдүм.
 Кан төрөм берсең сен жоруп,
 Бир жагынан калгамбы,
 Бөйрөгүм сыздап эт ооруп.
 Түндөгү көргөн түшүмдө,
 Өзүң менен бир сонун,
 Кызык жайда жүрүпбүз.
 Айланам бейиш карасам,
 Кадыр түнгө кирипбиз.
 Оң көл жакты карасам,
 Каз-өрдөк, аккуу бетинде,
 Толкуп жаткан көл экен.
 Көлдүн жээги көк шибер,
 Түркүн гүл, дарак жайнаган,
 Түркүн куш түрлүү сайраган.
 Асманы ачык ай талаа,
 Көркөмү укмуш жер экен.
 Тегерегим карасам,
 Көзгө тааныш жүздөрү,
 Үч айланта курчаган,
 Өзүбүздүн эл экен.
 Аял, эркек аралаш,
 Ортосунда мен экем.

Ал аңгыча болгон жок,
Кан төрөм сени карасам,
Тоо-Буурул атка минипсиң,
Төрө тонун кийинип,
Алчактата бастырып,
Эл аралап жүрүпсүң.
Жаныңда жүрөт коштошуп,
Овозгериң жигитиң.
Алдыңда атың алкынат,
Алыптырсың кондуруп,
Алтын боолуу ак шумкар,
Айды карап талпынат.
Өткүр экен башкача,
Айнектей көзү жаркырап,
Ак куудай аппак жүнү бар.
Анда-санда шаңшыса,
Чаркыраган үнү бар.
Канатын сермеп талпынса,
Жыгыла жаздайт күүсүнөн,
Тегеректеп тургандар.
Табына келген шумкарды,
Алып чыгып салыпсың,
Каалаганың алыпсың,
Канжыгаңа чалыпсың.
Жердегинин жерде алды,
Чөлдөгүнү чөлдө алды,
Көлдөгүнү көлдө алды.
Асмандап учкан ак шумкар,
Чабыты кетти алыска.
Айлантип алтын тууруңа,
Кондуруп алдың абышка,
Бул эмине болучу.
Ачык айтып, ак сүйлөп,
Кан төрөм түшүм жоручу.

Бул түштү Карача кан жаздыктан башын көтөрүп, аябай назар салып угуп турду. Түштүн маанисине түшүнсө да, бул түштү өзүм жоруганым болбос, эртең менен Аян байбичеге жорутайын деп, байбичеси экөө бир үйгө Аян байбичени чакырып, түшүн айтып баяндаганда түшүң түш экен, өңүндө көрчү иш экен деп жоруп турган жери:

Зуурабүбү сырдашым,
Кичүү да болсоң курдашым.
Кадырлаган өзүңдөн,
Карагаттай көзүңдөн,
Каралды кетсин бул башым.
Түндөгү түшүң түш экен,
Өңүндө келчү иш экен.
Ачык айтып, ак сүйлөп,
Болорун жоруп берейин.
Жанымдай көргөн жан эркем.

Түндөгү көргөн жерлериң,
Түркүн гүл түрлүү жайнаган,
Түркүн куш түрлүү сайраган,
Көк шибери жайкалган,
Өзүңдүн жериң эмеспи.
Үч айланта курчаган,
Эркек, аял аралаш,
Өзүңдүн элиң эмеспи.
Каз, өрдөк, аккуу калкыган,
Толкуну жээккө балкыган,
Өзүңдүн көлүң эмеспи.
Асыл төрөм Карача,
Төрө Тонун кийгени,
Сен жаныңда жүргөнү,
Тоо-Буурулду мингени,
Түгөнбөс сенин багыңда,
Козголбойт төрөң кандыктан.
Түбөлүк минип тагына,
Азамат эрлер жанында,
Кондурганы колунда.
Ак шумкар болсо табында,
Айтып жүргөн оюңда,
Азырынча боюңда,
Ак шумкардай талпынган,
Азамат уулдуу болосуң,
Арып калган чагыңда.
Кырктын келип кырына,
Боюңа бүткөн бала экен.
Кан Карача төрөңдүн,
Оюнан бүткөн бала экен.
Айбат күчү баланын,
Айтканың байкап олтурсам,
Адамда асыл жан экен.
Айды карап талпынса,
Чабыты болсо алыста,
Көлдөгүнү көлдө алса,
Чөлдөгүнү чөлдө алса,
Атагы кетип ааламга,
Эл, жер алат турбайбы,
Аркасы тийип адамга.
Алтын туурга конгону,
Айтсам түбү болжолу,
Ордуңду басып калкыңа,
Алтын так минип эл баккан,
Өзүңдөй кан-бек болгону.
Айбат күчү артыкча,
Арстандай жүрөктүү,
Жолборстой билектүү,
Каратат экен өзүнө,

Талпынып колун созгонду.
Түндөгү түшүң түш экен,
Кабыл кылса бир кудай,
Жорусам түшүң ушу экен —

деп Аян байбиче колунан келишинче Зуурабүбү байбиченин түшүн жоруду. Айтканың келсин деп түш ырымын кылып, түш жоругуч Аян байбичени кошо алып, Кайыңдыдагы Тал-Мазарга мал чалып, зыярат кылып келишти. Байбиченин эти ооруп, толгоо киргенде Аян баштаган эмчи-домчу катындар тегеректешти. Толгоо тогуз күн болуп, Карача чочуп аксарыбашыл союп, ырымдап жуманын түнүндө таң атар кезде байбиче төрөдү. Катындар эркек төрөсө кандан чоң сүйүнчү алабыз деп кудайдан тилеп жатышкан эле,

жерге түшкөндөн кийин караса кыз болуп калды. Баары да, байбиче да жалдырап катып, кыз тууду деп кымпыйып унчукпай жатып калышты. Аян байбиче киндигин кескен, эми киринтип, ит көйнөгүн кийинтип, оро-чылгоосуна салып берсин. Колуна алганда баркырап ыйлап, бала чиренсе каруусу келбей таштап ие жаздап бетин ачып караса кыз эмес эле бир укмуш болуп көрүндү:

Кайраттуу кара чачы бар,
Капкара болгон кашы бар.
Жууруп бирөө койгондой,
Жумуру болгон башы бар.
Тармалдашкан жылбырскы*
Кежигеде жалы бар.
Как сооруда калы бар,
Кыз болуучу өңү жок,
Уул баладай түрү бар.
Оозун ачып ыйласа,
Баркыраган үнү бар.
Эки көзү ачылуу,
Алаканы жазылуу,
Чирменгени жигиттей,
Бир катынга бой бербей,
Оңой эмес каруусу.
Байбиче чочуп аз калды,
Борумун көрүп баланы,
Таштап ие жаздады.
Байбиче эмес ал жерден,
Таңданды буга башкасы,
Киринткенде баланы,
Тайгаланат суу жукбай.
Ууздай аппак этинен,
Абайласа аялдар,
Нур төгүлөт бетинен.
Каухардай жанып жалындап,
От чагылат көзүнөн.
Таңгалдырды буларды,
Башкача бала туулганы.
Биринен бири угушуп,
Катындар салып чуулганды,
Туулбай жатып баланын,

Калганбы карды ачынып.
Ак эмчегин байбиче,
Оозуна салды эле.
Эми алды бала асылып,
Уйкуга кирди тырп этпей,
Ыйлаганы басылып.
Кайраттуу кара чачы бар,
Капкара болгон кашы бар.
Жууруп бирөө койгондой,
Жумуру болгон башы бар.
Тармалдашкан жылбырскы*
Кежигеде жалы бар.
Как сооруда калы бар,
Кыз болуучу өңү жок,
Уул баладай түрү бар.
Оозун ачып ыйласа,
Баркыраган үнү бар.
Эки көзү ачылуу,
Алаканы жазылуу,
Чирменгени жигиттей,
Бир катынга бой бербей,
Оңой эмес каруусу.
Байбиче чочуп аз калды,
Борумун көрүп баланы,
Таштап ие жаздады.
Байбиче эмес ал жерден,
Таңданды буга башкасы,
Киринткенде баланы,
Тайгаланат суу жукбай.
Ууздай аппак этинен,
Абайласа аялдар,
Нур төгүлөт бетинен.
Каухардай жанып жалындап,
От чагылат көзүнөн.
Таңгалдырды буларды,
Башкача бала туулганы.
Биринен бири угушуп,
Катындар салып чуулганды,
Туулбай жатып баланын,
Калганбы карды ачынып.
Ак эмчегин байбиче,
Оозуна салды эле.
Эмп алды бала асылып,
Уйкуга кирди тырп этпей,
Ыйлаганы басылып.

Катын-калач төрөлгөн укмуш баланы ар кандай жака жоруп жатышты. Бирөө башын жээр бекен десе, бирөө да башкача айтууда. Аян байбиче көптү көргөн, көзү ачык ар нерсеге көзү жеткен киши эле. Бул бала ургаачы болсо да Зуурабүбүнүн түшү туура келип, болгондо да эр жигиттен кем калбаган кыз

болуп чыгат деп жоруду да, Карача канга сүйүнчүлөп, болгон сырды айтып коёюн деп келди.

Карача сүйүнчү дегенде жүрөгү айрылгандай кубанды, кыздуу болдуңуз деп баланын сын-сыпатын айтты эле, ого бетер күлүңдөп кубанчы дагы артты. Кубанычка баткан Карача кан сүйүнчү берип, байбичесине кирип, бетин ачып перзентин көрүп, бетине басып жыттап — тууруна сүйүнбө, турарына сүйүн — деген ушунум кыз болсо да чунагым аман болор бекен деп кудайдан тилек кылып, элин жыйып чоң той берип САЙКАЛ деп ат коюп ардактап багып чоңойткон жери:

Кан Карача Сайкалды,
Кыз экен деп жерибей,
Жалгыздыгын билгизди.
Буту басып чыккандан,
Уул баладай кийгизди.
Ырым кылып ырымдап,
Тумар тагып мойнуна,
Текиреңдеп ойносо,
Канбай турат ойнуна.
Тили чыгып булдурап,
Зуура энени кубантып,
Күлүп турат чулдурап.
Кулундай ойноп секирип,
Ата-эненин төбөсүн,
Асман, көккө жеткирип.
Карачанын Кыз Сайкал,
Мойнуна таккан тумары,
Кылыгы өссө күндөн күн,
Баласынын ойнуна,
Таркар эмес кумары.
Жетиге жашы келгенде,
Бою өсүп болкоюп,
Он бештеги жигиттей,
Мойну узарып койкоюп.
Далысы чыгып жазылып,
Ойноп чыгып айылдан,
Бир бала келбейт катылып.
Чоңсунганды жаш Сайкал,
Тилегин коёт катырып.
Чыкчу болду кээ күнү,
Атка үйрөнүп айылдан,
Атасын ээрчип бастырып.
Балдар таяк жесе да,
Сайкал уруп койду деп,
Эч бир жан айтпайт жашырып.
Бир күндөрү жаш Сайкал,
Бирөөлөрдүн баласын,
Чыркыратып жатканда,
Көзү чалды Карача.
Бир кемпир келди болушуп,

Ыйлап жаткан балага.
Абайлап турса ал кемпир,
Ар кандай ыплас сөз менен,
Канды салды санаага.
Как баш кандын кызы деп,
Бүт кырылып эркеги,
Аман жүрөт ушу деп.
Ээн баш өсүп, ээ бербей,
Балдардын баарын урат деп.
Тирүү жүрсө шуркуя,
Акыры бирди кылат деп.
Ушунусун койбосо,
Кандын башын жутат деп.
Арыраактан берирээк.
Багып койсо не болот,
Мындай ишти кылба деп,
Айылдан бала урба деп,
Кагып койсо не болот.
Ээн баштыгын койбосо,
Сеники өттү деп коёт.
Ичи күйгөн бирөөлөр,
Боорун кактап жеп коёт.
Эркек киймин кийгизсе,
Эр болот деп жүрөт го,
Даражасы эркекке,
Тең болот деп жүрөт го.
Деп ошентип ал кемпир,
Сайкалга келип жетерде,
Ачуусу менен Сайкалды,
Жаака чаап өтөрдө,
Карача келди жай басып.
Ал кемпир турду элейип,
Акылынан адашып.
Кемпирдин сөзүн элебей,
Колдон алып Сайкалды,
Акыл айтты кожурап,
Эч нерсе сезбес эмедей.
Чунагым Сайкал садага,
Бул кылганың эмине,
Эси жок жаман балача.
Катылганың эминен,
Өзүңдүн теңтуш балаңа.
Бир жерин койсоң сындырып,
Калбайбызбы жалаага.
Мындай ишти кылбай жүр,
Каргап коёт апасы.
Кармап алып бир жерден,
Уруп коёт атасы.
Эси жок бала сен белең,

Баласы тентек экен деп,
Жек көрүп калат эл деген.
Турганда Сайкал кеп айтты,
Ыйлаган бала басылып,
Өзү келип тийди дейт,
Кызтеке деп катылып.
Чоң кишиче кеп айтат,
Бек уялып турдум деп.
Тилинен тапты бул бала,
Ошондон кийин урдум деп.

Кемпир жанагы сөздү айтканына, жазыгы жок кызды какканына, экөөнү арачалоонун ордуна баласына болушуп жатканына, кылган иши ошол экенине, эки бети кызарып уяты бетине чыгып, селейип туруп калганда, Карача кан Сайкалды колдон алып жетелеп үйүн көздөй бет алды. Анан кийин баласына болушмак турсун өз бетин өзү аткып, баласынын оозун чоюп, ээн баш сүйлөбөй жүр деп уруп салды. Өз баласында да күнөө бар экенин сезип салмактуулук кылса да, кемпирдин сөзү кандын сөөгүнө тийбей койгон жок. Мен уулдай көрүп канчалык эркелетсем деле кыз аты өчпөй, эл эркектей көрбөй жүрө берчү неме турбайбы. Андан көрө кызымды урбай, сокбой, жаман айтбай акыл сөзүмдү айтып өзүм менен атка мингизип ит агытып, куш салдырып, жаа тарттырып алып жүрүп тарбия-жолумду берейин. Эси болсо сөзүмдү угуп, айтканымды кылып, эс кирер деди. Карача кандын, кызым бир киши болуп чыгат го деген үмүтү дагы бар эле.

Карача мындай ойлоп жүрсө бир күнү жаш Сайкал атасына эркелеп айтып турган сөзү:

Жана айттың го атаке,
Куш салганы барам деп.
Кийик улап, аң атып,
Жаныма тайган алам деп.
Кытайга чейин жол кезип,
Кыйла жерди чалам деп.
Мени дагы жаныңа,
Ээрчите барчы атаке.
Сени менен барайын,
Ээр токунуп,
Атыма минип алайын.
Силер менен,
Шумкарың берчи салайын.
Атаке силер барганча,
Мен дагы барып келейин.
Кийикти кууп тайгандар,
Тиштегенин көрөйүн.
Бая күнү көп киши,
Колунда конгон кушу бар,
Ээрчитип жүргөн ити бар,
Асынган мылтык жаасы бар,
Канжыгасы толтура,
Байланып жүрөт бир неме.
Бирөөнү бер деп кыйкырсам,

Көрбөй кетти өзүмдү.
Кожурашып барайын,
Укбай кетти сөзүмдү.
Өзү аппак мойну узун,
Тумшугу, буту кыпкызыл,
Укмуштай сонун немени,
Бир киши алып баратат.
Ошонун аты эмне эле,
Мергендерге ошондон,
Аттырып берсең сен деле.

Карача баланын сөзүн угуп, балдай татыган сөзүнө кумардан чыгып, баланын да далалаты бар экен го деп бою балкып кызып, көпкө ойлонуп карап туруп, кызынын бетинен өөп, эркелетип ойлонуп турду. Ала барсам чек арага чейин барганым болбойт го, андан көрө бүгүн Ала-Көлгө шумкар салып келейин. Баламдын жанагы көрдүм дегени аккуу болсо керек, буюрса кызыма көргөзөйүн деп жигит-жалаңын ээрчитип, куш-тайганын алып, Сайкалды кыпыйтып кыргыйдай кылып, атка мингизип илбээсиндеп жөнөдү, ошондогу болгон сонун тамаша:

Нойгуттардын Карача,
Ит агытып куш салып,
Ала-Көлдүн жээгинде,
Салмак болду тамаша.
Шумкарларын кондуруп,
Машкелерин* ээрчитип,
Жигиттер келет жанаша.
Баратышат шатырап,
Тамаша сүйлөп бажырап,
Алдындагы аттары,
Оозун бербей алкынат.
Табына келген шумкарлар,
Теминишип талпынат.
Жойчу кара машкелер,
Илбээсиндин изин кууп,
Жерден албай тумшугун,
Желип жүрөт анталап.
Жете келди заматта,
Адырма бел адырга,
Ат ойнотуп Карача,
Ала-Көлдө шабырга*,
Кыргый куштай кымылдап,
Кызы Сайкал жанында.
Келген жери булардын,
Кадимки Ала-Көл экен.
Ала-була токою,
Аргай жери чер экен.
Жапайы жандык болбосо,
Жан келбеген ээн экен.
Жайы, кышы илбээсин,
Тукумдан чачып уюктап,

Мекен кылган жери экен.
Чакырып күкүк талынан,
Булбулу сайрап багынан.
Жерге батпай күбүлүп,
Мөмөсү бышып шагынан.
Нечен түркүн илбээсин,
Токоюнда чардаган.
Нечен-нечен арал бар,
Жан аралап барбаган.
Ак чардак учуп, көл бойлоп,
Бетинде сүзүп калкыган,
Каз, өрдөк, аккуу көлдө ойноп.
Касиеттүү Ала-Көл,
Ушундай сонун жер болгон.
Илбесинин көрүп туруп көз тойгон.
Четинен кирсе аралап,
Бостек, корооз аралаш.
Камыштан учат бар этип,
Шилтеп ийсе шумкарды,
Илип түшөт шап этип.
Жебенин огу жеткенде,
Жерге түшөт талп этип.
Уча албай шашып калганы,
Шакка кирет жалп этип.
Тамаша салып келишти,
Кекилик, кыргоол, коенду,
Тезектен бетер теришти.
Ала-Көлдүн шабырга,
Аккууга шумкар салышты.
Өрдөк, казы аралаш,
Мындан көптү алышты.
Бөлүштүрүп олжону,
Канжыгага чалышты.
Кызыкка батып жаш Сайкал,
Кошо жүрдү кубанып.
Кубанчы батбайт койнуна,
Олжосуна койкойгон,
Узун моюн куу алып.

Жаш Сайкал кубанычка койну толуп, ойну канып, көргөнүн кожурап айтып, кууну алып үйгө келди.

Нечен жолу мындан кийин Карача кан жигиттерине кошуп берди. Алар ээрчитип жүрүп, куш салганды, жаа тартканды үйрөттү, көрө элек сонун жерлерди көргөздү. Бирок алар Баян-Жүрөк, Алтын-Күрөк жака эрчитип барган жок. Сайкал кийинчерээк балдарды жыйып өзүнчө баруучу болду, буга макул болуп Карача да оюна койдү.

Жашы он бирге келгенде кадимки салабаттуу жигиттей болуп, сүйрүсүнө сүт, ийрисине эт толуп залкайган адам болуп чыга келди. Он үчкө жашы келгенде бүт кыялы өзгөрүп, балалык түрү сезилбей, ар ишке көңүл болгон, көзгө атар мерген, атка саяпкер, ар ишке талапкер, кушка мүнүшкөр, ыгы жок күлбөгөн, адам

сүрдөгөн, эркек кийимин таштап, кашы керилген, чачы аркага өрүлгөн, кундуз бөрктүү, кулундай сындуу көрктүү, өң түспөлдүү, келишкен сулуу да болду.

Көйкөлүп көзүн сүзгөн, көргөндүн көөнү түшкөн, жаш Сайкал тентектиги жоюлуп, тез эле каны коюлуп, боюн түзөп басып чоюлуп, жанына өзү теңдүү кыздарды үйүр кылып аларга да өз өнөрүн үйрөтүп курбу курдаш күттү.

Бир күнү теңтуш курбу кыздары, балдары менен куш салып талаага чыгышты. Илбээсиндин изин кууп кызыгып олтуруп ошол жердеги Жолборсту деген колотко капыстан келип калышат. Мурун мындайды билбеген балдар-кыздар аппак карды буртулдатып келатышса алдынан бир түлкү качат. Баары, ити болуп, өзүлөрү болуп кууп жөнөшөт, түлкү түз эле ошол колотко салат. Ошол да кызыкбы деп Сайкал теңтуш бир кызы менен шумкарын кондуруп башка тарапка жөнөмөк болду, аңгыча түлкү кууган кыздар, балдардын жерди бузган айкырыгы чыкты. Караса чубалган эки зор мышыктай болгон нерсе балдар, кыздарды биринен сала бирин алып ыргытып жаткан экен. Аны көргөн жаш Сайкал шумкарын жанындагы кызга кармата коюп, алдындагы Чал-Буурулга камчы уруп жолборсту качырып турган жери:

Муну көргөн жаш Сайкал,
Токтоп карап тура албай.
Жарагы жок колунда,
Башка айла амал кыла албай.
Кара жаак, ак камчы,
Кармап колго алды эле.
Алдындагы Чал-Буурул,
Алкынтып оозун ачтырып,
Тушардан* жаткан аппак кар,
Буртулдата бастырып,
Балдарды көздөй тап уруп,
Желдей сызып калды эле.
Жүрөгүндө кара жок,
Баатыр мындай болорбу.
Оюна албай жөнөдү,
Мындан эмне болорду.
Колоттогу ток жолборс,
Караколду билбес шок жолборс.
Уктап жаткан кезинде,
Жарышып балдар барыптыр.
Чочуган жолборс кол салып,
Бешөөнү чалып салыптыр.
Калгандары кайрылып,
Кутулууга жолборстон,
Жан талашып калыптыр.
Ошондо Сайкал карасаң,
Ачуусу келип бакырды,
Арстандай айкырды.
Кыздын үнүн укканда,
Эки жолборс элеңдеп,
Коркуп кулак жапырды.
Айбатынан, түрүнөн,
Сайкал кыздын сүрүнөн,

Кайрат кылып аркырап,
Айнектей көзү жаркырап,
Качып берди калтырап.
Чал-Буурул менен жаш Сайкал,
Жеткен экен чуратып.
Эки шилтеп экөөнү,
Жыга чапты сулатып.
Камчы тийген жерлери,
Сынган экен быркырап.
Эки жолборс кулады,
Баш көтөрбөй тыркырап.

Бул жорукту ар жакта мүнүшкөрлүк кылып жүргөн кан Карача, жигиттери менен көрүп, алар да жетип келишсе эки жолборс сулап жатат. Беш кызды чалып салып, аттарын жарып салган, калгандары аман калган.

Карача муну көрүп бир чети капа болсо, бир чети жолборсту камчы менен мышыкча көрбөй бир уруп жаткыза чапкан кызынын жоругун көрүп кубанды. Жолборсту атына байланып, Карача кан чоң олжого батты. Мындан кийин эч жака чыкбаска Сайкалга буйрук берди. Эл дагы кыздарын, балдарын өзү менен кошо алып жүрбөсө, өзүнчө эч жака чыгарчу болбоду.

Арадан жыл өтүп баарлыгы унуткалып, Сайкал бойго жетип, каруу күчү толуп, акылы өсүп, бетинин ажары ачылып, ашкан сулуу болду. Бир күнү айылдын четине кыз-келиндер менен сейилдеп чыгышты. Ошол кезде башка бир айылдын он чакты көпкөн боз уланы атка минип, көпкөнүнөн көзүнө эч нерсе көрүнбөй келе жатышкан. Алдынан аңгыча көп кыз чыгып калды. Ичинен бирөө жүргүлө тетиги ортосундагы болтойгон толук кызды тамашага алалы, бойго жеткен убагы экен деп, кан кызы экени, Сайкал экенинде иши барбы, жигиттер жөнөп калышты. Кыз-келиндерге келип ичинен бир чеченсинген жигити кыздарга тийишип, артыкча Сайкалга сөйкөнүп, өзүн көтөрүп айтып турган жери:

Саламатбы эсенби,
Чайпала баскан сулуулар.
Көрбөсө жүрөк сагынган,
Жаным бирге курбулар.
Алик алып саламды,
Бир азга токтоп туруңар.
Жигиттердин айтканын,
Тырчыбай угуп туруңар.
Бириң келин, бириң кыз,
Турушуңар бир укмуш.
Кийгениң сайма түрүндөй,
Кылактайсың барыңар,
Гүлкайырдын гүлүндөй.
Текши экен жашыңар,
Улуу-кичүүң билинбей.
Ортоңордо бар экен,
Өңдү, түстүү кашка кыз,
Өзгөңөрдөн башка кыз.
Бою узун болук кыз,
Бойго жеткен толук кыз.

Караандуурак кырдуу кыз,
Башкаңардан сындуу кыз.
Кеп сүйлөсөк укчу кыз,
Бир жолуккан боз улан,
Ар кумардан чыкчу кыз.
Мойнуң бери созчу кыз,
Кызылынан өбөйүн.
Бетиң бери тозчу кыз,
Мөлтүрөгөн сен болсоң,
Бетиңе чыккан мең болом.
Бек антташып алалы,
Издеген жарың мен болом.
Колуңду сунчу кармайын,
Убада берип бек кысып,
Жолуктум деп арнайын.
Айткан сөзгө бек болсоң,
Убадамдан танбаймын.
Сен болсоң тоонун улары,
Мен болом чөлдүн тынары.
Жаракөр сулуу экенсиң,
Жаагыңдан сылап койгондун,
Жазылчудай кумары —

деп жигит кыздарга сүйлөгөндө жанындагы жигиттер коштой чаап каткырып күлүп калышты. Анысы аз келгенсип аттан түшүп кыздарды аймалап-жалмалап, эмчек-башын кармалап киришти. Кыздар чоочун немелерден уялып кымтыланса да болбоду. Ошондо Сайкалдын чын ачуусу келип, оозуна сөзүн алып, жигиттин колун кагып, айтып турган жери:

Саламаттык эсендик,
Жайкала баскан уландар.
Келинди көрсө кеп айтып,
Кызга көзү кумарлар.
Кыз көрбөгөн немедей,
Көзүн артып тургандар.
Эжекелер буларды,
Шамал айдап, жел айдап,
Учуп келе жатканбы.
Эмдигиче бир көрбөй,
Кыздан көзү катканбы.
Кайдан келе жаткандар,
Таноосунан көпкөндөр,
Келин, кесек кыз көрсө,
Эт бетинен кеткендер.
Колунан келер иши жок,
Кургак сөзгө чечендер.
Көп ачууга тийбестен,
Жолуңарды арткыла,
Ат тизгинин тарткыла.
Барып таап алгыла,
Эр издеген ким эле.

Ушунчаңда колуң тарт,
Ээн баштык кылбай тим эле.
Кыйыкка тийсең кокустан,
Кызыкты жигит көрөсүң,
Бирин калбай өлөсүң —

деп Сайкал айтса жанагы жигит ого бетер күчөдү. Кыз чыдабай колдун учу менен каруусун сыга кармады эле, жаны көзүнө көрүнүп бакырып жиберди. Эки көздүн тушун кол менен кысып койду эле, көздөрү торсоюп чыга түштү. Калганын карууга уруп, түгөл өзүнүн чылбыры менен байлап салып, кыздар шылдыңдап күлүп турушту. Анан Сайкал экенин таанытып, колдорун чечип коё берди. Жигиттер ошондон кийин кызга тийишкис болуп кылчайбай жөнөштү. Ал жигиттер алыскы айылдан экен, көпкөнүнө чыдабай эл, жер көрөбүз деп аттанып, кыргыздын жеринде сайрандап жүрүшкөн Сайкалдын атын жат билишип, жолуккан жанга көргөндөрүн айтып, атын кыйла жерге таратты. Карача кандын кызы жеткен алп болуптур, балбан деген жигит чыпалагына келбейт экен деп, аты алыска жайыла баштады.

Сайкал 16 жашка келгенде баягыдан эки эсе күчү толуп, жөн бастырып, куш салганды коюп, кайрадан эрлерче кийинип, жанына жарак илип, келиштире ат минип, Карача кандын ордо аскерине кошулуп найза сайганды, кылыч чапканды, жаа тартып, мылтык атканга машыгып, кыйын-кыйын эрлери менен күч сынашып, ык үйрөнө баштады. Күндөрдүн биринде ошол Карачанын ордо аскерин башкарган жашы отуздарга барган, ары баатыр, ары балбан Шерик аттуу жигит бар эле. Ошол Сайкалга Лоб дайра, Лобнор Баян- Жүрөк, Алтын-Күрөк деген жерди көргөнүн жана аны Карача кан Сагда төрөгө багынып ага бергенин, анын канча жылдан бери алык-салык берип турганын, калмак кандарынын баянын түгөл айтып чыкты. Карача кан ушул күнгө чейин бул тууралуу бир да сөз айтпаганын Шерикке Сайкал айтты. Буга өтө таңгалды. Ошондо Сайкал ошол жерлерди мага бир көргөзчү деп Шерикке асылды. Эртеси Шерик баштаган беш жигит, Сайкал болуп чек арадагы Кароол чокудагы кароолчуга келип, аттан түшүп жай маани сурашып турганда Баян-Жүрөк, Алтын-Күрөк алыста жаткан Лоб дайра, көлүн көргөзүп Шерик баатырдын айтып турган жери:

Карындашым жаш Сайкал,
Айтканымды байкап ал.
Кечээ күнкү убада,
Көңүлүңө түйүп кал.
Каныбыз укса бул сөздү,
Башталбасын чоң жаңжал.
Ушунда чоң сыр бар окшойт,
Ичине бекем сактаса.
Кытай, калмак кабарын,
Эмгиче сага айтпаса.
Сагда канга сый кылып,
Берген асыл жерлерин.
Алымыңа деп төлөп,
Кытайга көп мал бергенин.
Эми сенден сураарым,
Шерик менен бир барып,
Жерди көрдүм дебегин.
Шек чыгарып сен койсоң,

Кандан таяк жебейин.
Окуя кандай болгонун,
Баштан аяк өзүңө,
Баяндап айтып берейин.
Мындан аркы көрүнгөн,
Көк токой болуп бөлүнгөн.
Адырмактуу тоосунан,
Куюлуп куму төгүлгөн.
Эчки-теке жай алган,
Ээн жаткан төрүнөн.
Түзүнөн башың адашат,
Түрлү кийик көбүнөн.
Чардап жатат карасаң,
Каз, өрдөк батбай көлүнөн.
Арстан, жолборс жай кылып,
Бөкөн, кулан жайылып,
Бөлүнүп оттоп чөлүнөн.
Ошол жердин аттары,
Баян-Жүрөк баалуу жер,
Алтын-Күрөк асыл жер.
Ар жагы Лобнор, Лоб дайра,
Баарлык суудан чоң дайра.
Сагданын колу чыкканда,
Кыраандар тосуп турган жер.
Жээгине чыгарбай,
25 миң кошунун,
Ченебей туруп кырган жер.
Тетигинде көрүнгөн,
Дөбө болуп бөлүнгөн,
Айланасын бек кылган,
Алтын ордо чеп кылган,
Зарун кандын ордосу.
Анын жайын айтайын,
Кечилдин каны Алакө,
Алтымыш уулу бар экен.
Эң улуусу Чою кан,
Андан кийин Сагда экен.
Ушу турган Зарун кан,
Алакө кандын бир уулу.
Алтын тактын ордосун,
Турак кылып чеп кылган.
Айына алат алымды.
Каары катуу Зарун хан,
Жылына алат салымды.
Алса малга тойбогон,
Алган сайын жулунуп,
Кулкуну куурап толбогон.
Бул жерге коргон курганы,
Мына ушул Зарундун,

Отуз жыл болду турганы.
Сагдадан кабар кылалы,
Элүү миң ашуун кол менен.
Ар элдин жерин талашкан.
А дегенде калмактын,
Эки канын караткан.
Ордо салып жерине,
Ага да койгон беги бар.
Барган жерин бышыктап,
Анда курган чеби бар.
Айланасын курчаган,
Эсеп жеткис черүү бар.
Адамынын түрлөрү,
Көргөндүн эси чыккандай.
Жандан башка сүрлөрү,
Качыр эмес ат эмес,
Керик деген мингени.
Алптары бар карасаң,
Көк сеңирдей карааны.
Найза, кылыч, айбалта,
Кара мылтык, сыр жебе,
Камылгалуу жарагы.
Алышкан адам соо калбас,
Артык анын амалы.
Отуз жылдан бер жака,
Ошол Сагда каныңа,
Нечен кандар карады.
Кээ бирөөнү Сагда кан,
Эби менен каратса,
Кээ бирөөнү Сагда кан,
Кеби менен каратса,
Кээ бирөөнү талады.
Төрө аталып Сагда кан,
Даража конду, барк конду.
Казынасы Сагданын,
Сап алтынга карк болду.
Касташканы жай болду,
Төрт түлүгү шай болду,
Ошо Сагда айдаган,
Кашкардын каны Карабек,
Ошону көздөй көп колду.
Текечи кан, Тээкчи кан,
Жанаалы, Карач эки кан,
Андан башка жети кан,
Сагданын колун караган.
Арбагы башка зор адам,
Кол жеткен жерди караткан,
Алакөнүн баласы,
Атактуу Сагда чоң адам.

Сайкал эч укпаган сөздөрдү угуп, айткан жерлерин өз көзү менен көрүп, иштин бүткүл жайына түшүндү. Атасы Карача кан дагы Сагда төрөгө 30 жылдан ашык карап, алык-салык төлөп турат дегенине Сайкалдын ичине чоң намыс пайда болду.

Андан кийин Сайкал кайра кайтып, сонун сорпо сөз угуп эч нерсе билбеген кишидей тымызын жата берди.

Бир күнү кыргыздардын ичинде Карычал деген атактуу байы бар эле. Ошонун 6 баласы да бири баатыр, бири бек болуп мыкты эле. Ошол байдын ашын берип, кытай калмактан, кыргыз казактан сансыз эл келип чоң салтанат болду. Бул аш Карача кандын кадырлуу кишиси болгондон кийин канга да тиешелүү болуп жакшы тартип, чоң салтанат, оюн тамаша менен өтсүн деп, кыйла элди чакыртканы ошол эле.

Ал ашка ордо аскери, кырк жигити менен бирге Сайкал да барган.

Аш узатуу ойдогудай болду. Ат чабыш, эр оодарыш, балбан күрөш оюну мыкты өттү. Чоң тамаша эр сайыш да болду. Казак менен кыргыздар бир болушуп, кытай калмак биригип кетишти. Анткени эр сайышка чоң байге коюлган, аны кантсе да биз алабыз, бурутка атагы чыккан, беттешкенин жыккан кытайдын ичкеринен жаңы келген, нечен дөөнү жеңген, Сазаңшаң деген элден Зарун кандын баатыры Кежир баатыр жекеге чыкты. Кыргыз казактын арасынан ага ылайыктуу жана теңдеш келип эч ким табылбады. Кайраттуу баатырлары карылыгы жетип, жаштары бет алып чыгууга даай албай турганында кыргыздарга катуу намыс келди.

Сайкал бул жорукту көрүп туруп чыдай албай, байкап караса тиги жактын баатыры менен таймашса алдырчудай көрүнбөдү. Ошондо атасы Карача кандын алдына келип, кары жашынан, улуу-кичүүсүнөн жекеге чыгууга руксат сурап айтып турган жери:

Айланайын кан ата,
Алдыңыздан суранып,
Айтар сөзүм бар ата.
Намысына кыргыздын.
Эр сайышка түшөйүн,
Батаңды бергин балаңа.
Жеңилет деп ошондон,
Кенедей шек санаба.
Жыгылып калат балам деп,
Жолума кылба каргаша.
Жеткенде аттан алармын,
Жараткан кудай жалгаса.
Эрдемсиген неме экен,
Эр жүрөгүн өлтүрүп,
Бир салайын тамаша.
Кыргыз элге сыймыкта,
Кыйын жерде эр сайып,
Кызың ишке жараса.
Көзүм жетти атаке,
Бет алышып көрөйүн.
Алакандай кыргыздын,
Намысын алып берейин.
Чындап ачуум кармаса,

Кызыл канын төгөйүн.
Кыйынсынган немеге,
Кыйбадым байге мөөрөйүн.
Атаке сенин өзүңдүн,
Намысың алып келейин.
Айтылган менин оюмду,
Баланын сөзү дебегин.
Батаңды берчи балаңа,
Кызырсалем колдо деп,
Баабедин айтып жөнөйүн.
Баатырсынган немени,
Байкадым ата жеңемин.
Беттешсин деп ушуга,
Ата мен кылдым далалат.
Адам чыкбай байге алса,
Биз жака калат жаман ат.
Руксат болсо атаке,
Ат, токумду тандайын,
Соот, чопкутум камдайын.
Кылыч тагып боюма,
Сыр найза колго кармайын —
Айланайын кан ата,
Алдыңыздан суранып,
Айтар сөзүм бар ата.
Намысына кыргыздын.
Эр сайышка түшөйүн,
Батаңды бергин балаңа.
Жеңилет деп ошондон,
Кенедей шек санаба.
Жыгылып калат балам деп,
Жолума кылба каргаша.
Жеткенде аттан алармын,
Жараткан кудай жалгаса.
Эрдемсиген неме экен,
Эр жүрөгүн өлтүрүп,
Бир салайын тамаша.
Кыргыз элге сыймыкта,
Кыйын жерде эр сайып,
Кызың ишке жараса.
Көзүм жетти атаке,
Бет алышып көрөйүн.
Алакандай кыргыздын,
Намысын алып берейин.
Чындап ачуум кармаса,
Кызыл канын төгөйүн.
Кыйынсынган немеге,
Кыйбадым байге мөөрөйүн.
Атаке сенин өзүңдүн,
Намысың алып келейин.

Айтылган менин оюмду,
Баланын сөзү дебегин.
Батаңды берчи балаңа,
Кызырсалем колдо деп,
Баабедин айтып жөнөйүн.
Баатырсынган немени,
Байкадым ата жеңемин.
Беттешсин деп ушуга,
Ата мен кылдым далалат.
Адам чыкбай байге алса,
Биз жака калат жаман ат.
Руксат болсо атаке,
Ат, токумду тандайын,
Соот, чопкутум камдайын.
Кылыч тагып боюма,
Сыр найза колго кармайын —

деп Сайкал Карача кандан уруксат сурап турду. Муну көрүп, угуп турган элдин кыз кантип жекеге чыксын деп тике чачы тик турду. Карача кан көпкө ойлонгон жок. Кытайдын Кежир баатырын сынап көрүп, өз баласы Сайкалды да көз жиберип, теңдештирип сынап турду да, Сайкалдан өөн таба албай, Кежир баатырдын кемчилигин айтып, жеке чыкса чыксын деп, буркурап бата берип айтып турган жери:

Балам Сайкал каралдым,
Уул ордуна кармаган,
Жатындан жалгыз баламсың.
Бүт кылыгың эр өңдүү,
Кыз болуп кайдан жаралдың.
Ушул жериң күл кылып,
Күйгүзөт денин адамдын.
Айткан сөзүң мен угуп,
Бир жагынан кубансам,
Бир жагынан көңүлдү,
Чөгөрүп капа кыламын.
Не кыларым биле албай,
Туюктанып турамын.
Жоого түшүп эр сайчу,
Жете элек эле убагың.
Карт жолборско чалдырсаң,
Кимге жетет убалың.
Кежир менен жекеге,
Чыksam деп балам сурандың.
Каралдым өзүң айткандай,
Каргаша жолго болбоюн,
Байгамбар ачсын жолуңду,
Бекер жерден тоспоюн.
Кана эмесе баатырлар,
Атын тандап Сайкалдын,
Камдагын жарак тондорун.
Балам Сайкал кулак сал,

Бир айткан сөздү көөнүңө ал.
Жекеге чыккан Жежирдин,
Кемчил экен бир жери,
Колу кыска, тоң моюн,
Кашаң экен мингени.
Андан кийин айтаарым,
Азаматтар байкагын,
Мындан мурун жекеге,
Түшкөн эмес Сайкалым.
Буга көңүл бургула,
Жарактанып шайланып,
Даяр болуп тургула.
Кокусунан карт жолборс,
Жаштыгы бар Сайкалды,
Алып кетип баратса,
Намыс эмес ушул иш,
Качырып кирип баргыла.
Кызды аттан алдырбай,
Арачалап калгыла —

деп Карача акыл сөзүн сүйлөп, Сайкалга жекеге чыгууга уруксатын берди. Сайкал жекеге чыгат деп атасы айтканда, жагалданып кайраты ашып, күчү ташып, күлүңдөп жаш жолборстой сүрү чыгып, бетинен түгү чыгып, чопкут тонун кийинип, жарагын бойго илип, жагалданып сүйүнүп турду. Жекеге минип чыгууга Чал-Буурулду байгеге чаап жиберген. Карачанын жылкысы жалаң буурул эле, ошонун ичинен кызга ылайык деп Сайкалга арнаган ордо аскерлери таптап жүргөн Кыз-Буурул бар эле, ошону ылайык табышып, келиштире эрлерче токуп, туура тартып Сайкалды мингизип, колуна түпөктүү сыр найза карматып эл чуркурап бата берди.

Ошондогу Жежир баатыр менен Сайкалдын беттешип, сайышып турган жери:

Аткарышты жекеге,
Карача кандын Сайкалын.
Кыз да болсо эр өңдүү,
Сын келбетин байкагын.
Алдындагы мингени,
Кызга ылайык Кыз-Буурул,
Алчактай басып жаныбар,
Жал куйругу жайкалып.
Сын келбети башкача,
Бугудай шаңдуу чайпалып.
Эки асыйдан жашы өткөн,
Буудандыгы байкалып.
Кумда туулуп ташка өскөн,
Кулан менен аралаш,
Кур жылкыдан башка өскөн.
Карабайыр, Казамат,
Тукумунан жалгашкан,
Өңү кызыл буурул ат.
Ооздугун кемирген,
Сүмбөдөй бою жаралган,

Омогу башка зор жылкы,
Башкалардан чоң жылкы.
Жукалап тердик салыптыр,
Ак каңгы* ээрге келтирип,
Үч басмайыл тагыптыр.
Үртүк* менен жабылап,
Суулуктан алып жигиттер,
Коштоп чыгып калыптыр.
Мына ошондо Сайкалдын,
Он жетиде чагы экен.
Он эки мүчө тең болуп,
Толуп турган чагы экен.
Олоңдой болгон карачач,
Кежигеге түйүптүр.
Эр көркүнө келтирип,
Башына тулга кийиптир.
Жети кабат болот соот,
Төшкө тагып чарайна,
Жанына кылыч илиптир.
Кармаганы колунда,
Түпөгү жок сыр найза.
Ортого Сайкал чыкканда,
Тургандар көөнү бөлүнүп,
Айбаты башка адамдан,
Жаш жолборстой көрүнүп.
Сулуулугу келишкен,
Бетинен нуру төгүлүп.
Ак кандагай*, сайма шым,
Багалеги саймалуу,
Кара жаак булдурсун,
Канжыгада байлануу.
Белине кемер жарашып,
Бек олтуруп Буурулга,
Кыз Сайкал турат шаңданып,
Кыргызга намыс талашып.
Көргөн жерден чур деди,
Кытай, калмак элдери.
Тура калып карашып,
Тулку бою башкача,
Ким болду деп самашып,
Кыйлалары таңданып,
Акылдан турду адашып.
Ал аңгыча айтылды,
Карача кандын кызы деп,
Сайкал деген ушу деп.
Кызга карай ошондо,
Айтылып жатты кыйла кеп.
Адамга айтпай Карача,
Багып жүргөн экен деп.

Эч бир жанга көргөзбөй,
Эч адамга билгизбей,
Катып жүргөн экен деп.
Кое бермек болушту,
Кежир менен Сайкалды.
Эки шердин ошондо,
Беттешкен жерин айталы.
Кежир бекер эл эмес,
А да карап турбады.
Жекеге Минип чыгыптыр,
Майдан-Көк деген бууданды.
Беттешүүгө кыз менен,
Беленденип турганы.
Бар мүчөсү тең болуп,
Карт жолборс сындуу бу дагы.
Сазаңшаң элдин тунугу,
Кытайлардын ичинен,
Менмин деген улугу.
Найзакер беттеп чыкбаган,
Жоо дегенде элирип,
Найзасын канга чыктаган.
Кытай калмак төрөсү,
Коштоп келип Кежирди,
Кое берген кезеги.
Оңдоп кармап найзасын,
Зарундап ураан чакырып,
Каарланып бакырып,
Алдындагы Майдан-Көк,
Куландай кулак жапырып.
Аркасында айдар чач,
Чубалып желге чачылып.
Карача кандын кыз Сайкал,
Буурулду минип булкунтуп,
Атырылтып жулкунтуп,
А да жөнөп калды эле.
Мына ошондо эки шер,
Бир бирине жетишти.
Найза салбай бул жолу,
Жүз көрүшүп, өң таанып,
Каршы өтүп кетишти.
Кайраты башка эки шер,
Буудандын оозун бурган жер.
Найза кармап тиктешип,
Бет келишип турган жер.
Эки тарап ошондо,
Жашы менен карысы,
Кыңк деп чыккан дабыш жок,

Көз ирмебей баарысы,
Жалдырап карап калышты.
Эмне болуп кетет деп,
Ар кимдин келип намысы.
Арстандай ачынып,
Бирин-бири качырып,
Болот учтуу сыр найза,
Жүрөккө болжоп баатырлар,
Мелтиретип калды эле.
Эки берен баратат,
Ат жалына эңкейип,
Эки көзү чекчейип,
Жалын көзү жумулбай,
Жерге тийбей баратат,
Шамал менен куюндай.
Бир бирине жетти эми,
Найза кармап сүзүшүп,
Кагылыша кетти эми.
Болотко болот тийгенде,
Ширенди чыгып жагылып,
От асманга чачырап,
Колундагы найзалар,
Тутамдайдан бачырап.
Тийгенде найза так этип,
Алдындагы буудандар,
Олтурган иттей жалп этип.
Эки берен солк этбей,
Кайра оңолуп барышты.
Кайра найза алышты,
Бдштагыдан ушулар,
Айбаттанып он эсе,
Качырышып калышты.
Карача кандын Сайкалы,
Кежир эрге бой бербей,
Дасыган эрдей сайышы.
Мурункудан кайраттуу,
Буурул аттын табышы.
Баштагыдан айбаттуу,
Бала жолборс кыз Сайкал,
Найза кармап барышы.
Мурункудан азыраак,
Сырын алган кыз Сайкал.
Аты менен Кежирдин,
Ыгын алган кыз Сайкал.
Баштагыдан кичине,
Озо кармап найзаны.
Узунураак имерип,
Созо кармап найзаны.
Кекиртектин өзүнө,

Тозо кармап найзаны.
 Көз ирмебей бат сайып,
 Көздөгөн жерге так сайып.
 Тоголотту Кежирди,
 Майдан-Көктөн каңтарып.
 Кеткен экен найзасы,
 Кекиртекти аралап,
 Каракушту жаралап.
 Түшкөн жерден чаң чыгып,
 Найза тийген ордунан,
 Оргуштап кызыл кан чыгып.
 Кежир баатыр сулады,
 Кор дей түшүп жан чыгып.
 Карача кандын жигити,
 Даяр турган топтошуп.
 Алып жөнөп калышты,
 Кыз Сайкалды коштошуп.
 Сүйүнгөнгө чыдабай,
 Карача турду буркурап,
 Карап турган калайык,
 Мусулман капыр аралаш,
 Кар болбо деп ошондо,
 Батасын берди чуркурап.

Кыргыз болгону түтүнгө аксарбашыл, баабединин айтып жатышты. Кытай, калмак жагы чуу көтөрүп барып басылды. Ат чабыш, жөө күрөштөн кытай-калмак жагы алып, эр оодарыш, эр-сайыштан кыргыз-казак алып, мөөрөй тең болуп, аш салтанаты кең болуп, келген эл дуулдашып жай-жайына тарашты. Кыз Сайкалдын атагы ар кимдин оозунан кетбей олтурган жерде кеп болуп кыйла жерге тарады.

Ошол күндөн баштап Ордо аскерине Сайкал башчы болуп, баардыгы Сайкалдын сөзүн угуп, көзүн карап, ар акылына көнүп, өзүлөрүнө чыныгы жетекчи кылып алды. Кытайдын Зарун каны Сайкалдын кылган эрдигинен чочулап, кол кошунун чыңдап, ушул кезинде бул балакетти жок кылбаса болбойт деп, мыкты баатырларын, алп-дөөлөрүн алдырмак болду. Бир күнү жатып ойлоду, Карача кан эмне болду экен, баягыдай эле көңүлү менде болуп баш ийген бойдон жүрсө алык алчы мезгил келди, жигиттеримди жиберип, унчукбай мал берсе айдап келели, же көкүрөгүн жогорулатып кежирленсе, анан кийин сазайын берейин деп жигиттерин Карача канга аткарды. Карача кан дагы бул күндүн болжолун, алардын келер күнүн билүүчү эле. Ал күнү өзү аттанып чек арага барып жигиттерге малын санап, өзү башында туруп жөнөтүп жиберчү эле. Карача кан камынып, аттанмак болуп, бул иш мурун кабарында бар Сайкал атасынан кайда жөнөгөнү жатканын сынап сурап турган жери:

Аттанган жаткан көрүнөт,
 Узак жолго атакем.
 Абайлап турсам эң эле,
 Камылгаңыз катуу экен.
 Куш салып келет деп турсам,
 Кондурган колдо кушу жок,
 Ээрчиткен машке ити жок,

Жандооч алып беш жигит,
Андан башка киши жок.
Бара турган жагыңдын,
Айтып кет ата кабарын.
Түнөрүңкү мүнөзүң,
Бүркөлүңкү кабагың.
Бир сурадым атаке,
Ачыгын айтып бербесең.
Капада мен да каламын,
Көңүлүмдү калтырба,
Кыз болсом да атаке,
Өзүңдүн жалгыз балаңмын.
Жөнү болсо бул ишиң,
Мен да кошо барайын.
Акылдашар иш болсо,
Кошо акылын табайын.
Жөн эмес го атаке,
Чукул жөнөп калышың.
Жата бербей ордодо,
Ала жүр ата жаныңа,
Чунагың эл, жер таанысын —

деп Сайкал Карача канды катуу шаштырды. Кан чыны менен эле жашыргысы келди эле, бирок ушул кызымдын бул иш жөнүндө кабары болсо, уят болуп жүрбөйүн деп көпкө ойлонуп туруп, Сайкалды эркелетип, саамайын сылап, көңүлүн улап, чынын жашырбай, көп ашырбай ток этер жерин сөзгө келтирип айтып турган жери:

Балам сөзгө бурадың,
Жашырын ишиң кандайча,
Айтып бер деп сурадың.
Аныгын айтам ал иштин,
Боло элек эле азыры,
Уга турган убагың.
Билип койдун сырымды,
Безеленген чунагым.
Айтпай кантип коёюн,
Атайлап сурап калган соң,
Отуз жыл ичке жашырдым,
Чыгарсам сыртка болор оң.
Үстүмдөгү чени бар,
Кытайдан кийген алтын тон.
Ошондон бери баш ийип,
Султан жаным болдум кор.
Жазылса керек маңдайга,
Түгөнбөгөн мээнет шор.
80 миң ашык кол менен,
Сагда төрө келгенде,
Эл тынчтыгын кааладым.
Же болбосо Сагда кан,
Чыгарат эле талканын.

Малдан чыгым берсем да,
Адам уулун сактадым.
Башка кылар амалды,
Кайсаласам таппадым.
Ордо салып, чеп коюп,
Тегерегин бек коюп,
Азыр да кытай күчүндө.
Улам жаңы кол келип,
Кошулуп жатат күнүгө.
Кечилдин каны Алакө,
Алтымыш уулу бүтүн дөө.
Эрегиштик кылбадым,
Айтканынан жылбадым.
Тобо дейлик ушуга,
Берекем Сайкал жыргалым.
Каруу күчүң толгуча,
Аскериң сандан озгуча.
Кара кытай манжуга,
Кармашаар күнүң болгуча,
Кантейин балам чыдайын.
Сураганын көнгөн жан,
Азыры берип турайын.
Атаңда арман жок бекен,
Ичимден тартып мен жүрөм,
Башыман чыкбай убайым.
Азаттык болчу күн болор,
Берерлигин биз
Унутбаса кудайым.

Ошондо Сайкал атасынын сөзүнө кыткылыктап күлүп, сырын билип, мени дагы эле эси жоктой көрөт экен. Ушул сапар атамды жибербей мен барып келейин, ошол элдин түрүн көрөйүн, жөн келип жөн кетсе атам айткан малды берейин, эгер чоңсунуп чокчоңдосо мал эмес түк бербей тактап кууп ийип кайра келейин деп, атасын барбаска макул кылып Сайкал өзү жөнөдү. Карача ар акылын айтып ээн баштык кылба деп кала берди. Сайкал жигиттер менен чек арадагы белгилүү жерге келсе, жылкычы, койчу, уйчулар салыкка салчу малын топ-топ кылып айдап жөнөп калган экен. Кытайдын кызыл чоктору кылычын жалаңдатып, камчысын үйрүп, жеп ийчүдөй түр менен коркутуп, үркүтүп, койкоңдоп деле аттарын алчаңдатып келишти. Айдаган малдын түрүн көрүшүп баштагыдан аз го, каның кайда, эртеңден калбай калган малды жыйып, ушул жерге алып келесиң деп коржоңдошту. Эртең ушул жерде мал даяр болбосо, каның жанынан үмүт үзсүн дегенде, окчун турган Сайкалдын жини чындап кайнады окшойт. Эч сөзгө келбей коржоңдогон төрөсүн булдурсун менен ме сага мал деп бир уруп жыкты. Калгандарын качырып сала берди, ителги көргөн таандай чуркурашып артын карабай качып жөнөдү. Сайкал жигиттерге: бир топ жерге кууп, жүрөгүн түшүрүп кайра тарткыла деп өзү мал- чыларга келип, айдап барып малды өз үйрүнө кошуп алгыла. Экинчи мал айдоочу болбогула деп кайра тарткан жигиттерди ээрчитип ордосуна кирип кетти.

Кыз Сайкал Карача канга барбай, эмне иш кылып келгенинен кабар салбай, ордо адамын вазир, бегин, элдеги акылман чеченин, көптү көргөн көсөмүнөн неме калтырбай Карача кандын ордосуна жыйды.

Эл жыйылып келгиче баягы беш жигит менен атасына барып болгон ишти баяндады. Карача кан: иштин ушундай болорун эчак эле билгемин. Эми Сайкал балам менден эч акыл сураба, болгон иш болгон экен. Кечетен бери ойлонуп жатып алым кетип, каруумдан чындап тайдым. Жашым сексенди ашып, эт качып мындан ары атка минер, эл билер дарман жоктой. Элиңди өзүң башкарып, кол-кобуруңду жыйып, беленденип тур балам. Акылын таап иш кылсаң эми душманга алың келер. Капканын оозун ачып курал-жаракты таратып, ат-тонун тыңдап, күчүңдү чыңдап жоо бетине чык — деди.

Сайкал атасынын бул айтканы акыл, баарыга макул болот, эми бардык милдет менин башыма түшөт экен деп ойлоду.

Аңгыча ордого чакырган адамдары түгөл келди, Сайкал элдин түрүн байкап көрдү. Келген адамдар чатырап жүздөрү кызыл, келишимдүү, келбеттүү адамдар, көңүлүнө толуп, ошондо Сайкал ойдогусун айтып, кеңешин жана буйрук берип турган жери:

Урматтап жыйдым ордого,
Улуу менен кичүүңдү.
Ардактуу элим силердин,
Көрөйүн дедим жүзүңдү.
Айтайын дедим силерге,
Аткара турган ишимди.
Сынайын дедим баатырлар,
Бар бекен деп күчүңдү.
Сураштырып мен билдим,
Түбүнөн ата-бабамды.
Түйүнүн чечип түшүнүп,
Түгөл алдым кабарды.
Түбүбүз кыргыз эл экен,
Кыргыз элден тараган,
Уругум нойгут дээр экен.
Атагы чыгып нойгуттун,
Жетимиш ата тараган.
Ошонун бири Кайып кан,
Анын уулу Карача.
Тукуму менен кан болуп,
Азноолак кыргыз караган.
Алакандай элимди,
Туш-туштан душман талаган.
Отуз жылдан бер жака,
Өзүнүн көзүн каратып,
Оңдур баатыр Сагда кан,
Балакетти салыптыр.
А дегенде элди алып,
Аймагы сонун жерди алып,
Ою менен малды алып,
Ажыдаардын Карача,
Келатыптыр карасам,

Оозуна кармалып.
Кыңк десе кылыч суурулуп,
Өлүмгө жаны арналып.
Башкача жумуш кылсак дейм,
Жүрө бербей сандалып.
Айтканын кылып төрөнүн,
Жүрө бербей каржалып.
Улуу кичи, карыңар,
Аксалдуу барыңар.
Кеңешимди угууга,
Келдиңер баарың тандалып.
Азыркы күндү карасам,
Карача болсо карыды,
Алдында аты арыды.
Күн өткөн сайын төмөндөп,
Кетип барат калыбы.
Антпегенде канетет,
Жоо бетинде өтүптүр.
Өмүрүнүн жарымы.
Кече күнү мен өзүм,
Кан Карача карыга,
Ой тилеги бул экен,
Айткын деген барыңа.
Калайык менен кеңешип,
Кайра курап кош жыйып,
Душманга бүлүк салсын дейт.
Жеримден кууп кытайды,
Чегине чейин барсын дейт.
Чек коюп бөлүп берген жер,
Санат жетбес малымды,
Кайтарып кайра алсын дейт.
Капканын оозун ачын дейт,
Катылуу курал, жаракты,
Ошол жайдан тапсын дейт.
Кара ниет душманды,
Камынтпай туруп чапсын дейт.
Карачанын сөзү ушул,
Курал алып күч жыйнап,
Камына турган кез ушул.
Бекер жатпайт душман жак,
Болсо дейм жумуш тез ушул.
Айтарым ушул силерге,
Бүт жыйылып келгиле.
Жанга жарак илгиле,
Жалама соот кийинип,
Жалантып буудан ат минип,
Жабылып душман келгенде,
Жалгыз койбой өзүмдү,
Караан болуп бергиле.

Каруу күчтөн тайыптыр,
Кан Карача шериңер.
Жампос, Тунжур эр Серке,
Күрөң баатыр, Телилер.
Тандасак элде бар чыгар,
Мындан да ашкан эриңер.
Эрдемсиген Зарундун,
Ордосуна барамын.
Алтын-Күрөк, Баянды,
Кайра тартып аламын.
Камындырбай ошонун,
Кан ордосун чабамын.
Ар жагында Доргуга,
Анын да кирип жерине,
Бир эсебин табамын.
Калмактын эки каны бар,
Ага да бүлүк саламын.
Изине түшүп Сагданын,
Артынан кууп барамын.
Кыскасы ошол айтарым,
Азык-түлүк мол алып,
Ар шайманың камдагын.

Сайкалдын сөзүн олтургандар берилип угушту. Чын эле Карача кан отуз жылдан бери берип келаткан алык-салыктан кече эле кутказбадыбы. Эми кадимкидей кол курап жолго чыксак Сайкалды эми адам жеңе албайт, андан көрө Сайкалды туу кылып, бетибизге кармап, намысты кайра колго алалы деп толкунданышты. Ошондо ордо адамынын ичинде жашы кыркка келип калган ары акылман, ары чечен, ары баатырлык эр жүрөктүүлүк жайы дагы бар Абайылда деген жигит элдин атынан чыгып Сайкалга жооп кылып көпчүлүктү чалкытып, сөзгө балкытып айтып турган жери:

Сөз сүйлөйүн кичине,
Көпчүлүктөн Сиз
Көп кайрылып сөз айттың,
Көңүлүң бөлүп биз жака,
Сөз мындай экен эжеке,
Эжеке эмес береке.
Кичүү да болсоң жол улук,
Биз болуп сага көлөкө.
Ичтеги жаткан далай сыр,
Чыгарайын эмесе.
Отуз жылы кор болдук,
Кызматын кылып мал багып.
Жазыксыздан Сагдага,
Жыртылып таман чор болдук.
Эркинче жаткан бир элге,
Көргөздү нечен кордукту.
Аласа жок, доосу жок,
Күч менен салып зордукту.
Жүрөгүн үшүн эл алып,

Меники деп чек коюп,
Көңүлү сүйгөн жерди алып,
Санаты жок мал алып,
Ордо салды олчойтуп,
Алтын, күмүш, зар алып.
Бастырып сыртка чыгалбай,
Баатырлар жатты камалып.
Эжеке бай айткан жагыңа,
Токтобостон баралык.
Акесин чындап таанытып,
Ашынган төрө Сагдага,
Чын азапты салалык.
Күрөлө соотту киели,
Күлүктөн тандап минели.
Эжетай өзүң айткандай,
Кечикбей жолго жүрөлүк.
Баш көтөрүп чыкпасак,
Кырга чыгып ансайын,
Баш ийдирет түбөлүк.
Нойгут кандын тукуму,
Кайра чыксак тирилип.
Ата, баба арбагын,
Көкөлөтүп сыйласак,
Атагы журтка билинип.
Алдыбыз карган чал болуп,
Артыбыз ашып кырк жаштан.
Отуз жылдан бер жака,
Жакшы эле жаттык үңүлүп.
Күчөгөн экен бурут деп,
Таңгалышсын капырлар,
Чын жанынан түңүлүп.
Алган жакшы иш болор,
Жер, суу менен мал-жанды,
Кайра колго тийгизип.
Келме кезек кылалы,
Душмандын ичин күйгүзүп.
Башка сөздү коелу,
Аттаналы казатка.
Кыз Сайкал сени туу кылып,
Ааламдын жүзүн чуу кылып —

деп Абайылда сөзүн бүтүрдү, угуп турган баарысы бул акыл деп, айтылганча макул деп, кеп келеңин кеңешип аскер башы, кол башы шайлап, кол чогулчу жерди баамдап, аты угулуп келе жаткан шерлерден тандап, курал жарагын жамдап, убакытты болжоп жер жерлерге тарады. Айткан күнүндө кол курап жылгындуунун Чоң-Түзүнө токтолду. Аяк башын түгөл кылганда он миң адам болду. Катуу шашылып курал жарак жыйылган капканы ачышып, ким эмнеге шыгы болсо ошол куралын алып, датын сүртүп, жаркыратып майлап, соот-чопкутун кийишип, атка минишип чыкканда кадимки жоокер калың кошун пайда болду, карап туруп Сайкалдын көөнү толду. Кыз Сайкал Карача кандан бата

алып кылчайбастан жолго чыкты, ошондогу келаткан кыргыз нойгут колунун жоого аттанган түрү:

Күн чыгардын алдында,
Карача кандын асаба,
Көтөрүлдү кылкылдап.
Жылгындуунун оюнда,
Адам батпайт былкылдап.
Добулбас үнү жаңырды,
Сурнайдын үнү чаңырды.
Жөнөй турган чак болуп,
Кол тизилди сап болуп.
Найзачаны бир бөлөк,
Кылыччаны бир бөлөк,
Чоюнбаш урчу мыктысы,
Ар өнөргө шыктуусу.
Мылтык атчу мергени,
Алаңгир жааны тартчуусу,
Таамай көзгө атчуусу.
Аттанып чыккан жери экен,
Аксакал Кайкы жол баштап,
Азамат Артык кол баштап,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп.
Кыз-Буурул минип кыз Сайкал,
Опол тоодой көрүнүп.
Айдай жүзү жаркылдап,
Бетинен нуру төгүлүп.
Жоо кийимин кийинип,
Жагалданып сүйүнүп,
Көргөн буга таң болуп.
Ай талаанын баарысы,
Кара туман чаң болуп.
Ар сөздөн баштап баатырлар,
Баратканы шаң болуп.
Кыз Сайкал баатыр эжеңдин,
Кыйла азамат жанында,
Алчаңдата бастырып.
Алдында тулпар табында,
Аргандай сөзүн салышса,
К^эде чыгып каткырык.
Келатышат баатырлар,
Көңүлдөрүн шат кылып.
Азаматтын ичинде,
Адыл, Атар, Абылбек,
Байзак, Барпы, Карабек,
Арстан, Айты, Зайырбек,
Турду, Сатар, Кумарбек,
Тургуналы, Шабдалы,
Баратат нечен баатырлар,
Эр нойгуттун балдары.

Мелтиреген түз менен,
Эски жүргөн из менен,
Салаа, салаа коо менен,
Адырмактуу тоо менен,
Айкалыша баратат,
Айыгышкан жоо менен.
Айлана токой чер менен,
Агындуу дайра кол менен,
Атагы маалим жер менен.
Түрлү кийик топтошуп,
Дыр деп качып жаныбар,
Кайрадан калып оттошуп.
Илбесини андан көп,
Кулалы кумда жыйылган,
Жайылган малга окшошуп.
Келаткан кошун ошондо,
Кара-Тоого келгенде,
Дүрбү салып туш-тушка,
Карап турду токтошуп.
Кытайлардын элине,
Кызыгып карап турушту.
Мунаралап салынган,
Укмуштуу ордо чебине.

Сайкалдын кошуну Кара-Тоодо жата турсун эмки сөздү Зарун кандын алалы.

Мал айдап келет деген кишилери өзү болжогондой таяк жеп кайра тартып, көргөн билгенин айтып алган. Эми чындап мизим кайткан экен деп ичинен сызып эч кимге сыр чыгарбай өз кошунун оңдоп, Доргу кандан кошун сурап барды. Экөөлөп келип Карача кандын ордосун чабалы деп чоң бүлүккө түшүп жаткан эле. Карача кандын ордосун чаап алууга 30 миң черүү менен аттанмак болду. Аңгыча Зарун кандын кароолчусу шашып-бушуп чек арадан катуу кабар алып, калың колду көргөнүн айтып турган жери:

Падышам Зарун кулак сал,
Биз жактан бир аз кабар ал.
Болбойт ко түбү жакшылык,
Байкаган жанга жаман ал.
Жоо жагынан падышам,
Бар белең мурун кабардар.
Кече күнү бешимде,
Кара-Тоонун өзүндө,
Дүрбү салып олтурсам,
Жайнап чыкты көп адам.
Оңдоп салдым дүрбүнү,
Ишенбей эки көзүмө.
Абайлап карап олтурсам,
Уюлгуп катуу чаң чыгат,
Умачтай көзүм ачылды.
Коркконуман бакырдым,
Жолдошторум чакырдым.
Жакындап бери келгенде,

Жай олтуруп карасак,
 Жайнаган аскер кол экен.
 Найзанын учу жылтылдайт,
 Жанында кылыч кыңгырайт,
 Адамдын башы былкылдайт,
 Баарысы баатыр зыңгырайт.
 Алдында аты алкынат,
 Асаба көккө кылкылдап.
 Өтө эле арбын карааны,
 Шайма шай бүткүл жарагы.
 Болжолдоп эсеп кылганда,
 Он миңден ашык санаты.
 Жакындан кирип келгенде,
 Көрүп жүрөк болкулдайт.
 Дүбүртүнөн көп колдун,
 Кара жер бети солкулдайт —

деп кароолчу көп колдун келгенин айтты, Зарун кан көпкө унчукбай ойлоно түштү. Бирок ал кол кимдер экени белгисиз эле. Бул буруттан мынча кол курала калышы кыйын иш, буга бая күнкү ашта бурут менен бурут кеңешип алышып, туш-туштан жыйылган экен. Баарлык кошун аттанып даяр болсун деп замбирек аттырып, добулбас кактырып, кошунун сепилден чыгарып үч айданта курчатып койду. Дарбазасын күчтүү деген черүүлөрүнө кайтартты. Сепилдин сексен жерине замбирегин коюп, дарысын салып октоп куусун* түтөтүп даяр турду.

Эмки сөз кыз Сайкалдан. Алар Зарун кандын ордосун ары-бери киши өткөзбөй тегеректеп алышты. Зарун, Доргу бири-бирине кайыша албагыдай кылды. Ал кытайдын сырын билгендер замбирегинен чочуп мындай амалга салышты. Муну тегерегинен суу жүргүзбөй буруп таштады, кытайлар өзүлөрү да, аттары да камдап алган суусу түгөнгөндө чыдай албады. Анын үстүнө шамал урган жагындагы чоң токойду, камышты өрттөп түтүн менен ысык аптапка, ысык күндө күнү-түнү каптатты. Кытайларга суу барчу арыкка туз чыккан шор булакты кое берди, аны ичип өзүлөрү да, аттары да бузулду. Ошентип катуу кысым түшүп жатканда күн бүркөлүп, катуу жаан мөндүр аралаш жаап кирди. Ошондо кыз Сайкал сепилди алууга буйрук кылды. Кол каптап кирди, кытайлардын замбиреги анда-санда атылып бир аз тоскоол болду, андан кийин дарысы суу болуп, быкшып атылбай тим болду. Камалып өлбөйлү деп Зарун кан дарбазанын төрт жагын ачтырып бүтүн колун чыгарып найзалашкан, кылычташкан чоң согуш башталды:

Дарбазанын төрт жагын,
 Зарун кан туруп ачтырды.
 Ордого бир да жан койбой,
 Сыртка чык деп шаштырды.
 Кулак тунуп от бүрккөн,
 Замбирек үнү басылды.
 Сепилинин сыртында,
 Сегиз миң колу бар экен.
 Жана чыкты жети миң.
 Кубаты Зарун зор болду,
 Он беш миң даана кол болду.
 Өлөрдү билбей эки жоо,

Бет келише чабышты.
Жан аябай ызы-чуу,
Көрүп ал кыргын салышты.
Асманда бүркөк, жер бүркөк,
Жамыраган койго окшоп,
Аралашып калышты.
Жердин үстү капкара,
Кумурскадай эл болуп.
Айыгышкан кармашта,
Кан төгүлдү сел болуп.
Ат өлүгү дөң болуп,
Эр өлүгү тоо болуп.
Найза сынып бычырап,
Кылыч сынып кыңгырап.
Ат кишенеп чыңырып,
Кулак тунган дуу болду,
Асман жарган чуу болду.
А дегенде кытайлар,
Катуу кирген качырып.
Болумдуусу бетинде,
Баатыры чыгып четине.
Кылыччаны бетинде,
Кыйыны чыгып четине.
Ураан салып бакырып,
Бир убакта карасаң,
Кыз Сайкалдын берендер,
Айдап алган кези экен,
Артын көздөй жапырып.
Бар кайраты ашынып,
Эрендер кирди качырып.
Карача кандын кыз Сайкал,
Кирген экен казатка,
Кайнаган калың жерине.
Минген аты кериктен,
Сазаңшаңдын элине,
Бет алдына келгенин,
Бирден терип сулатып.
Капталынан чыкканды,
Катары менен кулатып.
Чоң согушту салды эле,
Зарун баштап Сайкалды,
Канчалары ошондо,
Тегеректеп алды эле.
Беренине ээ бербей,
Баатырына жай бербей,
Жүзү курчап келсе да,
Берен Сайкал бой бербей,
Кырып кетип баратат.
Барган сайын дем кирип,

Кызып кетип баратат.
Найза шилтеп өткөнү,
Аттан түшүп тырп этпей,
Учуп кетип баратат.
Каңкылдатып найза жеп,
Капталдын баары союлуп,
Булчуңдун баары чоюлуп,
Эриндин бары кесилип,
Эмчектин баары эзилип,
Жана турду көп колго,
Дагы Сайкал кезигип.
Тосуп чыккан алдынан,
Кадимки Зарун өзү экен.
Беттешүүгө Сайкалга,
Беленденген кези экен.
Жанатан бери турду эле,
Атынын күчү азсын деп,
Өзүнүн күчү тозсун деп.
Оңуна анан келер деп,
Тилекти анан берер деп.
Жекелешкен болду эми,
Түпөктүү найза белендеп.
Бир-бирине ошондо,
Чындап көзүн салды эле.
Салам, алик сөзү жок,
Оңдоп найза алды эле.
Табышкансып издешип,
Качырышып калды эле.
Мына ошондо карасаң,
Жаныбарың Кыз-Буурул,
Табында экен дагы эле.
Жөнөп калды дыргытып,
Чымды асманга ыргытып.
Сыр-Жебе минген Чоң-Зарун,
Карааны башка зор Зарун,
А да келди күүлөнүп,
Өз ичинен сүйлөнүп.
Намысыман, арыман,
Качсам кыздан өлдүм деп.
Ажал жетсе айла жок,
А дүйнө жайды көрдүм деп.
Анткен менен шайы бош,
Санаадар болуп кыйладан,
Уйку көрбөй кайгы жеп.
Катуу келип эки шер,
Тийди найза карч этип.
Кара болот сооттон,
Жалын чыгып жарк этип.
Как жүрөкө найза жеп,

Алакөнүн чоң Зарун,
 Жерди көздөй кулады,
 Сыр-Жебе аттан жалп этип.
 Кайран эжең кыз Сайкал,
 Буудан оозун бургуча,
 Кайра найза сунгуча,
 Жерде жаткан Зарунду,
 Бир жолу тындым кылгыча.
 Зарун кандын калың кол,
 Каптап кирип калды эле.
 Жемелешип Сайкалды,
 Туш-туштан камап алды эле.
 Жан-жагынан качырып,
 Жабыла найза «салды эле.
 Анда дагы бой бербей,
 Катары менен кулатып,
 Кетип барат кыз Сайкал,
 Кез келгенин сулатып.
 Ал аңгыча караса,
 Каптал жактан бургутуп,
 Кыраан баатыр Карабек,
 Арстан, Айты, Зайырбек,
 Ушулар чыкты бакырып,
 Каптаган колду жапырып.
 Буйдамга келбей жай кылды,
 Күлүн көккө сапырып.

Айыгышкан уруш басылып, калың кол-кошундар жыйнала баштады. Кытайлардын аман калганы дайынсыз туш-тушка качып жоголуптур. Эми миң адамын, Зарунду баш кылып кармап алышты. Уруш болгон талаа, сепилдин ичи тышы адамдын, айбандын өлүгүнө жык толгон. Кытайлардын кошунуна катуу кыргын түшкөн экен, камалып жатып шайы ооганда урушка кирип, Зарундун каарына чыдабай найзага туруп берген экен. Ишенген дөөлөрү алды менен эле жай болуптур, калганы каруу күч бере алган жок.

Кыз Сайкал Зарундун ордосун өзүнө жай кылып алды. Зарундун өзүн эки миң черүүсүнө кошуп сепилдин ичине камап салды. Кыргыздар өлгөндөрүн жыйып бир жерге көмүштү. Эки миң адамды тамак- тантып тыңытып алып кытайлардын өлүгүн бир жерге чогулттуруп, өзүлөрүнүн салты боюнча тоодой отун жыйгызып өрттөтүп жиберди. Айлананы жыт-жыбырдан тазарткандан кийин Зарун канды алдырып сүйлөшөйүн десе асылып өлүп калыптыр, ошентип жаны тыныптыр. Калган кытайларды ордого иштетип бузулганын оңдотуп, түзөтүп ишке кирди. Кыз Сайкал адегенде эле сепилдин кырындагы замбиректерди тазалатып, дарысын кургатып, аттырып көрүп, мыктылап сепилдин кырына орнотуп жандай сактап алды.

Сайкал эми мингени алтын так болуп, Зарунду жеңип барк конуп, каруу жарак карк болуп жоодон коркпогон, кайраттуу күчтүү, атагы алыска угулган кол башчы болду, Сайкал эмес эми Кыз Сайкал деген атка конду. Мунаранын кырындагы буркан* ташын алдырып, ага алтындан ай сүрөтүн койдурду. Кытайлар эч бирөө калбай качып жөнөгөндө мал жаны түгөл калган, анын баарын жыйып айдатып алды. Зарун кандын казасын ачтырса

алтын-күмүш-зерге толгон экен, аны ээлеп алды. Алтын-Күрөк, Баян-Жүрөккө кыргыздар кайрадан көчүп келип сепилди тегеректей конуп, жайланып жатып калышты. Эмки кезек Кыз Сайкалдын Доргуга аттана турган мезгили эле. Буга чукул аттанбаса болбойт деп колду кайрадан даярлантты. Мурдагыдан он эсе каруу жарагы карк болуп күчү арбыды. Алда кандай болот деп чек арага киши коюп, көз айырган жок, бирок кытай-калмак жактан бир дагы киши каттаган жок. Бул кандай иш болуп жатат деп калмактын айлына жашырып киши жиберип кабар алдырса, Доргу кан казнасын качыр, эшек, төө, атка жүктөтүп, караңгы түн менен көп адамын жөнөтүп жиберген экен. Өзү болсо кол кошунун кам- дап калмактар менен биригип алыптыр, Улаң кан менен Ушаң кан калың кошунун бермек болуптур деди. Бул кабарды укканда кыз Сайкал иш болбой калган экен, аз кечигип калыпбыз, Доргу кандын казынасын алдырып ийген эми биз кууган менен буга жете албайбыз, эми токтолуп турбай Доргу канды талкалашыбыз керек деп, калың кошун менен жөнөп калды. Биз Чоң-Дайраны кечпей Чоң-Ашууну ашын, Ала-Айгырды айланып, Турдун тоосун беттеп, ары жагынан чыгып жолун тосуп алып, камалап келгенибиз оң болот. Анан барган жердеги мал-жанын тегиз тийип алуу керек деди. Жолдогу калмактын айлын тегиз каратып өтүшүбүз керек. Доргунун ордосуна кытай-калмак кошуну топтолсо керек, барып кол салышыбыз кыйын болот. Биз белчемдүү жерге орношуп алып ортого багынып бергин деп киши салабыз, багынып берүүгө дити батбай согушууга чыгат. Ошондо биз беттешип уруш кылсак, оңуна келет деди. Ордого сакчы коюп, Сайкалдын акылы боюнча кол жолго чыкты.

Эмки сөз Доргу менен калмак каны Ушаң, Улаңдан болсун. Кыз Сайкалга каршы аттанууга кол жыйнаган кезде, Ушаң кан менен Улаң кан чатакташа кетип, Ушаң кан элин алып, Зу тоосун көздөй кирип кеткен. Улаң кандын да көңүлү иренжип калган эле.

Муну сезген Доргу бир күнү бул да сыртын салып кетет деп Улаң канды тымызын жай кылып, калмакты өзү билип калды. Доргу он беш миң кошун менен курал-жарактанып камынып турду. Ошол кезде Кыз Сайкал болжогон жерине жетип, Доргу канга багынып берсин деп киши жиберген, ошол адамдардын келип Доргу канга айтып турган жери:

Атайылап алыстан,
Алдыңызга биз келдик.
Ардактуу төрөм аманбы,
Айталы дедик аманат.
Атагы журтка жайылган,
Ак калпак кыргыз элдеги,
Кыз Сайкалдан саламды.
Айтканы келдик сиз жака,
Ал жакта түркүн кабарды.
Ар нерсеге жоруба,
Болбостон көөнүң алагды.
Жакындап келдик аралап,
Айлың менен калаңды.
Улук төрөм дениң сак,
Капкалуу шаарың, мал жаның,
Түгөлү менен эсенби.
Көрөлү деп биз келдик,
Төрөм сендей көсөмдү.

Карача кандын Кыз Сайкал,
Калың кошун — колу бар.
Кайратың болсо Доргу кан,
Каршы чыгып тосуп ал.
Түбүн Доргу байкагын,
Сайкалдын сөзүн айтайын,
Каруу күчүм арбын дейт,
ЖабДуу, жарак калың дейт.
Намыс кылбай Доргу кан,
Айтканыма көнсүн дейт.
Бекер уруш салышпай,
Башын ийип берсин дейт.
Ал айтканга көнбөсө,
Айтылуу турдун түзүнө,
Согушууга келсин дейт.
Ага дагы көнбөсө,
Кылкылдаган көп колду,
Кан ордодон көрсүн дейт.
Кечиктирбей биз жакты,
Жооп берсеңиз алалы.
Доргу торго сөзү деп,
Сайкалга айтып баралы.

Келген элчилер Доргуну коркута катуу кабар айтып салды. Чынында эле Кыз Сайкалдын сөзү ошол болуучу. Доргу кан ачуусу келип акыраңдап, кылыч сууруп келгендерге чакыраңдап, кырып ийчү немедей кезенип, Кыз Сайкалга айта бар деди. Бүгүндөн баштап санаганда, он биринчи күн дегенде, таң атар маалда, Турдун жайык талаасынан күтсүн жана эч арманы калбасын, катуураак камынып мени тосуп алсын. Жигиттер Доргунун каарынан араң кутулуп, өлүмдөн калганына сүйүнүп, кайра Сайкалга жетип айтып турган жери:

Барып келдик эжеке,
Жаалы катуу Доргуга.
Калды окшойт аз жерден,
Башты алып коюуга.
Айткан сөзгө абыдан,
Ачууланды Доргу кан,
Айбаты башка, заары күч,
Көрбөгөн мурун мындай жан.
Кылычын сууруп кезесе,
Жүрөгүм чыкты кабынан.
Биз баргандан Доргу кан,
Үксөйгөндөн үрпөйдү.
Каары чыгып бетине,
Сакал мурут түктөйдү.
Эжеке Сиздин сөздү айттым,
Баш урунсун Доргу деп,
Сайкалдын келип алдына.
Эгер ага көнбөсөң,
Тур тоосунун түзүнө,
Келсин дедим камына.

Чыдабасаң баарына.
Даярланып күтө бер,
Киребиз дедим айлыңа.
Намысы чындап келди окшойт,
Токтобой кайра бар деди,
Бегиңе кабар сал деди.
Ортодон он күн өткөндө,
Армансыз болуп камынып,
Доргуну тосуп ал деди.

Муну укканда Кыз Сайкал кабагын ачып жаркылдап, жайдары күлүп шаңкылдап, Доргу намысына келген экен. Мен айтканга көнгөн экен, эми чындап кудай берген экен, камылганы катуу күтүнүп жата берели деп, колду эки тарапка бөлүп, болжогон жерге келип жолдон көз албай чалып, туш-тушка дүрбү салып, кайсы жол менен канча кол менен келер экен дешип беленденип турушту.

Болжогон убакка жеткенде Доргунун кол-кошуну кылкылдап, Турдун талаасынан капкара болуп көрүндү. Ал күнү кеч кирип кетип, эки жак тең бир-бирине тийишип келген жок. Кыр көрсөтүшүп түнөп калышты, кытайлар таң аткыча ар кайсы жерге жалпылдатып от жагышты. Таң аткан кезде эки жак тең мелтиреген Турдун түзүнө бет алышып, үн жеткен жерге келип тирелишип токтоп турушту.

Ошондо Доргу койкоюп алдыга чыгып Кыз Сайкалдын кишисин жекеге чакырып турган жери:

Саламатбы эсенби,
Буруттардын Сайкалы.
Овол алды экөөбүз,
Амандашып алалы.
Башка болчу аңгеме,
Андан кийин салалы.
Күчөп келет деп уктум,
Күндөн күнгө зардабы.
Камынтбай келип капыстан,
Зарундун колун алыпсың.
Өрттөп ийип ордосун,
Башына дүмөк салыпсың.
Доргу канды алсам деп,
Оюңа койсо дердейип,
Долуланып калыпсың.
Карачанын Сайкалга,
Жолуксам деп дегдедим.
Жакшы болду мени издеп,
Жолумду тосуп келгениң.
Эрдемсип катуу келипсиң,
Эр күчүңдү көрөйүн.
Арман калбай ичинде,
Көргөзүп бүтүн өнөрүң.
Баатырың болсо камынган,
Жолборс сындуу чамынган,
Коркпогон от жалындан,

Жекеге чыгып сайышсын.
 Найзалар сынып майышсын,
 Жыгылган куру калышсын,
 Жыкканы намыс алышсын —

деп Доргу башка бир сөз айткан жок да мурунтан камдап келе жаткан, айбаты ашкан, жеткен балбан, кайраттуу найзакер деген баатырын жекеге чыгарып эки жигит коштоп келип коё берди. Өзү калың колго кирип карап турду. Ошол кезде Кыз Сайкал тарабынан эч кимден сөз күтбөстөн эле Карабек аттуу жашы отуздардагы Чоң Тору ат минген жигит жекеге чыкты. Эки жак тең таңданып карап турушту.

Эки баатыр октой атылып бири бирине найза уруп, экөө тең аттарынан жалп этип, кулап түшүп, аттары кишенеп өз кошундарына желип чыгып келди.

Эки жоо добулбасы кагылып, сурнай чаңырып бири-бирин качырып качырашып калышты. Айтышып күүгүмгө чейин салышып, андан кийин өз-өз жагына бөлүнүшүп кетишти. Ушул темп менен бир жума салгылашты. Эки жак күчү тең болуп алыша албай чарчашты. Аңгыча суук каарына алып кыш түштү, ат боорунан чоң кар жаап урушуу кыйынга айланды. Эки тарап тең эки жерге топтолушуп бир бирине кол сала албай эрүүн тартып турду. Кыз Сайкал жигиттерине мындай кеңеш курду. Доргу баатырдын ордосун, ошого бара турган ашууну чалгыла, эгер ордосунда адам аз болуп, ээн болсо түн катып барып басып алалы деди. Жигиттер чалгын чалып, ашуу ашып көрүшүп, жол чалып, кабар алып кайра келди. Ал күнү кечке кытайлардын баскан турганына көз салып, түн кирери менен кеткен ордуна ар кай жерге от жагып, кытайларды алаксытып коюп, түнү менен ашуу ашып айланып, таңга маал Доргунун ордосун, ичиндегилерди камынтпай дарбазасын ачып, басып алды.

Эртеси Доргу караса кыргыздын жолун тосуп-бөгөп жаткан калың колунан бирөө да жок, караансыз жоголуптур.

Шашып-бушуп из чалдырса эмне экени дайын болду. Доргу кандын амалы чындап кетти. Өз ордосуна өзү даап бара албай, карап туруп ушул кыргыздын бир эси жок шуркуясына алдаттым. Кече күнү ага кыйынсынып койдум эле, эми барганым оң иш эмес, же менин ажалым жетип турабы. Өзүбүз да атыбыз да ач болдук, кыш болсо каарына алды, андан көрө калмактардын шаарына кирип кетейин деп он эки миң колу менен самсып жөнөдү. Анда да Доргу баатыр оңгон жок. Ушаң кан баарын көчүрүп, үрүп чыгар ит жок мал-жандан түк койбой алып кеткен экен. Улаң кандын эли да көчүп Ушаң канга кирип кетиптир. Доргу баатыр алым жетсе ошо Ушаңга жетет, эми ошону жайлайын деп ачуу менен ач карышкырдай жулунуп, колунун далайы кырылып, өжөрлөнүп жүрүп олтуруп, Ушаң канга жетти. Ушаң кан ордосун таштай бекем чеп кылып ар жагындагы калмак кандары менен кеңешип алып айланта аскер коюп Доргуну чээндетпеди. Ошондо Доргунун кошуну ачкалыкка чыдабай аттарын союп жей баштады, четинен кырылып кирди. Айласы кеткен Доргу өзү келген жол менен кытайды көздөй жөнөдү. Жолдо кезиккендерди талап, мал көрүнсө малды жеп, жан көрүнсө жанды жеп, өлгөнү өлүп өлбөгөнү зорго элине жетишти.

Ушаң кан болуп жаткан бардык иштер менен кабардар эле, жигиттерин жер чалдырса кытайлардан эч ким калган эмес, акыркы Доргунун кайра кеткени да белгилүү эле. Кыз Сайкал эми бизге келет, жай жатып алсак сазайды берет, андан көрө Кыз Сайкалга озунуп өзүбүз барып баш урунбасак болбойт деп жанына жигит-жалаңын алып жөнөп калды.

Ошондон түз эле токтобой элчилик белги менен Кыз Сайкалга келди. Кыз Сайкал Доргу кандын калмак жерине салдырган ордосунда экен. Айланасы кызыл сепил туш-тушу мунара, анын башында ай сүрөтү коюлуп, аңдан азан чакырып туруучу сопусу, кароолчусу кароол карайт экен. Ушаң кан обочо жерге токтоп жайын, дайнын, келген максатын айткандан кийин Кыз Сайкалга алып барышты. Ошондогу Ушаң чалдын салам берип турган жери:

Амансыңбы жан балам,
Кыргыздардын кырааны,
Кадыры артык кан балам.
Карыган Ушаң атаңдын,
Саламын алик ал балам.
Жүз көрүшүп турабыз,
Буйругу келип алладан.
Башынан кудай жалгаган,
Түп атаңдан бер жака,
Кан тагынан тайбаган.
Бир адашпай жолунан,
Ата салтын кармаган.
Өз өмүрүн сарп кылып,
Эл жери үчүн арнаган.
Кан Карача бир кезде,
Курдашым эле жакшы адам.
Экөөбүз бирдей тутулуп,
Кордукту көрдүк Сагдадан.
Эки жака чыгарбай,
Эчен жылдан бер жака,
Колумду Сагда байлаган.
Кордуктан бизди куткарган,
Азаптан бизди арылткан.
Кыз болсоң да азамат,
Кыз Сайкал сенден айланам.
Сексен миң кошун кол менен,
Кордукту Сагда салды эле.
Баш ийдирип элимди,
Баш урунтуп өзүмдү,
Тартып алды сөзү жок,
Татынакай жеримди.
Тайгалантып тагымдан,
Ажыратып багымдан.
Калтырды катуу көөнүмдү.
Баш көтөрөр ал калбай,
Мертинтип салды белимди.
Калың черүү кол менен,
Салып келди дүмөктү.
Жан койбой кырып салам деп,
Түшүрүп келди жүрөктү.
Кыйла жылдан бер жака,
Жашоодо кызык көрө албай.
Эптеп, септеп күн өттү,

Сагдасы аз келгенсип,
Жөн жаткан элди бүлүнтүп,
Зарун, Доргу жүдөттү.
Ырыстуу тамак иче албай,
Ыраңдуу кийим кие албай,
Түзүктөп атка мине албай,
Азапты көрдүк абыдан.
Кезиктей болуп кетбеген,
Жемекөй эки канынан.
Алтындан ордо салдырып,
Айланасын бузулгус,
Кызыл сепил там кылып,
Черүүнү арбын алдырып,
Ичсе ашка тойбогон,
Сугалак итче жулунган,
Анысын койду бактырып.
Көкөйдөн кеткис иш кылды,
Көкүрөктү дат кылып.
Ат сураса ат бердик,
Тон сураса тон бердик,
Эмне чыкса оозунан,
Аянбастан мол бердик.
Зордукту салды күч менен,
Бир сөзү жок жүйөөлү.
Жазыксыздан биз болдук,
Жан соогалап күнөөлүү.
Кызматын кылып Сагданын,
Таманыбыз жыртылып,
Көз майыбыз түгөндү.
Кыйла жылдан бер жака
Араң келдик жан чыдап.
Алымды катуу төлөдүк,
Жети ата куну барчылап.
Алып бүтүп мал жанды,
Итке мине жазданып,
Баратканбыз жардылап.
Зордукчу Зарун союлуп,
Эми жыргал күн болду,
Капанын баары жоюлуп,
Кете турган күн бар го,
Эми ишибиз оңолуп.
Заманыбыз кайрадан,
Жаралганго тоюлуп.
Бар күнөмдү кечиргин,
Сайкал балам өзүңдүн,
Айтканыңдай бололук.
Ичтеги эски таарыныч,
Козгогонду коёлук.
Балам Сайкал алдыңда,

Мингениң алтын так болсун.

Көтөрүлүп даражаң,

Ырыс таалай бак консун.

Жергең аман, жер аман,

Кан, беги менен эл аман,

Баштагыдай салт менен,

Жыргап жатып калсак дейм,

Силер менен биз аман.

Эл болушсак кайрадан,

Жаман тилек, жаман нээт,

Ал жака көөнүн бурбаган.

Акыл жаштан деген бар,

Ушуну сенден суранам.

Алдыңа келип өтүнүп,

Ушундай менин убадам.

Карача үчүн Кыз Сайкал,

Убада сөзгө тура алам —

деп, Ушаң кан Кыз Сайкалдын алдында безеленди. Кыз Сайкал Ушаң кандын саламын алик алып, ар сөзүнө назар салып, айтканынын баарын, өткөн ишти таразалап көрүп, кээ чындыкты айтканына көңүлү эрип, кээ бир эптеп айткан сөзүнө ачуусу келип турду. Бирок түбүн ойлоп олтуруп, улуу башы менен кетирген күнөөсүн мойнуна алып келген немени а дегенде сезгентип коёюн, анан кийин баарын жөнгө эп-эби, ык-ыгы менен салып, элчиликке келгеним туура го деп ойлоду.

Ошондогу Кыз Сайкалдын Ушаң канга жооп кылып айтып турган жери:

Абайлап угуп олтурсам,

Айтканыңдын баары чын.

Ак сакалың сыйлайын,

Атамдай болгон карысың.

Башында кармап калбапсың,

Калмак элдин намысын.

Жакшылык жорук эмес го,

Сагданы тосуп алышың.

Каршылык бир сөз айта албай,

Баш урунуп барышың.

Карача канды көндүрүп,

Өз жолуңа салышың.

Ушу болду түбүндө,

Сагдадан келип табышың.

Улаң кан болсо жай болуп,

Кайратың кетип, күч тайып,

Ишиң ооп калыпсың.

Жакшы болду келгениң,

Душманга коюп күнөөнү.

Жек көрүнтпөй бирөөнү,

Айткан сөзүң жүйөлү.

Жан экенсиң бир өзүң,

Атама курдаш жашың бар,

Агарган сакал, чачың бар.

Ушуну көрүп мен өзүм,
Жамандыка кыйбадым,
Сакалыңды сыйладым.
Карыган эмес жаш болсоң,
Калмак элге баш болсоң,
Кесет элем башыңды,
Көлдөтөт элем жашыңды.
Чаңдатат элем жериңди,
Чабат элем элиңди.
Мал жаныңды талатып,
Алат элем каратып.
Түбүн ойлоп олтуруп,
Эскини эске түшүрүп,
Жамандыкка барышпай,
Эл болгум келди жарашып —

деп, Кыз Сайкал Ушаң кары менен убада сөз кылышып, ант менен чыбык кыркышып, эки эл жарашып, чек коюп жер бөлүшүп, жери ээн, эли элкин, доолашар доо жок, согушар жоо жок, баштагыдай бейпил заманга кирип жатып калышты.

Кыз Сайкал душманын түгөл жоюп, чек араны кайтарууга мыкты адамдарын коюп, ордо-сепилдерин кытай усталарына оңдотуп, сепилдердин кырына замбиректерин орнотуп, ар бир ордосуна ордо аскерин калтырып, калганын өзүнүн эли жерине таратып, атасы Карача канды бет алып жөнөдү.

Ошондо ордосуна кирип, ата-энеси менен кучакта-шып көрүшүп Сайкалдын айтып турган жери:

Акылман ата Карача,
Энекем Зуура каныша,
Аман-эсен жаттыңбы.
Жалгызым качан кайтат деп,
Убайым кайгы тарттыңбы.
Кийишке нечен түштүң го,
Кетирип бекер карууңду.
Көзүңдүн курчун саттың го,
Алсыратып алыңды.
Атадан жалгыз экемин,
Эркелетер эже жок,
Аркаларга ага жок.
Ылдый болсом өбөк жок,
Өйдө болсом жөлөк жок.
Ошолорду ойлосом,
Ичим күйүп сыртым чок.
Атаке менин артымдан,
Аталаштан барган жок.
Атадан жалгыз болсом да,
Айтканым журтка эм болуп,
Ал жагынан арман жок.
Улуу-кичүү эже деп,
Урматтай турса, сый кылып,
Арманым ичте калган жок.

Эрдикти жоого көргөздүм,
Баатырлыкты билгиздим.
Каратып алган хан Сагда,
Жергемди колго тийгиздим.
Калмакты дагы караттым,
Зарунду а деп жай кылып,
Дорго кандын кошунун,
Чил учкандай тараттым.
Мурункудай элчилик,
Ушаң кары чал менен,
Эл болуп кайра жараштым.
Кереги жокко деп ойлоп,
Бөөдөсүнөн кан төкмөй,
Уруш, чабыш, талаштын —

деп, Сайкал болгон аңгемени айтып, ата-энеси, ордо адамдар менен учурашып, кумарын жазып, эсендигин билгизип турду. Карача кан Кыз Сайкалдын кылып келген ишине раазы болуп, көңүлү толуп, кубангандан көзүнө жаш алды. Кыз Сайкал урушаарга жоо жок, кылган иши куш салмай, аң улоо болуп жата берди. Бирок Сагда кан качан да болсо кайрылып келбей койбойт деп камылга күтө берди. Бир күнү түбү калмак уруусунан, зурхун зубун тукумунан чыккан Кара-Үңкүр, Түпкүрдү жердеген оён калмактын бир уулу Шодугур аттуу жаш баатыр кол сурап, Кыз Сайкалды катындыкка алам деп кыргызды көздөй аттанды. Караңгы түндү жамынып туш-тушту чалып, Кыз Сайкалдын чегине келип элин талап, жылкысын тийип алып, ээн талааны турак кылып, тууну орнотуп чатырын тигип, Алтын-Күрөктү байыр алды. Ошондо Шодугур Карача канга кат жазып киши жиберди, Карача кан катты ачып окутса мындай жазылган экен:

Ардактуу кары Карача,
Жүз көрүшүп каларбыз,
Чындап кудай кааласа.
Мендеги тилек жакшылык,
Жамандык алба санааңа.
Түбүм калмак зубунсур,
Эр Оёндун баласы.
Өзүмдүн атым Шодугур,
Чалгын чалып, жылкы алып,
Келген сырым мына бул.
Каалап келдим алыстан,
Кыз Сайкалды бересиң.
Башка айтаар сөзү жок,
Кандай неме дебегин.
Колго тийсе Кыз Сайкал,
Чатагы жок уруш жок,
Кайра элге кетемин.
Кыз Сайкалды бербесең,
Айтканыма көнбөсөң,
Кылкылдаган көп колду,
Кан айлынан көрөсүң.
Аябайм анда бириңди,

Каныңды суудай төгөмүн.
Алтын менен күмүшүң,
Артып алып кетемин.
Сый айткан сөзгө көнбөсөң,
Чыркыратып Сайкалды,
Тартып алып кетемин.
Айтылган сөздү байкагың,
Орундалса айтканым,
Ачуумдан түгөл кайтамын.
Ушуну менен бүтөмүн,
Ошол сөздүн жообун,
Алты күнү күтөмүн.
Айткан күнү келбесе,
Айылыңа киремин.
Абайла чалым түп жагың,
Ордоңду басып кирген соң,
Оюм менен билемин.

Бул каты менен Шодугур Карача канды коркутуп аламын деген эле, аны угуп Кыз Сайкал эригип жатканда кудай берген экен, амалданып түн жамынып ажалы айдап келген экен, ошол күйөө менен өзүм беттешем, даярланып турсун деп келген адамын кайра жөнөттү.

Кыз Сайкал кароолго койгондорду катуу жекирип, башын албаса да жан айласын кетирип, кошуун кол жыйылып ордого келсин деп буйурду. Баян-Жүрөктөгү ордого эки миң кол жиберди, өзү үч миң ашуун кол менен Шодугур баатыр болжогон жерге келди. Шодугур кан Кыз Сайкал сүйлөшкөнү келет деп ойлогон эле, калың кошунду, карк курал жабдыкты көргөндө ошондо жүрөгү оозуна тыгылды. Бирок жанындагыларга коркконунан билгизбей кайратын жыйып шек алдырбай турду. Анын үстүнө Шодугурдун аскери Кыз Сайкалдын караанын көргөндө карышкыр көргөн койдой топтошуп, көздөрүн албай жапырт тиктеп калышты. Бул келген кыз эмес эле бизди жайлаганы келген алп го деп, бири калбай калтырап турушту. Сайкалдын кол кошууну да чоң шаң менен добулбас кагып, сурнай чалып, шаттанып шартылдата бастырып келди. Ошондо Кыз Сайкал Шодугур бири-бирине бастырып келишип кол беришип, өң көрүшүп, акырын гана саламдашты. Ошондо Кыз Сайкалдын кыз алганы келсең мындай деп айтып турган шарты:

Угуп турсаң Шодугур,
Менин айтар сөзүм бул.
Айткан сөзгө оп оңой,
Аты жеңил кыз кургур.
Колго жасап алгандай,
Заты жеңил кыз кургур.
Кыз Сайкал атым коюлган,
Шертим бар мындай угуп тур.
Шерти катуу экен деп,
Менден кайгы жебегин,
Эр албаган буруттун,
Карыган кызы дебегин.
Жөн жайы бар айткандын,

Кандай мөрөй, кандай шарт.
Түгөл айтып берейин,
Бактың болсо көрүп ал.
Баатыр болсоң, шер болсоң,
Найзалашып сайышып,
Кыз Сайкалды жеңип ал.
Найзадан качсаң Сайкалды,
Ат үстүнөн эңип ал.
Ага макул болбосоң,
Атышалы жаа менен.
Бул жагына жок болсоң,
Күрөшөлү төө менен.
Жеңсең Сайкал сеники,
Жеңдирип ийсең жаңылып,
Байге мөрөй меники.
Аттаныпсың Шодугур,
Кылымдын жүзүн чалсам деп.
Калмак элден кыз таппай,
Кыргыздын кызын алсам деп.
Кыргыз кызын бербесе,
Балакетти салсам деп.
Ургаачы атым болсо да,
Кыздан чыккан жолборсмун.
Айткандын бирин тандай гой,
Күйөө баатыр жолборсум —

деп, кыз Сайкал шертин айтты эле, Шодугур ойлонуп туруп эңишүүнү макул тапты. Эки баатыр тең жоо кийимин чечинип, кандагай шымдан кийинип, белине кур чалышып, билектерин түрүнүп кармашып турган жери:

Эки баатыр ошондо,
Убаданы бек кылып.
Ооздон чыккан ант дешип,
Аткарууга шерт кылып.
Чыккан кези камданып,
Бул эмине шумдук деп,
Кыргыз, калмак болгону,
Карап калды жарданып.
Калмактардын Шодугур,
Бүт өнөрүн карап тур.
Чоң-Чабдар экен мингени,
Сар кандагай кийгени.
Эки ийни эки мөңгүдөй,
Ким көрүнсө жегидей.
Бука моюн, буура сан,
Булкушкан жанды куураткан.
Булчуңдары буржуюп,
Бүткөн бою тарамыш,
Тула толгон кара күч.
Эриндери калбайып,
Адамдын зору далдайып.

Атка минсе карааны,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көк дөбө тоодой көрүнүп.
Атка балбан шер экен,
Бала күндөн бер
Далайды жеңген неме экен.
Жөнөп калды Сайкалга,
Буудан минип буралып.
Ат жалындай айдары*,
Аркасында чубалып,
Сумсайгандан сур салып,
Өңү түсү кумсарып.
Алдырсам кызга өлдүм деп,
Тирүү барып кайрылып,
Кантип элди көрдүм деп.
Шодугурду бет алган,
Көрүп ал Сайкал эжеңди.
Жалтанбаган кайраты,
Ургаачы жолборс беренди.
Кыз Буурул менен бургутуп,
Чаңды асманга дыргытып,
Алчактатып жөнөдү.
Атка олтурган келбети,
Уюткан кыттай олчоюп.
Узун мойну койкоюп,
Болумдуу бою болкоюп.
Ууздай эти ак болуп,
Төбөгө түйгөн чач болуп.
Калмактан келген шер менен,
Кармаш кылар чак болуп.
Эки шер жакын келишип,
А дегенде жайма жай,
Билектерин беришип.
Күч сынашып көрүшүп,
Чоң күчүнө салышып,
Билектен алып бир колдон,
Кайра жулуп алышып.
Эмне болор экен деп,
Көргөндө жүрөк калбады.
Эңкее түшүп эрендер,
Курдан жетип кармады.
Чирене тартып калышты,
Бир жулкканда курларын,
Булка тартып салышты.
Жанындагы калыстар,
Кайра баштап кур алып,
Кайра кирди курчанып.
Алакан менен далыга,
Аянбастан бир салып.

Билектешип алышып,
Бар күчүнө салышып,
Булкушканда берендер,
Колдору турду кайышып.
Далыдан аткый алышып,
Бирин бири тартканда,
Аттары турду майышып.
Аткышканда баатырлар,
Булчуңдун баары союлуп,
Колтуктун баары чоюлуп,
Кол тийген жерлер оюлуп,
Бир бирине жармашты.
Ар кайсы жерден кармашты,
Айгырдан бетер чайнашты.
Эт бышымга созулуп,
Кыйын болду кармашуу.
Аттары баспай бышылдап,
Өздөрү чарчап кышылдап.
Ажыраша калышып,
Бир бирине кайрадан,
Аянбастан барышып.
Барган сайын баатырлар,
Булчуңдары жарышып.
Ушул жолу Кыз Сайкал,
Ачуу менен барды эле.
Шамдагайы артылып,
Ыгына келе калды эле.
Белден алып эңкейтип,
Тоодой болгон Шодугур,
Кыңайтып ээрден деңкейтип,
Чоң күчүнө Кыз Сайкал,
Салып кетип баратат.
Эки көзүн чекчейтип,
Ээрден арт кылтайтып,
Алып кетип баратат.
Жакадан алып булкту эле,
Жалп дегизип чабдардан,
Шодугур дөөнү жыкты эле.
Кармаш кылып жакшы эле,
Калган жок ичте арманы.
Тоодой болгон Шодугур,
Томолонуп калганы.
Эрдикке салып ошондо,
Эңип алды Кыз Сайкал.
Тоодой болгон баатырды,
Жеңип алды Кыз Сайкал.

Шодугур аттан кулаганда кыргыздар кыйкырып шаңданып, калмак жагы
үн-сөз жок арданып, Кыз Сайкалга шаңданып турушту.

Убада боюнча Шодугур Кыз Сайкалдын алдына кылычка башын тосуп, өзү келип чөгөлөп туруп берди. Ошондо Кыз Сайкал мунун башын алганда кандай максатка жетмек элем, ар намысыңды коюп эсиңди таап, эки күндөн калбай биздин малды колго саласың, өз кунуңа миң жылкы айдап келесиң, ошондо башың азат болот деди. Шодугур айтканды кыңк дебей жасады. Андан аттанып, шайы ооп экинчи жоого аттанбас болуп панайы басылып, шагы катуу сынып айлына барды.

Бул кабарды Шодугурдун иниси Ботогур угуп, агасына нааразы болуп, кыздан да киши жеңилеби деп кой дегенге тил албай Кыз Сайкалга келип, эр сай- ышта жеңилип анын да жаагы басылды. Кыз Сайкал аны да өлтүрбөй аман-эсен кетирген.

Ошондон кийин Кыз Сайкалга мен баатырмын дегендин баары келе баштады. Кыз Сайкал жеңгендерин аман кетирүүчү эле. Аягы андайларга катуу эрегишип кийин жеңип алгандардын башын алмай болду, андан кийин бул кабарды уккандар Кыз Сайкалга даап келе албай калды.

Карача кан карылыгы катуу жетип, калың элин жыйгызып, раазылык менен эл-журттан суранып Кыз Сайкалга алтын тагын, алтын ташы, чен тонун чечип берип, кыргызга-нойгутка кан көтөрүп алышты, ошондон кийин Кыз Сайкалга «Кан Сайкал деген дагы ат конду.

Арадан жылдар өттү. Карача карыя каза болду. Чоң сый менен урматтап а дүйнөгө узатты. Күзүндө аш берип, ар элден киши келип ат чабыш, эр сайыш, балбан күрөш, улак тартыш жана башка дагы толгон тамаша салтанат менен келген элди эрлерче башкарып, жакшынакай узатты. Келгендер чоң батасын берип, көргөзгөн сыйына чоң раазы болушту, сойгон малынан берген тамак-ашынан көргөзгөн сыйынан кенедей өөн тапкан жок.

Кыз Сайкал атагы кыйлага жайылган ары баатыр, ары эр, акылман чечен, эл баккан көсөм каныша болуп чыга келди. Кыз Сайкал кайраты ашып алп күчүнө келди. Баштагыдай жоо келсе, доо доолап, доо келсе кол жыйнабай кырк жигити менен гана баруучу болду, жүз бирдей, миң адам жүздөй сезилип калды. Кезиккен соо кетбеди. Ордого 40 жигит курады, ага ошол өзүнүн аталаш тууганы Жараш деген атасынын инисинин зайыбы Айтууган, Күнтууган деген эгиз балалуу болду. Алар онго жашы келгенде эле жолборсту мышыкча көрбөгөн балбан, баатыр болуп чыкты, эки баланы тең ордого алып кырк жигитке кошту, өзү барган жерге кошо ала жүрүп, жоо өнөрүн үйрөтүп машыктыра берди.

Эмки сөз Сагда кандан болсун. Сагда кан Карача канды баш ийдирип, андан Текечи, Тээкчи канды келип чабат, аны алык салыка жыгып, баш ийдирип Кашкар каны Карабек канды отуз миң аскери менен курчап алып баш ийдирип, алтын күмүшүн талап алып Катагандын кан Кошойго аттанат. Кошой ошол кезде Ат-Башы, Нарын, Куланак, Кочкор, Кара-Тоо, Ак-Сай, Арпа бүтүн жазыны, ары жагы Анжиянга чейин ээлеп турган эле, кайраты ашып күчү толуп турган Кошой Сагданын колун талкалап өзүн жарадар кылып кууп жөнөйт. Айласы кеткен Сагда мурун багындырган жерин көздөй жанталашат. Ошо кезде калың кол келатат деп Сайкалга кабар угулат. Кыз Сайкал тозуп чыгып капыстан качырып кайра сүрөт. Аркасынан кан Кошой жете келип, Сагданы кол кошуну менен жай кылат. Колго артып бараткан дүнүйө-мүлкүн олжолоп алышат. Колдун качканы качып кутулуп, калганы колго түшүп тутулуп, Сагда кан бир жолу тындым болот.

Кыз Сайкал Катагандын кан Кошойду ата катары күтүп алып чоң сый көргөзөт. Кошой дагы Кыз Сайкалды өз баласындай көрүп кылган ишине раазы болуп, эч нерседен кем болбо деп батасын берет. Мындан ары башка кыйын иш

түшсө кабарлаш, жаатташ олжо тапсак өнөктөш, бир бирибизге жөлөктөш бололу деп убада бекитип, чоң олжо менен Кошой дөө элине кайра тартып кете турган болду. Кыз Сайкал кыйла жерге чейин кырк жигити менен узатып коюп ит агытып, куш салып кайра тартмак болуп шумкарларын кондура чыкты. Кошой дөө дагы илбээсин дегенди жакшы көрүүчү эле, кошо көңүл ачып кыйла жерге барышты, андан соң чоң тамашага баткандан кийин кош айтышып Кошой дөө жөнөдү, ошондо Кыз Сайкалдын Кошой дөөнү сынап туруп, көпкө тиктеп айтып турган жери:

Катагандын кан Кошой,
Кыргыздан чыккан эр экен.
Адамдан артык турпаты,
Анык туулган дөө экен.
Кайратына жетбес,
Кабылан чыгаан шер экен.
Кыйла журтка сыйы өткөн,
Катаган элге бек экен.
Кары десем бырыш жок.
Буурул чалып сакалын,
Кыйлага келген кези экен.
Орто жаштан жашы өтүп,
Алтымышты аралап,
Келип калган жери экен.
Аз эле кичүү болбосо,
Курбулугу абамдын,
Атам менен тең экен.
Карылыгы болбосо,
Катагандын Кошойго,
Тийип алчу неме экен.
Жашы жетип кыйлага,
Барып калган кези экен.
Кызыгы кетип жаштыктын,
Кыз келиндин ойнунан,
Калып калган кези экен.
Жигиттиктин күүсүнөн,
Тайып калган кези экен.
Улгаюуга баш ийип,
Карып калган кези экен.
Же болбосо оёндун,
Кайран Кошой өзү экен.
Карылыктан кабар жок,
Дагы эле бар кайраты.
Алышканды алчудай,
Арстан сымал айбаты.
Ким тыят менин өзүмдү,
Катагандын Кошойго,
Тием десем тийбеймби.
Азганактай элимди,
Билем десем билбеймби.
Кийинкисин ойлосом,

Карачанын кан Сайкал,
Карыган чалга барды деп.
Кыйындарды тең кылбай,
Такыр алжып алды деп.
Күлбөгөн адам күлбөйбү,
Капыр менен мусулман,
Шылдыңында жүрбөймбү —

деп, Кыз Сайкал Катагандын кан Кошойго кызыгып турду. Бирок жактырган менен түбүн ойлоп олтурса болбогон иш экенине көзү жетип, аттын оозун буруп ит агытып, куш салып, кумар жазып, каткырып күлүп жүрө берди.

Кыз Сайкал кас самаган душмандан такыр кол жууп аз жылдар бою тынч жата берди.

Айтылуу атагы ааламга угулган Көкөтөйдүн ашы мелтиреген Каркырада капыр менен мусулмандардын кара курттай кыжылдап толгон жеринде дүйнөдө жок чоң салтанат менен өтөт. Ошол ашка Кыз Сайкалга кабар жетпей калып барган эмес. Качан гана балбан күрөшкө Манас баатыр киши таппай, Катагандын кан Кошойду тандап кармаганда ошондо Кошойдун эсине Карача кандын Кыз Сайкалы түшүп:

Айбаты ашкан эр эле,
Ургаачы жолборс дээр эле.
Карача кандын Кыз Сайкал,
Кыйындык башка иш түшсө,
Жарап турган неме эле.
Ай далысы кең эле,
Он эки мүчө тең эле.
Ургаачы аты болбосо,
Адамда андай алп болбос,
Кыйланы көргөм көп эле.
Сөлөкөтү сөлбөтү,
Атка отурган келбети,
Уюткан таштын өзү эле.
Арстандай билектүү,
Жолборс сындуу жүрөктүү,
Өзүңдөн ашкан шер эле.
Эсимди кудай алыптыр,
Кабар жетбей бу жерге,
Карачанын кан Сайкал,
Ошол келбей калыптыр.
Балакеттүү жанымай,
Ошо келбей калганча,
Кошой келбей калсачы.
Эсирбейт эле мынчалык,
Кан Жолойго жамынып,
Алакөнүн Калчасы.
Аял аты болсо да,
Атка жөөгө тең эле,
Артык туулган дөө эле.
Адам заттан нурдуу эле,
Нур төгүлгөн бетинен,

Сулуу десең сулуу эле.

Отуз Жолой келсе да,

Жеке чыкчу бу эле —

деп Кошой катуу кейиген эле. Ошондо баатыр кайра сурап анык дайнын эрикпей туруп угуп Кыз Сайкалдын дайнын дааналап билип калган. Аштан тараган кезде эл жай-жайына жөнөгөндө элди Таласка аткарып коюп, Манас баатыр Бакайга жол баштатып, Алмамбет, Чубак, Сыргак баштаган кырк чорону жанына алып, ушул турган Каркырадан Кең-Турпан карыш эле жер эмеспи деп, Кыз Сайкалды көздөй аттанды. Ошондо баатырлардын жанданып бара жаткан жери:

Аксакал Бакай алдыда,

Көк тулпар минип залкайып.

Арстан Манас соңунда,

Аккулада заңкайып.

Ак олпок тонун жамынып,

Каадасындай чалкайып.

Жаныбарың Аккула,

Басыгын салып кайкайып.

Жүрүшү бар жанга тынч,

Суу төгүлбөс чайпалып.

Көкөтөйдүн ашында,

Көп жыйындын кашында.

Көптөн чыгып байге алган,

Буудандыгы байкалып.

Алмамбет, Чубак берендер,

Катар келет бастырып.

Өткөндөн кепти салышып,

Кээде калып каткырып.

Серек, Сыргак шери бар,

Кырк чоро баатыр эри бар.

Кыраандардын баары бар,

Алаңгазар, Тазбаймат,

Айтылуу Кыргыз чалы бар.

Кырк чоронун ичинде,

Жаман үйдүн үзүгүн,

Жарты күнү ырдаган,

Жайсаң ырчы дагы бар.

Каркырадан чыгышып,

Үч-Туруктан өтүшүп,

Үч-Турдун жаагына,

Буйдам албай жетишип.

Ашуу ашып таш басып,

Ак-Суунун суусун кечишип.

Ат чалдырып турган жер,

Кең-Турпандын Кара-Тоо,

Ушул жерге келишип.

Баскан жери булардын,

Аркайган бийик зоосу бар.

Адам барып көрбөгөн,

Аскар-аскар тоосу бар.

Агыны катуу суусу бар,
Ак мөңгүлү кары бар,
Айдаган малдай топтошуп,
Жапайы кийик жаныбар.
Эрикпестен жатышып,
Ээн кийикти атышып,
Кулжасын кумдан кулатып,
Бугу атып жилик кагышып.
Кийик кууп оюн салышып,
Куландар менен жарышып.
Көп кийиктен булардын,
Кумарлары канышып,
Көңүлү куунак баатырлар,
Көкөтөйдүн ашында.
Көп намысты алышып.
Аккула чыгып алдыга,
Аттан байге алышып,
Аккула байге алышып,
Коңтөрөнү кулаткан,
Жекеде Манас сайышып.
Эр эңиште бербеген,
Эңкейтип эч ким жеңбеген.
Тоодой болгон Жолойду,
Кары Кошой кулаткан.
Туусу Манас эр болуп,
Туш келгенин сулаткан.
Батасын берген Манаска,
Көкөтөйдүн ашында,
Капыр менен мусулман.

Баатырлардын оюн тамашасы канып, Кара-Тоого чыгып барып, туш-тушка дүрбү салып турушту. Кең Турпандын оюнда, Жылгындуунун оюнда алыстан карарып Карача кандын ордосу көрүндү. Тегереги чеп, туш-тушу бек мунарасы асман тиреп көрүндү.

Ай талааны караса жайылган калың адамдар, андан башка эч нерсе көзгө илинбейт. Бери жакта Текеликтин түзүндө сан жетпеген калың жылкы жатат барып тийип келгиле, жылкы алды дегенди укса Кыз Сайкал аттанып чыгат, ошондо кызык тамашаны көрөбүз дешти. Баатырлар кыздан эмнесинен коркмок элек дешип эчтекеден шек жок жылкы алууга жөнөштү. Сан жетпеген кызыл буурул жылкыны кырк чоро имере айдап, жылкычысын байлап келип, Текеликтин тектирде Кыз Сайкалды күтүп жатышты.

Ошондо жылкы алдырган жылкычылардын Кыз Сайкалга келип көргөн билгенин айтып турган жери:

Айланайын эжеке,
Көп адам келип чаң салды,
Текеликтин белине.
Жайып коюп жылкыны,
Жаткан элем чалкалап,
Кемеченин жээгинде.
Ал аңгыча болгон жок,

Добулбас үнү жаңырды,
Сурнайдын үнү чаңырды.
Мылтыктын үнү тарс этип,
Жер жайнаган көп жылкы,
Текеликтин тектирге,
Үркүп чыкты жалт этип.
Кезиккенди байлады,
Көп жылкыны айдады.
Жер жайнаган калың мал,
Ою менен билишип.
Эч нерседен сези жок,
Чак түштө кетти тийишип.
Жигиттерин карасак,
Адамдан башка түрү бар.
Айбатын салып караса,
Арстандын сүрү бар.
Алкынган буудан мингени,
Атырылтып ашыгып,
Алчактатып жүргөнү.
Овочо келип олтуруп,
Дүрбү сунуп карасак,
Кырктан ашуун жан экен.
Карааны тоодой бир адам,
Баштап келген бар экен.
Сакалы түшкөн белине,
Ортодо кары чал экен.
Өзгөлөрү орто жаш,
Калганы жап жаш бала экен.
Келген жагын карасак,
Текеликтин бели экен.
Сын сыпаты булардын,
Кадимки кыргыз эл экен.
Ак сакалдуу карганы,
Ак калпагы башында,
Барып калган киши окшойт,
Байгамбардын жашында —

деп, Кыз Сайкалга жылкычылар келип катуу кабар салды, бул мага тийишип келген ким болду деп айраң калды. Кырк жигитке буйрук берди, ат токумуңарды камдагыла, бүгүн күндүн ылайыгы жок, атайы мен деп келген бир эренди таң ата барып көрөйүн, азабын таштай берейин, касташкан жоо болсо кызыл канын төгөйүн, жылкы тийип тийишип, күчүнө ишенген неменин деп ортого адам каттатырбай, камарабай Кыз Сайкал ал күнү жатып алды. Сайкал камарабагандан кийин эл журтунун да санаасы жай алып жата беришти.

Ошол түнү Кыз Сайкалдын көргөн түшү:

Карача кандын Кыз Сайкал,
Жаздыкы башы тийгенде,
Ары кетти ойлонуп,
Бери кетип толгонуп,
Кабагы карыш бүркөлүп,

Кыз Сайкал жалгыз башына,
Алтымыш санаа бир келип.
Азганакай бул элдин,
Күнү эмине болот деп.
Өмүрүмдүн акыркы,
Түбү эмине болот деп.
Так өтөмбү дүйнөдөн,
Көңүлүм кимге толот деп.
Ушул жагын дагы ойлоп,
Кайран эжең Сайкалдын,
Уйкуга көзү илинип,
Ошондо Сайкал түш көрдү,
Бир ажайып иш көрдү.
Кайраның Сайкал караса,
Калк ичинде жүрү экен.
Кан атасы Карача,
Кадимкидей тирүү экен.
Маңдайы дайра көл эли,
Өзүнчө укмуш жер экен.
Таанышы бар, чоочун бар,
Курчаган калың эл экен.
Алдындагы мингени,
Кыз-Буурул сындуу ат экен.
Кырк жигити жанында,
Көңүлү тегиз шат экен.
Кайыбынан кабылып,
Буудайык конот колуна,
Жок жерден келип жаңылып.
Айлана курчап калың журт,
Көрүп жатты жабылып.
Анан туруп караса,
Бир адам жок кашында.
Колундагы буудайык,
Бутуна таккан боо эмес,
Томого жок башында.
Туурга конбой чаркырайт,
Айнектей көзү жаркырайт.
Алтындан боосун тактырбайт,
Томого салса каттырбайт.
Көп кыйналды Кыз Сайкал,
Эч аргасын таптырбайт.
Ал аңгыча болгон жок,
Асманды карап учту ошо.
Канатын күүлөп буудайык,
Күн батыш карап сызды ошо.
Айбатынан ошонун,
Жердеги төрт аяктуу,
Желип чыгып кача албайт.

Көктөгү учкан канаттуу,
Канат кагып уча албайт.

Ушул түштү көрүп жатып Кыз Сайкал ойгонуп кетти. Караса таң агарып атып калган экен. Сайкал өз түшүн өзү жоруп, колго конгон буудайыктын кайра колго конбой сызып кеткенине капа болуп, ордуна туруп кийинип, тамактанып бүлүнүп, 40 жигитин жанына алып жөнөп калды. Жана дагы имиш кабарды алса Талас деген жерден кыргыз элден чыккан, атагын кылым уккан Манас баатыр кырк чоросу менен экен деди. Айкөл Манас келди деп уккандан кийин Кыз Сайкалдын боконо сөөгү болк этип, бүткөн бою солк этип, ачылып күлүп бүлүнүп, тилекти кудай берген экен деп сүйүнүп, Манаска чоң кайрат менен барайын, жылкы тийип бүлүк кылган немеге чоң тамаша салайын деп Кыз Сайкалдын жөнөп калган жери:

Карачанын кан Сайкал,
Кыз-Буурул минип болкоюп.
Жагалданып бастырып,
Короздой мойну койкоюп.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көк сеңир тоодой көрүнүп.
Токмоктой болгон кара чач,
Аркасында төгүлүп.
Соот-чопкутун кийинип,
Жоо келди десе сүйүнүп.
Күндөй бети нурданып,
Күмүш кемер курчанып.
Катуу жөнөп калды эле,
Колуна найза-зүңгү алып.
Атырылтып Буурулду,
Булдурсун менен бир салып.
Быйыл эжең Кыз Сайкал,
Болорундай болуптур.
Бойго жетип эти өсүп,
Бой мүчөсү толуптур.
Эки ийни эки мөңгүдөй,
Ким көрүнсө жеңгидей.
Арстандай айбаты,
Ала-Тоодой заңкайып.
Кырк жигити жанында,
Алдыда келет кайкайып.
Кубулжуган түр менен,
Эң эле укмуш сүр менен.
Текеликтин тектирге,
Эми Сайкал келди эле.
Кырктан ашык карааны,
Жыйылган жанды көрдү эле,
Кызыкты мындай кылды эле.
Окчун келип жанына,
Жаныбарың Кыз-Буурул,
Оозун тартып турду эле.
Кырк жигитке кеп айтып,

Кыймылдабай тургун деп,
Өзүм жалгыз барам деп,
Бар эсебин табам деп.
Көрүп туруп Сайкалды,
Кан Манастын чоролор,
Жалпы атына аттанды.
Кайран Манас айкөлүң,
Зың-зың этип кенебей,
Карачанын Сайкалды,
Бучкагына теңебей.
Кыз Сайкалдай баатырды,
Бурулуп карап акыры.
Койкоюп жалгыз келет деп,
Не максатка жетет деп.
Эрөөн албай эш албай,
Эрдигин эч ким эске албай.
Кыр көрсөтүп Сайкалды,
Сынагансып турду эле.
Муну көргөн Кыз Сайкал,
Чындап кудай урду эле.
Колундагы чоң зүңгү,
Кырк чорону карата,
Күркүрөтө сунду эле.
Чын ачуусу кармаптыр,
Эч бирөөсү кенебей,
Шакаба мени кылат деп.
Оюна койсом ушулар,
Шылдың кылып турат деп.
Кайран эжең Кыз Сайкал,
Кыз-Буурул менен буратып,
Чаңды асманга чубатып,
Андай мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Кырк жигиттин четинен,
Бери жаккы бетинен,
Найза коюп өткөндө,
Бешөөнү катар сулатып.
Дагы ачуусу келди окшойт,
Арстандай айкырып,
Кыйындарын карата,
Коё берди качырып.
Буурулдун оозун бурду эле,
Чындап тиктеп турду эле.
Кан Бакайды карата,
Учу болот сыр найза,
Мелтирете сунду эле.
Кара болот сыр найза,
Аштап келген экен деп.
Апырылтып Манасын,

Кыз Сайкал көздөй элиртип,
Баштап келген экен деп.
Сакалдуу деп карабай,
Өлөрүнө санабай,
Көк тулпар менен турду эле.
Кайрат кылып Сайкалга,
Абаң да найза сунду эле.
Бир бирине жеткени,
Тоодой болгон Кыз Сайкал,
Көк тулпарчан Бакайды,
Көмө коюп өткөнү.
Ак сакалы жарк этип,
Ала сала Кан Бакай,
Көк тулпардын үстүнөн,
Жатып калды жалп этип.
Өзөкө найза жегенде,
Өзөрө түштү Кан Бакай.
Чочуп кетип ошондо,
Чоролор жетип тургузуп.
Эс алдырды Бакайды,
Көөкөрдөн чалап жуткузуп.
Мына ошондо Кан Сайкал,
Буурулдун оозун бурду эле.
Кимиси келер экен деп,
Демин басып буудандын,
Мелтиреп карап турду эле.
Бул жорукту көргөндө,
Ак балтанын Чубагы,
Айбатын салып бу дагы,
Найза сунуп Сайкалга,
Жөнөп калган убагы.
Найза сунуп качырды,
Кыз Сайкал карап турабы.
Чубака найза урганда,
Туна түшүп кулагы.
Бет келген жерде жалп этип,
Эр Чубак аттан кулады.
Кызыгын көрүп булардын,
Кырааның Манас турганы.
Чоролор кыйрап келатса,
Жазылып турат кумары.
Күңгүрөнүп Кан Манас,
Оюна койсом бекер деп,
Бирден терип буларды,
Түбүнө түгөл жетер деп.
Алдындагы Аккула,
Үзөңгүгө бут салды.
Он эки чоро төтөлөп,
Бура тартып жетелеп.

Карачанын Сайкалдын,
Кыраандыгын билди эми,
Булдурсун колго илди эми,
Ак олпок тонун кийди эми.
Кара болот сыр найза,
Кармап колго алды эми.
Жолун издеп Сайкалдын,
Кырааның көк жал барды эми.
Алды жагын караса,
Күлкү келер тамаша.
Акылынан шашыптыр,
Улак кандын жаш Сыргак,
Айкөл аба кантет деп,
Манасты көздөй качыптыр.
Кыз-Буурул минип Кыз Сайкал,
Артынан түшүп алыптыр.
Аккула минип Айкөл шер,
Алдынан чыгып калыптыр.
Алдыңкы эрди албайып,
Үстүңкү эрди калбайып.
Арстан Манас баатырың,
Айбатын салып акырын.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көк сеңир тоодой көрүнүп.
Ажыдаардай сүрү бар,
Адамдын зору билип ал.
Кызыл буурул ат минген,
Сайкалга көзүн салганы.
Айкөл шерге таңданып,
Ат оозун жыйган ал дагы.
Бир азга тиктеп турушту,
Аттарына камчы уруп,
Эки шер найза сунушту.
Алманбет, Чубак, кырк чоро,
Жыйылышып келишип,
Бир дөбөгө чыгышты.
Эки берен беттешип,
Көрөбүз деп урушту.
Кыз Сайкалдын кырк чоро,
Аябай канып кумары,
Алар да муну кылышты.
Айкөл Манас Кыз Сайкал,
Аянбастан барышты,
Олчойто найза сайышты.
Бир бирине бой бербей,
Төшкө такап найзаны,
Тирелишип калышты.
Бир бирине бул экөө,
Берер эмес намысты.

Алдындагы аттары,
Кайратынан булардын,
Тушардан жерге батканы.
Катып калган немедей,
Найзалар төшкө тирелип,
Алдында аты чиренип.
Ажыратар адам жок,
Айкөл, Сайкал турушту,
Бир бирине сүйөнүп.
Турган экен далайга,
Колдору чындап карышып.
Ажырады эки шер,
Найзасын тартып алышып.
Эси кетип эңгиреп,
Эки жака кетишти,
Мас болгон пилдей зеңгиреп.
Алдындагы аттары,
Өпкөсүн кагып жаныбар,
Кара тер кетип шалдырап.
Эки жакта чоролор,
Эси кетип алдырап,
Көз ирмебей үн катпай,
Карап турду буларды,
Эси оогондой жалдырап.
Айкөл Манас Кыз Сайкал,
Эсин жыйып алышып,
Эңишмекке өтүштү,
Найзасын жерге сайышып.
Ошондон кийин эки шер,
Бири бирине барышып.
Аныктап жүзүн көргөн жер,
Кол беришип, алышып.
Эңиш баштап турушту,
Кол күчүнө салышып.
Катуу силкип бир бирин,
Аттары турду майышып.
Билектен бекем кармашып,
Бир бирине жармашып.
Жакадан булкуй алышып,
Жан аябай барышып.
Карача кандын Кан Сайкал,
Ар ыңгайы бар Сайкал,
Айкөл Манас баатырдын,
Кемер курга жетти эле,
Кайрат күчү артты эле,
Үзөңгү тээп чиренип,
Өзүн көздөй тартты эле.
Алдындагы Аккула,
Моюн бербей чиренип,

Төрт туягы кадалып,
Кара жерге мадалып.
Чымдуу жердин кыртышы,
Айдагандай жирелип.
Айкөл шер барат кейкейип,
Ээрден көчүк кыйшайып,
Сайкалды көздөй эңкейип.
Ошондо баатыр кабылан,
Алдырып ийсем өлдүм деп,
А дүйнө жайды көрдүм деп.
Ачуусу келип арбайып,
Чаначтай мурду дардайып.
Ошондо, Сайкал да турду ойлонуп,
Он эки мүчө зыркырап,
Нечен түркүн толгонуп,
Бул кылышым бекер деп.
Аттан алсам Айкөлдү,
Ааламга бул сөз жетер деп.
Мен карабет Сайкалды,
Журт маскара кылар деп.
Кыраанын аттан түшүрсөм,
Кыргыздын бели сынар деп.
Ак көңүлү кош тартып,
Алтын курдан Айкөлдү,
Акырындап бош тартып,
Айкөл шерин ошондо,
Алп күчүн жыйып алды эле.
Ачуу менен Сайкалга,
Айкырып чеңгел салды эле.
Чын ачуусу келгенде,
Тоо көрүнсө каңтарган.
Он экиге келгенде,
Ордолуу журтка кол салган,
Оён Манас кабылан,
Ордо бузуп олжо алган.
Эңкее түшүп эр Манас,
Эп дегизип Сайкалды,
Эңип алды эр Манас.
Чын күчүнө салганда,
Жеңип алды Сайкалды.
Айкөл Манас, Сайкалдын,
Тең экени күчтөрү,
Көргөн жанга байкалды.
Эрдин тиштеп көгөрүп,
Кыз-Буурулдан Сайкалды,
Алып кетти өңөрүп.
Желе басып маңкайып,
Эки шерди көтөрүп,
Аккула келди кайкайып.

Баатыр Манас төрөңүз,
Төрөңүздү көрүңүз,
Барбалаңдап барбайып,
Чаначтай мурду дардайып.
Баатырың келди шаттанып,
Чоролор келди жарышып,
Айбандын зору Аккула,
Тизгинине жабышып.
Манас менен Сайкалды,
Көтөрүп аттан алышып.
Көтөрүп аттан алганда,
Кыздан чыккан балбанды,
Уюткан болот зардабы,
Кыз Дарыйка кейиптенип,
Кызыл нардай салмагы.
Бакай баштап баатырлар,
Тегеректеп келишип,
Жоо кийимин чечишип.
Суу бүркүп терин кургатып,
Желпүүн салып желпишип.
Баатырлар эсин жыйышты.
Ошондон кийин эрендер,
Кыз Сайкал менен Манасты,
Тегеректеп турушту.
Жай сөзүнө салышып,
Баштады болчу жумушту.
Найзалашып челишкен,
Билектешип эңишкен,
Токтотушуп урушту,
Карачанын Кыз Сайкал,
Артык эле акылы,
Калган жери ушу экен,
Ардактап Айкөл баатырды.
А дегенде ушулар,
Аңгеме башын бурашып,
Алы жайын сурашып,
Ырамандын ырчы уулу,
Ушундай жерде турчу уулу,
Сөз жагына мыкты уулу,
Жамактантса шыктуу уулу.
Кан Бакайды баш кылып,
Айтып өттү чубатып.
Мобу, көк сүлөөсүн бөрк кийген,
Көк тулпар сындуу ат минген,
Ак сакалын жайкаган,
Ар кимдин сырын байкаган.
Ак сакал Бакай кары ушу,
Манас баштап кырк чоро,
Баш ийген абаң мына ушу.

Мынабу, орто бойлуу кең далы,
Обу жок балбан бу дагы.
Көк-Теке минген бууданы,
Улак кандын Чубагы.
Эр Чубактын колунан,
Нечен балбан кулады.
Кыз Сайкалдан таяк жеп,
Мертинип турган убагы.
Улуу экен деп карабай,
Сакалдуу деп санабай,
Ыргыта сайган атынан,
Абам Бакай, Чубактын,
Сайкалга жетсин убалы.
Анын ары жагында,
Айдай бетин нур чалган,
Алтын кемер курчанган,
Ай сарала ат минген,
Ак күрөөкө тон кийип,
Азиз кандын жалгызы,
Алмамбет деген шер ошо.
Анын ары жагында,
Карт-Күрөң сындуу ат минген,
Алтымыш урук тил билген,
Аргын кандын Ажыбай,
Камбарбек менен Карыбай,
Серек, Сыргак кыраандар,
Артык, Үртүк, Алыбай,
Жайсаң, Чекир, Бугубай,
Баймат, Орок, Мадылар,
Баатырдын кырк чоросу,
Ушулар деди Айткөлдүн,
Жанында турган чоросу.
Кыран ырчы басылды,
Төрөбүз Айткөл Манас деп,
Жердеген жери Талас деп.
Сүйлөдү Сайкал кеп алып,
Кыйла сөздөн танытып,
Жанында кырк жигити,
Жалаңдаган жаш баатыр,
Катары менен таанытып.
Турбайлы деп талаада,
Кирели деп калаага.
Бар дайынын укканда,
Ошондо Сайкал козголуп,
Ордунан турду бүгүлүп.
Оройлук кылсам кечкин деп,
Кан Бакайдын алдында,
Эми турду жүгүнүп.
Ошондо Бакай карыя,

Ак сакалын сылады.
Сайкалдын көөнүн улады.
Ар нерсе шарты менен деп,
Айтып турган убагы.
Карачанын Сайкалга,
Бул кылганың эп дешип.
Көрсөтбөсөң эрдикти,
Кетмек болгон ушулар,
Аттарына тепсетип.
Капа болбо Кыз Сайкал,
Каршылышкан жоо белек,
Ичибизге кек кетип.
Баатырлар тегиз ошондо,
Атка минген убагы.
Алдыга Сайкал жол баштап,
Карача кандын ордосун,
Бет алып баары чубады.
Манас келди дегенде,
Карача кандын элинин,
Кары жашы жыйналып,
Тозуп турган убагы.
Көчө болуп калың журт,
Бири калбай чыгышты.
Айкөл элдин алдында.
Таазим кылып турушту.
Ордого буудан байланып,
Оён Манас кабылан,
Кыраан туулган кырк чоро,
Жатып калды жайланып.
Ошо күндөн башталып,
Асмандан жылдыз козголуп,
Айкөл Манас, Кыз Сайкал,
Акыреттик дос болуп.
Асмандагы жылдыздай,
Жошулушуп турду дейт,
Манас менен Кыз Сайкал,
Кошулушуп турду дейт.
Ак булактын суусундай,
Чайкалышып турду дейт.
Ай жылдыздай жанашып,
Айкалышып турду дейт.
Ак бөкөндүн кылындай,
Суурулушуп турду дейт.
Ак буудайдын унундай,
Жуурулушуп турду дейт.
Чаңкаган сулуу Айкөлгө,
Кезигишип турду дейт.
Чайга салган азелдей,
Эзилишип турду дейт.

Кыбыла жылдыз батты дейт,
Кыйарып таңы атты дейт.
Кыз Сайкалдын ордодо,
Кызыгына бел батып,
Кыраан Манас кабылан,
Кырк күнү чыкбай жатты дейт.
Ошондон кийин кан Манас,
Кайтар күн келди толгонуп,
Аттанмак болду Таласка,
Артында ишти ойлонуп.
Сайкал менен эр Манас,
Акыреттик дос болуп.
Аккула туура тартылып,
Сарамжалы артылып,
Жөнөр кезде коштошуп,
Сайкал туруп кеп айтат,
Токтой тур төрөм деп айтат.
Сап алтын берсем албадың,
Ак шумкар берсем салбадың,
Айкөлүм айтып не кылам,
Ичимде толгон арманым.
Темиркандын кызы экен,
Жан тең келбес уз экен,
Каныкей эжем алганың,
Касиети бар дешет,
Акылы артык жан дешет.
Көкөтөйдүн ашынан,
Ар эмгегин көргөн дейт.
Эркек уулду болгун деп,
Кошой бата берген дейт.
Капыр менен мусулман,
Кошо бата берген дейт.
Айткандын болбой катасы,
Кабыл болсо батасы,
Айкөл Манас кабылан,
Келерки жылдын жүзүндө,
Болосуң эркек балалуу.
Алтындан туурум турумдап,
Айкөлүм Манас ала кет,
Ат берейин ырымдап.
Баш тукуму ушунун,
Карабайыр Казапат,
Энеси чөлдүн Туучунак,
Анык тулпар туулган,
Кызыл буурул тай азыр.
Казатка минчү баатырлар,
Түбү болот буурул ат.
Ааламдын жүзүн кыдырсаң,
Аялдан чыкпайт менчилеп.

Адам заты болгондон,
Айкөл чыкпайт сенчилеп.
Атайлап берген тартуум бул,
Алпарып бергин ат кылып,
Ардагыңа энчилеп.
Деп ошентип Кыз Сайкал,
Коштошордо чай берди.
Коштоп алып кеткин деп,
Баласына энчилеп,
Кызыл буурул тай берди.
Кырк чоросу жанында.
Аттанган экен Айкөл шер,
Кыяматтык жар болуп.
Кыраан Сайкал эжекең,
Кош айтышып калган жер.
Ортодон жылдар өткөндө,
Оболкусу Сайкалдын,
Оюнан чыгып кеткенде.
Ордосуна Сайкалдын,
Бир адам келди ашыгып,
Жүргөнү катуу шашылып.
Буурул ат минип булкунтуп,
Атырылтып жулкунтуп.
Кыз Сайкалга бат келип,
Алакандай кат берип.
Аргын кандын Ажыбай,
Айтып турган сөзү бул:
Берен Манас кабылан,
Бежинге казат алды эле.
Он эки кан болгону,
Түгөлү менен барды эле.
Алакөнүн Калчага,
Чоң бүлүктү салды эле.
Музбурчак, Көкчө кан өлүп,
Кез келген жандын баары өлүп,
Алмамбет, Чубак шер өлүп,
Серек, Сыргак тең өлүп,
Нечен баатыр эр өлүп.
Бери кайра тартканда,
Берендердин көбү өлүп.
Кең Бээжиндин баткалда,
Жараланды эр Манас,
Коңурбайдын колунан,
Намаз окуп жатканда.
Бежинден келген эр Манас,
Жарасы зилдеп кетиптир.
Дарыласа болбостон,
Казаты чындап жетиптир.
Кагаз алып мен келдим,

Каныкейдин колунан.
Айкөл шерден айрылдык,
Ажалга айла жогунан.
Кабылан Айкөл Манаска,
Кылым журттан эл келет.
Сайкал кызмат кылсын дейт,
А дүйнөлүк жар эле,
Аза күтүп башында,
Зыйнатында турсун дейт.
Каныкейден кат алып,
Ажыбай сөзүн жат алып.
Айкырыкты салды эле,
Айдай болгон эки бет,
Аткып, аткып алды эле.
Айкөл Манас шерим деп,
Акыреттик эрим деп,
Ай айланбай жедим деп.
Кабылан Манас шерим деп,
Кыйаматтык эрим деп,
Күн айланбай жедим деп.
Жолборс Манас шерим деп,
А дүйнөлүк эрим деп,
Жыл айланбай жедим деп.
Эки көзгө жаш алып,
Эжекең турат какшанып,
Ушундай беле пейлим деп.
Кара чачын жайды ошол,
Кайран Сайкал Манаска,
Кайгырып ыйлап калды ошол.
Желке чачын жайды эле,
Жер карап ыйлап калды эле.
Кош бөйрөгүн таянып,
Кошогун айтып Кыз Сайкал,
Кыбыла жагын каранып.
Эл чогулуп ошондо,
Сооротмокко Сайкалды,
Эки колдон алды эле.
Сакалдуу Камбаркан айтат,
Сабыр кыл Сайкал деп айтат.
Бу дүнүйө жалганда,
Ким өтпөйт балам арманда.
Ажалга болбойт эч айла,
Өксүгөндө не пайда.
Эрте күндү кеч кылбай,
Аттаналык баралык,
Айкөлгө турпак салалык.
Жаназага туралык,
Аза күтүп эл менен,
Зыйнатын катуу кылалык.

Кайрат кыл балам Кыз Сайкал.
Башка сөз жокко ылайык.
Карачанын Кыз Сайкал,
Орундуу ишке ошондо,
Ойлонбой моюн сунду эле.
Орунунан турду эле,
Кыз-Буурул атка минди эле.
Азасына Манастын,
Чал-Буурулду баш кылып,
Алты жүз жылкы айдатып,
Алтымыш адам кош алып,
Таласты көздөй жүрдү эле.
Кыраан Манас Айкөлгө,
Кызматты Сайкал кылды эле.
Кылкылдаган эл менен,
Зыйнатына турду эле.
Алтымыш уруу эл келген,
Алтымыш ашык кан келген.
Алыс жакын дебестен,
Атын уккан жан келген.
Аза күнү болгондо,
Алтымыш күнгө толгондо,
Жоктоп бүтүп Манасты,
Аттанган Сайкал ошондо.
Каныкей менен Кыз Сайкал,
Кадырлашып сыйлашып,
Кайра тартар күнүндө,
Кайраным деп ыйлашып.
Бешиктеги Семетей,
Бетин ачып Кыз Сайкал.
Эки беттен басып өөп,
Тамагынан татып өөп.
Тилегине жетсин деп,
Баатыр болуп өссүн деп.
Шер атасын тартсын деп,
Кудай багын ачсын деп.
Кош айтышып Кыз Сайкал,
Бар тилегин айткан жер.
Таластан чыгып аттанып,
Турпанга тизгин тарткан жер.
Ошо бойдон токтобой,
Келген экен эжекең,
Кең Турпан деген жерине.
Айкөл менен кезиккен,
Текеликтин белине.
Келген элди жиберип,
Манас түшүп эсине,
Көздөн жашын имерип.
Айкөл сенден ажырап,

Бул жүрүшүм бекер деп.
 Кайгы тартып жалгыз баш,
 Не мураска жетер деп.
 Айтууган менен Күнтууган,
 Алакандай бул элге,
 Башчы болуп алар деп.
 Капа кылбай эл журтту,
 Өзү баштап барар деп.
 А дүйнөлүк Манаска,
 Зайып болуп калган дейт.
 Кайгы толуп ичине,
 Майып болуп калган дейт.
 Кай кеткени билинбей,
 Кайып болуп калган дейт.

«КЫЗ САЙКАЛ» ЭПОСУНДАГЫ СӨЗДӨРГӨ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

Будун	— кытайдын молдосу.
Керик	— носорог.
Шүдүңгүт	— уйдун күлүгү.
Канжа	— чылым салып тарткан түтүкчө.
Зубудун	— топ, бөлүк.
Түпөк	— жылкынын топ кылы, найзага тагылат.
Бурхан	— 1) Будда дининдегилер сыйынуучу таштан, металлдан жасалган тулку (идол). 2) Кудай, жараткан.
Миз (мис)	— жез.
Сал	— дарыядан, чоң суудан өтүүдө пайдаланган кайыктын жөнөкөй түрү. Жыгачты тизип, бир-бирине байлап жасайт.
Чуратып	— чубуртуп, чуркатып.
Жамдап	— даярдап, камдап.
Очогор	— эски милтелүү мылтык.
Алаңгир	— жаанын өзгөчө түрү.
Бараң	— мылтык.
Үйөр	— көп, түмөн.
Шибө	— уруунун аты.
Чен	— ордо кишилеринин сыйлуу тону.
Жылбырскы	— чач, желкедеги чач.
Тушар	— аттын туягынын жогору жери.
Ак каңгы	— ээрдин бир түрү.
Үртүк	— ат жабуу.
Кандагай	— калың териден тигилген шым.
Куусун	— замбиректи ок алдырыш үчүн даярдалган куу (тутурук), отун.
Айдар	— эркектердин аркасына өрүлүп коюлган чач.